VITALIJ VLASZOV

Ukrajna történelme

8. osztály

Tankönyv
a középiskolák
tanulói számára

ЧОПСЬКА
СЕРЕДНЯ ШКОЛА № 2

Szerkesztette Jurij Micik professzor,
a történelemtudományok doktora

Ajánlotta Ukrajna Közoktatási
és Tudományos Minisztériuma

Bukrek Kiadó
Csernyivci
2008

ББК 63.3(4УКР)
В58

Перекладено з видання:

В. С. Власов. Історія України 8 кл.:
Підручник для загальноосвітн. навч. закл. – К.: Генеза, 2008. – 304 с.: іл., карти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 179 від 17.03.08 р.)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Власов В. С.

В58 Історія України: Підручн. для 8 кл. загальноосвітн. навч. закл. з угорською мовою навчання / В. С. Власов. – К.: Пер. з укр. – Чернівці: Видавничий дім "Букрек", 2008. – 304 с.: іл., карти.

ISBN 978-966-399-176-4

Підручник з історії України для 8 класу відповідно до чинної програми з історії України для 12-річної школи охоплює навчальний матеріал курсу від II половини XVI до кінця XVIII століття. Текстові (основний текст, історичні документи, невеликі художньо-образні замальовки) та позатекстові (апарат організації засвоєння та контролю, ілюстративний матеріал) компоненти підручника реалізують засади компетентнісно-орієнтованого навчання історії, сприяють формуванню у школярів історичного мислення.

ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-504-750-6 (укр.)
ISBN 978-966-399-176-4 (угор.)

© Власов В. С., 2007
© Видавництво „Генеза",
оригінал-макет, 2008
© Видавничий дім „Букрек",
переклад угорською мовою, 2008

„A szerzetes térdre ereszkedett és alázatosan lehajtotta fejét. Összeszedte gondolatait és arra összpontosított, hogy teljes csend legyen a cellájában. Bár egy idegen fül számára itt mindig csend honolt. Mivel az égbolt alja még csak most kezdett világosodni, ő maga sem figyelt fel semmiféle neszre.

Az ima végeztével Mihály meggyújtott egy gyertyát. „Eltékozolt évek, nagy a bűnöm előttetek. Segíts, mindenható Istenem, hogy türelemmel viseljem vezeklésemet a vétkeimért." Keresztet vetett, majd tollat fogott. „Miért hasznos minden ember számára a történelem olvasása? – tette fel a kérdést a szerzetes leendő olvasóinak. – Mert ha nem lenne leírva és a világgal megosztva a tudás, a testtel együtt mindent eltemetnénk a földbe, az emberek pedig a sötétben tapogatóznának, nem látnának és nem tudnának semmit az elmúlt századok történéseiből."

Ettől a perctől kezdve alapos és hosszan tartó munka vette kezdetét: a csernyihivi Priluki mellett fekvő husztinszki kolostor egyik szerzetese, Loszickij Mihály hozzáfogott egy hatalmas krónika másolásához. A kutatók szerint mindez a 17. század 20-as éveiben történt. A Loszickij által 1670-ben elkészített másolat felbecsülhetetlen értékű történelmi forrásművel ajándékozta meg az utókort, a Husztinszki Krónikával. A krónika szerzője részletesen taglalja a fejedelmek korának történéseit, az utolsó részben pedig elbeszéléseket közöl a korabeli szokásokról és a zaporizzsjai kozákokról. A mű alapján megfogalmazódik a történelmi korok folytonosságának gondolata – a fejedelmek korától a kozákság időszakáig. Történelmünknek ez utóbbi szakaszával fogunk megismerkedni ebben a tanévben, kedves nyolcadikosok.

Több évszázadon át – a 15. század végétől a 18. század végéig – tartott országunkban az a korszak, amelyet a kozákság történetének szoktunk nevezni. Hogy milyen jelentőséggel bírt ez a kor Ukrajna történelmében? Erről mindennél többet beszél az a tény, hogy még napjainkban is a kozák néppel azonosítják az ukránokat. Még nem veszítettük el a lelki rokonságot a kozák lovagokkal, hiszen ma is a kozák jelzővel illetjük sztyeppeinket, dalainkat és bánatunkat, erőnket és jellemünket.

A kozákság kialakulása azokra az időkre tehető, amikor az ukránság még nem rendelkezett önálló államisággal, és az idegen népek a beolvasztás veszélyével fenyegették az ukránokat. Különösen nagy kárt okoztak a tatár-nogaj hordák betörései: a hódítók városokat és falvakat pusztítottak el, kiirtották a lakosságot, azokat pedig, akik életben maradtak, elhurcolták. Az ukrán földek fölött rendelkező államok nem tudtak ellenállni a pusztai népek támadásainak. A kozákság vált azzá az erővé, amely képes volt szembeszállni a portyázókkal.

Az ősi földeket védelmezve a kozákok új harcmodort fejlesztettek ki, és kialakították a közigazgatás és hadvezetés új rendszerét. A tengeri és a szárazföldi hadviselés kozák fogásai és a támadó harcmodor új fejezetekkel gazdagította a világ haditudományát. Ugyanakkor a kozákság nemcsak ezzel járult hozzá Ukrajna és az emberiség történelmének fejlődéséhez. Azokban az időkben, amikor az államközi konfliktusok megoldásának egyetlen eszköze a háború volt, számos ország dicsekedhetett lovagjainak sikereivel és harci tudományával. A kozákság ezzel szemben azzal is kitűnt, hogy a haza védelmének nehéz kötelezettsége mellett még fáradhatatlan munkások is voltak.

Az ukrán lovagok újjáélesztették a kifosztott földeket, templomokat és városokat emeltek, kenyérgabonát termesztettek és dalokat költöttek. Észak felé terjeszkedve fokozatosan, békés úton, idegen területek erőszakos elfoglalása nélkül bővítették népük életterét. A Dnyeperen túli területeken létrehozták a kozák köztársaságot, amihez fogható kevés volt Európában.

A kozákság államalapító tapasztalata a hetmani államban teljesedett ki, amely az ukrán nép nemzeti függetlenségi háborújának köszönhetően szembeszállt a Rzecz Pospolitával.

A kozák korszak rendkívül gazdag eseményekben és hősökben. Bízunk benne, hogy benneteket is leköt majd a vezetők – hetmanok, atamánok, hadvezérek, valamint a korabeli művészek, egyházi személyek, tudósok, egyszóval mindazok magával ragadó, kalandos sorsa, akik az ukrajnai kozákság történetét írták. A történelmi forrásokra épülő elbeszélések meggyőzik az olvasót ezeknek a személyiségeknek a nagyságáról. Az Istenbe vetett hit, a haza iránti szeretet és a kozák testvéri közösség törvényei szabták meg ezeknek az embereknek a cselekedeteit. Reméljük, a kozák kor története bennetek is felébreszti a szülőföld iránti önzetlen szeretetet – azt a mágneses érzést, amelyről Loszickij Mihály oly érzékletesen a következőket írta: „Valahogy minden férfiemberben természetéből eredően él a szülőföld iránti szomj és szeretet; ez az érzés mindenkit magához vonz, akár a mágnes a vasat."

Hogyan használjuk a tankönyvet

Minden fejezet anyaga arab számokkal jelölt részekre tagolódik. A cím után felsoroljuk a főbb kérdéseket, amelyekről szó lesz a tananyagban, és megfogalmazzuk azokat a feladatokat is, amelyeket teljesítenetek kell az óra során.

A **„Forrásmű"** rovatban jobban elmélyedhettek egy adott témakörben, aktualizálhatjátok korábban szerzett ismereteiteket, megtanuljátok önállóan levonni a következtetéseket és értékelni a tanultakat. A jelzésű rovat szövegei alkalmat nyújtanak számotokra, hogy átérezzétek a múlt szellemét a máig fennmaradt korabeli krónikák, feljegyzések, külföldi kutatók történelmi tárgyú munkái révén. Miután megtanuljátok, hogyan kell információhoz jutni ezekből az írásokból, könnyebben tudjátok majd elemezni és értékelni a múlt történéseit.

A **„Történelmi térkép"** rovat segítséget nyújt eligazodni az eseményekben, megtalálni a közöttük fennálló összefüggéseket, megfejteni azok értelmét és dinamikáját. A rovathoz tartozó feladatok lehetővé teszik számotokra, hogy térben is elhelyezzétek az eseményeket és fontos történelmi adatokhoz jussatok

Az **„Az események krónikája"** rovat az időben segít tájékozódni, és sorrendbe rendezi a történelmi eseményeket.

A **„Jegyezd meg!"** rovat a fontosabb részekre összpontosít, ügyel arra, hogy az adott történelmi esemény vagy folyamat legjellemzőbb ismeretanyaga ne kerülje el a figyelmeteket.

A szöveget olvasva mindig figyeljetek oda az új szavakra és kifejezésekre. Ezeket a fogalmakat a tantervnek megfelelően meg kell tanulnotok és tudnotok kell alkalmazni a feleletek során.

A „Történelmi személyiség" rovat a honi történelem olyan kimagasló alakjaival ismertet meg benneteket, akikről nem elegendő csupán azt megállapítani, hogy a múltban tevékenykedtek. Mivel munkásságukkal befolyásolták az események alakulását, ezért túlzás nélkül mondhatjuk, ők a történelem igazi formálói.

A tankönyv oldalain számos kérdést és feladatot is találtok, amelyek megkönnyítik az új ismeretek megértését és megjegyzését. A **„Tudáspróba"** és az **„Értékeld az ismereteidet"** rovat lehetőséget nyújt a tantervnek megfelelően értékelni a történelmi ismereteiteket és tudásotokat.

TÉMA

1 Az ukrán földek a 16. században

1. TÉMA

6

AZ UKRÁN FÖLDEK A 16. SZÁZADBAN

1 AZ UKRÁN FÖLDEK TÁRSADALMI-POLITIKAI HELYZETE A 16. SZÁZADBAN

1. ***Mi volt a fejedelmek szerepe a korabeli társadalomban. Mitől vált híressé Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij.***
2. ***Milyen volt az ukrán közép- és kisnemesség helyzete.***
3. ***Hogyan élt a korabeli társadalom többi rétege.***
4. ***Miért jött létre az ukrán kozákság.***

• Ezen a órán megtanuljátok:

1. *Megállapítani azokat a területi változásokat, amelyek az ukrán földek sorsát is érintették a 14. század közepétől a 16. század elejéig.*
2. *Meghatározni a korabeli társadalom különböző rétegeinek és rendi csoportjainak a szerepét, összehasonlítani azok helyzetét.*
3. *Mik voltak az ukrán kozákság kialakulásának a feltételei.*
4. *Jellemezni és értékelni Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij fejedelem mint ember és mint történelmi személyiség tevékenységét.*

Forrásmű

A krevai unió jegyzékében ez olvasható: „Dicsőséges és nagyságos fejedelemasszony, fogadja el Jagelló nagyfejedelmet fiának, és kösse hozzá törvényes házassággal leányát, a szépséges Jadwiga úrnőt, Lengyelország királynőjét. Ez szolgálná Isten dicsőségét, a lelkek megnyugvását, az emberek boldogságát és a királyság gyarapodását. Addig azonban, amíg a nevezett dolgok megfelelő módon meg nem valósulának, méltóságos Jagelló nagyfejedelem, az összes megkereszteletlen testvérével, rokonságával, főuraival és kisebb földbirtokosaival, akik a földjeit lakják, szomjúhozva vágyják és kérik, hogy felvehessék a római anyaszentegyház katolikus hitét. Jagelló nagyságos fejedelem megígéri, hogy összes vagyonát feláldozza a két királyság, Lengyelország és Litvánia bajos dolgainak rendezésére, ha Magyarország uralkodónője fenn említett leányát, Lengyelország királynőjét vele házassági kötelékkel egyesíti... Végezetül pedig Jagelló fejedelem azt is megígéri, hogy litván és orosz földjeit örökre a Lengyel királysághoz csatolja."

- *Milyen eseményről van szó a dokumentumban?*
- *Mikor és milyen körülmények között történt a házasságkötés? Milyen jelentősége volt a frigynek az ukrán földek számára?*
- *Milyen hatással volt ez az esemény az ukrán földek helyzetére a 15. században és a 16. század elején?*

Az események krónikája

1489 – az ukrán kozákság első említésének éve az írott forrásokban.
1526–1608 – Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij fejedelem életének évei.

Történelmi térkép

- Hasonlítsátok össze az ukrán népesség elterjedését a 15. században Ukrajna mai határaival!
- Milyen ukrán földek tartoztak a Litván Nagyfejedelemséghez a 16. század elején? Milyen államok voltak a Nagyfejedelemség szomszédjai nyugaton, északon és délen?
- Melyik államhoz csatolták a csernyihivi-sziveri földeket a 16. század elején?
- Melyik államhoz tartozott Halics Holmscsinával és Belzcsinával együtt, Nyugat-Podólia, Kárpátalja és Bukovina?
- Milyen területek tartoztak a Krími Kánsághoz a 16. század elején?

- Az ukrán népesség elterjedése a 15. században
- A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség vajdaságainak és fejedelemségeinek, illetve az Oszmán Birodalom ejaletjeinek központjai
- Feudális határok
- Lengyel és litván földek az ukrán területeken:
  - ① Rusz vajdaság (1434-től)
  - ② Belzi vajdaság (1462-től)
  - ③ Podóliai vajdaság (1434-től)
  - ④ Volhíniai vajdaság (1452-től)
  - ⑤ Kelet Podólia (Braclavi földek)
  - ⑥ Kijevi vajdaság (1471-től)
  - ⑦ Csernyigovi-Sziveri földek (1505-től Moszkvához tartoztak)
- Szvidrigajlo fejedelem Rusz Nagyfejedelemsége (1432-1435)
- Az 1494-1503-as években a Moszkvai Nagyfejedelemséghez került földek határai
- A Genovai Köztársaság birtokai (1475-ig) Megjegyzés: 1-gyel jelöltük a Feodoro Fejedelemséget (1475-ig létezett)
- 1399 A legfontosabb csaták helye és időpontja
- Az államok határai a 15. század első felében
- Az Oszmán Birodalom északi határai (a vazallusi államokkal együtt) a 16. század elején
- A mai Ukrajna határai
- Jelentősebb erődítmények Ukrajna területén

Az ukrán földek a Litván Nagyfejedelemség és más államok kötelékében (a 14. század második fele – a 16. század eleje)

1. Mi volt a fejedelmek szerepe a korabeli társadalomban. Mitől vált híressé Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij

A Kijevi Rusz és a Halics-volhíniai állam hanyatlásával megromlott az ukrán arisztokrácia helyzete. A krevai uniót követően, de főleg Szvidrigajlo Olgerdovics vereségei után számos ukrán és fehérorosz fejedelem elvesztette birtokait. Ez további rétegeződést vont magával és így jöttek létre a gazdálkodó- és a szolgafejedelmek. Emellett a 15. század folyamán megfigyelhető volt a fejedelmi rétegek közeledése más befolyásos rendekhez, minek következtében kialakult egy egységes hatalmi struktúra – a ***slachta***. Nyugat-Európában ezt a rendet nemességnek nevezték. A 15. század közepére az ukrán földek többségében a következő volt a megoszlás a társadalom felsőbb rétegeiben: ***fejedelmek – földesurak – slachta-zemjanok.*** Ez a rétegeződés megmaradt a 17. század közepéig. Igaz, a fejedelmek továbbra is előnyöket élveztek a társadalomban. Egy elszegényedett fejedelemnek több esélye volt magas állami tisztséghez jutni, mint egy kevésbé előkelő, de dúsgazdag slachticsnak.

Kristof Zbarazkij fejedelem
A 17. sz. 20-as éveiben készült portré

Figyeljétek meg az ukrán fejedelem portréját!

- Viseletének milyen elemei árulkodnak arról, hogy ennek az embernek „hatalom és fegyver" van a kezében?
- Mire lehet következtetni abból, hogy a portré a fejedelem életében készült?
- Hasonlítsátok össze a képen látható személy külsejét és öltözetét a Kijevi Rusz fejedelmeivel!

Korábban, ha egy fejedelem állami tisztséghez jutott Litvániában majd pedig Lengyelországban, megőrizhette birtokait és még további területeket is kapott, amelyek fölött szabadon rendelkezhetett élete végéig. Így aztán az Osztrozkijok, Visneveckijek, Koreckijek, Csartorijszkijek nemzetsége magas tisztségeket töltött be a Litván Nagyfejedelemségben, tanácsot ültek a nagyfejedelem mellett, és saját zászlók alatt vonulhattak háborúba.

A lengyel befolyás növekedésével a fejedelmeket megfosztották attól a lehetőségtől, hogy a legmagasabb szinten dönthessenek hazájuk sorsáról, ez a döntés egyre inkább átkerült az idegen városok, Vilno vagy Krakkó jogkörébe. Ugyanakkor a fejedelmeknek még volt annyi befolyásuk és tekintélyük, hogy helyi szinten megőrizzék vezető szerepüket. Előbb Volhíniát (Volinyt), majd pedig Közép-Ukrajnát is felosztották egymás között, és így reális hatalomra tettek szert földjeiken. Ezeken a birtokokon a fejedelmi jog érvényesült saját adókkal és törvényhozással. A fejedelmek önálló hadsereget is tartottak. Úgy tűnt, hogy helyi szinten minden maradt a régiben, ahogy a fejedelmek korában volt. Ezzel magyarázható, hogy a befolyásos családok tagjai a Kijevi Rusz fejedelmeitől származtatták magukat. A korabeli Ukrajna történetében fontos helyet foglalt el az Osztrozkij nemzetség.

Történelmi személyiség

Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij (1526–1608) fejedelem korának egyik legbefolyásosabb politikusa volt. 1559-ben kijevi vajda lett és ellenőrzése alá került az ukrán határvidék. A 16. század végére a király után a második legnagyobb földbirtokos lett a Rzecz Pospolitában. A kutatók 10 millió zlotyra becsülik a fejedelem évi jövedelmét. Osztrozkij képes volt rövid időn belül 15–20 ezres sereget kiállítani. Magáért beszél az a tény is, hogy a fejedelmi udvarnál állandóan közel 2 ezer ifjú nemes tartózkodott, akik a lovagi mesterséget tanulták.

Báthori István lengyel király halála után (1586) Osztrozkij lett az uralkodói cím legfőbb várományosa.

A lengyel fővárost már több napja a bánat és a fájdalom uralja: meghalt Báthori István, a király. Az uralkodó halála élesen vetette fel a kérdést: ki foglalja el a lengyel trónt? A szóba jöhető jelöltek között ott volt az ukrán fejedelem, Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij is. „Először is, ő az egyik legbefolyásosabb ember az országban – írta a pápa varsói nagykövetének titkára, Enrico Spanoch, – másodszor, mindenki tiszteli

1. Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij fejedelem címere a Bibliából. *1581*
2. Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij fejedelem

őt bölcsessége és rátermettsége miatt, egyetlen baj van vele csupán: a fejedelem ruszin és a szkizmatikusok vezére."*

– *Meglepő dolgok történnek Osztrozkij fejedelem földjein – súgtak össze a főurak, – semmibe veszi hadi kötelezettségeit, ezzel szemben a tudománynak és az egyháznak él…*

– *Így igaz! Harcias atyjától eltérően Kosztyantin fejedelmet nem nagyon érdekli a katonai karrier. De viszont nem mond le a rangjának megfelelő állásokról. Iskolákat alapít Turovban, Volodimirben és Osztrozban. Az osztrozi iskola nem marad alul a legismertebb egyetemekkel szemben sem! Működik ott egy nyomda, amely kiadta a Bibliát és egy ábécéskönyvet is. A fejedelem ismert külföldi tudósokat is meghív oktatói körébe…*

– *Én már megfordultam Osztrozkij fejedelem udvarában – kapcsolódott be a beszélgetésbe egy nem éppen fiatal slachtics. – Semmi különöset nem látok abban, hogy az orosz földeken koronázatlan királyként tisztelik, az Osztrozkij fejedelmek felmenőit pedig a kijevi uralkodók között keresik. Magát Kosztyantint „a Nagy Volodimir leszármazottjaként" emlegetik.*

- *A római pápa varsói nagykövetének titkára szerint mi volt az akadálya annak, hogy Osztrozkij fejedelem elfoglalja a Rzecz Pospolita királyi trónját?*
- *Mit tudhatunk meg ebből a történetből a lengyel fennhatóság alatt álló ukrán földek helyzetéről?*

* Szkizmatikusoknak (a görög *schisma* szó jelentése egyházszakadás) avagy szakadároknak, az egyedüli igaz hit elutasítóinak nevezik a katolikusok a pravoszlávokat.

2. Mi határozta meg az ukrán közép- és kisnemesség helyzetét

A fejedelmek mellett a ***földesurak (pánok)*** alkották a korabeli ukrán társadalom felsőbb rétegeit. A „pán" szó a 16. században egyfajta rangot jelentett. Például a 16. század első felében a Kijev és Braclav környéki 450 nemesi származású családból közel 100-at illettek ezzel a megszólítással. A pánok fő ismertetőjegye az volt, hogy legalább egy kicsiny saját földbirtokkal rendelkeztek, amit nagyapjuktól-dédapjuktól kaptak örökbe.

A nemesség legszélesebb rétegét a kisnemesi ***slachta-zemjanok*** képezték. Ezek egy része maga rendelkezett a saját tulajdonban lévő földjeivel, a többségük azonban csak katonai szolgálatuk fejében jutott birtokhoz. A zemjanok fő kötelessége a slachta magasabb rétegeinek a szolgálata volt. Ugyanakkor a hadifelszerelés sokba került, rendszeres felújítása a zemjanok elszegényedéséhez vezetett.

A fejedelmi rend. *16. századi viselet. Zinaida Vaszina felújítása nyomán*

A 16. századi ukrán társadalmi és politikai élet egyik jellemző vonása az volt, hogy az évszázados sokrétűség ellenére a felsőbb nemesi körök szerettek volna minél több általános kiváltsághoz és előjoghoz jutni, és ezzel véglegesen elkülönülni a többi társadalmi rétegtől. Míg a fejedelmek születésüknél fogva előjogokat élveztek, addig a közép- és kisnemességnek meg kellett küzdeni értük.

A slachta helyzetében bekövetkezett változásokat jól tükrözi a korabeli jogi kódex, a Litván Nagyfejedelemség ***1529-ben*** összeállított Első (más néven Régi) Litván Statutúma. A törvénykönyv értelmében a földbirtokosokat nem volt szabad felelősségre vonni bírósági tárgyalás nélkül. A törvény földbirtokot biztosított a slachta számára, amit csak „bűn elkövetése esetén" vehettek vissza. A törvénykönyv ***1566-os*** szerkesztésében (az úgynevezett második Litván Statútumban) meghonosodott az alapelv, amely a bojári-nemesi réteget jogaiban a fejedelmi-mágnási* arisztokratikus felsőbb körökhöz közelítette. Többek között választott bíróságokat hoztak létre (addig az arisztokrácia kizárólag a nagyfejedelem ítélőszéke előtt tartozott elszámolással) és kialakították a rendszeres közgyűléseket tartó járási szejmek rendszerét, amelyek üléseire a slachta is eljárhatott *„tanácskozni és véleményt cserélni"*, vagyis közvetlenül részt venni az állam irányításában. Ugyanakkor a Statútumban meghirdetett egyenlőség még messze állt a valóságtól. Tulajdonképpen a 16. század végén az ukrán nemesség csupán törvényben szerette volna rögzíteni azon jogait, amelyekért évszázadokon át küzdött karddal a kezében, katonai kötelességeit teljesítve.

A halicsi fejedelemségben a bojárok a 15. sz. közepétől azonos jogokat élveztek a lengyel slachtával. Ennek az lett az eredménye, hogy már a 16. sz.-ban nem akadt olyan bojári család, amely az ukrán hagyományokat követte volna.

---

* A mágnások (a latin *magnatus* szó jelentése: gazdag, befolyásos ember) nagybirtokos főnemesek, elsősorban fejedelmek voltak.

3. Hogyan éltek a korabeli társadalom többi rétegei

A korábbi időkhöz hasonlóan a papság különleges helyet foglalt el a társadalomban és külön réteget képezett. Másokkal ellentétben ez a csoport nem tartozott elszámolással a világi bíróság előtt. Az egyház igen széles rétegeivel volt jelen Ukrajnában – közéjük tartoztak a papok és családjuk, a szerzetesek és az egyház által foglalkoztatottak. A ***felső papság*** képviselői arisztokrata családokból származtak, és csak a litván vagy a lengyel uralkodók beleegyezésével tölthették be tisztségüket. Az ***alsó papság*** azoktól a földesuraktól függött, akiknek a birtokán állt a templom és a *parókia**.

A szociális piramis legalját a parasztok foglalták el, akik a legnépesebb társadalmi réteget alkották és lakossági részarányuk megközelítette a 80 %-ot. A parasztok hagyományosan közösségekben éltek. Egy-egy faluközösség tagjai együtt használták a legelőket, az erdőket, a tavakat és a folyókat. A szántóföldeket felosztották a közösség tagjai, az úgynevezett ***dvoriscsék*** között, amelyek több kéményt (portát), azaz gazdálkodó családot tömörítettek. Az államnak és a földbirtokosnak járó adót a faluközösség szintén udvarokra vetette ki. A települések saját bíróságot is választottak. Ezeket ***kopásoknak*** hívták, a „kopa" szó ukránul csoportot, gyülekezetet jelent. A kopásokat fokozatosan kiszorította a nagybirtokosok bírósága, a ***votcsina***, amelynek tagjai idővel megkaparintották a faluközösség összes földjeit.

Ukrán paraszt. *Szerhij Vaszilkivszkij festménye*

A korabeli társadalom többi rétegeihez hasonlóan a parasztság sem volt egységes. Közöttük is megkülönböztettek ***szabad parasztokat*** (nem tartoztak egyetlen földesúrhoz sem) és ***jobbágyokat*** (akik nem hagyhatták el a járásuk határát).

A 16. században lényeges változásokat élt át az ukrán parasztság. Ezek előidézői általános európai folyamatok voltak – a nagy földrajzi felfedezések, a nemzetközi kereskedelem felélénkülése, a városok fejlődése és új államok kialakulása. Ennek következtében Ukrajnában megnőtt az olyan gazdaságok száma, ahol az uradalmi földeken függőségben lévő parasztokat, úgynevezett ***folvarkokat*** (majorságiakat) fogtak munkára. Ez a gazdálkodási forma terjedt el a legjobban. A több ágazatban is érdekelt gazdaságok a nyersanyagot már nemcsak a saját szükségleteikre állították elő, hanem értékesítették is. A haszonérdekelt földesurak növelték a jobbágygazdaságok területét, mégpedig úgy, hogy elvették a parasztoktól a parcelláikat és arra kényszerítették őket, hogy saját szerszámaikkal rájuk dolgozzanak, vagyis földesúri robotot, ***úrdolgát*** vezettek be.

---

* Parókia – a legkisebb egyházi közigazgatási egység, gyakorlatilag az a terület, amelyen egy templomba járó közösség él.

Elmondhatjuk tehát, hogy a 16. század a földesúri robot, a kötelezettségek és az adók megnövekedését hozta az ukrán parasztságnak, ebből adódóan tömegesen vesztették el a földjüket és a majorságiak táborához szegődtek, akiket szabadon lehetett adni-venni.

A városi lakosságot az elit réteg, a ***patríciusok*** (gazdag arisztokrata családok leszármazottai), a ***tehetősebb polgárok*** (céhmesterek, kereskedők) és a ***szegények*** alkották. A nagyobb településeken, különösen Galíciában több nemzetiség képviselői is éltek. Volhíniát és Kijev környékét zömmel ukránok népesítették be. A városok nagyobbrészt a mágnások és a király (az állam) kezében voltak. A polgárság nekik adózott, mégpedig mindig többet és többet, és egyéb kötelezettségeket is teljesített.

A 16. század közepén az ukrán városokban majdnem 130 féle kézműves mesterséget tartottak számon. A céhek száma folyamatosan növekedett. A 16. század első felében megélénkült a nemzetközi kereskedelem. A városi lakosság gazdasági életének nagyobb részét a földművelés képezte. Érezhetően megnőtt a kereslet a mezőgazdasági termékek iránt: az ukrán kenyérgabonát nemcsak nyugatra, de a fekete-tengeri kikötőkön keresztül a déli országokba is eljuttatták. Kijev, Lemberg, Kamjanec-Pogyilszk és Luck a nemzetközi kereskedelem központjaivá váltak. Évente többször is nagy vásárokat tartottak, ahol gazdát cserélhetett az áru, hetente egy-két alkalommal pedig piacnapot tartottak.

4. Miért jött létre az ukrán kozákság

Az ukrán földek hétköznapjait még egy másik tényező is befolyásolta: nevezetesen a Krím felől fenyegető zsákmányszerző támadások. A mindent felperzselő villámszerű lerohanások nemcsak a harcias nomádok szomszédságával magyarázhatók, hanem a lengyel-litván állam tehetetlenségével is, képtelenek voltak megvédeni ezeket a területeket. Ilyen helyzetben a határ menti vidékek lakói kénytelenek voltak elsajátítani a bonyolult harci tudományokat. Megjelent az új katonák típusa, akiket a világ ***kozákok***nak nevezett.

JEGYEZD MEG!

A **kozák** Keletről átvett jövevényszó. Az ősi türk népeknél kozákoknak nevezték azokat az ifjakat, akik átestek a felnőtté válás bonyolult és veszélyes törzsi felavatási szertartásán. A legényeket kiküldték a sztyeppekre, ahol több hónapot töltöttek egyedül megküzdve az ellenséggel és bebizonyítva, hogy zord természeti körülmények között is képesek a túlélésre. Idővel a szónak több jelentése is volt, de a legismertebb a *szabad felfegyverzett harcos* maradt.

A kozákság sorait nemcsak a határ menti, kijevi vagy braclavi földek férfijai alkották. Olyanok is beálltak közéjük, akik Ukrajna belső területeiről, Galíciából vagy Volhíniából szöktek meg a földesurak vagy a városi elit önkényeskedése elől. A robot elterjedésével és a jobbágyság bevezetésével az ukrán parasztok és a városi szegénység tömegesen menekült akár a világ végére is, csak hogy minél távolabb kerüljön a földesurától. Inkább vállalták a határvidékek zord életkörülményeit, mint személyi szabadságuk elvesztését.

Forrásmű

Sztanyilszlav Orihovszkij-Rokszolan kiváló ukrán gondolkodó írta 1543-ban „Jó tanácsok a lengyel királynak…" című értekezésében: *„Amíg te a krakkói váradban éldegélsz, addig Rusz népe pusztul. De még hogy pusztul! Könnyek nélkül szóba se lehet önteni: nincs, aki megvédje a népet, nincs, aki védelmezze; városaink felégetve, erődeink lerombolva; dicsőséges vitézeink jórészt lemészárolva vagy fogságba vetve; a csecsemőket kardélre hányták, az öregeket kivégezték, leányainkat nyilvánosan megerőszakolták, asszonyainkat férjük előtt megbecstelenítették, a fiatal férfiakat megkötözték és szerszámaikkal meg jószágaikkal együtt elhurcolták, nem maradt mivel megművelni a földet. Iszonyat és fájdalom honol mindenütt, a pusztában és az otthonokban egyaránt."*

- *Kihez fordul az értekezés szerzője? Miért?*
- *Milyen korabeli eseményről van szó a történelmi forrásban?*
- *Milyen köze lehet a műben idézett eseménynek a kozákság kialakulásához?*

Kozákok a sztyeppen. *Szerhij Vaszilkivszkij festményének részlete*

Forrásmű

Samuele Grondski lengyel diplomata és történész a korabeli ukránok többségének helyzetét így ecsetelte: *„Azok a ruszin (ukrán) emberek, akik nem húzták tovább az igát és nem tűrték a helyi uraságok zsarnokságát, távoli, még lakatlan vidékekre mentek, így szerezve jogot a szabaddá váláshoz… új településeket alapítottak, és hogy különbözzenek az urak alattvalóitól és szolgáitól, kozákoknak nevezik magukat."*

- *Hogyan magyarázza az idézett forrásmű a kozákság kialakulását?*

Eleinte a kozákok a kijevi földek déli vidékein, Kanyev környékén, Cserkassziban, Csihirinben és Podóliában fordultak elő. Fokozatosan azonban a sztyeppek belseje felé húzódtak, és elsősorban a Dnyeper, a Déli-Bug, a Kalmiusz és mellékfolyóik által határolt területeken telepedtek le. A kozákok számára csábítóak voltak a halban és vadban bővelkedő vidékek a Dnyeper vízgyűjtőjének határában, a Szamara torkolatánál, vagyis a mai Dnyipropetrovszktól Hortica szigetéig (a mostani Zaporizzsja városának határain belül) és a Dnyeper zuhogóin túli mocsaras vidékekig, a Velikij Luhig. Az ukrán kozákokat ***zaporizzsjaiak**nak* nevezték, ami a nép nyelvén zuhogón túlit jelent.

A kozákok megművelték az ugart, utakat, hidakat építettek. Folyók partjain és szigeteken, szakadékok vagy erdős szurdokok mentén alakították ki településeiket és téli szálláshelyeiket, az úgynevezett ***zimivnik**eket*. Az olyan zaporizzsjai tanyákat nevezték így,

amelyek két vagy három házból és különböző gazdasági létesítményekből – kamrából, csűrből, istállóból, ólakból, tyúkketrecekből, pincéből – álltak. Egyes tanyákon malom vagy kovácsműhely is volt.

A művelés alá vett földeken, főleg az északi területeken, amelyeket kevésbé veszélyeztetett a horda, a kozákok búzát termesztettek, zöldség- és gyümölcskertészettel foglalkoztak, illetve különböző kézműves mesterségeket űztek. A sztyepp kedvező terepet nyújtott a lótenyésztéshez, szarvasmarha- és egyéb jószág tartásához. A kozákok között voltak ácsok, bognárok, fegyverkovácsok, cserzővargák, szabók és kádárok egyaránt.

TUDÁSPRÓBA

1. • A kozákság kialakulásának mely okaival vannak összefüggésben az idézett forrásművek?

Az ukrán földek védelme a krími hordák és a szultán seregeinek zsákmányszerző betöréseivel szemben	A földesúri robot és a jobbágyság bevezetése, ami arra kényszerítette az ukrán parasztokat és a városi szegény népet, hogy tömegesen szökjenek meg uraiktól

A. D. Lippomano velencei követ, aki 1575-ben diplomáciai küldetéssel a Lengyel Királyságban járt, a következőt jegyezte fel a parasztok helyzetéről: *„A szerencsétlen parasztok kívül esnek a törvény rendelkezésein és ki vannak téve a földesurak kénye-kedvének, kétségbeejtő a helyzetük, mivel a gazdáik rendelkeznek a birtokaikkal, sőt az életükkel is, azt tesznek velük, amit akarnak, és nincs az a bíróság, amely a parasztnak adna igazat."*

B. Egy szemtanú levelében olvashatjuk a következő sorokat: *„Az egész Rusz tűz és kard martaléka lett, még a premisli föld is, amely addig megúszta, a tatárok második betörése után porrá és hamuvá változott; embert és állatot számolatlanul raboltak el; az egész vidéken csak azok menekültek meg, akiknek sikerült meghúzniuk magukat egy védett városban vagy erődben."*

2. **Állítsátok az eseményeket időrendi sorrendbe:** • Osztrozkij fejedelem élete; • a krevai unió; • az ukrán kozákság első említése az írott forrásokban.

3. **Magyarázzátok meg a kifejezések értelmét:** • slachta; • mágnás; • folvark; • jobbágyság; • kozák; • zimivnik.

4. **Állapítsátok meg, mi a közös és miben térnek el az alábbi meghatározások:** • fejedelem; • földesúr; • slachta-zemjanok.

5. **Mondjátok meg attól függően, hogy melyik államhoz tartoztak a 15. század végén az alábbi ukrán földek:**

Litván Nagyfejedelemség	Lengyel Királyság	Moldvai Fejedelemség	Magyar Királyság

• Bukovina; • Galícia; • Kárpátalja; • Nyugat-Volhínia; • Nyugat-Podólia; • Kijev vidéke; • a perejaszlavi földek; • Kelet-Volhínia; • Kelet-Podólia; • a csernyihovi-sziveri földek.

6. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Milyen szerepet játszott az ukrán arisztokrácia korának társadalmi és politikai életében? • Milyen változások történtek az ukrán parasztok életében a 16. század folyamán? • Milyen volt az ukrán városi lakosság helyzete?

7. • Miért nevezték Osztrozkij fejedelmet *„Rusz koronázatlan királyának"*? Hogyan ítélte meg kora Osztrozkijt mint történelmi személyiséget?

2 A LUBLINI UNIÓ. A LENGYEL URALOM KEZDETE AZ UKRÁN FÖLDEKEN

• Ezen a órán megtanuljátok:

1. *Miért kötött szövetséget a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság.*
2. *Hogyan zajlott a lublini szejm ülése 1569-ben.*
3. *Milyen változásokon estek át az ukrán földek a lublini unió következtében.*
4. *Milyen szempontok alapján elemezzétek az ukrán földek társadalmi-politikai életét a lublini unió után.*

1. ***A Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság szövetségre lépésének okai.***
2. ***A lublini szejm ülése 1569-ben.***
3. ***Az 1569-es lublini szejm döntésének következményei.***
4. ***Társadalmi és politikai változások az ukrán földek életében a lublini unió után.***

Forrásmű

Az 1569-es lublini szejm ülésén, amelyen már sokadik alkalommal vitatták meg a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság szövetségre lépését (unióját), Kosztyantin Visnyevszkij ukrán fejedelem a következő szavakkal fordult a küldöttekhez: *„Ezennel Királyi Felséged színe előtt kijelentjük, hogy támogatjuk (a szövetséget) szabad és független emberekként, és kérjük, hogy ne essen sérelem nemesi méltóságunkon. Mert mi tisztelettudó nép vagyunk, semmilyen más nemzetnél nem vagyunk alább valók a világon, és hisszük, hogy nemesség tekintetében egyenrangúak vagyunk bármelyik néppel... Továbbá kérjük, mivel más vallásúak vagyunk (mint a lengyelek), nevezetesen görögök, hogy emiatt ne érjen megkülönböztetés és senkit se kényszerítsenek hitének megtagadására."*

- *Miért lépett fel az ukrán fejedelem „egyenrangú félként a lengyel korona és a Litván Nagyfejedelemség nemesi rendjeivel"?*
- *Mire gondolt a fejedelem, amikor azt mondta, hogy „nemesség tekintetében egyenrangúak vagyunk bármelyik néppel"?*
- *Miben különbözött a lengyelek és az ukránok vallása, amire a forrásmű is utal?*
- *Véleményetek szerint miért állt ki a fejedelem a vallásszabadság és a helyi szokások megőrzése mellett?*

Az események krónikája

1558–1583 – A livóniai háború. Moszkovia háborúja a német lovagok Livóniai Lovagrendje, szétesésüket követően (1561) pedig a Litván Nagyfejedelemség, Lengyelország (1569-től a Rzecz Pospolita), Dánia és Svédország ellen a balti-tengeri kijárat megszerzéséért.

1569 – A lublini unió éve. A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség perszonáluniója és a Rzecz Pospolita megalakulása.

1. A Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság szövetségre lépésének okai

Litvánia külpolitikai érdekei. Hosszú út vezetett a Litván Nagyfejedelemség és Lengyelország szövetségéig. A szerződés alapjait az

1385-ös krevai unió rakta le, amelynek célja a közös ellenség elleni szövetkezés volt: abban az időben mindkét államot a keresztes lovagok fenyegették.

A 15. század második felében erőre kapott Litvánia új ellensége, a Moszkvai fejedelemség, amely kivetette hálóját az ukrán és a fehérorosz földekre. A 16. század elején a Litván Nagyfejedelemség a Moszkvával vívott háborúban elvesztette területeinek közel egyharmadát, a többi között a csernyihivi-sziveri földeket és Szmolenszket. A helyzet a század derekán kezdett komollyá válni, amikor a Moszkvai Királyság harcba lépett Livóniával. A livóniaiakat támogató litvánok a katasztrófa szélére kerültek. Hogy elkerüljék a teljes vereséget Moszkvától, megbízható szövetségest kellett találniuk. A Lengyel Királyság bizonyult az egyetlen reális esélyesnek erre a szerepre, annál is inkább, mivel a Litván Nagyfejedelemség addig már nyolcszor folytatott tárgyalásokat és kötött különböző szerződéseket vagy uniót a lengyelekkel, de összekötötte őket a közös uralkodó személye is (a litván nagyfejedelem foglalta el a lengyel trónt is).

Moszkvai harcosok.
Illusztráció Siegmund Herberstein „Moszkoviai útijegyzetek" című művéből.
1549

A fokozatos litván–lengyel közeledés külpolitikai előnyei mellett nem hunyhatunk szemet a Litván Nagyfejedelemség belpolitikája és azon túl az ukrán földek helyzete fölött. Az unió előkészítésében ukrán befolyásos személyiségek is részt vettek. Egyesek minden eszközzel meg akarták akadályozni Litvánia és Lengyelország egyesülését, mások éppen ellenkezőleg, támogatták azt.

Az orosz fejedelmek, köztük az Osztrozkij család is, makacsul ellenezték az uniót, mert attól féltek, hogy a Lengyel Királysággal megkötött szövetség után elvesztik előjogaikat, hiszen a lengyel törvények értelmében az egész slachta egyforma jogokat élvezett. A litván és az orosz (ukrán és fehérorosz) közép-, illetve kisnemesség támogatta az egyesülést, mert előjogaiknak a kiterjesztését remélte tőle.

A lengyel vezető rétegek álláspontja a két állam egyesítéséről. A perszonálunió nemcsak a Litván Nagyfejedelemség érdeke volt, hanem Lengyelországé is: a lengyel slachta szerette

Litvánia és Lengyelország egyesülését ábrázoló relief.
A lublini unió emlékművének egyik jelenete

volna gyarapítani birtokait, de az államhatáron belül már nem találtak szabad földterületet. A házasságkötéseknek, az örökölt földbirtokoknak és juttatásoknak köszönhetően a lengyel nemesség egyre nagyobb területekhez jutott Volinyban, Podóliában és a Pidlassjén. A helyi földbirtokosok panaszai arra vonatkozóan, hogy semmibe veszik IV. Kázmér 1477-es rendeletét, amelyben megtiltotta a Litván Fejedelemség földjeinek szétosztását az idegenek között, süket fülekre találtak. Az ebből adódó botrányokat úgy oldották meg, hogy törvényesítették a lengyel nemesi földbirtokokat.

2. Hogyan alakultak az események a lublini szejm ülése idején 1569-ben

A felek kölcsönös érdekeltsége ellenére több évnek kellett eltelni heves viták között, hogy létrejöjjön a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel

A lublini unió. *Jan Matejko festményének részlete*

Királyság államszövetsége. A lublini szejm ***1569. január 10-én*** ült össze. A lengyel és a litván követek fél évig nem tudtak közös nevezőre jutni. A lengyel fél olyan uniót támogatott, amely egy új államban egyesítette volna a Litván Nagyfejedelemséget és a Lengyel Királyságot; a Litván fejedelemségben csak a közigazgatás és a törvényhozás különült volna el. Ez a litván követek ellenállásába ütközött: szerették volna minél jobban megőrizni fejedelemségük önállóságát. Viszont a litván képviselők sem voltak egységesek. A fejedelmek és a közép-, illetve kisnemesség a saját rendi érdekeiket nézték, és ezek nem estek egybe.

ЧОПСЬКА

A lengyelek ügyesen használták ki a litván táborban támadt széthúzást. Amikor a litván-orosz fejedelmek elhagyták a szejm üléstermét és visszatértek birtokaikra, hogy a Lengyelország elleni háborúra készüljenek, a kis- és a középnemesség támogatását élvező II. Zsigmond Ágost 1569 márciusában kiadott egy univerzálét Pidlassje és Volhínia Lengyel Királysághoz csatolásáról. A rendelet értelmében a helyi nemesség a lengyellel egyenlő jogokat kapott. A következő univerzálé már a kijevi és a braclavi földek lengyelországi csatlakozásáról szólt. *„A Rzecz Pospolita számára fölöttébb fontos, hogy Kijev a Lengyel Állam kötelékébe tartozzon, mivel Kijev azoknak a földeknek a kapuja, amelyekhez Volhínia és Podólia is tartozik."*

Lengyelország határozott lépései arra késztették a litván főurakat, hogy visszatérjenek a tárgyalóasztalhoz. Birtokaik egységéért aggódva a litván fejedelmek beleegyeztek az unióba és nem gördítettek akadályokat az elé, hogy az ukrán földek a lengyel koronához kerüljenek. A maguk részéről az ukrán fejedelmek is a minimumra csökkentették a követeléseiket – ragaszkodtak a vallásszabadsághoz, a helyi hagyományok sérthetetlenségéhez és az anyanyelv használatához.

Forrásmű

Hrihorij Hodkevics Mikola Radzivillhez intézett levelében ez áll: *„Semmi jóval nem tudom kecsegtetni innen. A dolgaink, akárcsak korábban, egyre rosszabbul állanak, és már nem látok rá lehetőséget, hogy jobbra forduljanak. Szombaton a király úgy döntött, hogy elkülöníti tőlünk Kijevet, és ma feltehetően a kijevi vajda mint lengyel szenátor leteszi az esküt. Ezért kérem, tájékoztasson, eljönnek-e hozzánk és mikor! Nagyon fontos lenne, mivel a lengyelek minden emberünket elvették tőlünk és azt akarják, hogy mi állítsunk ki hadsereget az állam védelmére – gondolom, ezt azért szorgalmazzák, hogy minél hamarabb tönkretegyenek bennünket. Bácsikám (Hieronimusz Hodkevics), a török várúr hosszú életet kíván kegyelmednek. Miközben nálam ebédeltünk, szóba került, hogy mennyire szégyenletes számunkra ez az unió, és honfiúi szeretettől áthatva a bácsikám azt találta mondani, hogy bárcsak ne érné meg ezt, és erre mi történt? Nem érte meg a reggelt, lelke Istenhez szállt. Kelt 1569. június 6-án."*

- *Hogyan magyarázza a levél írója az1569 júniusában történt eseményeket?*
- *Milyen következtetéseket vonnátok le a litván-orosz nemesség álláspontjáról a lengyelekkel közös állam létrehozásával kapcsolatban?*

Történelmi térkép

- Milyen volt az ukrán földek helyzete Lengyelországban az 1569-es lublini uniót megelőzően? Milyen ukrán földek kerültek a Lengyel Királysághoz a lublini unió után?
- Milyen új vajdaságok jöttek létre az ukrán területeken Lengyelországban a lublini unió után? Milyen városok voltak az új vajdaságok központjai? Milyen államokhoz tartozott a többi ukrán föld?
- Milyen államok voltak a Rzecz Pospolita szomszédai keleten és délen?
- Milyen államok tartoztak az Oszmán Birodalomhoz a 16. század végén?

Az ukrán földek a 16. században és a 17. század első harmadában

3. Az 1569-es lublini szejm döntésének következményei

A szejm meghozta a döntését ***1569. július 1-jén*** a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság szövetségéről. Az unió következtében létrejött új államot ***Rzecz Pospolitának*** nevezték el, az országot választott uralkodó, közös szejm és *szenátus** irányította. A nemzetközi szerződéseket a Rzecz Pospolita nevében kötötték. A litván, az ukrán és a lengyel nemesség egyenrangúvá vált és jogában állt földbirtokot szerezni a Rzecz Pospolita egész területén. Felszámolták a vámhatárokat. Litvánia megőrizte viszonylagos önállóságát: saját törvényhozása volt, megmaradt a közigazgatási rendszere, a hadserege, a kincstára és a hivatalos „orosz” nyelve.

* Szenátus – a kétkamarás szejm egyik háza, amelyben a király által kinevezett magasrangú tisztségviselők, vajdák, várurak és főpapok foglaltak helyet.

4. Társadalmi és politikai változások az ukrán földek életében a lublini unió után

Azokon az ukrán földeken, amelyek a lublini unió után a Rzecz Pospolitához kerültek, a lengyel mintájú közigazgatási rendszert vezették be. Hat vajdaságot alakítottak az ukrán területeken: az ***Orosz*** (Lemberg központtal), a ***Belzi*** (Belz), a ***Podóliai*** (Kamjanec), a ***Volhíniai*** (Luck), a ***Braclavi*** (Braclav) és a ***Kijevi*** (Kijev) vajdaságot. Ezeket a vajdaságokat a kormány által kinevezett vajdák irányították, akik teljhatalommal rendelkeztek. Ők tartották a kezükben a nemesi rendet, ők vezették a helyi szejmek üléseit és felügyelték a slachta helyi bíróságainak a tevékenységét. A vajdaságokat ***járásokra*** vagy ***földekre*** osztották, amelyek élén a sztaroszta és a várúr (várkapitány) állt.

A felső vár fejedelmi tornya Luckban, a Volhíniai vajdaság központjában

A kamjaneci vár a Podóliai vajdaság központjában

A lublini unió után bekövetkezett jogi változásokat az ***1588-as*** Harmadik Litván Statútum rögzítette. A törvénykönyv hatálya nemcsak a Litván Nagyfejedelemség területére terjedt ki, hanem az unió után lengyel függőségbe került ukrán földekre is. Jogilag az a paraszt, aki 10 évnél többet élt le a földesura földjén, jobbággyá vált. A hűbéresnek jogában állt 20 évig is kutatnia a szökött jobbágya után és visszatérítenie birtokára. Ily módon a törvénykönyv véglegesítette a parasztság eljobbágyosítását.

A lublini unió után különösen élesen vetődött fel a vallásgyakorlás és a nyelvhasználat kérdése. A katolikus egyház azon fáradozott, hogy növelje híveinek a számát. Ebből a célból *jezsuita** iskolákat és kollégiumokat nyitott Ukrajnában. Ezek az intézmények hozzájárultak az oktatás elterjedéséhez: számos ukrán például így került ki a nyugat-európai egyetemekre. A tudás ára gyakran az volt, hogy le kellett mondani az ősök hitéről. Emellett ***1596-ban*** történt egy másik fontos esemény, ami ***breszti vallási unióként*** vonult be a történelembe. Ennek a lényege az volt, hogy a lengyel hatalom támogatásával létrehozták az új ukrán egyházat, a görög katolikust. A breszti vallási unióról a későbbiekben még többet is meg fogtok tudni, de tény, hogy ez a lublini

*A jezsuiták (a latin *Iesus* szó jelentése Jézus) – a katolikus „Jézus Társasága" elnevezésű szerzetes rend tagjai, amelyet a katolikus egyház megerősítése és a római pápa világuralmi törekvéseinek támogatása céljából hoztak létre.

unió egyik következménye volt, egyelőre azonban jegyezzétek meg, hogy ennek következtében a pravoszláv egyház elvesztette a felsőbb hierarchikus vezetőit (a főpapokat), mivel a metropolita és a püspökök többsége csatlakozott az unióhoz, vagyis görög katolikus lett. Az egyházi élet kiéleződése összekovácsolta az ukránokat. Előbb a városokban, később pedig a falvakban is a pravoszláv egyház mellett úgynevezett szerzetes testvéri társulatok jöttek létre. Ezek a társaságok kényszerből a legelemibb egyházi jogok védelmére alakultak, de később, már befolyásos szervezetekként a lengyel uralom elleni függetlenségi mozgalomhoz csatlakoztak.

A lublini unió legdrámaibb következménye az volt, hogy Ukrajna elvesztette azt a kevés államiságát is, amivel – ha korlátozott mértékben is – a Litván Nagyfejedelemségben rendelkezett. Az ukrán földek további sorsa teljes egészében a külső tényezőktől függött: amíg a földbirtokok közvetlen tulajdonosai az unió előtt is hatalmat gyakorló fejedelmek voltak, amíg az állam legfőbb méltósága olyan király volt, aki türelemmel viszonyult a helyi vallási hagyományokhoz és a szokásrendhez, addig az ukránság életében nem következtek be érezhető változások.

TUDÁSPRÓBA

1. • Milyen okmányból származik az idézet? • Milyen államigazgatási változásokról van szó?
„A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egy test, egy közösség, egy nép... Csak egy legfelsőbb szejm létezhet, több nem; ezen kívül szükség van egy oszthatatlan szenátusra, amely a népek ügyeivel és igényeivel foglalkozna és ettől nem térne el soha, vagyis nem szabad, hogy a szenátorok csupán az egyik vagy a másik nép képviselőiből álljanak."

2. **Állítsátok az eseményeket időrendi sorrendbe:** • lublini unió • a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egyesülése és a Rzecz Pospolita létrehozása; • a livóniai háború kezdete; • a breszti vallási unió: a görög katolikus egyház létrehozása.

3. **Az alábbi vajdaságok közül melyek jöttek létre a Lengyel Királysághoz tartozó ukrán földeken a lublini unió után:** • Belzi; • Braclavi; • Volhíniai; • Kijevi; • Podóliai; • Orosz?

4. **Válasszátok ki azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyek a lengyel uralom kezdetéhez köthetők az ukrán földeken:** • katolicizmus; • mongol betörés; • jezsuiták; • követek háza; • grünwaldi csata; • munkácsi vár; • nemesi köztársaság; • I. Szulejmán szultán; • II. Zsigmond Ágost király. Indokoljátok meg a választásotokat!

5. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mi kényszerítette a Litván Nagyfejedelemséget, hogy államszövetségre lépjen Lengyelországgal? • Hogyan viszonyultak az unióhoz az ukrán mágnások? • Mi ösztönözte az ukrán nemességet, hogy átálljanak a Litván Nagyfejedelemség és a Lengyel Királyság szövetségeseinek táborába?

6. **Erősítsétek meg vagy cáfoljátok a következő kijelentést:** *„Bár a lublini unió formálisan nem sértette a korabeli törvényeket, lényegében azonban elősegítette, hogy Lengyelország bekebelezze az ukrán földeket."*

1. TÉMA

22

AZ UKRÁN FÖLDEK A 16. SZÁZADBAN

3 VALLÁSI MOZGALMAK EURÓPÁBAN ÉS A PRAVOSZLÁV TESTVÉRI TÁRSULATOK A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

1. ***Milyen sajátosságai voltak Ukrajnában a reformáció mozgalmának.***
2. ***Mik voltak a testvéri társulatok. Hogyan védelmezték a pravoszláv hitet.***
3. ***A lembergi testvéri társulatok iskola szerepe a korabeli oktatási életben. Az iskolai oktatás sajátosságai.***
4. ***Miben mutatkozott meg az ellenreformáció hatása az ukrán területekre.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Mik voltak a reformáció és az ellenreformáció sajátosságai az ukrán területeken.*
2. *Mivel foglalkoztak a pravoszláv testvéri társulatok.*
3. *Milyen volt a reformáció eszméinek a hatása.*
4. *A forrásmű alapján meghatározni a lembergi testvéri társulati iskola „napirendjét".*
5. *Értékelni a jezsuiták tevékenységét az ukránok körében.*

Forrásmű

Joákim pátriárka 1585. január 15-én kelt oklevelében ez áll: *„A lembergi városi urak iskolát szeretnének alapítani minden rendű keresztény gyermek számára azzal a célzattal, hogy megtanítsák nekik a görög és a szláv Szentírást, és ezáltal keresztény nemzetségük megszabadulhon a tudatlanságukból eredő némaságtól. És vásárolni szeretnének az iskola számára egy nyomdát is."*

- *Milyen tanulási lehetőségei voltak az ukránoknak a 15. sz.-ban és a 16. sz. első felében?*
- *Mi tudható meg a forrásműből a lembergi testvéri társulati iskola létrehozásának céljairól?*
- *Miért volt szüksége a társulatnak nyomdára?*
- *Mivel magyarázható a magániskolák hálózatának kialakulása?*

Az események krónikája

1556–1561 – A Pereszopnicai Evangélium keletkezése.
1586 – Joakim antiochiai pátriárka jóváhagyja a lvivi társulat szervezeti szabályzatát.
1586 – Lvivben megalapítják a Nagyboldogasszony Társulatot és a társulati iskolát.
1591 – A lvivi társulat nyomdája kiadja az Adelphotesz c. egyházi szláv és görög nyelvtant.

1. Milyen sajátosságai voltak Ukrajnában a reformáció mozgalmának

A nyugat-európai eszmék és mozgalmak hatással voltak az ukrán területek egyházi életére. Számos európai országban elterjedtek a ***reformáció*** eszméi. Ez alól nem volt kivétel a Rzecz Pospolita sem, amelynek befolyása kiterjedt az ukrán földekre is. A reformáció mint 16–17. századi társadalmi és politikai mozgalom a katolicizmus ellen irányult. A reformáció mozgalma alapozta meg az új keresztény tanítást, a ***protestantizmust***. A protestáns egyház kinyilvánította függetlenségét a pápai hatalomtól. A Rzecz Pospolitában is nőtt az új vallási tan híveinek

száma, akik főleg a litván és a lengyel nemesi családok sarjai közül kerültek ki. Az ukrán földeken a 16. század 30-as és 40-es éveiben kialakult néhány protestáns közösség, de számuk jelentéktelen volt. Az új vallás csak a slachta és a mágnások érdeklődését keltette fel. Ezek a rétegek a protestantizmusban (különösen a kálvinizmusban) megtalálták a számukra hízelgő elveket: a főpapság hatalmának megnyirbálását, az egyházi birtokok felszámolását, a papság világi ellenőrzését, a vallási türelmet és a királyi önkény korlátozását, ami rokonságot mutatott a nemesség eszményeivel. Az ukrán nemesség átállása a protestáns hitre nem mondható tömegesnek. Azok a slachticsok, akik a hatalmuk megszilárdítására törekedtek, inkább a katolicizmust választották. A protestáns egyház nem talált különösebb támogatókra a polgárság körében sem. Egyes városokban kialakultak ugyan a protestantizmus központjai, de csak ott, ahol a várost irányító mágnások hitük megváltoztatására kényszerítették a lakosságot. A parasztok számára a protestantizmus idegen és érthetetlen volt. Jobb esetben az ukrán parasztok „úri egyháznak" tekintették, de hűek maradtak ősi pravoszláv vallásukhoz.

A Pereszopnicai Evangélium (1556–1561)

A kódexet pergamenre írták fekete tintával és vörös festékkel, lapjait mesteri miniatúrák díszítették. A 482 kéziratos lap borítóját tölgyfából készítették és zöld bársonnyal vonták be. A fordítás 1556-tól 1561-ig tartott. A munkát Dvirec faluban kezdték el és Pereszopnica városában fejezték be, ettől a volhíniai városkától kapta nevét az evangélium. A fordítást a Pereszopnicai Szeplőtlen Tisztaság kolostor archimandritája, Hrihorij készítette. A szöveget pedig Szjanok esperesének a fia, Mihajlo Vaszilevics tisztázta le. Az utószóban Mihajlo leírta, hogy Hrihorij nagy igyekezettel dolgozott a fordításon, és azért imádkozott, hogy Isten adjon neki erőt a munka befejezéséhez.

Elmondhatjuk tehát, hogy a protestantizmusnak nem voltak támogatói az ukrán földeken sem a mágnások, sem a nép körében, a reformáció hatása pedig abban nyilvánult meg, hogy a pravoszláv egyház az új eszmékből merített a megújulásához.

A reformáció legnagyobb eredménye Ukrajnában az volt, hogy az élő népnyelvre fordították le a Szentírást és ezt használták az istentiszteleteken. A Biblia régi ukrán irodalmi nyelvű fordításai a 16. század közepétől kezdtek megjelenni. Ezek közül a legismertebb a Pereszopnicai Evangélium.

2. Mik voltak a testvéri társasulatok. Hogyan védelmezték a pravoszláv hitet

A reformáció eszméinek hatása az ukrán társadalomra a pravoszláv testvéri társasulatok tevékenységében mutatkozott meg.

A ***testvéri társulatok*** a polgárok nemzetiségi és vallási alapon szerveződött társadalmi szövetségei voltak, amelyek a pravoszláv templomok mellett jöttek létre. A legbefolyásosabb a Lembergi Uszpenszkij Testvéri Társaság volt, amely a 16. sz. 80-as éveinek elején kezdte bontogatni szárnyait. ***1586-ban*** Joakim antiochiai pátriárka jóváhagyta a Lembergi iskola szabályzatát. Ennek értelmében a lembergi testvéri társulatot jogilag a többi fölé emelték és a papság, sőt a püspökök is az ellenőrzése alá kerültek. Nem sokkal később a lembergi társulat megkapta a ***stauropighiát,*** vagyis már nem a püspöküknek, hanem közvetlenül a pátriárkának voltak alárendelve. Attól kezdve a testvéri társulatot stauropighiainak kezdték nevezni.

1

2

1. A lembergi társulat nyomdai pecsétje
2. Részlet a lembergi társulat Joakim antiochiai pátriárkától kapott kiváltságleveléből

A társulatok jótékonykodással foglalkoztak, segítettek a bajba jutott társaikon, könyvekkel, szentképekkel, gyertyával látták el a templomokat és gondoskodtak az egyházi ünnepek megszervezéséről is. Fokozatosan bővítették kulturális-felvilágosító tevékenységüket. A testvéri társulatok kezdeményezésére könyvtárakat, nyomdákat és iskolákat nyitottak. A 16. század végén és a 17. század első felében Ukrajnában közel 30 társulati iskola működött.

A testvéri társulati mozgalom tagjai az egyház helyzetének javításán fáradoztak. Felléptek a papság visszaélési ellen, megoldásokat kerestek azokra az esetekre, ha a szerzetesek nem teljesítették kötelességeiket.

Történelmi térkép

Nézzétek meg a 39. oldalon található térképet!

- Mely városokban tevékenykedtek pravoszláv testvéri társulatok a 16. század végén és a 17. század első felében?

3. A lembergi társulati iskola szerepe a korabeli oktatási életben. Az iskolai oktatás sajátosságai

A lembergi társulati iskolában származásától függetlenül minden gyermek tanulhatott. Az iskolát a testvéri társulat tartotta fenn. A szülők-

től *„lehetőségeikhez mérten”* csak kisebb összegű tandíjat vettek el. A szegényebb családok gyermekei és az árvák ingyen tanultak.

Az iskolában nagy figyelmet fordítottak az egyházi szláv és az óukrán irodalmi nyelv (könyvnyelv) oktatására. Hagyományosan görögül is tanultak. Abban az időben nehezen lehetett meglenni a latin nyelv ismerete nélkül, mivel az volt a nyugat-európai tudomány és diplomácia nyelve. Igaz, még a latin bevezetése után is görög-szláv iskolának nevezték az intézményt. ***1591-ben*** a lembergi testvéri társulat nyomdájában megjelent a szlávok számára készült görög nyelvtankönyv, az ***„Adelphotesz”***. A tankönyvet a lembergi iskola tanárai és diákjai állították össze a tanintézet első rektora, Arszenyij Elaszonszkij közreműködésével.

Az oktatást a korabeli nyugat-európai középiskolák, az úgynevezett gimnáziumok rendszere alapján szervezték meg. Az alapokat a *„hét szabad tudomány”* – a grammatika, a retorika, a dialektika, a számtan, a mértan, a csillagászat és a zene – tanulmányozása jelentette. Az európai hagyományok szerint három grammatikai, illetve poétikai és retorikai osztályt hoztak létre. Ezeket a tudományokat egyes főiskolákon is oktatták az első évfolyamokon.

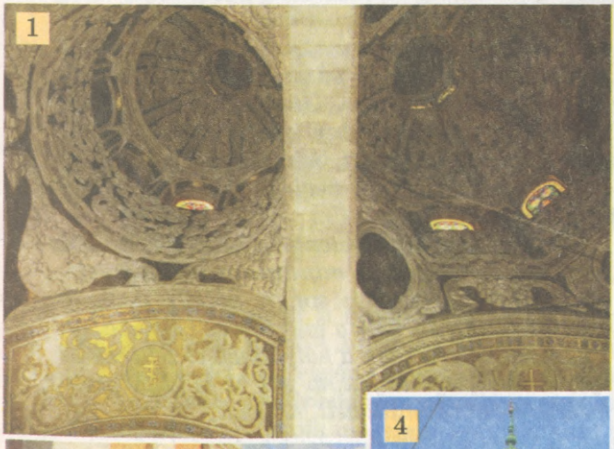

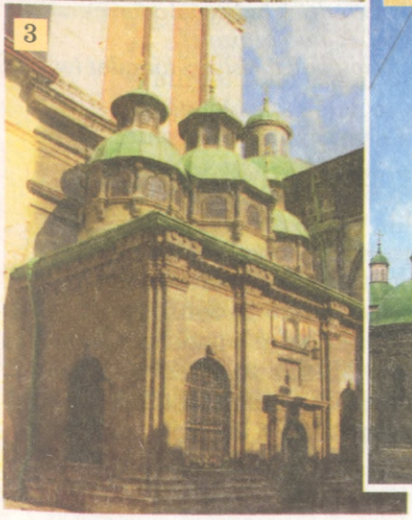

1. A Három Szentatya kápolnájának kupolái.
2. A lembergi testvéri társulat tagjai. *Korabeli amatőr rajz*
3. A Három Szentatya kápolnája.
4. A Lembergi Uszpenszkij templom a harangtoronnyal (a Kornyak-toronnyal). A Lembergi Uszpenszkij Társulat kezdeményezésére a városban felépítették Ukrajna reneszánsz építészetének egyik gyöngyszemét, az Uszpenszkij épületegyüttest. A műemléket az Uszpenszkij templom, a Három Szentatya kápolnája és a harangláb (a Kornyak-torony) alkotja.

Forrásmű

Részlet a lembergi testvéri társulat iskolájának 1587-es „Iskolai rendszabályából": *„Mindenkinek a maga helyén kell ülnie, amit az ismeretei alapján határoznak meg: aki többet tud, magasabbra ül, ha mégoly nagyon szegény is, aki pedig kevesebbet, azt szerényebb hely illeti meg...*

A gazdagabbat semmi sem emelheti a szegény fölé, csak a tudomány...

A fiúknak megszabott időre kell az iskolába jönni... és távozniuk is csak a tanítás végén szabad...

A didaskalosnak (tanárnak, azaz a mesternek) minden reggel körültekintő vizsgálatot kell tartania: ha valaki hiányzik, azonnal utána kell küldeni és tisztázni távolléte okát. Amennyiben valaki azért nem jött el, mert játszik, otthon henyél vagy alszik, akkor ezek tisztázása után be kell hozatni az iskolába...

A reggeli imádságok után mindenki köteles felmondani a tegnapi leckét és bemutatni az írásbeli feladatot, amit otthon írt; ismereteiről számot kell adnia...

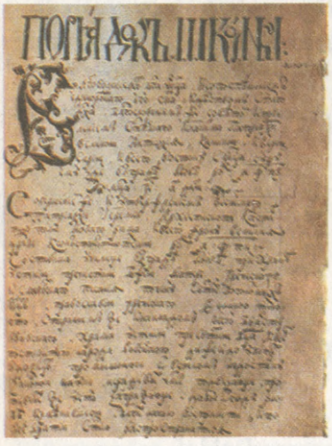

A lembergi testvéri társulati iskola házi szabályzatának egyik oldala. *1587*

Ebéd után a fiúk leírják a palatáblára a didaskalostól kapott feladatukat, a kicsik kivételével, mert nekik a tanár írja le mindezt. Az iskolában tanult nehéz szavakat ki kell kérdezniük egymástól, mintha csak diskurzust folytatnának. Hazafelé menet meg kell ismételni a tanult szöveget, hogy majd este a szüleik vagy a más rendű és rangú városiak és házigazdáik előtt számot adjanak az iskolában tanultakról, mégpedig kifejezően, úgy, ahogy azt az iskolai tudomány megköveteli, később pedig mindezt le kell írni és reggel bevinni felmutatásra a didaskalosnak...

Két vagy négy ifjút hetente ki kell választani a rend fenntartására, ez mindenkire nézve kötelező, amikor rá kerül a sor. A dolguk pedig a következő lesz: korábban mennek az iskolába, ott felsepernek, befűtenek a kályhákba és leülnek az ajtó mellé, hogy tudják, ki jött be és ki távozott, mindenkiről tudniuk kell, hol van."

- *A korabeli iskolások mely jogairól és kötelességeiről szereztetek tudomást a forrásműből?*
- *Mi maradt fenn napjainkban is a rendszabályból és mi változott?*
- *Milyen erkölcsi értékeket akartak elterjeszteni az iskolában a testvéri társulat tagjai?*

4. Miben mutatkozott meg az ellenreformáció hatása az ukrán területeken

Nem kerülte el az ukrán területeket az ***ellenreformáció*** sem, amely a katolikus egyházi élet megreformálását tűzte ki célul. A reformokat különféleképpen képzelték el. Egyesek közelebb szerették volna hozni a katolikus egyházat a reformátushoz. Mások teljesen be akarták tiltani a reformáció tanait és harcot indítani ellenük. A második álláspont győzött. Igaz, a megvalósítás módszerei a reformációt idézték: saját iskolákat nyitottak, fejlesztették a könyvkiadást, nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a Szentírásnak.

A katolikus egyház megreformálására 1534-ben létrehozták a ***jezsuita rendet***, amelyet hivatalosan **1540-ben** hagyott jóvá a pápa. A jezsuiták hatalmas intellektuális erőket mozgósítottak a katolikus egyház megújulása érdekében. A leghatékonyabb eszköznek a pedagógiai tevékenység és a diplomácia bizonyult.

A 16. század 60-as éveiben a jezsuiták megjelentek Lengyelországban is, a 17. század közepén a Rzecz Pospolitában már 32 jezsuita kollégium működött, közülük 13 az ukrán területeken. 1575-ben jezsuita kollégiumot nyitottak Jaroszlavban (ma Lengyelország), kis idő múlva Lembergben, Kamjanecben, Luckban, Peremislben és Osztrozban.

A hatékony oktatási program megvalósításával a jezsuiták valójában a katolicizmus híveinek a táborát kívánták gyarapítani. Oktatási intézményeik magas színvonala vonzotta az ukrán nemességet; aki a jezsuita kollégiumban végzett, európai egyetemeken folytathatta tanulmányait.

Forrásmű

Egy volhíniai nemes így számol be a jezsuita iskoláról a 17. század 20-as éveiben: *„No, beirattad a fiadat abba az iskolába... Hát bizony, ők azon mód után néztek... a ruszin ifjoncnak. És mint a csahos eb, úgy fogtak hozzá a szent igaz hitük terjesztéséhez, előbb őt, majd az apát és az anyát és az egész rokonságot megkörnyékezték, és már azon veszed észre magad, hogy a dicsőséges, szent hitedet és nyelvedet is megtagadtad...”*

- *Mivel magyarázható a jezsuita rend tevékenységének effajta értékelése?*

TUDÁSPRÓBA

1. **Alakítsátok át a megállapítást problémafelvető kérdéssé, és válaszoljátok meg!** • A testvéri társulatok létrejöttével a 16. sz. utolsó negyedében és a 17. sz. elején Ukrajnában jelentősen fellendült a művelődési élet.
2. **Állítsátok időrendi sorrendbe az eseményeket:** • a lembergi testvéri társulati iskola megalapítása; • lublini unió; • a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egyesítése és a Rzecz Pospolita létrehozása; • a Pereszopnicai Evangélium megjelenése.
3. • Milyen államokkal voltak határosak a Rzecz Pospolitához tartozó ukrán földek keleten és délen a 16. század végén?
4. **Magyarázzátok meg a kifejezéseket:** • vallási testvéri társulatok; • reformáció; • protestantizmus; • ellenreformáció; • Evangélium; • jezsuita rend.
5. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Miért nem terjedt el a reformáció az ukrán területeken? • Mik voltak a reformáció sajátosságai? • Mik a testvéri társulatok? A reformáció mely eszméit használták fel tevékenységükben? • Hogyan zajlott az oktatás a lembergi testvéri társulati iskolában? • Mit tudtok az iskola tanulóinak jogairól és kötelességeiről?
6. • Milyen szerepet játszott a jezsuita rend a korabeli ukrán földek nemzeti és művelődési életében? Hogyan értékelitek a jezsuiták tevékenységét?

1. TÉMA

4 A BRESZTI VALLÁSI UNIÓ

1. *Milyen volt a pravoszláv egyház helyzete a 16. század végén.*
2. *Miért robbant ki az irodalmi vita. Kik tartoztak a vitázók táborához.*
3. *Hogyan zajlott a breszti egyházi zsinat.*
4. *Melyek voltak a görög katolikus egyház létrejöttének feltételei.*

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Hogyan befolyásolta a pravoszláv egyház helyzete a 16. század végén a breszti vallási unió megkötését.*
2. *Összevetni az unió híveinek álláspontját a pravoszlávok és a katolikusok véleményével.*
3. *Hogyan zajlott az 1596-os egyházi zsinat Bresztben.*
4. *Mi idézte elő az irodalmi viták műfajának kialakulását és miben különböznek az unió hívei és ellenzői.*
5. *Milyen alapon jött létre a görög katolikus egyház.*

Forrásmű

Feljegyzés egy 1595-ös decemberi eseményről, amelyre a Vatikán Konstantin termében került sor két pravoszláv püspök római katolikus egyházhoz való csatlakozásának hivatalos ceremóniája alkalmából – ami az egyházi uniót jelentette – úgy, ahogy azt a ceremóniamester látta: *„A két püspök (Ipatyij Potyij és Kirilo Terleckij) görög papi ornátusban érkezett, amelyet otthon szoktak viselni, térdre borultak a padsorok között és hazai szokás szerint megcsókolták a földet, később ugyanezt tették a terem közepén, majd pedig harmadik alaklommal a pápa lábai előtt, és azt is nagy tisztelettel megcsókolták; az elöl álló, akit Ipatyijnak hívtak, leveleket nyújtott át a pápának... Ezután... felesküdtek, az első püspök, aki beszélt latinul, latin nyelven, a másik, Kirilo pedig, aki nem értette ezt a nyelvet, görögül vagy oroszul tette ezt."*

- *Miért várt a püspökökre a vatikáni útjuk végeztével baráti fogadtatás a király részéről és elutasítás a pravoszláv földjeik részéről?*
- *Hogyan függ össze a pravoszláv és a katolikus egyház breszti uniója a lublini szejm döntésével?*

Az események krónikája

1582 – az új, gregorián naptár bevezetése a Rzecz Pospolitában.
1588–1616 – Ivan Visenszkij író, a művelődési és társadalmi élet ismert alakjának tevékenysége.
1596 – pravoszláv és unitus zsinat Bresztben. Az unitus zsinat döntése a görög katolikus egyház létrehozásáról.

1. Milyen volt a pravoszláv egyház helyzete a 16. század végén

Nem volt könnyű a pravoszláv egyház helyzete, miután az ukrán földek a katolikus Lengyelország kötelékébe kerültek. A kollégiumok és a nyomdák hálózatán keresztül a keleti területeken is egyre jobban terjeszkedő lengyel katolicizmust ellensúlyozandó az Ukrán pravoszláv egyház kény-

telen volt kiépíteni a saját oktatási rendszerét. Azonban a főpapság nem rendelkezett megfelelő mennyiségű könyvekkel és megfelelő oktatási intézményekkel.

A pravoszláv egyház helyzetét az ukrán földeken külső tényezők is nehezítették. A törökök ***1453-ban*** elfoglalták Konstantinápolyt, így az elvesztette befolyását az ukrán pravoszláv egyház fölött. Ezzel szemben évről évre növelte hatalmát a moszkvai főegyház megye, amely a hanyatló Konstantinápoly dicső örökébe szeretett volna lépni. Az ukrán egyházi méltóságokat nyugtalanította, hogy ***1589-ben*** elismerték a Moszkvai Patriarchátust, amelynek feje ezáltal Moszkva és egész Oroszország pátriárkája lett.

Az ukrán egyház nehéz helyzetéből kiindulva a főpapság és a nemesség egy része egyre jobban hajlott arra, hogy egyesüljön a római katolikus egyházzal.

Az egyházi uniót támogató pravoszláv papság reményei. A római katolikus egyházzal megkötendő szerződéstől az ukránok azt várták, hogy létrejön a nép egysége. Csupán a két egyház teljes jogegyenlősége (ezt akarta elérni például *Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij* fejedelem is) vethetett volna véget a pravoszlávok üldöztetésének a katolikus Lengyelországban. Ehhez meg kellett hagyni a görög szertartást és az istentisztelet nyelvét. Az unió hívei szerint az megoldotta volna az ukrán pravoszláv egyház alárendeltségét is: a csatlakozással elismerték volna a római pápa fennhatóságát és ezzel nem kellett volna tovább harcolni a Moszkvai Patriarchátus bekebelezési kísérleteivel.

Személyes okok is felvetődtek. A pravoszláv főpapokat fölöttébb nyugtalanította, hogy elvesztették befolyásukat az egyházi életben. Az ukrán egyház megújítását ugyanis a testvéri társulatok vették kezükbe. A társulatok szerepe évről évre nőtt. A keleti pátriárkák támogatásával elérték, hogy ellenőrzésük alá vonják a felsőbb egyházi méltóságok tevékenységét. Az unióban tehát a pravoszláv püspökök és maga ***Mihajlo Rogoza*** metropolita is lehetőséget láttak arra, hogy megszabaduljanak a testvéri társulatok gyámságától.

A katolikusok véleménye az unióról. Lengyelországban nem volt egységes álláspont az egyházi unióval kapcsolatban. Egyesek gyökereiben ellenezték az egyesülést, mások (a királlyal az élükön ők voltak többen) nem vetették el az unió lehetőségét. Ugyanakkor a lengyel főuraknak nem volt szükségük a lengyellel egyenrangú tekintélyes ukrán egyházra. Ezért a vallási uniót a katolicizmushoz való megtérésként értékelték. ***„Isten egyházának egységéről egy pásztor vezetése alatt"*** című értekezésében a jezsuita hittérítő, ***Piotr Skarga*** arról akarta meggyőzni az olvasóit, hogy csak egyetlen igazi egyház van, a római katolikus, és ezért üdvözítő volna, ha *„elvetnék a görögök tévedését és egyesülnének az egy igaz hit kötelékében"*.

A katolikusok álláspontja felháborította a pravoszlávokat. Megcsappant a vallásegyesítés híveinek a tábora, még az unió egykori kezdeményezői is, mint például Osztrozkij fejedelem, hátat fordítottak neki.

A római katolikus egyház naptárreformja. Az egyházi szembenállás kiéleződésének közvetlen kiváltó oka Ukrajnában az volt, hogy ***XIII. Gergely pápa*** naptári reformot kezdeményezett. ***1582. február 21-én*** az

egyházfő bejelentette az új, ***gregorián*** naptár életbe lépését a régi ***julián*** naptár helyett. A reform célja a naptári és a csillagászati időszámítás közötti eltérés felszámolása volt, amely a 16. században 10 napot tett ki (a 17. században szintén tíz napos volt az eltérés, a 18. században 11, a 19-ben 12, a 20-ban pedig már 13). A keleti keresztény világ nem fogadta el az új naptárt, elsősorban hittudományi érvekre hivatkozva. A pravoszláv egyház Ukrajnában ma is a julián naptárt használja.

2. Miért robbant ki az irodalmi vita. Kik tartoztak a vitázók táborához

Az egyházak egyesülése körül éles és figyelemre méltó vita (polémia) alakult ki. A különböző nézeteket valló személyek irodalmi alkotásokban fejtették ki a véleményüket, ezeket az írásokat ***vitairodalom*** gyűjtőnévvel nevezték el. Körülbelül 200 ilyen tárgyú írás maradt fenn az unió támogatóinak és ellenzőinek tollából.

Meletyij Szmotrickij

Az egyik legtehetségesebb pravoszláv polémista író ***Heraszim Szmotrickij*** volt, akinek a műveit még az életében kiadták. Számos frappáns vitairat került ki a tolla alól, a többi között az ***1587-ben*** nyomtatásban is megjelent ***„Mennyország kulcsa...”***

A polemizáló irodalom nagy hatású emléke az ***1610-ben*** megjelent ***„Trenos”*** („Siralom”) című írás. Szerzője **Meletyij Szmotrickij**, Heraszim fia. A művészi igényű, eredeti hangnemű alkotás lengyel nyelven született. A mű a nemzeti és vallási elnyomás alatt élő pravoszláv hitű ukránok és fehéroroszok helyzetét tárja fel. A korábbi polemizáló írásokkal ellentétben nem egy konkrét alkotás vagy esemény ihlette. A „Trenos” az ukrán anyaegyház siralma afölött, hogy saját gyermekei is elhagyták és megvetették. *„Ó, én szegény, szerencsétlen, de nagy a bánatom – minden oldalról kifosztanak, világnak szégyenére teljesen lemeztelenítik testem! Ó, fájdalom, elviselhetetlen terhekkel sújtanak: kezeim gúzsba kötve, nyakamon tiló, lábaim megbéklyózva, láncokkal megkötve, fejem fölött kétélű kard, alattam mély víz, körülem olthatatlan tűz, mindenütt panasz, mindenütt félelem, mindenütt üldöztetés!”*

Sajátságos hangnem jellemezte a pravoszláv táborhoz tartozó ukrán polémista, ***Ivan Visenszkij*** műveit. 16 írása maradt ránk. Életében csak egyet jelentettek meg, ez volt az ***„Üzenet a püspökökhöz”***, amelyben túláradó szenvedéllyel fejti ki a véleményét az unióról, és egyben követendő példaként állítja elveit az egyszerű emberek számára.

Forrásmű

Ipatyij Potyij írta „Az unió avagy a korábbi cikkelyek ismertetése" című vitairatában: *„Jó, ha tudod, keresztény barátom, hogy öt fő artikulus létezik, amelyik hátráltatja a megállapodás megkötését: az első a Szentlélek eredetének a magyarázata; a második a tisztítótűzről szól; a harmadik a látható és legfőbb pásztor fennhatóságát taglalja; a negyedik a naptár maga; az ötödik mindegyiknek a mellékleteként az Antikrisztusról értekezik, hogy az emberek lássák, kinek az eljövetelét várják... Hogy ne mondhasd: nem tudod, hány artikulus van, amelyben nem egyezünk a rómaiakkal! Tiszta meggyőződésemből biztosíthatlak, hogy csak ezen öt oknál fogva nehezedik rád nyomás az igazság helyett, a többiben – béke és egyetértés van. Mert a szent keleti anyaegyházunk isteni szolgálata, szentségei, szertartásai sértetlenek és semmiben sem csorbultak maradnak."*

- *Állapítsátok meg a forrásmű alapján, hogy a szerző az uniót támogatók vagy az azt ellenzők táborához tartozik-e! Véleményeteket támasszátok alá a szemelvényből vett idézetekkel!*

3. Hogyan zajlott a breszti egyházi zsinat

Az uniót szentesítő egyházi zsinatot hosszú tárgyalások előzték meg a pravoszláv papság, a Vatikán, az ukrán főurak, a lengyel katolikus egyház képviselői és a királyi hatalom között. Igaz, az előkészületeket titok övezte.

Az unió eszméinek népszerűsítése érdekében két pravoszláv püspök, az egyházak közeledésének legnagyobb hívei, ***Ipatyij Potyij*** és ***Kirilo Terlëckij*** elment Rómába, ahol ***1595*** végén találkoztak a pápával és átestek egy hivatalos ceremónián a katolikus egyházhoz való megtérésük alkalmából. A felek beleegyezése ellenére a végső döntést az egyházi zsinatnak kellett meghoznia. A zsinatot ***1596. október 6-ra*** hívták össze **Breszt** városába (Breszt napjainkban Fehéroroszországhoz tartozik).

Nemcsak az unió hívei készültek a breszti zsinatra, hanem az ellentábor is, amely napról napra duzzadt (így például megváltoztatta véleményét és az uniót ellenzők közé állt ***Gedeon Balaban*** és ***Mihajlo Kopisztenszkij*** püspök is). Unióellenesek voltak a testvéri társulatok és a kolostorok is. Idegen volt az ötlet a nemesek többsége és a polgárok számára is. Nem támogatta a parasztság sem. ***Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij fejedelem*** állt az unióellenes mozgalom élére. Még a püspökök római útja előtt a fejedelem az egyik üzenetében az írta, hogy kész 15–20 ezer fős sereget is kiállítani az unió elleni harcra.

A pravoszlávok tömeges tiltakozásai arra engedtek következtetni, hogy az egyházak

Medál felirattal: *„A ruszinok befogadásának alkalmából"*

- Szerintetek milyen körülmények között és kinek a megrendelésére készülhetett a medál.
- Kit ábrázol az érem?

önkéntes közeledéséről szó sem lehet. Másrészt a római pápához hű unió-pártiak sem akartak engedni egy tapodtat sem.

A helyzet komolyságának megfelelően az ellenzők tábora gondoskodott arról, hogy tekintélyes küldöttség képviselje őket Bresztben. A két püspökön – Balabanon és Kopisztenszkijen kívül a konstantinápolyi patriarchátus képviseletében meghívták a zsinatra Nyikifor papot, akit a keleti pátriárkák zsinatának döntése értelmében a metropolita fölé helyeztek. Az alekszandriai patriarchátust ***Kirilo Lukarisz*** teológus képviselte a breszti zsinaton.

Igaz, a magas rangú keleti egyházi méltóságok tekintélye csak abban az esetben tudta volna befolyásolni a tárgyalásokat, ha közös zsinatot tartanak. Erre azonban nem került sor. A király külön rendeletben tiltotta meg, hogy idegenek vegyenek részt a zsinaton. Így tehát a felek a közös tanácskozás megtartásában sem tudtak megegyezni, de ***október 8-án*** mégis külön-külön megtartották a maguk zsinatát.

A breszti unió oklevele a részvevők aláírásával és pecsétjével. *1596. október 8.*

A pravoszlávok abban a palotában gyűltek össze, ahol Osztrozkij fejedelem szállt meg. Az unió hívei a városi Szent Miklós templomban tartották a zsinatot. Itt született meg az előzetes döntés az egyházak egyesítéséről. Ilyen körülmények között született meg a **görög katolikus (unitus) egyház.**

4. Milyenek voltak a görög katolikus egyház létrejöttének feltételei

Az új egyház a római pápa fennhatósága alá került. Elfogadta a katolikus kánon egyes tételeit (dogmáit), többek között azt, hogy a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik (a pravoszlávok a Szentléleket csupán az Atyától származtatják). Az egyházi szertartások, az ünnepek, a szentségek, a szentélyek építési hagyományai, az ikonfestészet és az egyházi énekek a pravoszláv szokásrendet követték, az istentiszteletek nyelve pedig az egyházi szláv maradt.

III. Zsigmond király támogatta az uniót és elismerte a Szent Miklós templomban megtartott zsinat döntését. A görög katolikus papság, akárcsak a katolikus, mentesült az adózás alól, az unitus nemesség a katolikussal azonos jogokat élvezve állami tisztségeket is betölthetett. Mi több, a görög katolikus püspököknek szenátusi helyet is ígértek, de ezt a megállapodást nem teljesítették. Ami pedig az ukrán pravoszláv egyházat illeti, az sok-sok híve ellenére törvényen kívül maradt.

TUDÁSPRÓBA

1. **Alakítsátok át a megállapítást problémafelvető kérdéssé és feleljetek rá! A válaszotokat indokoljátok meg!** • A polemizáló irodalom a 16. század végén és a 17. század első felében alkotó ukrán felvilágosítók szellemi világának nagyságát és eszmei útkeresését tükrözi.
2. **Magyarázzátok meg a kifejezések értelmét:** • gregorián (Gergely-) naptár; • vitairodalom; • görög katolikus egyház.
3. **Állítsátok időrendi sorrendbe az eseményeket:** • az új, Gergely-naptár bevezetése a Rzecz Pospolita területén; • pravoszláv és unitus zsinat Bresztben; az unitus zsinat döntésének jóváhagyása a görög katolikus egyház magalapításáról; • a lublini unió. A Rzecz Pospolita megalakulása.
4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mivel magyarázható, hogy a főurak és a felső papság által létrehozott iskolákban támogatták a pravoszláv és a katolikus egyház egyesítését? • Miért nem támogatták a vallási uniót a lakosság széles tömegei, és idővel miért pártoltak el tőle a hívek? • Mivel értek véget az 1596-os breszti egyházi zsinatok? • Hogyan tanúskodik a vitairodalom a korabeli Ukrajna művelődési és társadalmi fejlődéséről?
5. **A vallási unió támogatóihoz vagy ellenzőihez tartoztak-e az alábbi történelmi alakok, ukrán közéleti személyiségek, a korabeli társadalmi és egyházi csoportosulások:** • III. Zsigmond király; • Osztrozkij fejedelem; • Rogoza metropolita; • Potyij és Terleckij püspökök; • Balaban és Kopisztenszkij püspökök; • a testvéri társulatok; • a kolostorok; • az alsó papság; • a parasztság; • a polgárság; • a nemesség; • a római pápa?
6. **Az alábbi megállapítások közül melyek adnak tényleges magyarázatot a görög katolikus egyház létrejöttére:** • a konstantinápolyi patriarchátushoz tartozott; • elismerte a római pápa fennhatóságát; • megmaradt a pravoszláv vallás kánonjainál; • elfogadta a katolikus egyház egyes dogmáit; • az istentiszteletek nyelve az egyházi szláv maradt; • az istentiszteleteken a latin nyelvet is használták; • áttért a katolikus szertartásra.

1. TÉMA

34

AZ UKRÁN FÖLDEK A 16. SZÁZADBAN

5 A ZAPORIZZSJAI SZICS KOZÁK KÖZTÁRSASÁG

1. ***Hogyan jöttek létre és milyenek voltak az első szicsek.***
2. ***Melyik zaporizzsjai szics tekinthető valójában az elsőnek? Miről lett híressé Dmitro Visneveckij.***
3. ***Milyen sajátosságai voltak a Zaporizzsjai Szics kozák államnak.***
4. ***Kik voltak a valódi hatalom képviselői a Zaporizzsjai Szicsben.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Meghatározni a Zaporizzsjai Szics kozák állam sajátosságait és meghatározni a térképen az elhelyezkedését.*
2. *Mi volt a szics fővárosának jelentősége a zaporizzsjai földek harcászati és politikai életében, illetve a szicsi kozákság hétköznapjaiban.*
3. *A történelmi források alapján milyenek voltak a zaporizzsjai kozákság szokásai.*
4. *Milyen volt Dmitro Visneveckij fejedelem magánemberként és politikusként, és hogyan értékelhetjük a tevékenységét.*

Forrásmű

II. Habsburg Rudolf osztrák császár 1594-ben követet küldött a Szicsbe Erich Lasota személyében, akinek az volt a feladata, hogy próbálja meg rábírni a kozákságot az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság elleni együttes fellépésre. A zaporizzsjai kozákokkal való találkozójáról Lasota többek között ezeket írta „Napló"-jában: *„Feltételeztem, hogy a törökök elleni háború nem egy vagy két évig fog tartani, ezért nem véltem célszerűnek elveszteni ezeket a bátor és odaadó embereket, akik már fiatal koruktól fogva járatosak a haditudományokban és ismerik ezt az ellenséget, vagyis a törököket (hiszen szinte naponta összetűznek velük)... Ezt a hadsereget könnyebb fenntartani, mint más nemzeti sereget, mert a vezéreikre nem kell sokat költeni (márpedig ez viszi el a pénz jelentős részét). Ezenkívül van saját fegyverük és lőszerük, amihez nem szükséges külön ágyúsokat felfogadni, mert sokan közülük ehhez is értenek."*

- *Miről tanúskodik az a tény, hogy Ausztria a lengyel kormány tudta nélkül kezdett hivatalos tárgyalást a zaporizzsjai kozáksággal?*
- *Miben látta Erich Lasota a kozákság előnyeit a többi nemzettel szemben?*

Az események krónikája

1556 – Dmitrij Visneveckij pravoszláv ukrán fejedelem Mala Hortica szigetén megalapítja az első Zaporizzsjai Szicset.

1. Hogyan jöttek létre és milyenek voltak az első szicsek

Az örökös nogaj-tatár hordák betörései ellen a kozákok úgy védekeztek, hogy *fatorlaszokat (zaszikákat)* emeltek gerendákból. Egyes kutatók úgy vélik, hogy éppen a zaszika szóból ered a ***szics*** megnevezés (ukránul a kivágott fa felhalmozását jelenti). Előfordulhat, hogy több helyen is voltak elkülönült szicsek. Csak később alakult meg „a sziklazátonyokon túl" a ***Zaporizzsjai Szics*** (porih szó ukránul sziklazátony, sellő) – a kozákok fő katonai bázisa, a zaporizzsjai területek egyfajta fővárosa.

A Szics: erőd. Kevés információval rendelkezünk arról, hogyan néztek ki a legrégebbi szicsek, ugyanakkor ez is elég ahhoz, hogy elképzelésünk legyen a zaporizzsjai emberek mérnöki mesterségéről. A kozákok nagy gonddal választották ki a szics helyét. A leggyakrabban ez egy folyami sziget volt. Az ellenség nehezen találta meg a tábort a számtalan patakkal sűrűn átszőtt árterületeken, a nádasokban, és még nehezebb volt az ilyen helyet megközelíteni.

A szicset egy erődként kell elképzelni. A természetes védelmet nyújtó környezetet 10–13 méteres földsánc és szakadék vette körül. A sáncot cölöpkerítéssel erősítették meg, amelyeken lőrésekkel ellátott bástyákat is emeltek. Az erőd közepén levő téren állt a pravoszláv templom. A templomot nagy, hosszú házak, ***kurenyek*** vették körül, ezekben éltek a szicsesek, a vezérek (sztarsinák) és a kancellária. Kissé távolabb raktárak, fegyver lerakatok, kézműves műhelyek és a piaci boltok kaptak helyet.

A szicsben állomásozott a ***katonai helyőrség*** (2–3 ezer fő), a kozákok többsége viszont a falakon kívüli téli szálláshelyeken tartózkodott. A szicsben tartózkodó kozákság száma az évszaktól és a háborús helyzettől függően ingadozott (télen kevesebben, nyáron többen voltak). A kozákság megadott jelre összegyűlt a szicsben, hogy hadba induljanak vagy részt vegyenek a fontosabb ügyek intézésében.

1. Kozák téli szállás
2. A Zaporizzsjai Szics. *17. századi rajz*
3. A Dnyeper zuhogóin. *Porubajev festménye*

A kozák szicsesek életmódja és hétköznapjai. Az életmódnak, a hétköznapoknak, a szokásoknak és a hagyományoknak köszönhetően a kozák földműves és katona is volt egyben. Bárkiből lehetett kozák, de csak egy feltétellel: pravoszláv vallásúnak kellett lennie, vagy át kellett térnie erre a hitre. Ha valaki helyesen vetett keresztet, megnyíltak előtte a kozák közösség kapui.

Ha valaki a kozák közösség tagja lett, rá nézve is kötelezővé váltak a kialakult szokások és hagyományok. Ezek közül a legfontosabb *a kozák cimboraság törvénye* volt. A kölcsönös tiszteletadásnak és őszinteségnek megvoltak a maga szófordulatai: testvéruram, bajtársam, cimborám stb. A legsúlyosabb büntetés a kozák cimboraság tagja ellen elkövetett bűntettért járt.

Forrásmű

1630 és 1647 között a lengyel hadseregben szolgáló Guillome Le Wasser de Boplan francia mérnök „Ukrajna leírása" című könyvében a következőket állapította meg a kozákokról: *„Jó felfogású és megindítóan barátságos, szellemes és jószívű emberek, nem törekszenek nagy gazdagságra, viszont szabadságszeretők, enélkül nem is tudják elképzelni az életüket... Edzettek, jól bírják a hőséget és a hideget, az éhséget és szomjúságot egyaránt, a csatamezőn fáradhatatlanok, hősiesek, bátrak, pontosabban szólva önfeláldozók, nem kímélik az életüket sem... Magas termetűek, ügyesek, energikusak, szeretnek szépen öltözködni... egészségesek, tán sohasem betegeskednek... Kevés kozák hal meg valamilyen kórtól, legfeljebb öreg korukban, többségük a harcmezőn leli hősi halálát."*

- *Hogyan viszonyult G. L. de Boplan a zaporizzsjai kozákokhoz?*
- *Mivel magyarázható ez? Van-e okunk kételkedni abban, amit a francia mérnök állít? Miért?*

A szicsre indulók búcsúztatása. *Opanasz Szlasztyion festménye*

2. Melyik zaporizzsjai szics tekinthető valójában az elsőnek. Mitől vált híressé Dmitro Visneveckij

A horticai szics. Az első ismertebb, hagyományos értelemben vett szicsnek a ***Dmitro Visneveckij*** ukrán pravoszláv fejedelem által ***1556-ban Mala Hortica*** szigetén emelt erődöt tekintik. 1557 őszén az erődöt lerombolták a krími kán hordái. Ezt követően a kozákok egy másikat építettek, de már máshol. Tulajdonképpen a szics helyének a változtatása a kozák főváros egyik harcászati sajátossága volt.

Történelmi személyiség

Dmitro Visneveckij ősi ukrán fejedelmi családból származott. A lovagi hírnév reményében még fiatalon elhagyta a szülői házat. Hadvezéri tehetségére korán fény derült: 1550-ben II. Zsigmond Ágost király kinevezte cserkasszi és kanyevi sztárosztává. Később a Hortica határvédelmi csapatainak a vezetőjévé lépett elő. Kezdeményezésére a zaporizzsjaiak erődöt építettek a Mala Horticán, amely a kozákság katonai bázisa lett a Dnyeper alsó folyásánál. 1556-ban több támadást is intézett a krími kán birtokai és a török erődök ellen. Ezek után meghívták Moszkvába, és már mint moszkvai vajda szervezett hadjáratokat tatárföldre. Visneveckij utolsó hadjárata 1563 nyarán volt. A kozák helyőrség csapatai megtámadták Moldvát. A fejedelem fogságba esett és nem sokkal később török kézre került.

A nép emlékezetében számos legenda, monda és dal őrzi a győzelmes fejedelem alakját. Ezekben a fejedelmet Bajda néven említik.

A reggel vakítóan fehér napsugarakkal köszönt be, éles szél kerekedett. „Valószínűleg vihar van a tengeren" – gondolta a kobzos. Olyasmi gyakran előfordult, hogy egy nyári estén váratlanul zivatar tört ki.

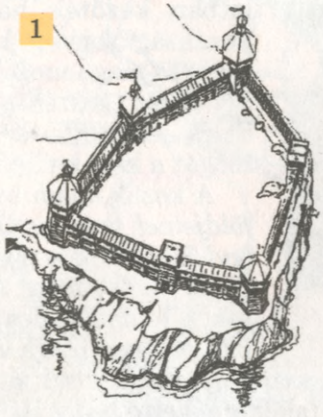

1. Visneveckij erődje a Mala Horticán. *Rekonstrukció alapján*
2. Dmitro Visneveckij

Talán azon a napon is, több évvel ezelőtt, háborgott és békétlen volt a tenger. Az esőmosta reggeli égbolton hideg felhők gyülekeztek, és ki tudja, mitől, nyugtalanság szállta meg a lelkeket – aznap elfogták őket. A kobzos elmerült az emlékeiben:

És felszólítá a király a hajdút:
„Tartsátok erősen a Bajdát,
Tartsátok és kötözzétek meg a kezét,
Akasszátok fel, hogy bordáit horgok szegjék!
És ott lóg Bajda nem egy s nem két nap,
Lógott nem egy éj s nem egy óra alatt;
Ott lóg Bajda és közben mereng,
Nézi fegyverhordozóját, szegény embert:
„Jaj, dzsuro, fiatal apródom,
Add ide az íjam, felajzom,
Add ide a harci fegyverem,
S nyílvesszővel teli tegezem!"

Valójában a fegyverhordozója nem volt mellette: gályarabságát töltötte és a gazdája haláláról csak a társaitól értesült – most pedig különösen nehéz lenne felfedezni a kegyetlen sors és a nyomasztó évek terhe alatt meghajlott kobzosban a fiatal apródot. A fegyverhordozó-dzsura nem hitte el, hogy gazdája meghalt, és így született meg a „Dal Bajdáról", amit minden alkalommal elénekelt, amikor a nyári reggel hideg szelek korbácsütéseit küldte rá.

Külföldön is fennmaradtak utalások arra vonatkozóan, hogyan halhatott meg Visneveckij: „Ledobták... a Konstantinápolyból Galatába vezető út tengeri kikötője mentén húzódó magas falról és fennakadt a kiálló kampókon. Bordáinál fogva három napig lógott így, míg a törökök le nem nyilazták, mivel nem bírták tovább hallgatni, ahogy a fejedelem a vallásukat gyalázza." A monda szerint I. Szulejmán szultánt lenyűgözte az ukrán fejedelem kivételes bátorsága, és kegyelmet ajánlott

neki, amennyiben megtagadja keresztény hitét és áttér a muzulmán vallásra. De Visneveckij inkább a halált választotta, semhogy megtagadja a hitét.

- *A középkori lovagok milyen tulajdonságaival rendelkezett Visneveckij ukrán fejedelem a forrásművek szerint?*
- *Milyennek ábrázolja a fejedelmet a népköltészet?*
- *Gondolkozzatok el azon, miért nevezik az ukrán kozákokat lovagoknak!*

3. Milyen sajátosságai voltak a Zaporizzsjai Szics kozák államnak

A 16. század folyamán a Szics gyakorlatilag a kozákok által lakott zaporizzsjai földek adminisztratív-politikai központja, tulajdonképpeni fővárosa lett. A „Zaporizzsjai Szics" elnevezést Ukrajna sztyeppi vidékeinek azon hatalmas kiterjedésű területeivel kapcsolatban kezdték használni, ahol kialakult a kozákság sajátos katonai-közigazgatási rendszere és meghonosodtak a kozák hagyományok. Így tehát egészen a 18. századig a Zaporizzsjai Szics jelentette a kozák állam fővárosát és magát a kozák államot is.

A kozák népgyűlés (rada) a szicsben. *17. századi rajz*

A kozák állam területét a *Zaporizzsjai Sereg földjeinek* vagy az *Alsó-Zaporizzsjai Seregek szabad földjeinek* is szokták nevezni. A történelem nyolc szicset ismer. Az első, ahogy azt már tudjátok, a Mala Hortica szigetén terült el (napjainkban ez Zaporizzsja városának egyik része). Öt (a legfontosabb szicsek) a mai Dnyipropetrivszk megye Nyikopoli járásában és magában Nyikopolban található, kettő pedig Herszon megyében.

Minden zaporizzsjai kozák egy *kurenyhez*, a szics katonai és gazdasági egységéhez tartozott. Összesen 38 kureny létezett. Általában valamennyi attól a településtől kapta a nevét, ahonnan a kurenyt alkotó kozákok származtak. Ezek az elnevezés bizonyítják a legjobban, hogy a szics Ukrajna minden vidékéről befogadott embereket. Így például voltak poltavai, umanyi, korszunyi és kanyivi kurenyek is.

4. Kik voltak a valódi hatalom képviselői a Zaporizzsjai Szicsben

A kozák államhatalmat a ***Szicsi (Hadi) Tanács*** (ráda, népgyűlés) gyakorolta, amelyben minden zaporizzsjai embernek volt szavazati joga. Emiatt a kozák államot köztársaságnak is nevezik. A tanács évente kétszer-háromszor ült össze: január elején, a húsvét utáni második vagy harmadik napon és október 1-jén (Mária oltalmának ünnepén). A népgyűlésre már jóval előtte összejöttek a zaporizzsjaiak, akik az összes kozák földet képviselték a szicsben.

A ráda intézte a szics összes ügyes-bajos dolgát, alakította bel- és külpolitikáját, békét kötött és hadat üzent, követeket küldött és fogadott és törvényt ült. A ráda választotta meg a kozák kormányt, a ***kist.***

Történelmi térkép

- Milyen folyók határolták nyugaton és keleten az Alsó-Zaporizzsjai Seregek földjeit a 17. század elején?
- Melyik bal parti folyóig, illetve mely jobb parti folyókig terjedtek a zaporizzsjai földek?
- Milyen szics-fővárosok léteztek a 16. század második és a 17. század első felében? Hol helyezkedtek el?
- Hogyan nevezték a Dnyeper folyó első sziklazátonyát?

Az ukrán földek a 16. sz. utolsó negyedében

JEGYEZD MEG!

Kis – az atamán tartózkodási helye (sátra); később a megnevezést kiszorította a kozák főváros, a Zaporizzsjai Szics, ahol a hetman (a kis atamánja) állandó rezidenciája kapott helyet. Kisnek nevezték a Zaporizzsjai Szics közigazgatási, hadi, pénzügyi és törvényhozási kérdéseit felügyelő központi irányító testületet. Ennek élén az **atamán** állt.

A kozák sztarsina. A Zaporizzsjai Szics hadi és közigazgatási szervét kozák katonai sztarsináknak (parancsnokságnak) nevezték. A parancsnokság tagjai voltak az atamán, a hadbíró, a kozák kapitany (oszaul), a katonai jegyző és a kurenyek atamánjai.

Forrásmű

Guillome Le Wasser de Boplan így számolt be a kozákok vezetőjének a megválasztásáról: *„Elmondom, hogy választják meg a vezetőjüket: miután minden tapasztalt hadvezér és idősebb kozák elfoglalta a helyét, megnevezik a saját jelöltjüket, akit a legalkalmasabbnak tartanak a tisztségre, és az lesz a vezér, aki a legtöbb szavazatot kapta... Amennyiben a kiválasztott kozák elfogadja a főtiszti kinevezést, akkor megköszöni a jelenlévőknek a megtiszteltetést, bár (hozzáteszi) nem méltó erre a tisztségre, de azért ünnepélyesen kijelenti, hogy minden erejével és tudásával azon lesz, hogy hűen szolgálja a közösséget és mindenkit külön-külön, és hogy mindig kész lesz feláldozni az életét a testvéreiért (így nevezik egymás között magukat). Ezekre a szavakra mindenki összeüti tenyerét és hangos „Éljen! Éljen!" kiáltásban tör ki. Utána hódolatuk jeléül rang szerint az új vezér elé járulnak, aki kezet nyújt nekik, ez egy üdvözlési formának számít náluk... Mindenki nagyon alázatosnak mutatkozik előtte. A vezetőt az ő nyelvükön hetmannak nevezik, és korlátlan hatalommal ruházzák fel, jogában áll fejét venni vagy karóba húzatni azt, aki vétkezik. A hetmanok nagyon szigorúak, viszont semmit sem tesznek a haditanács nélkül, amit Rádának neveznek."*

- *Miben különbözik a katonai vezető ilyen megválasztása a korabeli Európában tapasztalható rendtől?*

JEGYEZD MEG!

A szicsben a *kis atamánja* mellett a **hetman** megnevezést is használták. A szót a lengyel nyelvből kölcsönözték, ők pedig a németektől vették át, jelentése – fő, rangidős.

Lengyelországban a rangidős hadvezért a **korona főhetmanjának** nevezték, a helyettesét pedig a **korona tábori hetmanjának.** Litvániában is kétféle hetman létezett. A 17. század közepétől a hetmani rang a lengyel elnyomás alól felszabadult ukrán központi földek, a Hetmanscsina vezetőjének a jelölésére honosodott meg. A szicsben a kis atamánja megnevezés maradt meg.

A katonai-adminisztrációs, illetve a törvénykezési jog a szicsben a ***kis atamánját*** avagy a ***hetmant*** illette meg. A hadjáratok idején a kozák atamán teljhatalmat élvezett, ezzel szemben békeidőben nem hozhatott döntést a haditanács beleegyezése nélkül. A kis atamánja nyitotta meg a haditanács ülését, ő vezette a hadiparancsnokság tanácskozásait, diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn más államokkal, elosztotta a hadizsákmányt, a vámból származó bevételeket, hitelesítette a legelők, illetve a vadászati és halászati célokat szolgáló területek felosztását. Ezenkívül jóváhagyta a bírósági végzéseket és megerősítette vagy leváltotta tisztségükből a kozákokat.

A hetman közvetlen segítője a katonai jegyző, a hadbíró és a kozák kapitány (oszaul), illetve más tisztek voltak. A hadbíró vezette a bírósági ülést, gondoskodott a törvényesség és a jog betartásáról. A katonai jegyző vezette a szics kancelláriáját, ügyelt a dokumentációra és a diplomáciai levelezésre. Katonai és közigazgatási ügyekben a kozák kapitány segítette a hetman munkáját.

A kozák klenódiumok. Az ukrán kozákságnak is megvoltak a maga jelképei vagy klenódiumai (a német eredetű szó jelentése: kincs, ereklye): lobogók, lófarkas zászlók, jogar és címeres pecsét. Később kiegészültek üstdobbal, jelvényekkel, buzogánnyal stb.

A kozákság legbecsesebb ereklyéje a ***lobogója*** volt. A legdrágább kelméből varrták és arany- meg ezüsthímzéssel díszítették. Az atamán hatalmának legfontosabb jelképe viszont a ***jogar*** maradt, ennek a diófából készült 50–70 cm hosszú buzogánynak a végére ezüst vagy aranyozott gömböt erősítettek. A jogart általában gazdag smaragd- és gyöngyberakásokkal tették még díszesebbé. A hatalom nélkülözhetetlen jele volt a ***lófarkos zászló*** is, ami tulajdonképpen egy 2–2,5 m hosszú bot volt, amely gömb alakú csúcsban végződött. Ebből hosszú lósörény lógott alá piros szalagokkal. A hadi ***pecséttel*** hitelesítették a Zaporizzsjai Sereg hivatalos okmányait. A katonai jegyző jelképe az ezüst ***kalamáris*** volt, a dobosé pedig az ***üstdob***. Az üstdob hangjaira ült össze a népgyűlés, a szicsi ráda. A kurenyi atamánok felségjeléül az **atamánbuzogány** szolgált.

Kozák ereklyék. 1. jogar és buzogány; 2. lófarkos zászló; 3. üstdob; 4. kozák pecsét; 5. kozák lobogók (korogvák)

TUDÁSPRÓBA

1. • Magyarázzátok meg az alábbi vázlat alapján, hogyan irányították a Zaporizzsjai Szicset! • Hogyan oszlottak meg a kötelezettségek a főparancsnokok között?

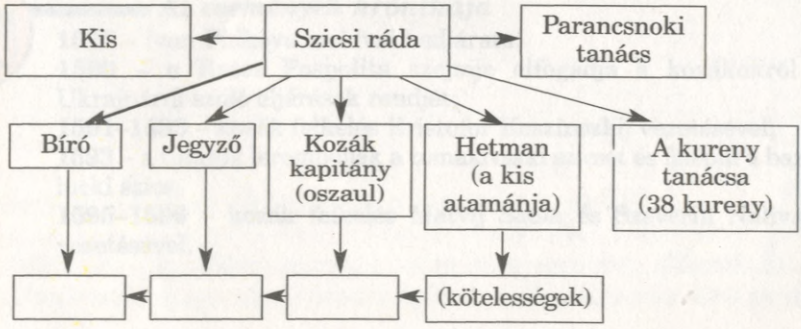

2. • Figyeljétek meg a térképrészletet és a hozzá készített magyarázatot! • Állapítsátok meg, mikor készülhetett a térkép! • Milyen történelmi eseményekhez és személyiségekhez köthető a térkép?

„A Hortica egy hely a Boriszfen mentén. Valamikor itt építette fel erődjét Dmitro Visneveckij, az egykori dicsőséges hős és győzedelmes hadvezér. A terület közepét kőfallal és fapalánkkal vette körül és megerősítette, ahogy a természet és a Mindenható rendelte. Így vissza tudta verni a krími kán és az egész tatár horda betöréseit, egészen addig, amíg az egyik tartós ostrom során Visneveckijnek elfogyott a proviantja (élelme) és kénytelen volt lóhúst enni. Végül átkelve a sziklazátonyokon egész sértetlen hadával és csónakjaival visszatért Cserkassziba."

3. **Állítsátok időrendi sorrendbe az eseményeket:** • Visneveckij fejedelem Mala Hortica szigetén felépíti a Szics erődöt; • a lublini unió. A Rzecz Pospolita megalakulása; • az ukrán kozákság első említése az írott forrásokban.

4. • Milyen volt az Alsó-Zaporizzsjai Seregek szabad földterületeinek kiterjedése? • Milyen szics-fővárosok léteztek már a 16. század második felében és a 17. század első felében?

5. **Magyarázzátok meg a kifejezések értelmét:** • Zaporizzsjai Szics; • kis; • kozák parancsnokság; • a kis atamánja; • hetman; • szicsi tanács (ráda); • kozák ereklyék; • kureny.

6. **Miben hasonló és miben különbözik a következő szavak fogalmi tartalma:** • lobogó, • buzogány, • lófarkos zászló, • pecsét, • üstdob.

7. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Miben tért el a Zaporizzsjai Szics korának többi államától? • Miben különbözött a szicsi kozákság életmódja és hétköznapjai a zaporizzsjai kozákság többi részétől? • Miért tisztelték kortársai Visneveckij ukrán fejedelmet?

6 A KOZÁKSÁG SZEREPÉNEK MEGNÖVEKEDÉSE UKRAJNA ÉLETÉBEN. KOZÁK FELKELÉSEK A 16. SZ. 90-ES ÉVEIBEN

1. Miért válhatott a kozákság olyan hatalmas társadalmi erővé, amely a nemzeti függetlenségi mozgalom előhírnöke lett a 16. század végén.
2. Miben nyilvánult meg a kozákok harcművészete.
3. Miért hozták létre a lajstromos kozák katonaságot. Milyen jogaik voltak.
4. Milyen felkelések voltak az 1591–1596-os években, melyek voltak azok okai és következményei.

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Hogyan jellemezhető írásos és vizuális források alapján a kozákok harci tudománya.*
2. *Mi volt a jelentősége a lajstromos kozákságnak és a 16. század 90-es éveiben kitört felkeléseknek a nemzeti függetlenségi mozgalomban.*
3. *Mik voltak a kiváltó okai a 16. század 90-es éveiben kirobbant kozák felkeléseknek és mivel magyarázható a vereségük.*
4. *A térképen ábrázolni, hogyan zajlottak a 16. század 90-es éveinek kozák felkelései.*

Forrásmű

1590-ben a szejm többek között a következő döntést hozta: *„Ami a Zaporizzsja alsó vidékein élő embereket illeti: miután a korona főhetmanja személyesen vagy a megbízottai révén tudomást szerzett az ottani területeken és a határvidéken állomásozó seregekről, intézze úgy, hogy az a terület, amelyen ezek az emberek élnek (vagy más népek, amelyek ott telepedtek le), feltétlen engedelmességgel tartozzanak az oda rendelt parancsnokuknak – az ott letelepedett slachticsnak, illetve a slachta soraiból kikerült ezredeseknek és századosoknak... Minden fent nevezett parancsnok, lovaskapitány és százados, végül pedig az összes közkatona is esküdjön fel a koronára és a Rzecz Pospolitára, külön megfogadva: a hetman és a megbízottja tudtán kívül sohasem lépik át a Korona határait sem vízen, sem szárazon azzal a céllal, hogy kifosszák vagy háborúba taszítsák a szomszédos államokat... senkit sem vesznek fel társaságuk soraiba a parancsnokuk, a parancsnok pedig a hetman beleegyezése nélkül. Ha valamelyik sziklazátonyon túli kozáknak, aki a mi vezetőnknek tartozik engedelmességgel, eszébe jutna, hogy visszatérjen a nemesi megyéink, városaink vagy birtokaink területére, akkor azt csak a parancsnoktól kapott levél birtokában teheti, amelyben fel kell tüntetni az utazás célját és a visszatérés időpontját."*

- *Mivel hatalmazta fel a szejm a korona főhetmanját a zaporizzsjai kozákokkal szemben?*
- *Miért volt szüksége a lengyel hatalomnak erre a lépésre?*

Az események krónikája

1577 – Ivan Pidkova moldvai hadjárata;
1590 – a Rzecz Pospolita szejmje elfogadja a kozákokról és Ukrajnáról szóló eljárások rendjét;
1591–1593 – kozák felkelés Kristofor Koszinszkij vezetésével;
1593 – a tatárok lerombolják a tomakivszki szicset és felépül a bazavlucki szics;
1595–1596 – kozák felkelés Matvij Saula és Szeverin Nalivajko vezetésével.

1. TÉMA

1. Miért válhatott a kozákság olyan hatalmas társadalmi erővé, amely a nemzeti függetlenségi mozgalom előhírnöke lett a 16. század végén

A 16. század végére mérhetetlenül kiéleződött a helyzet az ukrán földeken. Az államiság utolsó intézményeinek elvesztése mellett állandósult Törökország és a krími kán betöréseinek a veszélye, emellett a lengyelek minden eszközt megragadtak ahhoz, hogy megnyirbálják az ukránok maradék jogait. Ilyen kedvezőtlen körülmények között bontakozott ki a kozák mozgalom, amely *nemzeti függetlenségi harcba* csapott át.

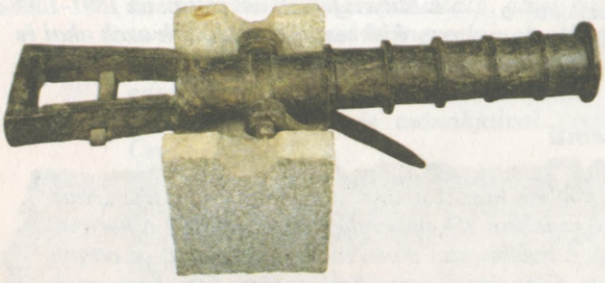

16–17. századi ágyú, amit 1872-ben emeltek ki a Hortica sziget mellett elsüllyedt kozák sajkából

JEGYEZD MEG!

Egy nép (nemzet) jellemző tulajdonságait **nemzeti** sajátosságoknak nevezzük. Ez eléggé elterjedt fogalom, amely számos szókapcsolatban is előfordult: nemzeti kultúra, nemzeti jelleg, nemzeti viselet, nemzeti történelem stb. A **nemzeti függetlenségi mozgalom** népmozgalom, amelynek célja a nemzeti függetlenség kivívása, vagyis egyes népek mások fölött gyakorolt uralmának a megdöntése.

A kozákság létszáma folyamatosan nőtt, mint ahogy terebélyesedtek a befolyásuk alá tartozó földek is, így elvárták volna, hogy Lengyelország ismerje el a függetlenségüket. A kozákságon belül megfigyelhető volt egy bizonyos rétegeződés, megjelent a kozák elit, vagyis a gazdagok rétege.

Megnőtt a kozákság harci tapasztalata, tökéletesebbé vált a szervezeti egységük. Ez az állandó háborúskodással magyarázható, többek között más európai államok oldalán is bevetették csapataikat. Így például az ukrán kozákok a lengyel seregekkel együtt részt vettek a livóniai háborúban a moszkoviták ellen, de ott voltak a moldovai hadjáratokban is. Az ***1577-es*** hadjárat idején a zaporizzsjai ***Ivan Pidkova*** elfoglalta Jászvásárt (Iassit) és moldáv fejedelem lett. A Rzecz Pospolita nem volt megelégedve az események ilyen alakulásával. Sem Báthori István lengyel király, sem a török vezetés nem támogatta Pidkovát a moldva trónért vívott harcában. Ezért aztán győzelme ellenére Pidkova elhagyta Moldvát és visszatért Ukrajnába. Nem sokkal később a lengyel főurak elfogták és kivégezték.

2. Miben nyilvánul meg a kozákok harcművészete

A kozák gyalogság. A gyalogság sok dicsőséget szerzett a kozákságnak, ez volt a kozák hadsereg legfontosabb egysége. Az európai hadseregek

gyalogos csapataitól eltérően, amelyeket mindig támogatott a lovasság, a kozák gyalogság egymaga szállt szembe az ellenséggel. A harctéren ***hármas alakzatot*** vettek fel. Csak az első sor tüzelt, a második kezükbe adta a fegyvert, a harmadik pedig töltött. A különösen kegyetlen összecsapások alkalmával más hadrendet alkalmaztak. Ilyenkor a kozák csapatok elvegyültek az ellenséggel. Ezt a harcmodort ***halasznak*** (zsivajnak) nevezték el.

A legütőképesebb kozák harci alakzat a **tábor** volt. Általában a menetelés, a védekezés és a támadás alkalmával vetették be. A tábort több sorban egymáshoz láncolt szekerekből alakították ki négyszög, félhold vagy ovális alakban. Elöl három-négy ágyút helyeztek el, oldalt egyet-egyet, hátul pedig kettőt. A sereg az erődítmény belsejében tartózkodott. Támadás idején a gyalogság kitört rejtekéből, veszély esetén azonban visszahúzódott a védelmet nyújtó gyűrűbe. A kortársak „mozgó erődnek" nevezték a tábort, mivel a szekerek védelmében a kozákok több száz kilométert is megtettek a pusztában.

1

2

1. A kozák gyalogság hármas alakzata
2. Mozgó kozák tábor

De Boplan francia mérnök írta: *„A kozákok gyorsasága és vitézsége legjobban akkor tűnik ki, amikor a szekereik fedezékében táborban harcolnak, erődítményüket védelmezve (nagyon pontosan céloznak, a puska az alapvető felszerelésükhöz tartozik)... Néhány száz kozák a szekértáborban nem ijed meg ezer lengyeltől és több ezer tatártól sem."*

A kozák felderítés. Az állandó fenyegetettség Törökország és a Krími Kánság részéről arra késztette a kozákságot, hogy gondoskodjanak a megfelelő felderítésről. A zaporizzsjai seregben őrszolgálat, illetve járőrszolgálat is volt. A kozák felderítő őrjáratok földbe vájt vagy fából összeácsolt erődítményekben állomásoztak az ukrán földek határvidékein. A terep megfigyelésére felhasználták a kurgánokat vagy mesterséges földhányásokat hoztak létre. Kozák találmánynak számít a füstjelzés, amivel az ellenség közeledtéről adtak hírt.

A kozákok fegyverzete. A zaporizzsjaiak mesteri tüzérek voltak. Főleg a ***könnyű ágyúkat*** részesítették előnyben, mivel azokkal gyorsan tudtak manőverezni a csata során. A tömeges kozák roham után az ágyú volt a kozákok leghatékonyabb fegyvere.

A kozákok kedvelt fegyverzetéhez tartozott a ***puska***, a ***dárda*** és a ***szablya***. Az 1650-ben Ukrajnába látogató velencei nagykövet, Alberto Vimina írta: *„Volt szerencsém látni, amint a kozákok puskalövéssel oltottak el egy*

gyertyát, mégpedig olyan pontosan találták el a kanócot, mintha csipeszszel vágták volna el."

A kozák flotta. A kozákok harci tudása a tengeri hadjáratokban is megmutatkozott. A szicsen az a nézet járta, hogy csak az számít igazi kozáknak, aki már kipróbálta magát tengeri ütközetben is. A kozák flotta könnyű, fordulékony hajókból, úgynevezett ***sajkákból*** állt. Ezek a hajók evezőkkel és vitorlákkal egyaránt fel voltak szerelve, így bevethetők voltak bármilyen időjárási viszonyok között. A sajkák előnyének tekinthető, hogy a hatalmas és nehézkes török gályákkal ellentétben bármilyen parton ki lehetett kötni velük.

De Boplannál olvashatjuk: *„Általában a csónakjaikon tíz-tizenöt lapát van a fedélzet mindkét oldalán és sokkal gyorsabban haladnak, mint a török evezős gályák. A csónakok árboccal is el vannak látva és valamiféle formátlan vitorlával, amit csak jó időben húznak fel, nagy szélben inkább eveznek."*

1. Kozák jelzőtorony

A kozák jelzőtorony gúlába rakott szurkos hordókból állt. Minden őrhelyen kötelező volt ilyen tornyokat emelni. Veszély esetén a hordókat meggyújtották és sűrű szurkos füst borította be az eget, jelezvén, hogy baj van.

2. Tengeri ütközethez készülődnek a zaporizzsjaiak. *Ivan Jizsakevics rajza*

3. A lajstromos kozákság megalakulásának okai. A lajstromos kozákság jogai

A kozákok harci mesterségének híre ment az egész világban. Számtalan írott emlék tanúskodik arról, hogy az európai uralkodók a kozákokat hívták segítségül a háborúban. A 16. század elején a lengyel kormány állami szolgálatban álló kozákokat bízott meg a déli határok védelmével. Mivel a Zaporizzsjai Szics fellépett a lengyel befolyás ellen az ukrán földeken, a zaporizzsjaiak állami szolgálatra fogása egyben az ellenőrzésüket is megkönnyítette, ami révén csök-

kenthették a kozákság befolyását az ukrán társadalomra, és elkerülhetővé vált Lengyelország viszonyának megromlása Törökországgal és a Krími Kánsággal.

1572-ben II. Zsigmond Ágost lengyel király kiadott egy rendeletet, amellyel 300 kozákot állított szolgálatába. Tárgyalni kezdtek arról is, hogy ezeket a kozák zsoldosokat „tegyék egyenrangúvá és kapják meg a szabadságjogaikat", de végül nem sikerült megállapodni semmiben. A lengyel kormánynak a kozákokkal kapcsolatos tervei Báthori István uralkodása idején kezdtek megvalósulni. Ebben nem utolsósorban szerepet játszott a kozákok moldvai hadjárata is Ivan Pidkova vezetésével. A lengyelellenes megmozdulásokat megelőzendő, a király ***1578-ban kozák reformot*** hirdetett meg. 500 szolgálatot teljesítő kozákot külön listába, lajstromba vettek. Innen ered a ***lajstromos kozákság*** elnevezés.

A lajstromos kozákok megkapták a Kanyev mellett fekvő Trahtemiriv városát és a zarubszki kolostort. Ebben kapott helyet az *arzenál**, valamint a sebesülteket és az idősebb kozákokat gondozó kórház. A lajstromos kozákság több ágyút, saját lófarkos zászlót, üstdobot és címeres pecsétet kapott.

A Rzecz Pospolita függetlenítette a lajstromos kozákságot a helyi közigazgatástól, felmentette őket az állami adók fizetése és egyéb kötelességek teljesítése alól, a katonai szolgálat kivételével. Saját parancsnokuk volt, önálló bírósággal rendelkeztek, megengedték nekik, hogy birtokot vásároljanak és kereskedelemmel foglalkozzanak, és még zsoldot is kaptak.

JEGYEZD MEG!

Azzal, hogy a lengyel kormány bizonyos jogokhoz és kedvezményekhez juttatta a lajstromos kozákságot, elismerte az ukrán kozákság rendi jogait. Vagyis törvényesítették a zaporizzsjai kozák közigazgatást. A lajstromos kozákság létrehozásával a lengyelek szakadást szerettek volna előidézni az ukrán kozákság soraiban, ez azonban nem sikerült, mivel a kozákok egységesek maradtak és a döntő pillanatban mindig közösen léptek fel.

4. Milyen felkelések voltak az 1591–1596-os években, melyek voltak azok okai és következményei

A 16. század 90-es éveiben kitört felkelések okai. A lajstromba vétel korlátozása felháborította a kozákság azon részét, amelyik kimaradt belőle. A lajstromozottak zsoldjának késedelme, tulajdonjogaik megsértése elégedetlenséget szült, a kozákság többi részének mellőzése pedig kiváltotta a zaporizzsjaiak nemtetszését. A Rzecz Pospolita és Zaporizzsja kapcsolatait a lengyel szejm 1590-es döntése élezte ki, a szejm ugyanis feljogosította a királyt, hogy felossza a lengyel nemesség és a mágnások között a Bila Cerkván túli „ukrán ugart", többek között azokat a földeket is, amelyek régtől a kozákok tulajdonát képezték. Ukrajna belpolitikai feszültségét fokozta a földesúri robot terjedése is. Miután az 1588-as Litván Statútum törvényesítette a jobbágyságot a braclavi és a kijevi vajdaságban, egyre több paraszt és polgár kezdett elégedetlenkedni, és tömegessé vált a lakosság elvándorlása Zaporizzsjába.

* Arzenál – fegyverek és harcászati felszerelések raktára.

A 16. század végén tehát az ukrán kozákság rádöbbent rendi megkülönböztetésére és aktív harcot kezdett jogaiért.

A Kristofor Koszinszkij-féle felkelés. Koszinszkij fegyveres felkelésének kiváltó oka az volt, hogy nézeteltérései támadtak a földtulajdonnal kapcsolatban Osztrozkij fejedelemmel és fiával, Janussal, a bilacerkvai sztarosztával. Koszinszkij csapatai ***1591 őszének elején*** kezdték meg aktív fellépésüket.

A felkelés bebizonyította a kozákok harci erejét és szervezettségét, és nyilvánvalóvá tette óriási befolyásukat az ukránok életében, különösen a Dnyeperen túli vidékeken. A felkelők sikeres fellépéseinek eredményeképpen parasztok és polgárok tömege állt be soraikba. Az elfoglalt területeken kozák közigazgatást vezettek be, és a Zaporizzsjai Szics törvényeinek megfelelően alakították ki a hatalmat. Összehívták a rádát, megválasztották az atamánokat és a bírákat, szétosztották a földet, eltörölték a kötelezettségeket, katonákat toboroztak. A felkelés újabb tapasztalatokkal gazdagította a polgárságot jogaiért folytatott harcában, megmutatta az ukrán parasztok és polgárok ezreinek, miképpen lehet

Kozák tábor a Szolonica folyó mentén 1596-ban. *Rekonstrukció*

valóra váltani a szabad munkáról és önkormányzatról szőtt álmaikat. A kozák szokások meghonosításával a „volosztyban" (a közigazgatási egységben) új társadalmi eszménykép jelent meg az ukránok tudatában, a kozákság.

Történelmi térkép

Figyeljétek meg a 39. oldalon látható térképet!

- Melyik várost foglalták el először a felkelők?
- Milyen városokat foglaltak el Koszinszkij többi csapatai?
- Milyen vajdaságokra terjedt ki a felkelés?
- Milyen város közelében vívták a döntő összecsapást a kozák seregek Osztrozkij büntető hadtestével?
- Milyen területekre terjedt ki a felkelés 1595 tavaszán? Hol zajlott a felkelés döntő ütközete?

A felkelés második szakasza. A felkelés újabb szakaszát az robbantotta ki, hogy a Rzecz Pospolita megtiltotta a kozákságnak önálló hadjáratok indítását Moldva ellen, amit a kozákok jogaik megnyirbálásaként fogtak fel. ***1595 tavaszán*** a felkelés kiterjedt Braclav vidékére, később pedig Volhíniára is. 1596 elején a ***Szeverin (Szemerij) Nalivajko*** vezette csapatok már Ukrajna nagyobb részét és Fehéroroszországot is megszállták. 1596 februárjának végén a Stanislaw Zolkevski tábori hetman vezette lengyel sereg megkezdte a kozákok elleni harcot. Nalivajko, Saula és Loboda csapatai Bila Cerkvánál

egyesültek és a Tripillja melletti Hosztrij Kaminy dűlőben megütköztek a lengyelekkel. Egyik fél sem tudott fölülkerekedni a másikon, mindkét tábornak hatalmas veszteségei voltak. A döntő összecsapásra ***1596 májusában Szolonica határában*** került sor, ahol a csapatok a hasonló nevű folyó partjainál, Lubnától nem messze (ma Poltava megye) csaptak össze. A felkelők táborát két hétig ostromolták, a harcok során elesett Loboda is. Végül 1596. május 28-án a kozákok letették a fegyvert.

Az 1591–1596-os felkelések helye a nemzeti függetlenségi mozgalomban. A kozákság ötéves uralkodása a „volosztyon" soraik gyors gyarapodását eredményezte, mivel tömegesen álltak át hozzájuk a parasztok és a polgárok, vagyis a kozákság számbelileg és erejében is nagyobb lett. Olyan hatalmas társadalmi erővé vált, amely képes volt kiállni jogai mellett: a kozákok először ragadtak fegyvert a Rzecz Pospolita ellen; óriási lakott területeket hódítottak meg, ahol bebizonyították, hogy képesek a kormányzásra; állandósult jelenlétük a nemzetközi színtéren is. Az 1591–1596-os kozák felkelésekkel kezdetét vette az ötven évig tartó ukrán-lengyel szembenállás, ami a nemzeti függetlenségi háborúval ért véget.

TUDÁSPRÓBA

1. • Milyen eseményre vonatkozik III. Zsigmond lengyel király 1593. január 16-án kelt rendelete?
„Tudomásunkra jutott, hogy az ukrán vajdaságokban, Volhíniában, Kijev és Braclav vidékén hallatlan károk, megaláztatások és fosztogatások történtek. Egyáltalán nincsenek tekintettel sem a nemesi jogainkra, sem a kiváltságainkra."
2. **Állítsátok időrendi sorrendbe az eseményeket:** • a tatárok lerombolják a tomakivszki szicset és felépül a bazavlucki; • Visneveckij fejedelem Mala Hortica szigetén felépíti a Szics erődöt; • kitör a Saula és Nalivajko vezette kozák felkelés.
3. **Magyarázzátok meg a kifejezések értelmét:** • nemzeti függetlenségi mozgalom; • lajstromos kozákság; • síkvidéki kozákság; • kozák tábor; •kozák sajka.
4. •Milyen területekre terjedt ki a Koszinszkij-, Saula- és Nalivajko-féle felkelés? • Hol zajlottak a felkelés jelentősebb csatái?
5. **Milyen kifejezések vonatkoznak a kozákok harcművészetére:** •hármas harci alakzat; • robot; • könnyű ágyúk; • halasz; • úrbér; • puska; •céhmesterek; • dárda; • szablya; • magdeburgi jog; • tábor; • sajka; • jobbágyság; • alakzat?
6. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mi a gyalogság? Miben nyilvánult meg a kozák gyalogság haditudománya? • Hogy működött a kozák felderítés? • Milyen volt a kozák flotta? • Milyen céllal hozták létre a lajstromos kozákságot? Milyen jogai voltak? • Mi váltotta ki a felkeléseket a 16. század végén? Miben áll történelmi jelentőségük? • Bizonyítsátok be, hogy a 16. század végére a kozákság vezető társadalmi erővé vált!

1. TÉMA

50

AZ UKRÁN FÖLDEK A 16. SZÁZADBAN

7 MŰVELŐDÉSI ÉLET: OKTATÁS, TUDOMÁNY ÉS KÖNYVKIADÁS

1. ***Milyen viszonyok között fejlődik az ukrán kultúra a 16. században.***
2. ***Mi jellemzi az ukrán nyelv korabeli fejlődésének szakaszát.***
3. ***Az oktatás fejlesztése. Miről lett híres az Osztrozkij-féle akadémia.***
4. ***Melyek voltak az első ukrán nyelvű nyomtatott kiadványok. Ki volt Ivan Fjodorov és milyen szerepet játszott az ukrán könyvkiadásban.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Milyen körülmények között fejlődött az ukrán kultúra a 16. században.*
2. *Milyen volt az Osztrozkij-féle akadémia szerepe az ukrán kultúra fejlődésében.*
3. *Milyen volt az oktatás és a könyvkiadás helyzete, miképpen jellemezhető Ivan Fjodorov munkássága.*
4. *Hogyan lehet röviden jellemezni az ukrán nyelv fejlődésének sajátosságait.*
5. *Hogyan kell önállóan értékelni az adott korszakot.*

Forrásmű

Az Osztrogban kiadott egyik könyv előszavában ezt olvassuk: *„A Magasságos Úristen mindenható jobb kezének, a jótevő Kosztyantin Kosztyantinovics Osztrozkij fejedelemnek, kijevi vajdának, a volhíniai földek marsalljának, a volodimiri sztárosztának a szándéka és akarata jóvoltából, akinek a meghagyásai alapján könyvnyomda épült, és aki a volhíniai földeken elterülő híres-nevezetes szülővárosában, Osztrogban iskolaházat alapított a gyerekek számára. A szentírásban görög, latin és orosz nyelvben járatos tudósokat hozatott, hogy tanítsák a gyerekeket. Ezt a célt szolgálja ez a nyomtatott könyv az első osztályos gyerekek számára, amelyben a görög és az orosz ábécével ismerkedhetnek meg, a szegény bűnös Joan Fedorovics összeállításában."*

- *Melyik fejedelemről van szó a szövegben? Mi a szerző véleménye erről az emberről, miben látja érdemeit?*
- *Milyen könyvről van szó és ki írta, illetve adta ki?*

Az események krónikája

1574 – Ivan Fjodorov (Fjodorovics) megjelenteti Lembergben az „Apostolt" és az ábécéskönyvet.
1576–1578 – Vaszil-Kosztyantin Osztrozkij fejedelem nyomdát és iskolát alapít, létrejön az osztrogi kulturális és oktatási központ.
1581 – Ivan Fjodorov kiadja az osztrogi Bibliát.
1596 – a vilenyi testvéri társulat nyomdája kiadja Lavrentyij Zizanyij három tankönyvét: az „Ábécét", a „Lexisztát" és a „Szláv grammatikát".

1. Milyen viszonyok között fejlődött az ukrán kultúra a 16. században

Az ukrán kultúra sajátosságai a 16. században és a 17. század első felében abból adódnak, hogy az ukrán népet megfosztották az államiságától. Az ukrán földek különböző államokhoz tartoztak, ezért hiányoztak az egyenlő feltételek az ukránok kulturális felemelkedéséhez.

Kedvezőek voltak ezek a feltételek a litván Nagyfejedelemségben. Az ukrán-orosz földek meghódításával a litván fejedelmek igyekeztek felzárkózni a Kijevi Rusz kultúrájához, annak vívmányait nem hogy elvetették, hanem újjáélesztették a pravoszláv hittel együtt.

Miután az ukrán földek Lengyelországhoz kerültek, a helyzet megváltozott. Az ukrán és a lengyel kultúra különbözősége nem felelt meg a korona terveinek. Ugyanakkor azonban Lengyelország révén terjedtek el Ukrajnában a reneszánsz, a reformáció és az ellenreformáció eszméi és a nyugat-európai oktatási rendszer. Mivel nem voltak főiskoláik, az ukránok az európai egyetemeken tanultak, átvéve az ottani tudományos és művészeti hagyományokat. Így tehát az új és a régi irányzatok mintegy egymásra rétegeződve jelentek meg az ukrán kultúrában. Ennek következtében egyedülálló kulturális jelenségekről beszélhetünk.

A lublini uniót követően fontossá vált a nemzeti értékek megmentése, ami az ukrán kultúra felemelkedését hozta magával. Államiság hiányában ez maradt az ukránok egyedüli mentsvára, amelynek révén megőrizhették önazonosságukat. Ezért a 16. század és a 17. század első felének kulturális életét *nemzeti-kulturális újjászületésként* is szokták értékelni Ukrajnában.

2. Mi jellemzi az ukrán nyelv fejlődésének korabeli szakaszát

A 16. században lényeges változások történtek az ukrán nyelvben. Ezek elsősorban az irodalmi nyelvet érintették. A Kijevi Rusz óta hagyományosan két irodalmi nyelvet használtak – az óukrán (irodalmi) könyvnyelvet (a 16. század második felében ***köznyelvnek*** nevezték) és az egyházi szláv nyelv ukrán változatát – az ***oroszos egyházi szlávot.***

A köznyelv alig tért el a beszélt nyelvtől. Használata eléggé elterjedt volt a bírósági végzésekben és a közigazgatási okmányokban, a polemikus irodalomban és a szónoki beszédekben, a költészetben és az évkönyvekben.

A vallási tárgyú könyveket továbbra is egyházi szláv nyelven írták. Bár ez a nyelv is ki volt téve a köznyelv hatásainak, a nép számára mégis érthetetlen maradt. Ezért egyre gyakrabban kezdték használni egyházi körökben is a köznyelvet.

A 16. század második felétől egyre több egyházi vonatkozású szöveget fordítottak köznyelvre, például az 1556–1561-es Pereszopnicki Evangéliumot, a 16. század 60-as éveiben kelet-

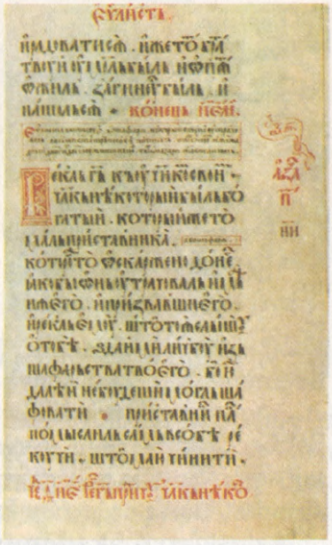

A Pereszopnicki Evangélium egyik, glosszákat tartalmazó lapja

Az Evangélium fordítója nemcsak felcserélte az egyházi kifejezéseket az ukránok számára érthető köznyelvi szavakkal, hanem magyarázatokat és szinonimákat is fűzött hozzájuk. Ezek voltak az úgynevezett glosszák, amit kis betűvel írtak a könyvben.

kezett krehivszki „Apostolt” vagy az 1571-es Volhíniai Evangéliumot. Az első ismert Szentírás, amit óukrán irodalmi nyelven írtak, a Pereszopnicki Evangélium volt. Az írott emlékben tükröződik a 16. századi élő ukrán nyelv számos fonetikai, grammatikai, lexikai és mondattani sajátsága.

3. Az oktatás fejlesztése. Miről lett híres az Osztrozkij-féle akadémia

A Kijevi Rusz óta nagy figyelmet fordítottak az ukrán földeken az oktatásra. Az iskolákat hagyományosan a templomokban és a kolostorokban működtették. Felkészült deákok tanították a gyerekeknek az egyházi szláv írást, a számtan alapjait, az imákat és az énekeket. Kezdetben csak a nagyvárosokban nyíltak ilyen iskolák, idővel azonban megnőtt a számuk:

1. Az Osztrogi Biblia fejléce
2. Az Osztrogi Biblia egyik oldala
3. Az Osztrogi Biblia címlapja

a 16. század második felében már Lembergben, Sztrijben, Rivnében, Kremenecben, Zabludovban és Volodimir-Volinszkban is működtek iskolák.

A reformáció terjedésével protestáns iskolák is nyíltak, a többi között Goscsban, Belzben, Lembergben, Beresztecskóban és Hmilnyikben. A jezsuiták is alapítottak saját iskolákat és kollégiumokat. A jezsuita kollégiumok hálózatának kiterjedése arra ösztönözte az ukránokat, hogy megújítsák az oktatási rendszert.

Az osztrogi akadémia. Az új oktatási irányzatokat a legjobban az osztrogi kulturális-oktatási központban alkalmazták. A központot Vaszil-Konsztyantin Osztrozkij fejedelem kezdeményezésére alapították ***1576-ban.***

Az intézmény fő célját abban látta, hogy a pravoszláv hagyományoknak megfelelően újraélessze az ukrán kultúrát. Így jött létre ***1578-ban*** az osztrogi iskola. A tanintézetben ősi szláv hagyományok ötvöződtek a korabeli európai oktatás vívmányaival. Az osztrogi iskolában a lehető legalaposabban tanították az egyházi szláv nyelvet, a görögöt és a latint. A „hét szabad tudományra” helyezték a hangsúlyt.

Az osztrogi iskola programja az elemi, középiskolai és részben az egyetemi képzés elemeit is tartalmazta. Ezért a kortársak kollégiumnak és akadé-

miának is nevezték egyszerre. Ez volt az első ***szláv–görög–latin*** iskola Ukrajnában és a keleti szláv területeken.

Az osztrogi akadémia rektora ***Heraszim Szmotrickij*** irodalomtudós, költő és író volt. Szmotrickij Osztrozkij kérésére utazott Osztrogba, ahol azt a tudóscsoportot irányította, amely nyomda alá rendezte az ***Osztrogi Bibliát***. Ő volt a kötet fő fordítója és összeállítója.

Számos ismert személyiség tanult az osztrogi akadémián: Jov Boreckij, Petro Konasevics-Szahajdacsnij, Makszim és Sztepan Szmotrickij, Heraszim Szmotrickij fiai. Makszim (Meletyij) elismert tudós, író és egyházi személyiség lett,

Az „Ábécé" kezdőlapja. *1574*

Az „Ábécé" utolsó oldala Lemberg címerével és Ivan Fjodorov nyomdai pecsétjével

A lembergi „Apostol". *1574*

Sztepan pedig szerzetesként Osztrogban maradt és a fiatalok oktatásával foglalkozott.

Az osztrogi akadémia oktatási és nevelési módszereit átvették a testvéri társulatok. Az első társulati iskola ***Lembergben*** nyílt meg **1586-ban**, nem sokkal később pedig már Ukrajna-szerte hoztak létre ilyen tanintézményeket. Ezek az iskolák az osztrogihoz hasonlóan szláv–görög–latin nyelvűek voltak. Emellett a tanulók megismerkedhettek a már említett „hét szabad tudománnyal" is.

4. Az első ukrán nyelvű nyomtatott kiadványok. Ki volt Ivan Fjodorov és milyen szerepet játszott az ukrán könyvkiadásban

Az iskolahálózat fejlődése összefüggésben volt a könyvnyomtatással. Könyvek nélkül az iskolák nem működhettek volna. Ezért az oktatási intézményekkel együtt nyomdákat is alapítottak, többek között Osztrogban, Lembergben és Kijevben.

A könyvkiadás ukrajnai elterjesztésében fontos szerepet játszott ***Ivan Fjodorov*** (Fjodorovics). A moszkvai üldöztetések elől menekülve a 16. század 70-es éveiben Lembergbe költözött. ***1574-ben*** a helyi nyomdában kiadta az ***„Apostolt”***. A kötet 1000 példányszámban jelent meg, napjainkra csak 90 példány maradt fenn.

Fjodorov lembergi nyomdájában adták ki ***1574-ben*** az első ukrán nyomtatott tankönyvet, az ***„Ábécét” (Bukvart)***. A nyomdász egy másik ***„Ábécét”*** is megjelentetett ***1578-ban*** Osztrogban, ahová Osztrozkij fejedelem meghívására érkezett. Nem sokkal később kiadta az ***„Újszövetséget” (1580)*** és az igazi nyomdai ritkaságnak számító ***Osztrogi Bibliát (1581)***. Ez volt a Biblia első egyházi szláv nyelvű teljes kiadása.

Az első nyomtatott ukrán könyvek között találjuk a *grammatikákat*, amelyek tulajdonképpen nyelvtankönyvek voltak. Az „Adelphotes” görög nyelvtankönyv például kizárólag szlávok számára készült. A keleti szláv föl-

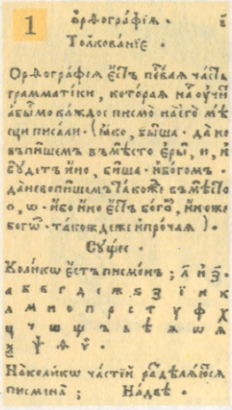
1

2

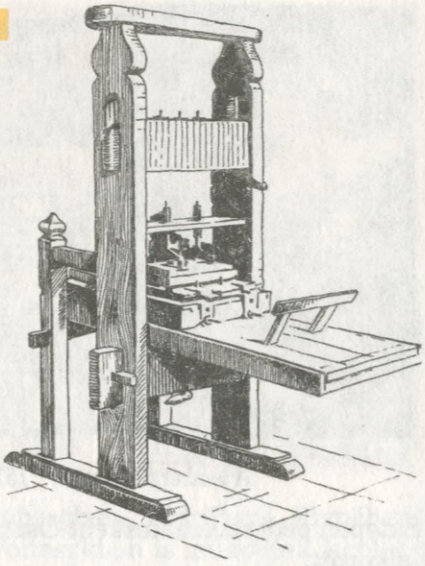
3

1. Lavrentyij Zizanyij nyelvtanának egyik lapja
2. Az Apostol egy oldala
3. Ivan Fjodorov nyomdagépe. *16. sz.*

deken kiadott első egyházi szláv nyelvű grammatika szerzője ***Lavrentyij Zizanyij*** ukrán tudós volt. A ***„Szláv grammatika”*** című tankönyvét ***1596-ban*** adták ki Vilnóban. Zizanyij volt a szerzője a ***„Lexisz”***-nek is, az első ukrán nyomtatott szótárnak, amelyben több mint ezer egyházi szláv szót fordított le óukrán irodalmi nyelvre.

TUDÁSPRÓPA

1. **Alakítsátok át a tényszerű megállapítást problémafelvető kérdéssé és adjatok rá választ! A választ indokoljátok meg!** • Az iskolák kiterjedt hálózata, a többi között a testvéri társulatok oktatási intézményei és Osztrozkij-féle akadémiája fontos szerepet játszott a nemzeti-kulturális újjászületésben, és lerakta a felsőfokú oktatás alapjait Ukrajnában.

2. • Milyen eseményről van szó az alábbi idézetben? Mikor történt? • Ki lehet e sorok szerzője?

„Íme, most elmondom, hogyan kezdődött és hogy jött létre ez a nyomda: „Amikor letelepedtem Lemberg híres városában, rengeteg gazdag és jótét lelket kerestem fel, hogy segítsenek nekem... Nem egyszer s nem kétszer, számtalanszor megtettem ezt... Találtam is olyan nem magas rangú szerzetest és kevésbé ismert világi embert, aki támogatásáról biztosított. Nem hinném, hogy ezt azért tették, mert bőségben éltek."

3. **Állítsátok időrendi sorrendbe az eseményeket:** • Lembergben megalakul a testvéri társulati iskola; • a Pereszopnicki Evangélium kiadása; • Osztrozkij fejedelem nyomdát és iskolát alapít, létrejön az osztrogi kulturális-oktatási központ.

4. • Milyen történelmi és földrajzi objektumok köthetők az oktatás és a könyvkiadás fejlődéséhez?

5. **Az alábbi forrásművek közül melyeket adták ki a 16. század második felében:** • a lembergi „Apostol"; • a Pereszopnicki Evangélium; • az Osztrogi Biblia; • a Reimsi Evangélium; • az „Ábécé"; • Zizanyij „Szláv grammatikája"; • a „Régmúlt idők krónikája"?

6. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Minek köszönhető Ukrajna kulturális felemelkedése a 16. században? • Milyen nyelven írták a bírósági végzéseket, a közigazgatási okmányokat, az irodalmi műveket, illetve évkönyveket az ukrán földeken a 16. században, és milyen volt az egyházi könyvek nyelve? Mi volt a két nyelv között a különbség? • Mi volt az osztrogi akadémia jelentősége az ukrán kultúra történetében? • Hogyan befolyásolta a könyvkiadás a kultúra fejlődését? • Milyen érdekességekről szereztetek tudomást az első ukrán nyomtatott könyvek ismeretében?

1. TÉMA

8 KULTURÁLIS ÉLET: ÉPÍTÉSZET, OKTATÁS ÉS IPARMŰVÉSZET

1. ***Melyek a 16. századi városépítészet sajátosságai.***
2. ***Milyen új vonások jellemzik a 16. század második felének és a 17. század első felének városépítészetét. Mely műemlékek testesítik meg a világi és az egyházi építészet sajátosságait.***
3. ***Milyen változások történtek a védelmi jellegű épületek építészetében.***
4. ***Melyek a korszak képző- és iparművészetének sajátosságai.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Meghatározni egy város építészeti jellegzetességeit és az adott korszak képzőművészeti sajátosságait.*
2. *Felismerni és röviden jellemezni a legismertebb építészeti és képzőművészeti remekműveket.*
3. *Önálló véleményt formálni az építészeti és a képzőművészeti alkotásokról.*
4. *Jellemezni a legjelentősebb művészeti alkotásokat mint az emberiség művészeti vívmányait.*

1

2

1. Ivan Fjodorov nyomdai jele az „Apostolból”. *1574*
2. Az „Apostol” címképe*: Lukács evangélista. *1574*

• A képzőművészet mely ágához tartoznak az illusztrációk?

• Milyen eseményekhez köthető az új irányzatok megjelenése az ukrán művészetben?

Az események krónikája

1572–1629 – az Uszpenszkij-templom épületegyüttesének építése Lembergben.
1580 – a Kosztyantin Kornyakt-palota építésének befejezése Lembergben.
1591–1629 – az Uszpenszkij-templom építése Lembergben.
1595 – a bencés rendi templom építése Lembergben (Paolo Romanus építész vezetésével).

1. Melyek a 16. századi városépítészet sajátosságai

A megdeburgi jog elterjedésével Ukrajnában a városi építészek (elsősorban a Lengyelországhoz tartozó nyugat-ukrajnai földeken) egyre gyakrabban alkalmazták a szabályos beépítés elemeit, amelyek a fő épületek és épületegyüttesek – *főtér, városnegyed, utca* – pontos, a mértani hálóhoz

* Címkép – a könyv elején látható rajzos oldal a címlap (a könyv első oldala) előtt.

hasonló elhelyezésén alapulnak. A város központja, amellyel gyakorlatilag maga az építkezés kezdődött, a négyszög vagy négyzet alakú *piactér* volt, amelyen a városháza is helyet kapott. A tér minden sarkából két-két utca nyílott. Néhány utácska a tér oldalaival párhuzamosan futott, egyes helyeken pedig (Lemberg, Sztrij) az utcák metszették a piacteret. A legfontosabb utcák átszelték az egész várost.

A várost védelmet nyújtó falakkal, árkokkal és sáncokkal vették körül. A falakra tornyokat építettek több kapuval (Lembergben például két kapu volt). A védfalak leszűkítették a város területét, ezért a falakon belüli részek rendkívül sűrűn voltak beépítve. A lakóházakat kis területeken húzták fel, ezek többszintes, közvetlenül egymás mellett álló épületek voltak. Az utcára csak a keskeny *homlokzat** és a *portál*** nézett, amelyen két ablakot helyeztek el a szobák megvilágítására, a második és a harmadik emeleten már három-három ablak volt (kettő

1. A Kornyakt-palota Lembergben. 2. A Fekete kőház homlokzata (részlet).
3. A Fekete kőház, a reneszánsz lakóház-építészet egyik gyöngyszeme Lembergben

egymáshoz közel a tiszta szobában, a harmadik viszont egy kissé távolabb, a hálóban). Előfordultak faházak vagy fa résszel kiegészített kőépületek is.

* Homlokzat – az épület vagy a létesítmény fő oldalfala.
** Portál – az épület építészetileg kiképzett járata.

A hasonló beosztású épületek első szintjét gazdasági célokra használták: itt kaptak helyet a boltok, raktárak vagy irodahelyiségek. A második és a harmadik szinten volt a lakrész. Az épületek általában kőből épültek, ezért ***kőházaknak*** is szokták nevezni őket. Bár a létesítményekre meghatározott építészeti előírások vonatkoztak, mégis minden kőházat csak a rá jellemző díszítőelemekkel látták el, ami a tervezési sajátosságok mellett külön eredetiséget kölcsönzött a háznak. Ilyen elv szerint épültek fel Lemberg lakónegyedei, ami példaként szolgált más városok számára is. Igaz, az új épületeket mindig a hagyományosokhoz igazították. Az olyan városok, mint Kijev, Volodimir, Csernyihiv vagy Novhorod-Sziverszkij megőrizték eredeti arculatukat, amelynek kialakításában jelentős szerepe volt a domborzatnak. A lakóházak többsége ezekben a városokban szinte kivétel nélkül fából épült.

Forrásmű

Az 1582 és 1602 között Lembergben tartózkodó gdanski Martin Gruneweg a szerzője a legrégebbi és legalaposabb városleírásnak, amelyben a többi között ez áll: *„Általában Lemberg egy nagyon szép város, valamennyi utcáján faragásokkal és rajzokkal gazdagon díszített kőház látható. Ugyanakkor a házakat rendszerint csak zsindellyel (egyfajta „facseréppel") fedik. A legszebb a Piactér és az Örmény utca... A piacot övező házak előtt hasított kövekből járdát raktak le nagy műgonddal. A járda olyan széles, hogy akár négyen is sétálhatnak rajta, vagy két szembejövő pár is elfér egymás mellett... A Piactér közepén áll a pompás magas városháza épülete, amit sárga és zöld zománcozott cseréppel fedtek."*

- *Az épületek milyen elemeire figyelt fel a külföldi utazó?*
- *Mi nyerte el a leginkább az utazó tetszését a korabeli Lembergben?*

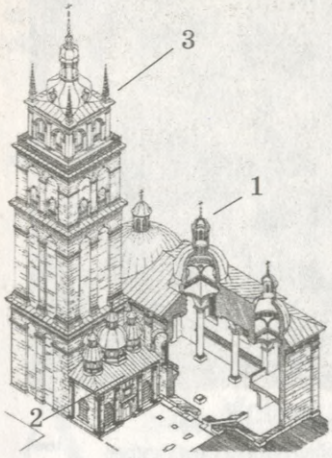

Az Uszpenszkij-templom épületegyüttese Lembergben
1. Az Uszpenszkij-templom (1591–1629)
2. A Három Szentek Kápolnája
3. A Kornyakt-harangtorony (1572–1578)

2. Milyen vonások jellemzik a 16. század második felének és a 17. század első felének városi építészetét. Mely műemlékek testesítik meg a világi és az egyházi építészet sajátosságait

Az ukrán városépítészetben a 16. században érezhető volt az európai reneszánsz hatása. Különösen szembetűnő a reneszánsz elemek felhasználása Nyugat-Ukrajnában. Ez nem csoda, hiszen a tervrajzokat általában európai építészektől rendelték meg. Egyes külföldi mesterek Ukrajnában leltek második hazájukra, és itt tudták megvalósítani az Európában szerzett tudásukra és a helyi hagyományokra épülő alkotó elképzeléseiket. Lembergben számos épület fűződik az olasz építész, Paolo Romanus, ukrán nevén Pavlo Rimljanyin nevéhez. Így például 1591-ben

az olasz mester szerződést kötött a lembergi testvériséggel az új Uszpenszkij-templom felépítésére, mivel a régi tűzvész martaléka lett.

A korabeli reneszánsz világi és egyházi építészet számos remeke található Lembergben: a Piactéren áll a ***Kornyakt-ház*** és a ***Fekete kőház;*** az Uszpenszkij Testvéri Társulat nevéhez kötődik az ***Uszpenszkij-templom***, a ***Három Szent kápolnája**** és a ***Kornyakt-harangtorony***.

Az Uszpenszkij-templom és a Három Szent kápolnája mellett díszlik a 65 méteres Kornyakt-torony, amely 1572-től 1578-ig épült. A harangtorony először háromszintes volt. Az 1672-es tűzvész után a 17. század 90-es éveiben felújították, és akkor építették hozzá a negyedik szintet.

A görög származású gazdag kereskedő, Kosztyantin Kornyakt nevéhez fűződik a korabeli Lemberg egy másik építészeti emléke is, nevezetesen az a piactéri lakóház, amelyet 1580-ban emeltek az olasz Pietro di Barebona tervei alapján. A későbbi évek folyamán a házat többször átépítették, de az így

1. A Boim-kápolna
2. A Boim-kápolna boltozata
3. A Boim-kápolna domborzati elemeinek egyik részlete

sem vesztett eredeti szépségéből. A Kornyakt-ház a korabeli építészet azon kivételeihez tartozott, amelyet két portán építettek fel, és így ki lehetett alakítani a belső udvart három oldalról körülvevő *árkádos***-lodzsás teret.

Lemberg egyik legtökéletesebb építészeti alkotása a Fekete kőház. A létesítmény a nevét a 19. században kapta, amikor a homlokzatát feketére festették. A házat 1588–1589 folyamán építették. Hosszú történelme folyamán a

* kápolna – kisebb templom vagy épületnek istentiszteletre elkülönített része.
** árkád – oszlopokon vagy talapzatokon álló, alakjukban és méretükben azonos boltívek sora.

kőházon számos átalakítást végeztek, de ezek nem tették tönkre reneszánsz építészeti jegyeit. Ablakait ma is fehér kőből faragott akantuszlevél és szőlőfürt mintás díszítések szegélyezik.

Lemberg nevezetességei közé tartozik a Boim-kápolna és a Kampian-család házi szentélye. Ezek a műemlékek a kor reneszánsz építészetének kimagasló emlékei. Mindkét kápolnát bibliai ihletésű jeleneteket, történelmi személyiségek portréit, akantuszvirágot és szőlőgerezdeket ábrázoló csodás faragott díszítőelemekkel látták el.

Az egyházi létesítmények építésénél hagyományosan követ és fát használtak. Bár faépületből lényegesen több volt, mégis csak egy pár élte túl az évszázadokat. Ezek közé tartozik a Mihály arkangyal temploma a Zsovkva közeli Volja-Viszockából, a radruzi Szent Paraszkeva-templom, a hotinci Szűzanya Születése-templom (az utóbbi kettő ma Lengyelország területén található) és a potelicsi Szentlélek eljövetele-templom. Kőtemplomot ritkán építettek, és azt is főleg a nemesség megrendelésére.

A Szentlélek eljövetele-templom Potelicsiben (Lviv megye)

Az összes ukrajnai fatemplom vagy háromhajós vagy kereszt osztatú. A legelterjedtebb a háromhajós szentély. Az ilyen templom három részből áll: a központiból (főhajó), a keletiből (szentély) és a nyugatiból (a nők számára fenntartott rész).

3. Milyen változások történtek a védelmi jellegű épületek építészetében

A 16. század folyamán a védelmi jellegű létesítmények nem vesztették el jelentőségüket, sőt építésük új lendületet kapott. A sztyepp felől várható támadások állandó veszélye miatt már egyes templomokon, kolostorokon és zsinagógákon is megfigyelhetők a védelmi építészeti jegyek.

Az ukrán építészek a 17. század végéig alkalmazták az erődítmények korábbi évszázadokban kifejlesztett ***bástyás védelmi rendszerét***, ami nem volt egyéb, mint vastag falakra épített tornyok sokasága. A városi erődítményeket főleg fából emelték. A Dnyeper melléken és a Balparti Ukrajnában a vidék megszokott látványosságaihoz tartozott a faerőd, itt ugyanis szinte az egyedüli építőanyag a fa volt.

A 16. században felújították és korszerűsítették a régi erődöket, emellett újakat is építettek. A század elejére megerősítették a ***kijevi várat***, amelynek építésén 20 ezer ács dolgozott. Új alakot öltött a ***hotini várerőd*** is. De átépítették az ***osztrogi várat*** is. A 16. század végére a várnak az összes létesítményét egyetlen összefüggő erőddé alakították, amely egy négyszögű, ablak nélküli főfallal körülvett bástyából (a vár legöregebb részéből),

a városi védelmi rendszerhez tartozó Lucki- és Tatár-kapuból, valamint szintén a 16. század végén épült Kör- (Új) toronyból állt. Ez utóbbi felső szegélyét koronára emlékeztető reneszánsz díszítőelemmel látták el. A 16. században és a 17. század elején átépült a ***kamjanec-pogyilszki vár*** is. Az erődítményt kőfallal és új tornyokkal egészítették ki.

A korszak védelmi építészetének a jegyeit a legjobban a ***medzsibizsi vár*** viseli magán. A kamjanec-podolszki erődítményhez hasonlóan ennek a létesítménynek sem volt szabályos formája, mivel a tervezésénél az építészek figyelembe vették a domborzat sajátosságait. A várat a Déli-Bug és a Buzsok torkolata fölé magasodó hegyfokra építették.

A korszak várépítészetére jellemző volt, hogy ötvözték a kőből emelt részeket a fával. Így például Osztrozkij fejedelem egy fából épült palotában rendezte be a lakosztályát a Kőbástya és a Vízkereszt-templom között.

1. Az osztrogi vár Kőbástyája
2. Az osztrogi vár Kör- avagy Új tornya
3. A medzsibizsi vár
4. Az osztrogi vár. *Rekonstrukció*

4. Melyek a korszak képző- és iparművészetének sajátosságai

A 16. században látványos fejlődésnek indult a szobrászat, ami összefüggésben állt az építészettel, mivel a létesítményeket előszeretettel díszítették különböző faragásokkal. Ezek az ábrázolások a reneszánsz eszméket hirdették. A lembergi Fekete házat, a Három szent kápolnáját vagy az Uszpenszkij-templomot számtalan dombormű és kőszobor díszíti. Az ukrán képzőművészet felbecsülhetetlen értékű kincsei közé tartoznak a lembergi Boim- és Kampian-kápolna kőszobrai.

K. I. Osztrozkij fejedelem síremléke. *1579*

Elterjedt a *portrészobrászat* is. Ezt elsősorban a sírboltok és síremlékek díszítésénél alkalmazták. A sírboltokat az elhunyt alakjának és cselekedeteinek megörökítésére rendelték. Az Osztrozkij síremléket például 1579-ben állították fel a kijevi Barlangkolostor Uszpenszkij-templomában: ezen a fejedelmet lovagi ruhában ábrázolták pihenés közben (a reneszánsz hagyományoknak megfelelően az elhunytat gyakran ábrázolták alvó pózban).

A 16. század második felében kezdték el dekoratív faragásokkal ellátni a szentképeket és az ikonosztázokat. A rendszerint fából készült ikonosztázokat előszeretettel látták el növényi ornamentikával.

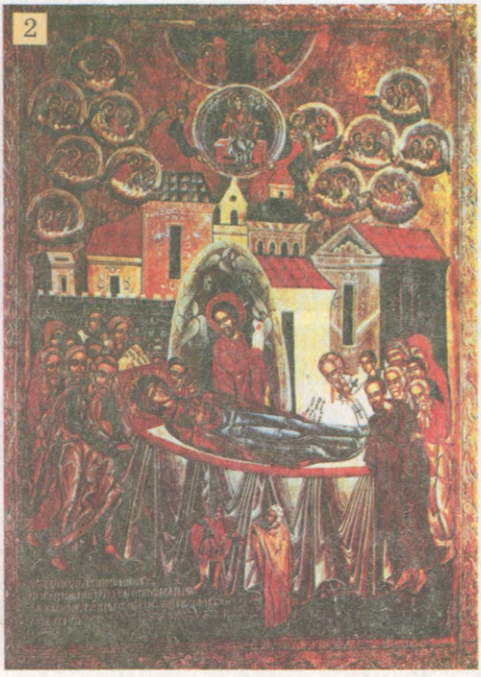

1. Angyali üdvözlet ikon. *Feduszko mester munkája. 1579*
2. A Szűz Mária elhunyta ikon. *Olekszij Horoskovics munkája. 1547*

JEGYEZD MEG!

Szobor – olyan képzőművészeti alkotás, amelynek térfogata, háromirányú kiterjedése van és rendszerint szilárd vagy plasztikus anyagból készül. A szobornak két típusát különböztetjük meg: a körplasztikát (álló alak, mellszobor stb.) és a domborművet (egysíkú ábrázolás).

A 16. században fejlődésnek indult az *ikonfestészet*, a festőművészet egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb ága, amelyben a domináns elv a szentképek többsoros elrendezése volt. Az ukrán egyházi festészet jelentős központja a század közepéig Przemyśl volt. A 16. században készült ikonok többsége az ebben a városban alkotó mesterek hagyaté-

kához tartozik. Dolgozott ott többek között az első ukrán ikonfestő, aki már saját kézjegyével látta el a munkáit – ***Olekszij Horoskovics***. Ő festette a Szűz Mária elhunytát és a Szűzanyát a prófétákkal (1547) ábrázoló ikonokat.

A przemyśli iskola hagyományait több vidéki műhely is folytatta, amelyek közül kiemelkedett a szambiri, ahol a művészek csoportját ***Feduszko mester*** vezette. Az ő keze munkáját dicséri az ivanicsi templom „Angyali üdvözlet" című szentképe. A század második negyedévétől egyre nagyobb ismertségre tett szert a lembergi festőműhely.

A 16. század végén tört utat magának a *világi portréfestészet*, amelyre talán a legjobb példa Báthori István lengyel király arcképe (1576). A festményt ***Wojciech Stefanowski*** készítette a lembergi városháza számára. Az eredeti műalkotásokból ugyanakkor csak a sanoki várúr és a przemyśli főparancsnok, Jan Herburt portréja maradt fenn.

1. Jan Herburt portréja. *1577 körül*
A festmény a szakrális portréfestészet hagyományainak fénykorát idézi. Ez egy sírboltokban látható tipikus ábrázolás, amelyen a fő alak imára kulcsolt kézzel, térdre ereszkedve, sötét öltözetben látható. A képen jól kivehető az ikonfestészet hatása.
2. Báthori István lengyel király portréja. *1576*

A 16. századra esik a *könyvillusztrálás* fellendülése. A kötetek díszítőelemei között egyre több reneszánsz vonás fedezhető fel. Megjelentek a valós életből ellesett egyes részletek. Az európai reneszánsz ornamentika tudatos felhasználásának ékes bizonyítéka a Pereszopnicki Evangélium.

Ivan Fjodorov munkásságával hozzák összefüggésbe a *könyvek metszeteeit*. Az első kiadásban is megjelent metszetek közé tartozik a lembergi „Apostol"-ban látható Lukács evangélistát ábrázoló címkép és a nyomdai bélyegző. A korabeli grafikus ábrázolások rendszerint kis méretűek voltak, a leggyakrabban ornamentikus elemeket is tartalmazó fejlécek, iniciálék vagy záródíszek.

JEGYEZD MEG!

A **metszet, gravűr** (a *graver* francia eredetű szó, jelentése – metszeni) a grafika egyik válfaja, amelyen a fa-, illetve a fémlemezek változatos kézi megmunkálását és azok nyomdai lenyomatait értik. A deszkalapra vésett rajzok lenyomatait fametszeteknek, a réz- vagy különleges lakkal bevont fémlemezekre rótt és maratott ábrázolásokat pedig rézkarcnak nevezik.

A 16. századtól kezdve a korábbi korokkal összehasonlítva viszonylag több iparművészeti tárgy maradt fenn az utókorra. A megmaradt

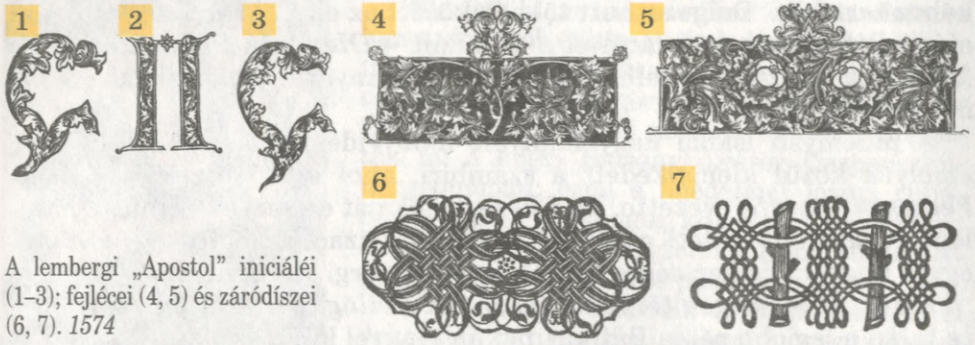

A lembergi „Apostol" iniciáléi (1–3); fejlécei (4, 5) és záródíszei (6, 7). *1574*

emlékek túlnyomórészt egyházi rendeltetésű alkotások. Ide sorolhatók például azok az ezüst tömjénfüstölők, amelyeket Ivan Hornosztaj novohrudszki vajda vásárolt a kijevi Barlangkolostor Uszpenszkij-temploma számára. Jelentős értéket képvisel a volhíniai Ivanicsi Angyali üdvözlet-templom ezüst keretbe foglalt faragott fakeresztje is. A ritka kincseink közé tartozik a szumi megyei Mihajlivka templomából származó ezüst kereszt 1546-ból, és az 1549-ben lembergi örmény ötvösmesterek által készített ezüst kupa. Fennmaradtak az egyházi szertartások kellékei is. Elterjedt a különféle kerámiák, csempék és edények gyártása.

TUDÁSPRÓBA

1. • Hány évvel ezelőtt jelent meg az ukrán földeken a könyvet illusztráló első metszet?
2. • Hol találhatók a korszak legjelentősebb építészeti műemlékei?
3. **Nevezzétek meg a felsorolásban azokat a műemlékeket, amelyeket a 16. században alkottak:** • a kijevi Deszjatinna-templom; • a lembergi „Apostol" metszetei; • a Pereszopnicki Evangélium miniatúrái; • a dorohobuzsi Uszpenszkij-templom Szűzanya ikonja; • Olekszij Horoskovics Szűz Mária elhunyta ikonja; • a medzsibizsi vár; • a lucki vár; • a Kornyakt-ház.
4. **Lemberg alábbi épületei közül melyek tartoznak a reneszánsz építészet emlékeihez:** • a Kornyakt-ház; • az Uszpenszkij-templom a Kornyakt-harangtoronnyal; • a Boim-kápolna; • a Szofija-székesegyház; • a Kampian-kápolna; • a Fekete kőház; • a Három szent főpap kápolnája; • az Aranykapu.
5. **Magyarázzátok meg a következő szavak és kifejezések értelmét:** • kőház; • kápolna; • szobor; • metszet.
6. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Miben különbözik a 16. századi városfejlesztés és építészet a korábbi korokétól? • Mik voltak a védelmi jellegű létesítmények sajátosságai? • Mi volt jellemző az ukrán szobrászatra és festészetre a 16. sz. második felében? • Miért kötik össze a metszetek megjelenését a könyvkiadással?

ÉRTÉKELD AZ ISMERETEIDET

1. Állítsd időrendi sorrendbe az eseményeket: • Dmitro Visneveckij fejedelem felépíti a Szics erődöt Hortica szigetén; • a lublini unió; a Rzecz Pospolita megalakulása; • az ukrán kozákok első említése az írott forrásokban; • a Saula- és a Nalivajko-féle kozák felkelések.

2. Figyeljétek meg a térképet: • Milyen betűkkel jelölik a térképen a Rzecz Pospolita új vajdaságait, amelyek az ukrán földeken jöttek létre a lublini uniót követően? Nevezzétek meg a vajdaságokat! • Milyen színnel jelölik a Moszkvai Cárság, illetve az Oszmán Birodalom és vazallus államainak a területét? • A számoknak megfelelően nevezzétek meg a Rzecz Pospolita vajdaságainak fővárosát! • Milyen betű jelöli a zaporizzsjai területeket? • Milyen 16. századvégi eseményt jelölnek a térképen piros nyilakkal? • Melyik 16. századvégi felkelést jelölik így:

3. Állapítsátok meg, miről van szó az idézett forrásművekben! Fűzzetek történelmi szempontú kommentárt az eseményekhez!

A. *„A lembergi városi urak iskolát szeretnének alapítani minden rendű keresztény gyermek számára azzal a célzattal, hogy megtanítsák nekik a görög és a szláv Szentírást, és ezáltal keresztény nemzetségük megszabadul-jon a tudatlanságukból eredő némaságtól. És vásárolni szeretnének az iskola számára egy nyomdát is."*

B. *„Az említett két püspök görög papi ruhában érkezett, ... és hazai szokás szerint megcsókolták a földet, ... az elöl álló, akit Ipatyijnak hívtak, leve-*

leket nyújtott át a pápának... Ezután... felesküdtek, az első püspök, aki beszélt latinul, latin nyelven olvasott fel, a másik, Kirilo pedig, aki nem értette ezt a nyelvet, görögül vagy oroszul ismételte meg, végezetül pedig latinul is felolvasta a szöveget."

C. *„A Hortica Boriszfen egyik vidéke. Valamikor itt építette fel erődjét Dmitro Visneveckij, az egykori dicsőséges hős és győzedelmes hadvezér. A terület közepét kőfallal és fapalánkkal vette körül és megerősítette, ahogy a természet engedte és a Mindenható rendelte. Így vissza tudta verni a krími kán és az egész tatár horda betörését."*

4. Készítsetek elbeszélést Osztrozkij fejedelemről a történelmi személyiség jellemzéséhez összeállított útmutató alapján!

5. Magyarázzátok meg az alábbi szavak és kifejezések értelmét, alkossatok velük mondatot: • Zaporizzsjai Szics; • kis; • kozák vezetőség; • a kis atamánja; • hetman; • a szicsi ráda; • klenódiumok; • nemzeti felszabadító mozgalom; • lajstromos kozákság; • kozák sajka; • pravoszláv testvériségek.

6. Jellemezzétek az alábbi műemlékek alapján Ukrajna kulturális vívmányait az adott korban!

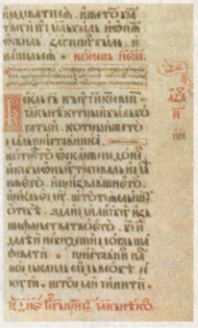

ÚTMUTATÓ TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉG JELLEMZÉSÉHEZ

1. Állapítsátok meg, mikor és milyen országban élt a történelmi személyiség! Mutassatok rá azokra a történelmi körülményekre, amelyek között tevékenykedett az illető!
2. Írjátok le az illető személy külsejét és jellemét! Mi befolyásolhatta személyiségének alakulását? Melyek azok a cselekedetei, amelyek példaértékűek lehetnek, és melyeket ítéltek el?
3. Milyen társadalmi réteg érdekeit képviselte?
4. Nevezzétek meg tetteinek következményeit!
5. Értékeljétek a munkásságát! Hogyan ítélitek meg azokat az eszközöket, amelyekkel el akarta érni a célját?

TÉMA

2

Az ukrán földek a 17. század első felében

9 UKRAJNA TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI ÉLETE

1. ***Hogyan alakultak ki a mágnásbirtokok az ukrán földeken.***
2. ***Mi jellemezte az ukrán parasztság helyzetét.***
3. ***Milyen volt a polgárság helyzete. Hogyan fejlődtek a városok.***
4. ***Mivel magyarázható az ukránok elégedetlensége a saját helyzetükkel.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *A forrásművek alapján értékelni az ukrán társadalmi rétegek helyzetét.*
2. *Milyen elvek alapján jöttek létre a mágnásbirtokok és hogyan fejlődtek a városok.*
3. *Miért voltak elégedetlenek az ukránok a saját helyzetükkel.*
4. *Értékelni a korszak tipikus jelenségeit.*

Forrásmű

Gillome Levasseur de Boplan „Ukrajna leírása" című művében a következőket írta az ukrán parasztokról: *„Az itteni parasztok rászolgálnak az együttérzésre. Kétkezi munkájukkal, lovaikkal hetente három napot le kell dolgozniuk a földesuruk javára, és emellett még bizonyos mennyiségű... kenyeret, rengeteg kappant, tyúkot, libát és csirkét kell beszolgáltatniuk húsvét, pünkösd és karácsony táján. Ezenfölül fával is el kell látniuk az urat és még számos egyéb kötelezettségük is van... nem beszélve a pénzről, amiből az uraság mindig többet követel... De ez még semmi: a földesúr nemcsak a paraszt vagyonával rendelkezik, hanem az életével is; hát ilyen nagy a lengyel nemesség szabadsága (amely szinte a paradicsomban érezheti magát, miközben a parasztoknak csak a tisztítótűz jut).”*

- *Az ukrán parasztság helyzetének mely sajátosságaira hívja fel a figyelmet a szerző?*
- *Miért kell együtt érezni a parasztsággal a szerző szerint?*

1. Hogyan alakultak ki a mágnásbirtokok az ukrán földeken

A korlátozott királyi hatalom miatt az ország valódi gazdái a nagy földbirtokosok, az úgynevezett mágnások voltak. Visszaélve kedvező helyzetükkel a mágnások nemcsak a termőföldeket kaparintották meg, hanem a kisnemesség városait és településeit is. A 17. század első felében óriási mértékben gyarapodtak a mágnásbirtokok. A század második negyedében például Jarema Visneveckij 40 ezer parasztudvar és számos város – Lubni, Pirjatin, Horol, Poltava, Zolotonosa és Lohvicja fölött rendelkezett.

Mivel kihaltak az ukrán fejedelmi családok, könnyebben bekebelezhették a földeket. A törvényes örökös megszűntével a Braclav környéki és a Dnyeperen túli birtokok élére helytartókat neveztek ki a lengyel mágnások köreiből, akik aztán felvásárolták a városokat és a falvakat. A Kalinowski család ellenőrzése alatt állt például az egész vinnicai és braclavi elöljáróság.

A házasságkötések következtében az Osztrozkijok birtokainak nagyobb része a Zamojski és a Lubomirski család tulajdonába került. Miután elhunyt

az Osztrozkij-család utolsó atyai ági leszármazottja, Janusz fejedelem is, a bilocerkvai, a bohuszlavszki, a kanyivi, a perejaszlavi és a cserkasszi elöljáróságokat is lengyel mágnás családok kaparintották meg.

2. Mi jellemezte az ukrán parasztság helyzetét

A mágnások hatalmas *latifundiumai** a majorsági-úrbéri gazdálkodás rendszerére épültek. A majorságok többirányú tevékenységet folytató nagy gazdaságok voltak, ahol nemcsak előállították, hanem szeszfőzdékben, cserzőműhelyekben és malmokban fel is dolgozták a nyersanyagot. A gazdaságokból különféle áruval megrakott nagy málhásszekereken vitték az árut a piacokra. A lótenyésztő és tejtermelő gazdák is nagy jövedelemre tettek szert. De szép hasznot hozott a méhészet is.

A Lubomirski-palota bejárata Dubnóban. *Mai látkép*

A majorsági gazdálkodás egészen más volt, mint a hűbéri, mivel ez utóbbit nem érdekelte a piac, a parasztok függősége a természetbeni és pénzbeli adókban merült ki. A majorságok elterjedésével a földbirtokos érdekeltté vált abban, hogy a paraszt az igavonó jószágával együtt az uradalmában dolgozzon, és ezért korlátozta a költözködési jogait. A jobbágyok száma évről évre nőtt, ezért a 17. század közepére alig maradt szabad paraszt.

A 17. század második felében a földesúri robot gyakran túllépett minden törvényes határt, a munka nagyságát maguk a mágnások szabták meg. A Ruszi, a Belzi, a Volhíniai vajdaságokban, illetve Podólia északi és nyugati vidékein a földtulajdonos javára fordított kényszermunka heti 3–6 napot tett ki.

Forrásmű

„Először is a leggazdagabb muzsikoknak (hlopoknak) egy fél kopa (kb. 25 kopijka) litván pénzt, egy mérőnyi (16–25 kg-nyi) zabot, két szekér szénát, két tyúkot és két libát kell beszolgáltatniuk, és évente kétszer 20 mérföldnyi távolságra árut kell fuvarozniuk, a fuvar elmaradása esetén málhásszekerenként

* latifundium – nagy kiterjedésű földbirtok és magántulajdonban levő uradalom

egy lengyel zlotyt kell fizetniük. Az alattvaló földesúri robotja (munkája) a következő: nyaranta heti három nap munka, tavasszal két nap szántás; három nap szántás az ugaron háromszori ismétléssel... A szegényebbek kötelezettségei így alakulnak: 20 lengyel pénz beszolgáltatása, kéményenként egy tyúk, nyáron heti egy munkanap, télen hasonlóképpen egy nap...

A birtokhoz tartozó hlopok és a városi szegénység kötelessége: fél zloty pénzbeli beszolgáltatás, kéményenként egy tyúk, nyaranta heti egy nap robot, télen úgyszintén... A szeszfőzde bérlete, ami évi 50 zlotyt tesz ki."

- *Magyarázzátok meg a forrásmű alapján, miben nyilvánult meg a parasztság függősége Zsitomir vidékén 1636-ban!*

A majorságok térhódításával a braclavi vidéken, a kijevi földek déli részein, Ukrajna balparti területein és ott, ahol korábban a kozák földművelés kialakult, létrejött a földesúri robot és a jobbágyság. A lakosság jogainak a megnyirbálása, amelynek fő célja a szabad földművesek szegénysorba taszítása és eljobbágyosítása volt, elkeseredett ellenállást váltott ki.

A Rusz vajdaság központjának, Lembergnek a látképe. *1618-ból származó metszet*

3. Milyen volt a polgárság helyzete

A városok száma fokozatosan nőtt, és a 17. század közepére már 1100 nagy- és kisvárost tartottak nyilván. Az új településeket alapító és fejlesztő ukrán fejedelmek, illetve főurak tevékenységének köszönhetően a 16. század utolsó negyedében és a 17. század első felében a Kijevi vajdaságban 200, a Braclaviban megközelítőleg 100 várossal számoltak. A városépítő tevékenységnek gazdasági okai voltak, mivel egy kisváros 5–10-szer többet jövedelmezett a tulajdonosának, mint egy falu, amelyből a nagyobb település kifejlődött. A kisvárosok népessége rendszerint alacsony volt (Kijev vidékén a hasonló települések fele 100 portával rendelkezett). Igaz, a 17. század 30–40-es éveiben az említett térségben egyes települések városokká nőttek: Bila Cerkvában már 1000 udvar volt, Lubniban 882, Vaszilkivben és Fásztyivban 500–500.

Megnőtt a városok lakossága is. A 17. század első felében a kijevi és a braclavi földek egykor néptelen határ menti vidékein már majdnem egymillió ember élt. Számos városnak megadták a magdeburgi jogot, ami kedvezett a mesterségek és a kereskedelem fejlődésének. Ugyanakkor még időre volt szükség, hogy az új gazdálkodási formák az új településeken is meghonosodjanak. Ezek ugyanis túlnyomórészt földműveléssel foglalkoztak. Az új városok lakói csak abban különböztek a parasztoktól, hogy nem kellett földesúri robotra járniuk, ehelyett

pénzbeli adót, úgynevezett *örökbérleti járandóságot* fizettek, valamint egyéb juttatásokat a város javára, és részt vettek a várak védelmében.

A kisebb városokban kedvező feltételek alakultak ki a kereskedelem fejlődéséhez, mivel ide jöttek össze a környező területek árusai. Egyes városokban különleges vásárokat tartottak: ökröt, lovat, kenyérgabonát, sót stb. adtak-vettek. A nagyvárosokban sem volt ez másképp, csak azok nagyobb vonzásterületet láttak el. Kijev a Dnyeperen túli területek kereskedelmi központja lett, Lemberg, Luck és Kamjanec pedig a nyugat-ukrajnai földeké.

Új piacok és vásárok jöttek létre, egyesek közülük országos jelentőségűvé váltak (például a lembergi). Az ilyen népes vásárokra mindenfelől összesereglettek a kereskedők: jöttek az ukrán földekről és Lengyelországból, Litvániából, Moszkvából, Moldvából, Valahiából, Magyarországról, Törökországból és még Görögországból is. Ukrajna keleti vidékeiről ökröket hajtottak, bőrt, szőrmét, gyantát, mézet, halat és ipari cikkeket hoztak Lembergbe, s ott szövetet, vász-

1. A Podóliai vajdaság központjának, Kamjanecnek a látképe. *1672-ből származó metszet*
2. Ukrán polgár. *Szerhij Vaszilkivszkij festménye nyomán*

nat, ónt, sarlót, vasat, pálinkafőzéshez használatos üstöket, fegyvert és egyéb terméket vásároltak. Tény viszont, hogy nem volt állandó kereskedelmi kapcsolat Lemberg és Kijev között.

A nagyobb városok rohamosan fejlődtek. 1552 és 1622 között például Kijev lakosainak a száma 3,6-szeresére, Zsitomiré pedig 2,5-szeresére emelkedett.

A 17. század derekán a városokban megközelítőleg 270–300 kézműves mesterséget tartottak nyilván, miközben a céhműhelyek lassan bezártak, és helyüket az újonnan létrejövő manufaktúrák vették át. A változások a leglátványosabban a vaskohászatot, a papíripart, a szesz- és sörfőzést, a fafeldolgozó ipart és a sóbányászatot érintették. A kor megszokott jelenségei közé tartoztak már az ércbányák, üvegolvasztók, hamuzsír üzemek, salétromgyárak, sörgyárak és más olyan vállalkozások, amelyek szabad munkaerőt foglalkoztattak.

Történelmi térkép

- Milyen új vajdaság jelent meg az ukrán földeken a Rzecz Pospolita kötelékében a 17. század első felében?
- Melyek voltak a Rzecz Pospolita ukrán vajdaságai közül a legnagyobbak és a legnépesebbek?
- Mely ukrán városok kapták meg a magdeburgi jogot a 17. század első felében és melyek már korábban?
- Soroljátok fel a Rzecz Pospolita ukrán vajdaságait kelet-nyugati irányban; északról dél felé haladva!
- A Rzecz Pospolita mely ukrán vajdaságainak volt szomszédja a Moszkvai Cárság; a Moldvai Fejedelemség; az Erdélyi Fejedelemség?

Az ukrán földek a 17. század első felében

A nagyobb városok magdeburgi joggal rendelkeztek. A város meghatározott nagyságú földterülettel bírt, polgárainak engedélyezték a kézművességet vagy kereskedelmet, hogy különböző vállalkozásokat nyissanak a városban, részt vegyenek a városvezetők és a bírák megválasztásában. A kisebb városoknak és településeknek saját státusuk és előjogaik voltak, amelyekben konkrétan meghatározták a lakók kötelezettségeit: a polgárok általában csak a házért és a földterületért járó örökbérleti járandóságot, iparűzési és kereskedelmi adót fizették, néha néhány „mérő" gabonát szolgáltattak be (ha földműveléssel foglalkoztak). Ugyanakkor a városok gazdái és a királyi elöljárók rendszeresen megsértették a települések jogait, különböző pótkötelezettségeket és munkákat róttak a polgárokra.

Bila Cerkvában például a 17. sz. 40-es éveiben az elöljáró megparancsolta a polgároknak, hogy gerendát szállítsanak a vár megerősítésére, vegyenek részt a töltések és a hidak felújításában, álljanak őrséget, fizessék a *stációt**, adózzanak a hamuzsír-gyártás, a méhészkedés, a maláta- és sörfőzés után; kizárólag az elöljárósági malmokban őröljenek; tilos volt az elöljáró tudta nélkül költeni a város pénzét.

1

2

1. Őrségben álló kozák. *Részlet Szerhij Vaszilkivszkij festményéből*
2. A Szent Mihály-templom oromzatának rózsadísze. *Perejaszlav. 17. század*

Forrásmű

Guillome Levasseur de Boplan írta a 17. század 30-as éveiben az ukránok foglalatosságairól: *„A kozákok dicső tettei után itt az idő, hogy beszámoljak a szokásaikról és napi dolgaikról. Jobb, ha megjegyzik, hogy akadnak köztük olyan emberek, akik egyszerre több nélkülözhetetlen mesterséghez is értenek: épület- és hajóácsok, kerékgyártók, kovácsok, fegyverkészítők, vargák, bőrművesek, cipészek, bodnárok, szabók egyaránt megtalálhatók köztük. Jól értenek a salétromgyártáshoz, amiből azon a vidéken nagyon sok van, kiváló lőport készítenek belőle, asszonyaik lent és gyapjút fonnak, vászonból és szövetből varrják a mindennapi ruházatukat. Értenek a földműveléshez, vetnek, aratnak, kenyeret sütnek, különböző húsételeket készítenek, sört erjesztenek, komlómézet pergetnek, pálinkát főznek…*

* stáció – természetbeni juttatás a lengyel hadsereg fenntartására.

És egyáltalán, meg kell jegyeznünk, hogy valamennyien több iparhoz is értenek, bár egyesek jobban művelnek egy bizonyos szakmát, mint mások, olyanok is akadnak, akiknek az átlagosnál nagyobb tudásuk van."

- *Milyen kézműves szakmákról van szó?*
- *Mivel magyarázható az a tény, hogy a kozákok valamennyi felsorolt szakmához értettek?*

4. Miben nyilvánult meg az ukránok elégedetlensége saját helyzetükkel

Forrásmű

Részlet Lavrentyij Derevinszkij halicsi ukrán slahticsnak a varsói szejmben 1620-ban elhangzott beszédéből: *„A nagyobb városokban a templomokat lepecsételték, az egyházi birtokokat lerombolták, a kolostorokban a szerzetesek helyett marhát tartanak... Az talán nem a mi orosz népünk elnyomása, ami, más városokhoz hasonlóan, Lvivben történik? Aki a görög hithez ragaszkodik és nem tért át az unióra, az nem lakhat a városban, nem mérhet könyökkel és iccével, és nem léphet be a céhbe, a város lakói nem temethetik el egyházi szertartással az ilyen halottat, és nem mehetnek el nyíltan a szentségekkel az ilyen beteghez... Röviden szólva: már régóta nagy és soha nem látott elnyomatásban szenved a mi orosz népünk mind a Korona (Lengyelország), mind a Litván Nagyfejedelemség földjén."*

- *A nyugat-ukrajnai városi polgárok helyzetének mely sajátosságait hangsúlyozza a forrás? Mivel van ez kapcsolatban?*

Az ukránok saját helyzetükkel való elégedetlenségének egyik megnyilvánulása az ***elkozákosodás*** volt. A parasztokat és a városlakókat a kozákok helyzetében leginkább a személyes szabadság és a földbirtoklás joga csábította. Sokak számára fontos volt, hogy saját törvényeik szerint élhettek: az elkozákosodott lakosság egész járásokat népesített be, és egyáltalán nem függött a földbirtokostól. A városok, falvak és kisvárosok lakosai megtagadták a sztároszták hatalmának elismerését, saját atamánokat választottak, zaporizzsjai mintára saját bíróságot vezettek be. *„Az utolsó szálig elkozákosodtak, itt aki pór, az kozák is"* –, mesélték a lengyel uraságok. Az állami birtokok 1616 és 1620 közötti leírásai szerint a kozákok alkották a Bila Cerkva-i, Bohuszlavi, Kanyivi, Korszunyi és Perejaszlavi járások lakosságának zömét.

Kozák elöljárók, valamint kozák férfi és kozák nő. *G. L. de Beauplan térképeiről*

G. L. de Beauplan 17 évig tartózkodott Ukrajnában, miközben anyagot gyűjtött nagy Ukrajna térképéhez és több külön régió térképéhez. Térképeihez részletes magyarázatokat fűzött, amelyek „Ukrajna leírása" című könyvének alapját képezik.

Az ukránok tömeges elkozákosodása nyugtalanította a lengyeleket, különösen aggasztották Varsót a kozákok és a lajstromozott had közötti kapcsolatok.

A szejm képviselőinek megválasztása előtt a király utasításokat adott ki (1625), melyekben megállapította a következőket: *„A zűrzavar a tetőfokára hágott, s emiatt magunknak is nehéz, de a szomszédainkkal is összeveszünk miatta, teljesen megfeledkezve a hitről és az alattvalói hűségről, ők (a kozákok) saját külön államot csináltak maguknak. Ártatlan emberek életére és vagyonára törnek. Egész Ukrajna rájuk hallgat. A nemes nem szabad ember a saját házában. A királyi városokban és kisvárosokban az egész hatalom és igazgatás a kozákok kezében van, elfoglalják a bíróságokat, törvényeket adnak ki".*

TUDÁSPRÓBA

1. Martin Gruneweg elbeszéléséből: *„Ebben a városban, akárcsak Velencében, megszokott dolog lett, hogy a piacon a világ minden országának lakosaival találkozhatunk, valamennyi a saját viseletét hordja: magyarokkal – kis süvegjeikben, kozákokkal – nagy kucsmáikban, oroszokkal – fehér sapkáikban, törökökkel – fehér turbánjaikban. Ezek hosszú ruhát viselnek, a németek, itáliaiak és spanyolok viszont rövidet. Bárki bármilyen nyelven is beszéljen, itt megtalálja a saját nyelvét. Hetente három piacnap van – a szerda, a péntek és a vasárnap... De mindennap lehet vásárolni, mert naponta érkeznek a kalmárok egész Ruszból, Podóliából, Moldovából és Havasalföldről. Tehát mindennap találsz itt árut, amilyet csak el lehet képzelni. Ezenkívül számos jóféle kézműves is van itt, még nyomda is".*

• Miért csodálkozott el az idegen Lviv hétköznapjainak láttán? • A város életének mely sajátosságait emeli ki a szerző?

2. • A 17. század első felében mely ukrajnai vajdaságok voltak a legnagyobbak? Melyek voltak közülük a legnépesebbek? • Mely városok rendelkeztek magdeburgi joggal a 17. század első felében? • Hány évig rendelkezett Kijev magdeburgi joggal a 17. század közepéig?

3. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Hogyan kerültek az ukrán földek a lengyel mágnások tulajdonába? • Milyen kihatással volt ez az ukrán parasztok helyzetére? • Mi határozta meg a városok fejlődését a 17. század első felében? • Milyen kihatással volt ez a városlakók életére? • Miért nyugtalanította a lengyel kormányt a parasztok és a városi polgárság tömeges elkozákosodása?

4. **Töltsétek ki a táblázatot:** „Az ukrán földek társadalmi-gazdasági és politikai helyzete a Rzecz Pospolita keretében a 17. század első felében"

	Jellemzés	Következmények
A mágnások földbirtokainak növekedése		
A parasztok helyzete		
A városlakók helyzete		
A kozákok elnyomása		

5. • Állapítsátok meg, milyen logikus kapcsolat állt fenn az ukrán földek társadalmi-gazdasági és politikai helyzete, valamint a nemzeti függetlenségi mozgalom okai között a 17. század első felében.

6. • Hasonlítsátok össze, hogyan ecseteli a francia Guillaume le Vasseur de Beauplan, a lengyel Martin Gruneweg és a volinyi Lavrentyij Derevinszkij az ukrán földek társadalmi-gazdasági és politikai helyzetét. Mi a véleményetek a korabeli társadalmi élet leírt jelenségeivel kapcsolatban.

10 A BRESZTI UNIÓ HATÁSA AZ UKRAJNAI EGYHÁZI ÉLETRE

1. ***Milyen volt a pravoszláv egyház helyzete az 1596. évi breszti egyházi zsinat után.***
2. ***Hogyan újították meg a pravoszláv hierarchiát. Miről lett híres Yov Boreckij.***
3. ***Mi határozta meg a görög katolikus egyház helyzetét.***
4. ***Mi volt a pravoszláv és a görög katolikus egyház közötti társadalmi párbeszéd lényege.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Meghatározni a pravoszláv és a görög katolikus egyház helyét a társadalmi-politikai életben a breszti unió után.*
2. *Az írásos források segítségével elemezni a pravoszláv és a görög katolikus egyház helyzetét.*
3. *Összehasonlítani a magas egyházi méltóságok szerepét az egyházak helyzetének megjavításában.*
4. *Véleményt nyilvánítani a korszak jellegzetes eseményeivel kapcsolatban.*

Forrásmű

Yov Boreckij metropolita „Protestáció"-jában a következőket írta a pravoszláv egyház helyzetéről: *„Az utóbbi huszonöt évben nem sikerül elérnünk a szent igazságosságot, és megóvni vallási világunkat attól az erőszaktól, elnyomástól és jogsértésektől, amelyeket ellenünk elkövetnek. Minél tovább, annál rosszabb és súlyosabb üldöztetéseket, alattomos vádaskodásokat és szidalmakat kényszerülünk eltűrni ellenségeinktől... Az, hogy mi a Szentlélek segedelmével saját metropolitával és püspökökkel bírunk, nem bűn, nem jogsértés, nem felségsértés, sem összeesküvés, sem rebellió*, sem lázadás, nem megsértése a felsőbb hatalmaknak, nem bűntény, nem kémkedés, sem árulás, sem pedig a korona ellenségeivel való összeesküvés".*

- *Állapítsátok meg, melyik évben keletkezett ez a mű. Milyen elnyomásról van szó a dokumentumban?*
- *Miért igyekeztek az ukránok megújítani a felső pravoszláv hierarchiát?*
- *Miért vádolták a püspökség felújításának ellenségei a pravoszláv egyházat összeesküvéssel és lázadással?*

Az események krónikája

1599–1613 – Ipatyij Potyij unitus metropolita munkássága.
1613–1637 – Joszif Veljamin Rutszkij unitus metropolita munkássága.
1615 – a kijevi egyházi társulat megalapítása iskolájával együtt. A kijevi-pecserszki barlangkolostor Jeliszej Pleteneckij által alapított nyomdájának beindítása.
1620 – a pravoszláv hierarchia megújítása. Yov Boreckij megválasztása pravoszláv metropolitává.

1. Milyen volt a pravoszláv egyház helyzete az 1596. évi breszti egyházi zsinat után

A breszti unió rontott a pravoszláv egyház helyzetén, de az ukrán lakosság többsége hű maradt hozzá. Ez a körülmény kiélezte a harcot az elnyomott egyház jogainak megújításáért. A harcot, melyhez csatlakoztak

* Rebellió – összeesküvés, lázadás, felkelés.

az ukrán társadalom valamennyi rétegének képviselői, az egyházi társulatok vezették. Nagy befolyása volt a lvivi Uszpenszkij, a lucki Hresztovozdvizsenszkij és a kijevi Bohojavlenszkij egyházi társulatoknak.

A pravoszláv egyház megőrzésében nagy szerepet játszott a pátriárkaválasztás joga.

A breszti uniót követően ugyanis majdnem mindegyik pravoszláv püspökből unitus lett. Csak két püspök maradt hű a pravoszláv hithez – a lvivi Gedeon Balaban és a przemysli Mihajlo Kopisztenszkij. Az ő haláluk után Jeremija Tiszarovszkij maradt az egyedüli pravoszláv püspök, aki meggyőzte a királyt arról, hogy ő unitus, így elfoglalhatta a lvivi katedrát. Jeremija halála után a lengyel kormány, kihasználva a püspökök hiányát, a pravoszláv egyházat nem létezővé nyilvánította.

Az egyházi társulatok fokozatosan olyan erővé váltak, amely képes volt harcolni a pravoszláv hitért. A 17. század elején a társulatok befolyásos szervezetek voltak, amelyeknek joguk volt arra, hogy kiközösítsék az egyházközség tagjait az egyházból, vagy hogy ellenőrizzék a papokat az egyházi előírások betartásában. Tevékenységüket a zaporizzsjaiak ellenőrizték, akik közül számosan tagjai voltak a társulatoknak. A kozákok nemcsak anyagiakkal, de katonai erővel is támogatták a társulatokat és a pravoszláv egyházat. 1610-ben például a kijevi pravoszláv papság kéréssel fordult a kozákokhoz, hogy vessenek véget az unitus papok önkényének, akik nem engedték, hogy az ortodox papok szertartást végezzenek a Szófia-székesegyházban. A kozákok támogatásával ***1615-ben*** Kijevben megalakult a ***Bohojavlenszkij egyházi*** társulat, melybe belépett Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman is az egész Zaporizzsjai Haddal együtt. Ez arról tanúskodott, hogy a kozákság védelmébe vette és támogatta a pravoszláv vallást. Sőt a kozákság kezdeményezésére újították meg ***1620-ban*** a pravoszláv egyházi hierarchiát.

Ieremiasz konstantinápolyi pátriárka megerősítő oklevele a lvivi Uszpenszkij társulatnak. *1587*

2. Hogyan újították meg a pravoszláv hierarchiát. Miről lett híres Yov Boreckij

Forrásmű

A kijevi évkönyvben a következő feljegyzés található: *„Az 1620. esztendőben megérkezett Moszkvából a Theophánosz nevű legszentebb jeruzsálemi pátriárka, a Bratszkij kolostorban szállt meg, az egyházi és világi emberek nagy tisztelettel fogadták. Ugyanabban az évben, elutazván Kijevből, a legszentebb pátriárka... kijevi metropolitává nevezett ki és szentelt fel egy alkalmas és becsületes embert. Egy Yov Boreckij nevű tudós embert, aki szláv, görög és latin nyelven írt, és vele együtt négy püspököt különböző helyekre: Meletyij Szmotrickijt a polocki püspökségbe, Iszaja Kopinszkijt a Pecserszkij barlangkolostorból a przemysli püspökségbe,*

Paiszij Ipolitovicsot a holmi és belzi püspökségbe, Joszif Kurcevicset a volodimiri püspökségbe".

- *Milyen eseményekről van szó a forrásban? Hogyan kapcsolódnak ezek a breszti egyházi unióhoz?*
- *Miért volt szükség a metropolita és a püspökök felszentelésére?*

Történelmi személyiség

Ivan (Yov) Boreckij (1560–1631) Bircsa faluban született egy Przemysl-vidéki kisnemesi családban. A lvivi társulati iskolában, majd pedig egy nyugat-európai egyetemen tanult. Tanulmányai befejeztével görög és latin nyelvet tanított a lvivi társulati iskolában, majd 1604-ben megválasztották a tanintézmény rektorává. 1611-től Kijevben paposkodott. Részt vett a kijevi egyházi társulat és a társulati iskola megalapításában, annak első rektora lett. Rektorsága idején vagy valamivel később Yov néven szerzetesnek állt. 1618 elején megválasztották a kijevi Szent Mihály Aranytetejű kolostor apátjává, 1620-ban Theophánosz jeruzsálemi pátriárka metropolitává szentelte.

Yov Boreckij

– Mi újság őfelsége udvarában? Zsigmond biztosan megdühödött, amikor értesült a kijevi eseményekről – faggatta vendégét Yov Boreckij, a nemrég felszentelt kijevi metropolita.

– Megdühödött? – kérdezett vissza a vendég. – De még hogy! Rendelkezésekkel adott parancsot arra, atyám, hogy tartóztassanak le Meletyij Szmotrickijjal együtt mint kémet.

– Melyik uralkodót is szolgáljuk mi Szmotrickijjal? – nevette el magát a metropolita, mintha nem is az őt fenyegető veszélyről lett volna szó.

– Biztosan a törököt. De félre a tréfával, légy óvatos, mert az unitusok templomaiban már megkezdték a kiátkozásodat.

Amikor a vendég eltávozott, a metropolita belemerült a visszaemlékezéseibe. Rég, ó nagyon rég kezdte el ő az Urat szolgálni. Még lvivi tartózkodása idején, amikor az ottani társulati iskolában oktatott, került először ellentétbe az unió híveivel. Azóta mennyit írt, beszélt a pravoszláv hit védelmében! Idővel az ellentétek az unió híveivel olyannyira kiéleződtek, hogy igazi háború számba mentek, igaz, ebben a háborúban a szó volt a fegyver. Vajon sokáig fog tartani a szavak háborúja? Ideje a tettek mezejére lépni. Az ügy sikere most sokban függ a papságtól. Attól, hogy milyen lesz a papság.

A következő percben a metropolita írni kezdett: „Szent módon kell élni és a ránk bízott nyájat az egyház törvényei szerint igazgatni, a tisztségekre megfelelő és becsületes embereket kell választani, hogy biztosítsák a katolicizmussal vívott harc sikerét, társulatokat és iskolákat kell alapítani, nyomdákat nyitni, szükség szerint zsinatokat kell összehívni az egyház ügyeinek intézésére, elsősorban az ukrán slachtának az unióhoz való átállását kell megakadályozni, mely a megalkuvása miatt kárt okoz a pravoszláv egyháznak és hitnek".

Yov Boreckijnek a papsághoz írt intelmeit – „Intelmek jámborságra" – a püspökök zsinata is nemsokára jóváhagyta.

- *Fűzzetek magyarázatokat Y. Boreckijnek a papsághoz intézett tanácsaihoz.*
- *Miben látta ő a pravoszláv egyház válsága leküzdésének útját?*

A pravoszláv egyház újjászületésében Yov Boreckij nagy reményeket fűzött az oktatáshoz és a könyvkiadáshoz. Szervezőként és mecénásként saját költségén támogatta a kijevi társulati iskolát. Tehetséges tudósokat, írókat és felvilágosítókat gyűjtött maga köré, például Meletyij Szmotrickijt, Petro Mohilát, Lavrentyij Zizanyijt, Jeliszej Pleteneckijt. Közel álltak a metropolitához Petro Konasevics-Szahajdacsnij, Mihajlo Dorosenko és Olifer Holub kozák vezetők is.

3. Mi határozta meg a görög katolikus egyház helyzetét

A görög katolikus egyház megalakulásának első évétől kezdve igen nehéz helyzetben volt. Az egyik oldalról, a lengyel hatalom ígéretei ellenére az unitus püspökök nem kapták meg azokat a jogokat, amelyeket a katolikus papság élvezett, ezért az unió híveinek nem sikerült megteremteniük az egyházak közötti egyenlőséget. Másrészt, az ukrán lakosság többsége nem értette meg az unitus egyházat, és a saját hitük elárulása útján létrehozott idegen vallásnak tekintette. Ráadásul a lengyel hatalom támogatta annak harcát az ukrán pravoszláv egyház ellen. A helyzetet még vagyoni ellentétek is bonyolították: mind az unitusok, mind pedig a pravoszlávok valamennyi görög szertartású templomot és kolostort sajátjuknak tekintették.

Ipatyij Potyij

A görög katolikus egyház vezetői energikus intézkedésekkel próbáltak úrrá lenni egyházuk válságos helyzetén. Közülük a legaktívabb ***Ipatyij Potyij*** püspök volt, aki Mihajlo Rohoza halála után metropolita lett, s akit az „unió atyjának" is neveztek. Tehetséges prédikátor, vitaíró volt, de minden erejével az unióért harcolt. A pravoszlávok élesen bírálták a metropolitát, mert az megkísérelte bebizonyítani, hogy az ukrán egyház mindig is katolikus volt, s az unitusoknak akarta adni az ősi pravoszláv templomokat. Ezzel magyarázható az a tény, hogy I. Potyij, bár kijevi metropolita volt, kénytelen volt Vilnóban tartózkodni. Kijevbe ugyanis a kozákok nem engedték be.

Joszif Veljamin Rutszkij

Sok energiát fektetett a görög katolikus egyház felépítésébe ***Joszif Veljamin Rutszkij*** metropolita is. Elődjétől eltérően kitartóan kereste a párbeszéd lehetőségét a pravoszlávokkal, a megegyezésben látta ugyanis mindkét egyház felemelkedésének feltételét. Egyidejűleg a metropolita hozzálátott az egyház életének rendezéséhez és megújításához, többek között végrehajtotta az unitus szerzetesrendek reformját, azokat egy szerzetesrendbe – a *bazilita* rendbe egyesítette. A jezsuitákhoz hasonlóan a baziliták is felvilágosító és misszionáriusi tevékenységet folytattak.

4. Mi volt a pravoszláv és a görög katolikus egyház közötti társadalmi párbeszéd lényege

Forrásmű

Részlet a Litván Nagyfejedelemség kancellárjának, Leo Sapigának Joszafat Kuncevics görög katolikus püspökhöz 1622 márciusában írt leveléből: *„Azt tanácsolja, hogy azok ellen, akik nem fogadják el az uniót, határozatot kell kiadni, és ki kell űzni őket az országból... Isten ments! A mi hazánkban nem történhet meg ilyen jogtalanság. A mi országunkban már rég bevezették a római katolikus hitet, és amíg ennek a liturgiában és a Szentatya iránti alattvalói engedelmességben nem volt utóda (az unió), addig nyugalommal és erővel dicsekedhetett úgy az államon belül, mint kívül. Most viszont, amikor a körükbe fogadtak egy ilyen veszekedős és nyughatatlan barátnőt (az uniót), miatta minden szejmen, minden népgyűlésen, minden járási ülésen számos vita és veszekedés megy végbe. Úgy látszik, jobb és hasznosabb lett volna teljesen szakítani e veszekedős barátnővel (az unióval), mert hazánkban soha nem volt annyi acsarkodás, mint amennyit e szépséges unió a nyakunkba akasztott".*

- *Milyen egyházi eseményről van szó a dokumentumban?*
- *A dokumentum alapján állapítsátok meg, milyen következményekkel járt ez az esemény a 17. század első felében.*

Az ukrán – pravoszláv és görög katolikus – egyházak nehéz helyzete, melyet az államiság elvesztése okozott, arra ösztönözte azok vezetőit, hogy állandóan kiutakat keressenek a válsághelyzetből. Az egyházi problémák megoldásának egyik lehetséges változatát mind az ortodoxok, mind az unitusok a két egyház egyesítésében, az egységes és független ukrán keresztény egyház létrehozásában látták. Különösen aktuális kérdéssé vált az egyházegyesítés a pravoszláv hierarchia 1620. évi megújítása után. Az egyesítés hívei azt remélték, hogy ezzel véget vetnek a földért és a vagyonért folytatott állandó vitáknak, megszilárdítják az ukrán egyházat, egyesítik a népet, ahogy akkoriban mondták, *„egyesítik Ruszt Russzal"*. Az egyházegyesítés eszméjének megvitatásában részt vett I. Boreckij, M. Szmotrickij, P. Mohila, J. Rutszkij és sok más egyházi személyiség.

A 17. század első felében többször is megkísérelték egy közös unitus-pravoszláv zsinat összehívását. Azonban egyik kísérlet sem járt sikerrel: hol a két egyház közötti veszekedések, hol pedig a római pápa vagy a királyi hatalom közbeavatkozása miatt. A kudarc fő oka azonban az volt, hogy sem a Rzecz Pospolitának, sem pedig a Vatikánnak nem volt szüksége egy erős és független ukrán egyházra. A lengyel hatalmasságok és a katolikus Róma képviselői legfeljebb azért támogatták időnként az egyházegyesítés gondolatát, hogy ezzel is szilárdítsák hatalmukat az ukrán földeken.

Ezzel kapcsolatban példaértékű volt a független Ukrán (Orosz) Patriarchátus létrehozásának gondolata. Ezt még Osztrozkij vetette fel, majd M. Szmotrickij fejlesztette tovább. Támogatta az ötletet J. Rutszkij, de még maga IV. Ulászló lengyel király is. A lengyel kormányt aggasztotta Moszkva fölemelkedése és annak igénye a Kijevi Rusz örökségére. Éppen

ezért fordult IV. Ulászló a pápához az Ukrán Patriarchátus tervével. De az elutasította a tervet és keményen kiállt az unió kibővítése mellett.

TUDÁSPRÓBA

1. Részlet Jan Scsensznij-Herbut visnyai és mosztici sztároszta 1613-ban írt, „Elmélkedések az orosz népről" című írásából: *„Hazánk szívét az sebzi meg, aki megsérti a jogot, és földúlja a Rzecz Pospolita népei közötti egyetértést – az ilyen szíven döfi Hazánkat. Ilyen ez a civakodás is, amelyet az orosz néppel kezdtek, testvéreinkkel és véreinkkel, ez is egy seb a szívükön, amely, ha mégoly apró is, de halált okoz. A dolog egyik részét értem, de a másikat, bár állandóan ezen töröm a fejem, nem tudom fölfogni. Mert jól tudom azt, mit cselekedtek velük a breszti kongresszus óta".*

• A korabeli élet mely reáliáiról van szó a dokumentumban?

• Miért bírálja a kortárs oly élesen a helyzetet?

2. **Állítsátok időrendbe az eseményeket:** • a kijevi egyházi testvériség és iskolájának megalapítása; • Y. Boreckij pravoszláv metropolitává választása; • a görög katolikus egyház magalakulása.

3. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mi határozta meg a pravoszláv egyház helyzetét a breszti unió után? • Mikor és milyen körülmények közepette újították meg a felső pravoszláv hierarchiát? Miről vált híressé az új pravoszláv metropolita? • Miben különbözött a görög katolikus egyház helyzete a pravoszlávétól? • Milyen lépéseket tettek a görög katolikus egyházi vezetők, hogy javítsanak egyházuk helyzetén? • Miért volt sikertelen a pravoszláv és a görög katolikus egyház közötti társadalmi párbeszéd?

4–5. Dmitro Dorosenko, a 20. század első felének neves ukrán történésze a görög katolikus egyház tevékenységével kapcsolatban megjegyezte: *„Itt, Galíciában az unió a 18. század folyamán megreformálta az egyházi életet, megemelte a papság műveltségi szintjét, és az ukrán nép fő védelmezőjévé tette azt a gyarmatosítással és eloroszosítással szemben. Tulajdonképpen ő mentette meg Galíciát a nemzethaláltól. Hazai hitté vált, és a nép szorosan hozzátartozott."*

• A görög katolikus egyház tevékenységének mely pozitív vonásaira mutat rá a szerző? • Hasonlítsátok össze a görög katolikus egyház 17. századi helyzetét a 18. századival. Milyen változások mentek végbe eközben?

6. • Vonjatok le általánosító következtetéseket a pravoszláv és a görög katolikus egyház helyéről a társadalmi-politikai életben a breszti unió után.

11 A KOZÁKSÁG HŐSI HADJÁRATAINAK KORA. PETRO KONASEVICS-SZAHAJDACSNIJ HETMAN

1. *Miért nevezik a 17. század első évtizedeinek kozák tengeri expedícióit a hősi hadjáratok korának.*
2. *Miről vált híressé Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman.*
3. *Mi volt a szerepe a kozákoknak a hotini háborúban.*

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Jellemezni Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetmant mint embert és mint történelmi személyiséget.*
2. *Megmutatni a térképen a kozákok törökellenes hadjáratait, a támadásoknak leginkább kitett területeket és a területi változásokat.*
3. *Meghatározni a kozák tengeri hadjáratok és a hotini háború következményeit.*
4. *Leírni a kozákok törökellenes tengeri hadjáratait és a hotini háború menetét.*

Forrásmű

Jakub Sobieski lengyel biztos, a későbbi Jan Sobieski lengyel király apja, az események részvevője írta „A hotini háború" című könyvében: *„Karol Hodkevics koronahetman lóháton ülve a sánca mellett tartózkodott, amikor futár érkezett a hírrel, hogy a kozákok néhány lengyel csapattal együtt már elfoglalták Oszmán táborát, és hogy a végső győzelemhez csak egy kis erősítésre lenne szükség... A zaporizzsjaiak váratlan betörése Oszmán táborába pánikba ejtette a törököket: minden rendű és rangú ember kimondhatatlan rémületben volt, maga Oszmán, aki nemrég még azt hitte, nincs a világon hatalmasabb nála, most saját szemével láthatta helyzetének reménytelenségét".*

- *A kortárs megítélése szerint milyen szerepet játszottak P. Szahajdacsnij ukrán kozákjai az 1621. évi hotini csatában?*
- *Miért szereztek a kozákok mint a „keresztény civilizáció megmentői" a hotini győzelemmel dicsőséget maguknak?*

Az események krónikája

1616 – a zaporizzsjai kozákok Petro Szahajdacsnij vezetésével elfoglalják Kaffa török erődöt.

1618 – Petro Szahajdacsnij 20 ezres kozák seregének hadjárata Moszkoviába Ulászló királyfi megsegítésére. A deulini békekötés. A csernyihivi-sziverszki és szmolenszki földek Lengyelországhoz csatolása.

1621 – a kozák sereg Petro Szahajdacsnij vezetésével a Rzecz Pospolita oldalán részt vesz a hotini háborúban.

1. Miért nevezik a 17. század első évtizedeinek kozák tengeri expedícióit a hősi hadjáratok korának

A kozákok vakmerő portyákkal a 16. században és a 17. század elején súlyos csapásokat mértek a tatárokra. Ennek ellenére az ukrán földek elleni tatár támadások továbbra is folytatódtak. A Zaporizzsjai Szics erejének növekedésével a törökellenes harc aktív, támadó jelleget öltött. A 16. század

Kaffa. *17. századi rézmetszet*

Ocsakiv. *17. sz.-i rézmetszet*

A zaporizzsjaiak elfoglalják Kaffát. *Metszet a „Versek P. Konasevics-Szahajdacsnij hetman szomorú temetésére" c. könyvből. 1622*

Ez az ukrán nyomtatott könyvben megjelent első harcábrázolás. A háttérben Kaffa török erőd falai láthatók. Az előtérben a kozák sajkák török gályákat támadnak.

végén a kozákok támadást indítottak a szultáni Törökország és annak vazallusa, a Krími Kánság ellen, igyekezve a hadműveleteket áthelyezni az ellenség területére.

Különösen sikeres tengeri hadjáratokat folytattak a kozákok a török-tatár erődök ellen a 17. század első két évtizedében. Ezt az időt a ***hősi hadjáratok korának*** szokás nevezni.

A kozákok közel háromszáz sajkájukkal eljutottak a legtávolabbi török kikötőkig is. A legsúlyosabb csapást a kozákok ***1616-ban*** mérték a törökökre, amikor elfoglalták ***Kaffát*** – a Krím legnagyobb rabszolgapiacát, és több ezer rabot kiszabadítottak. A kozákok győztes hadjáratai lelkesedést és csodálatot váltottak ki Európában, mivel a korabeli török hadsereg legyőzhetetlennek számított.

Forrásmű

Pietro della Valle olasz utazó és író a 17. század 50-es éveiben megjelent „Utazások" című könyvében a következőket írta: *„A törököknek egy városuk sincs a Fekete-tengeren, amelyet a kozákok ne tudnának elfoglalni... Mindenesetre ők most a Fekete-tengeren olyan jelentős erőt képviselnek, hogy ha több energiát fektetnek bele, teljes egészében ellenőrzésük alá vonják azt... Hosszasan elgondolkodtam az állapotukról, a politikájukról és a szokásaikról, és kétségem sincs afelől, hogy idővel hatalmas köztársulatot hoznak létre, mert szerintem még a dicső spártaiak sem, nem beszélve a szicíliaiakról, karthágóiakról vagy akár a rómaiakról, nem kezdték ily jelesül és sikeresen, mint ők".*

- *Miért próbálta meggyőzni a Perzsiában tartózkodó P. della Valle Nagy Abbasz iráni sahot arról, hogy a Törökország elleni harcban a kozákoktól kérjen segítséget?*

Történelmi térkép

Tanulmányozzátok a térképet a 72. oldalon.

- Mely ukrán földek tartoztak a Rzecz Pospolita kötelékébe a 17. század első felében?
- Milyen térségeket foglalt el az Oszmán Birodalom és annak vazallusai?

- Mely Fekete-tenger melléki és krími kikötővárosok voltak az ukrán földek elleni támadások kiindulópontjai?
- Mely erődök ellen folytattak a kozákok hadjáratokat a 17. század első negyedében?

2. Miről vált híressé Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman

P. Szahajdacsnij hetmanságának kezdeti időszaka az 1605–1610-es évekre esik. Több ízben is hetmanná választották. A hetmanságai közötti időszakokban sem veszítette el befolyását a „szabad" kozákság egészére. Amikor kiéleződött Ukrajnában a helyzet, a kozákok újra meg újra megválasztották Szahajdacsnijt hetmannak.

A kozákságot az Oszmán Birodalom elleni aktív, támadó harcra készítve elérte, hogy a zaporizzsjai hajóhadat megnövelje, benne a sajkák száma több száz volt.

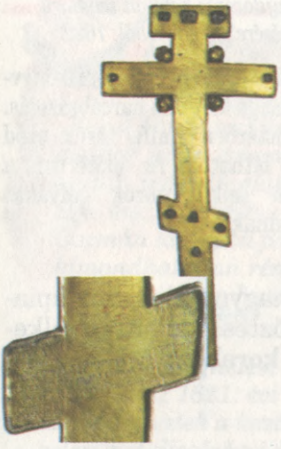

Kereszt Petro Szahajdacsnij ajándékozó feliratával, 1622-ben adta át a kijevi Bohojavlenszkij-székesegyháznak

A hetman, bár látszólag hű maradt a királyhoz, rendületlenül védelmezte a kozákok jogait. Így például annak ellenére, hogy a lengyel kormánnyal kötött egyezmények megtiltották a kozákoknak a Törökország elleni hadjáratokat, P. Szahajdacsnij egyre újabb támadásokat indított, amelyek háborússá élezték a viszonyt az Oszmán Birodalom és Lengyelország között. Ez a helyzet előnyös volt a kozákság számára: az állandó török fenyegetettség árnyékában Lengyelország nem merészelte megsemmisíteni a kozákságot – szövetségesét a török elleni harcokban.

A hetman aktívan részt vett a korabeli európai politikában. Támogatta például Ulászló lengyel királyfit a Moszkvai Állam trónjának megszerzésében, s 1618 nyarának elején 20 ezer fős kozák sereggel vonult Oroszországba.

Forrásmű

Részlet Jakub Sobieski elbeszéléséből: *„Konasevics rendkívül ügyesen, az ellenséget szörnyen megzavarva egyesült Ulászlóval Moszkva, az állam fővárosa alatt. Győzedelmes zászlóit végighordoztatta a végtelen térségeken, tűzzel és vassal pusztította az olyan kiváló, erős védelmi rendszerrel bíró városokat, mint Jelec, Sack, Livni, Kaluga."*

- *Hogyan írja le a szerző P. Szahajdacsnij hadjáratát?*

A moszkvai kormány rövidesen békeszerződést kötött a Rzecz Pospolitával, melyet ***Deulinban*** írtak alá ***1618. december 1-jén.*** A szerződés szerint a két állam 14 és fél évre békét kötött, Ulászló visszavonta igényét a moszkvai trónra, Lengyelország megkapta a szmolenszki és a csernyihiv-sziverszki földeket.

P. Szahajdacsnij volt a kezdeményezője a pravoszláv egyház főpapsága megújításának. 1620-ban meghívta a Moszkvából hazatérőben levő Theophánosz jeruzsálemi pátriárkát. A pátriárka felszentelte az új kijevi metropolitát (Yov Boreckijt) és a püspököket. A pátriárka mellett tartózkodó kozák csapat meghiúsította, hogy a lengyel hatalom letartóztassa az egyházfőt, s azt a szertartás végeztével ünnepélyesen elkísérte a moldovai határig.

A lengyel kormány nem ismerte el ugyan a pravoszláv egyház főpapságának megújítását Ukrajnában, de büntető intézkedéseket sem tett, mivel éppen háborúban állt Törökországgal.

Történelmi személyiség

Petro Konasevics–Szahajdacsnij (1577–1622). Az eredeti neve Konasevics volt. A Szahajdacsnij – ragadványnév a „szahajdak" (tegez, bőrtáska vagy fatok az íj és a nyílvesszők számára – *a ford.*)

1. Petro Konasevics-Szahajdacsnij hetman
2. Petro Konasevics-Szahajdacsnij lovas képe

Metszet a „Versek..." c. könyvből, 1622

Ez az ábrázolás az egyik legkorábbi, portrét ábrázoló metszet. Segítséget nyújt jobban megismerni a hetman külsejét életének utolsó éveiben.

szóból. A kozákok nevezték el így, mert mesterien kezelte az íjat. Ukrán pravoszláv kisnemes családban született. Eleinte otthon tanult, majd az osztrohi akadémián és a lembergi társulati iskolában. A 16. század végén Zaporizzsjába ment, ahol hamarosan tekintélyt szerzett magának. Számos kozák hadjáratban vett részt, majd hamarosan azok vezetőjévé vált. Igencsak kiérdemelte a kortársak tiszteletét. „Nagylelkű ember volt, maga kereste a veszélyt, a csatában első volt, ha visszavonulásra került a sor – utolsó..." – ekképp jellemzi őt egy korabeli forrásmű.

Minden jel a közelgő nagy csatára utalt. Még az éjszakának is viharszaga volt. Szahajdacsnij a sötétségbe bámult, valamilyen biztos jelt keresett, amely elvezette volna a kozák táborba. Jó hírekkel tért vissza Varsóból ide, Hotin alá: a király igényt tart a kozákok segítségére a Törökország elleni háborúban, és kész elismerni a kozákok követeléseit. A lengyel hadvezérek pedig, kikkel egy órája hosszasan elbeszélgetett, jóváhagyták a döntő csata tervét e háborúban, melyet majd hotininek nevez el az utókor. Isten segedelmével sikerül szétverni a törököket, és akkor a szomszédos országok uralkodói számolni fognak a kozáksággal.

E gondolatok közben gyorsan telt az idő. Az ég alja már világosodni kezdett, de a nyomokat még mindig nem látta. Kénytelen lesz vaktában áttörni. Ekkor hirtelen patanyomokat fedezett fel! Szahajdacsnij fordított a lován és követni kezdte a nyomot. Az éj csak nem akart elmúlni. A vihar előtti fülledtség és a nehéz fellegek fogságukban tartották a sötét szárnyú éjszakát. A könnyű hajnali szellő is tehetetlen volt velük szemben. A pitymallat hirtelen érkezett, és

Íj (nyíl és tegez).
A 17. század eleje

már világos is volt. A nappal nem a reggellel, hanem bajjal kezdődött. Mert amikor kivilágosodott, Szahajdacsnij elszörnyedve látta, hogy a patanyomok nem a kozák táborba vezették, hanem a törökökhöz. Az égbolton villám cikázott át, de az esőcseppek helyett ellenséges nyilak záporoztak a hadvezér felé. Az egyedüli menekvés – a futás. „Hej, ha repülni tudnál, lovam, jó cimborám" – gondolta Szahajdacsnij, miközben hirtelen visszafordította paripáját.

A ló oly gyorsan vágtatott, hogy úgy tűnt, már-már utoléri az éjszakát. Ám a nyílvesszők még gyorsabbak voltak. Szahajdacsnij elhessegette a halál gondolatát, mert nem vesztette el a reményt, hogy megmenekül. Az a remény pedig az erdő sötét vonalaként húzódott a látóhatár szélén.

Így tehát, fél lépéssel megelőzve a végzetét, elérte az erdő szélét. Megérezte annak nedves leheletét, megkönnyebbülten felsóhajtott, s ekkor váratlanul égető fájdalmat érzett. Egy pillanat alatt felfogta: az élet kicsúszik kezéből – az ellenség bekerítette. Fejjel lefelé lezuhant lováról.

Szahajdacsnij egész nap botorkált az erdőben. Sajgott a lelke, se egy gondolat, se egy érzés ... Csak a kínzó fájdalom. A gondolat egyszerre villant bele a Dnyeszter völgyéből előbukkanó napsugárral. „Az ördög vigye el, megmérkőzünk mi még," – nevette el magát Szahajdacsnij, és belevetette magát a hűvös rengetegbe.

- *P. Szahajdacsnij mely jellemvonásairól tanúskodik az ábrázolt epizód?*

A Zaporizzsjai Sereg címere.
Metszet a „Versek..." c. könyvből, 1622

3. Mi volt a szerepe a kozákoknak a hotini háborúban

A Cserkasszi környéki Szuha Dibrova erdőben 1621. június 5–7-én a lajstromozott és nem lajstromozott kozákok közös tanácskozást tartottak, amelyen megvitatták a lengyel szejm javaslatát a kozákság részvételéről a Törökország elleni háborúban. A kozákokon kívül a tanácskozáson részt vett Yov Boreckij, a nemrég felszentelt kijevi metropolita, közel 300 pap és 50 szerzetes is. A metropolita szenvedélyes szavakkal jellemezte az ukrajnai pravoszláv egyház válságos helyzetét, s ettől, a kortárs szavaival, *„düh fogta el a kozák szíveket"*.

A kozák tanács jóváhagyta a lengyelekkel való közös fellépést, ha a lengyel kormány hajlandó teljesíteni a kozákok követeléseit: elismeri a kozákság jogait, a lajstromot kibővíti, tiszteletben tartja a vallási egyenlőséget, támogatja a megújított egyházi főpapságot. E követelé-

seket a P. Szahajdacsnij vezette kozák küldöttség volt hivatott a királynak átnyújtani. A 40 ezer fős kozák sereg vezetésével a tanács ***Jacko Borodavecet*** bízta meg.

Ezzel egyidőben a hotini vár alatt (a jelenlegi Csernivci területen) találkozott egymással a 35 ezer fős lengyel haderő a 250 ezres töröktatár sereggel. A lengyel parancsnokság türelmetlenül várta a kozák csapatok megérkezését. *„És ekkor olyan hangok hallatszottak – írta az eseményekben résztvevő Jakub Sobieski lengyel biztos –, hogy a kozákok nem jönnek. A zsoldosok és a tisztek arcán elkeseredés látszott: a fejüket leszegték, szitkok röpködtek…”*

1

2

1. P. Konasevics-Szahajdacsnij hetman névre szóló pallosa

Ulászló lengyel királyfi ajándéka a hotini győzelem alkalmából. Rajta a felirat bizonyítja ünnepélyes átadásának körülményeit.

2. A hotini erőd.
Mai látkép

Varsóból hamarosan megérkezett P. Szahajdacsnij. Tisztázván a lengyel hadvezetéssel a hadművelet részleteit, Mohilivba indult, ahol a kozákok tartózkodtak. Útban Mohilivból Hotinba a kozákok hetmanná választották.

P. Szahajdacsnij parancsnoksága alatt a kozákok visszavertek kilenc török rohamot és több éjszakai támadást indítottak, melyek egy kivételével sikeresek voltak. A kozákok taktikája alapjaiban különbözött a lengyelekétől. Karol Hodkievicz koronahetman előnyben részesítette a védekezést, a kozákok pedig inkább a támadást kedvelték. A török támadások zöme a kozák tábor ellen irányult, a szultán legfontosabb feladatának a kozák sereg megsemmisítését tartotta. A Hotin alatti győzelem kivívásában a kozákoké volt az oroszlánrész.

A hotini háborúnak köszönhetően elhárult annak a veszélye, hogy Lengyelország elveszíti területének jelentős részét. A török hadsereg fölött aratott első számottevő szárazföldi győzelemnek óriási nemzetközi jelentősége volt. Szétoszlatta Törökország legyőzhetetlenségének mítoszát, és a törökök által leigázott népek felszabadító harcának fellángolásához vezetett. A hotini háború után megváltoztak az oszmán kormány külpolitikai tervei: attól kezdve Törökország hosszú időre lemondott egész Európa meghódításáról. Kihatással volt a háború az Ottomán Porta belső helyzetére is: a vereség miatt felháborodott janicsárok megölték II. Oszmán szultánt. Ez a merénylet a hatalmas birodalom alkonyának előhírnöke volt.

TUDÁSPRÓBA

1. Francesco Ciriola (e.: csiriola) katolikus püspök 1621 júliusában írt levelének részlete: *„A katolikusok között, beleértve az egyházi személyeket is, sok olyan befolyásos ember van, akik támogatják a kozák követség tagjait, tekintettel a törökellenes háború fenyegető veszélyére. Az említett Szahajdacsnij pedig nyíltan kijelenti, hogy a királyság a legkisebb támogatást sem kapja egyetlen kozáktól sem, és a szakadárok többségétől sem, ha a követeléseiket nem hallgatják meg. Másrészt, az említett seniorok közül sokan nemcsak úgy tartják, hogy nagy kár lenne elveszteni a kozákok támogatását, kiknek serege a királyi hetmanénál sokkal harcképesebb és szervezettebb, de hangsúlyozzák annak a veszélyét is, hogy ezek a kozákok nem fognak a török ellen harcolni, és azt mondják, hogy ebben a helyzetben olyan engedményeket kell tenni a kozákoknak, hogy azok meg legyenek elégedve”.*
• Melyik eseményt írja le a forrás? • Mely sorok tanúskodnak P. Szahajdacsnij és a kozák követség varsói diplomáciai tevékenységéről? • Hogyan jellemzi a levélrészlet a kozákság szerepét a kor politikai életében?

2. **Állítsátok időrendbe az eseményeket:** • a hotini háború; • P. Szahajdacsnij 20 ezres kozák seregének hadjárata Moszkoviába Ulászló királyfi megsegítésére. A deulini békeszerződés; • kozák felkelés M. Saula és Sz. Nalivajko vezetésével.

3. • Milyen új vajdaság jött létre a Rzecz Pospolita kötelékében az ukrán földeken a 17. század első felében? • Melyek voltak az ukrán kozákok törökellenes hadjáratainak fő irányai? • Határozzátok meg annak az erődnek a helyét, mely mellett a lengyel–kozák sereg 1621-ben megütközött az Oszmán Birodalom hadseregével.

4. **A felsorolt erődök közül melyek ellen vezettek az ukrán kozákok tengeri hadjáratokat:** • Akerman; • Hotin; • Kilija; • Izmail; • Trahtemiriv; • Kamjanec; • Kaffa; • Zbarazs; • Trapezund; • Szinop; • Kodak; • Ocsakiv?

5. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mi idézte elő a kozákok tengeri hadjáratait a 17. század első két évtizedében? Melyek voltak azok következményei? • Miért tekintik a moszkvai hadjáratot P. Szahajdacsnij diplomáciai tehetsége megnyilvánulásának? Melyek voltak a hadjárat következményei? • Miben nyilvánult meg P. Szahajdacsnij gondoskodása a pravoszláv egyházról? • Hogyan ment végbe és mivel végződött a hotini háború? Melyek voltak a következményei?

6. • P. Szahajdacsnij idő előtti halálát Ukrajnában nagy veszteségként fogadták. E gyászos esemény alkalmából írta K. Szakovics, a kijevi társulati iskola rektora „Versek P. Szahajdacsnij hetman gyászos temetésére...” c művét, melyben a hetman hőstettei, dicsősége és jótettei halhatatlanságát énekelte meg:

Múlhatatlan dicsőség lett az osztályrésze
Hetmanunknak, mi soha nem megy feledésbe;
Míg a Dnyeper s a Dnyeszter habjait fodrozza,
Addig minden tetteid hírnév koszorúzza.
Nem lesz sorsod névtelenség mélye,
Hanem lészen nevednek örök dicsősége!

• Tanúsítja-e az idézet azt a nagy tekintélyt, amely a hetmant övezte a korabeli ukrán társadalomban? • Támasszátok alá állításotokat konkrét tényekkel. Fejtsétek ki véleményeteket ezzel kapcsolatban.

12 AZ UKRÁN KOZÁKSÁG A 17. SZ. MÁSODIK NEGYEDÉBEN

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Megmutatni a térképen, hol mentek végbe a 17. század második negyede kozák felkeléseinek főbb eseményei.*
2. *Feltárni az ukrán–lengyel ellentétek okait a 17. század második negyedében, meghatározni szerepüket a nemzeti függetlenségi mozgalom kiterebélyesedésében.*
3. *Az írásos források alapján leírni Iván Szulima felkelésének menetét.*
4. *A források segítségével jellemezni az ukrán kozákok helyzetét a 17. század 30-as éveinek végén.*

1. ***Mivel ért véget az 1625. évi lengyel–kozák fegyveres konfliktus.***
2. ***Az 1630. esztendő mely eseményét nevezik „Tarasz éjszakájának”.***
3. ***Hogyan ment végbe és mivel végződött az 1635. évi Iván Szulima vezette felkelés.***
4. ***Hogyan bontakozott ki az 1637–1638. évi nemzeti-függetlenségi felkelés.***

Forrásmű

Stanislaw Koniecpolski koronahetman 1637 augusztusában Rendelkezést adott ki az ukrajnai helyi hatalom képviselői, a sztároszták és állami hivatalnokok részére: *„Tekintet nélkül az ő királyi felsége iránti eskü, hit, jóindulat és engedelmesség követelményeire, némely lázadók összeesküvést szőttek ő királyi felsége Zaporizzsjai Seregében, és, leszámolva a sztársinával, magukhoz gyűjtik az önkényeskedő embereket. Hogy megakadályozzuk a sikerüket, ő királyi felsége nevében felszólítom önöket, hogy azokat, akik már csatlakoztak e törvényen kívüli néptömeghez, és két héten belül nem térnek vissza onnan bűneiket megbánva, ne tartsák kozákoknak, fosszák meg őket a kötelességüket teljesítő lajstromozott kozákoknak nyújtott kiváltságoktól, igyekezzenek őket letartóztatni és hozzám elküldeni. Amennyiben kegyelmetek nem tudnák őket elfogni, büntessék meg a feleségeiket és gyermekeiket, romboljják le házaikat, hogy inkább csalán nőjön a helyükön, mintsem ő királyi felsége és a Rzecz Pospolita árulói szaporodjanak el ott”.*

- *Milyen eseményekről szól a dokumentum? Miért adott ki a koronahetman ilyen Rendelkezést?*
- *Hogyan jellemzi az irat az ukrán földeken a 17. század 30-as éveinek végén kialakult helyzetet?*

Az események krónikája

1625 – a kurukivi egyezmény.
1630 – Tarasz Fedorovics (Trjaszilo) felkelése.
1635 – a zaporizzsjaiak felkelése Iván Szulima vezetésével. Kodak elfoglalása.
1637–1638 – kozák felkelés Pavlo Pavljuk, Jakov Osztrjanin és Dmitro Hunya vezetésével.
1638 – a Rzecz Pospolita szejmje elfogadja a „Rendelkezést a …lajstromozott Zaporizzsjai seregről”.

1. Mivel ért véget az 1625. évi lengyel–kozák fegyveres konfliktus

A különálló „kozák köztársulat” létrejötte miatt aggódó lengyel kormány újabb büntetőhadjáratra készült a kozákok ellen. ***1625 szeptemberé-***

ben Stanislaw Koniecpolski koronahetman 30 ezer fős sereggel vonult ki Bárból a Dnyeper mente irányában. A ***Marko Zsmajlo*** vezette kozák osztagok Kanyev közelében találkoztak a lengyelekkel és sikeresen védekeztek. A lengyelek főleg a Kurukivi-tó partján szenvedtek el érzékeny veszteségeket. Ez béketárgyalásra kényszerítette a lengyel hadvezetést, mely kompromisszumos egyezmény aláírásával végződött. A kozákok részéről a ***kurukivi egyezményt Mihajlo Dorosenko*** írta alá, akit M. Zsmajlo helyett választottak meg hetmannak.

A szerződés 6 ezer főben állapította meg a lajstromozott kozákok létszámát, a többieknek vissza kellett térniük egykori uraikhoz. Ezer kozáknak állandóan Zaporizzsjában kellett tartózkodnia, hogy a parasztok odaszökését megakadályozzák. A kozákoknak megtiltották, hogy beleavatkozzanak az egyház ügyeibe, hogy tengeri hadjáratokat folytassanak, és hogy kapcsolatokat tartsanak fenn más államokkal.

Az 1630. évi perejaszlavi csata. *V. Satalin festményének részlete*

A képen „halasz"-nak nevezett csatarend látható, amikor is a kozák sereg a csatában elvegyül az ellenséggel. A „halasz" más harcrendekkel (háromsoros, tábor stb.) együtt jellemző volt a kozákok taktikájára.

A kurukivi egyezmény területi elv szerint pontosan meghatározta a lajstromozott kozákság berendezkedését. Hat lajstromozott ezredet hoztak létre, melyek ezer-ezer harcosból álltak, s melyek központjai Bila Cerkva, Kanyev, Korszuny, Perejaszlav, Cserkasszi és Csihirin voltak. Minden ezred tíz századból állt. A lajstromozottak fölötti katonai hatalom az általános katonai tanács által megválasztott és a lengyel kormány által jóváhagyott hetman kezében volt. A legfelső hatalmat viszont a *regimentár* – a királyi seregek ukrajnai főparancsnoka gyakorolta.

2. Az 1630. esztendő mely eseményét nevezik „Tarasz éjszakájának"

A kurukivi egyezmény felszította az ellentéteket a lajstromozott és a lajstromból kimaradt kozákok között. Az utóbbiak jóval többen voltak, ezért

fennállt az újabb kozák felkelések veszélye. Az ukrajnai helyzetet tovább bonyolította egy újabb általános állami adó bevezetése. Nem szűntek meg a vallási konfliktusok sem. A lengyel kormány jelentős erőket küldött Kijev környékére, hogy engedelmességre kényszerítsék a népet. Ám ez a meggondolatlan lépés tovább rontott a helyzeten. A városok és falvak lakói fegyvert fogtak. Tízezrek szöktek a Szicsbe. Így érlelődött az újabb felkelés.

A nem lajstromozott kozákok hetmanjukká választották ***Tarasz Fedorovicsot***, aki inkább Trjaszilo néven volt ismert. 1630 márciusában seregével Cserkasszi alá ért, ahonnan Korszunyhoz vonult. Annak elfoglalása után a lajstromozott kozákok többsége átállt a felkelők oldalára. A lengyel kormány a felkelés elfojtására büntetőhadjáratot indított.

A Dnyeperen átkelő lengyel erőket váratlanul érte a felkelők támadása. A koronahetman kis híján fogságba esett. Három hétig folyt a harc Perejaszlav alatt a felkelők és a lengyel sereg között.

A kodaki zuhogó a Dnyeperen.
A 19. sz. közepe

1630. május 20-án rendezték meg a felkelők a büntetősereg számára ***„Tarasz éjszakáját"***, megsemmisítve számos nemes tisztet, a legbefolyásosabb lengyel családok képviselőit.

A felkelők sikerei, a Moszkoviával, Krímmel és Svédországgal folytatott diplomáciai kapcsolatokról szállingózó hírek, valamint a zsoldjuk visszatartása miatt lázongó zsoldosok tárgyalásokra kényszerítették S. Koniecpolski koronahetmant. ***1630. május 29-én*** aláírták a ***perejaszlavi békeszerződést,*** amely megerősítette az előző, kurukivi béke feltételeit. A lajstromozott kozákok létszámát 8 ezer főre emelték: az év elején kihúzott kozákokat újra beírták a lajstromba. A kozákok jogot kaptak arra, hogy hetmant válasszanak maguknak. A Rzecz Pospolita azért volt ilyen engedékeny a kozákokkal szemben, mert közeledett a deulini békeszerződés lejártának ideje, s számítottak a kozák osztagok részvételére a megújuló hadműveletekben.

3. Hogyan ment végbe és mivel végződött az 1635. évi, Iván Szulima vezette felkelés

Több ezer kozák vett részt 1632–1634 folyamán a lengyel–orosz (szmolenszki) háborúban. Amikor ***1634-ben*** Moszkva és Varsó megkötötte a ***poljanivi békeszerződést***, a lengyel kormány ismételten megkísérelte likvidálni a kozákságot. Ebben a lengyeleket az is ösztönözte, hogy Törökország

és a Krími Kánság kormánya állandóan panaszkodott a zaporizzsjaiakra. A kozákok hadjáratai miatt köztük és a Rzecz Pospolita között olyannyira kiéleződött a viszony, hogy fennállt egy újabb háború veszélye. A Rzecz Pospolita szejmje már ***1635 februárjában*** egy külön Rendelkezést fogadott el ***„A kozák önkény megszüntetéséről”***, és királyi csapatokat irányítottak a Dnyeper mentére. Ezenkívül, a kozákok ellenőrzése végett a Dnyeper alsó folyásánál, a Zaporizzsjai Szics közelében egy komoly erődítményt kezdtek el építeni, amelyben állandó lengyel őrség tartózkodott volna.

Az őrség feladata az lett volna, hogy megakadályozza az Alsó-Dnyeper mentére irányuló szökéseket, és hogy elzárja Zaporizzsját az élelmiszer- és lőszerutánpótlásoktól.

Az erődöt a Dnyeper jobb partján, az első – *kodaki* – zuhogó mellett kezdték el építeni, a nevét is arról kapta. Az építkezést Guillaume le Vasseur de Beauplan vezette. Kodakot rendkívül gyorsan építették fel: a munkálatok négy hónapig tartottak, és már 1635 nyarának derekára befejezték az építkezést.

Kodak várának megépítése igen felháborította a zaporizzsjaiakat. Hetmanjukká választották ***Ivan Szulimát***, aki kidolgozta az erőd lerombolásának tervét és Rendelkezéseket küldött szét, melyekben harcra hívta fel a kozákságot. 1635 augusztusának elején a kozák sereg kivonult a Szicsből.

Forrásmű

Részlet Filipp Obuhovics fehérorosz nemes, az események résztvevője naplójából: *„Az 1635. esztendőben egy Szulima nevezetű nyughatatlan kozák nem átallott kozákjaival a tenger felől a Dnyeperen álnokul és titokban fellopakodni, és megtámadni az erődöt, melyet őfelsége Ulászló király építtetett a Rzecz Pospolita költségén a Dnyeper első zuhogóinál, fallal véve azt körül a kozákok féktelen önkénye ellen, hogy azok többet ne menjenek a tengerre sajkáikkal a törököt ingerelni. Szulima éjjel megtámadta az erődöt és felkoncolta az őrséget, szablyával levágta a kapitányt és sok más embert, elszedte a Rzecz Pospolita pénzét, és az erődöt több helyen lerombolta. Később ő királyi felsége parancsára őt ugyanazon a szigeten bekerítették a lajstromozott kozákok, s amikor a tűzifájuk elfogyott, a saját emberei adták ki, hogy Varsóba vigyék az 1636 elején megtartott kéthetes szejmre. Ott pedig őt több hasonló gazemberrel együtt lefejezték és felnégyelték”.*

- *Mivel magyarázza a nemes a kodaki erőd építésének okait?*
- *A szerző szerint hogyan mentek végbe a kozák felkelés eseményei?*
- *Mi bizonyítja a bemutatott szemelvényben a szerző negatív álláspontját a leírt eseményekhez?*

4. Hogyan bontakozott ki az 1637–1638. évi nemzeti függetlenségi felkelés

A Szulimával és társaival való leszámolás még nem jelentette a kozák mozgalom elfojtását. Ezért a Rzecz Pospolita kormánya elhatározta a Zaporizzsjai Sereg lajstromának átvizsgálását és a megbízhatatlan szemé-

lyek eltávolítását. A lengyel hatalom tettei viszont ürügyet adtak egy újabb felkelésre. Ezt ***Pavlo Pavljuk (But)***, a lajstromozott kozákok ezredese, I. Szulima harcostársa vezette. A királyi seregekkel vívott első csata a felkelők győzelmével végződött. Ellenben ***1637. december 6-án Kumejki*** alatt a lengyel sereg bekerítette a kozákokat. A tábor-csatarendben harcoló felkelők elkeseredetten védekeztek. P. Pavljuk egy kisebb osztaggal kitört az ellenséges gyűrűből, és Csihirinbe indult, hogy feltöltse fegyverkészleteit. A tábor vezetését Dmitro Hunyára ruházták át. A következő roham során a lengyelek felgyújtották a kozák tábor lőporos szekereit. Az óriási robbanás pánikot keltett a felkelők soraiban. Közülük egyesek megszöktek. Mások D. Hunya vezetésével újra megerősítették a tábort, és az éj leszálltával szervezett visszavonulásba kezdtek. A lengyel sereg nem merte üldözőbe venni őket, de két nap múlva P. Pavljuk csapata ellen indult és bekerítette azt. A felkelők végül kénytelenek voltak beleegyezni a tárgyalásokba. ***1637. december 11-én*** az ezredes négy társával együtt elhagyta a tábort, hogy részt vegyenek a tárgyalásokon, de elárulták őket és fogságba kerültek.

1638. március 1-jén Varsóban megkezdte munkáját a szejm, mely határozatot fogadott el ***„Rendelkezés a Rzecz Pospolita szolgálatában álló lajstromozott Zaporizzsjai Seregről”*** címmel.

Forrásmű

A „Rendelkezés … a Zaporizzsjai Seregről” részlete: *„Mivel a kozák önkény úgy elharapózott, hogy annak elfojtására kénytelenek voltunk mozgósítani csapatainkat, harcolni a kozákokkal és szétverni őket, elhárítva ezzel a Rzecz Pospolitát fenyegető szörnyű veszedelmet, ezért örök időkre megfosztjuk a kozákokat elöljáróiktól, mindenféle bírósági intézményüktől, jogaiktól, jövedelmeiktől és más kiváltságaiktól, melyeket elődeinktől kaptak hű szolgálataikért, és most az összeesküvéseik következtében elveszítik azokat, akik pedig a hadiszerencsének köszönhetően életben maradtak, azokat közemberekké kívánjuk nyilvánítani, holopokká változtatni… A lajstromozott kozákok számára, kiknek létszámát a Rzecz Pospolita szolgálatában legfeljebb 6 ezer főben állapítottunk meg, s akik megbékéltek velünk és a Rzecz Pospolitával, ezen szejm határozatának megfelelő katonai szervezetet létesítünk.*

Vezetőjük helyére, melyet többé nem választhatnak a kozákok közül, egy vezető biztost állítunk, egyik szejmtől a másikig, a hetmanok javaslatának megfelelően… E biztosnak kötelesek engedelmeskedni az oszaulok, az ezredesek, a századosok, mint ahogyan az egész sereg is. Ők mindannyian, az ezredesekkel és a biztossal együtt a hetmannak kötelesek alávetni magukat… Az ezredek az ezredeseikkel egyetemben sorban kötelesek Zaporizzsjába menni, hogy védelmezzék az ottani helyeket, és hogy megakadályozzák a tatárok átkelését a Dnyeperen. Folyamatosan figyelni kell, hogy a kozák engedetlenek ne rejtőzhessenek el a szigeteken, és onnan ne indulhassanak tengeri hadjáratokra. Emellett egyetlen kozák sem mehet Zaporizzsjába a biztos által kiállított igazolvány nélkül, a kozák erődparancsnok által elfogottakat ki kell végezni…

Polgáraink, az ősi jogoknak és tiltásoknak megfelelően, sem maguk nem léphetnek be a kozákok közé, sem a fiaikat nem engedhetik közéjük, de még a leányaikat sem adhatják feleségül hozzájuk, különben halállal és vagyonelkobzással büntetjük őket. Arra is figyelmeztetünk, hogy a kozákok nem élhetnek a távolabbi ukrán vidékeken és a többi ukrajnai városban (Cserkasszi, Csihirin és Korszuny kivételével, ahol a pogány fenyegetettség miatt kötelesek lakni), nehogy ott együtt élve okot találjanak a gyülekezésre, majd pedig a lázadásra”.

- *A forrás felhasználásával egészítsétek ki a szöveget:*
A „Rendelkezésnek" megfelelően a kozák lajstrom ... főre csökkent, és a lajstromozottak között csak olyan kozákok lehettek, akik .... Megszüntették a ... választhatóságát és eltörölték a .... A választott hetman helyett a kozák sereg élére a ... került, akit a ... nevezett ki. A kozákok csak a határmenti városokban telepedhettek le –... . A városlakóknak és parasztoknak halálbüntetés terhe alatt megtiltották, hogy ..., vagy akár ... . Két lajstromozott ezred köteles volt állandóan a Szicsben tartózkodni, hogy ... . Zaporizzsjába egy kozák csak úgy juthatott el, ha ... .

A felkelés újabb szakasza. 1638 márciusának végén a zaporizzsjaiak néhány osztaga ***Jakov Osztrjanin, Dmitro Hunya*** és ***Karpo Szkidan*** vezetésével elhagyta a Szicset és Kijev, illetve Poltava vidékére vonult. Útközben a városlakók és a parasztok fegyveres osztagai csatlakoztak hozzájuk. A felkelők ***Hovtva*** városka alatt álltak meg, ahol ***1638. május 1-jén*** megütköztek a lengyelekkel és legyőzték őket.

Így az egész poltavai terület a felkelők ellenőrzése alá került. J. Osztrjanin Lubni felé vezette seregét, hogy végső csapást mérjen az ellenségre. Lubni ostroma azonban nem járt sikerrel. A felkelők jelentős veszteségeket szenvedtek, Zsovnin alá vonultak vissza, ahol tábort vertek.

A Zsovnin alatti csatában a felkelők erőit szétmorzsolták. A súlyosan megsebesült K. Szkidan fogságba került, s minden valószínűség szerint kivégezték. J. Osztrjanint és a kozák lovasságot elvágták a tábortól. Mivel úgy gondolta, hogy a csata elveszett, a kozákok egy részével átlépte a moszkvai állam határát és a Szloboda vidéken telepedett le.

A táborban maradt felkelők (közel 20 ezren) Dmitro Hunyát választották meg hetmannak és folytatták a küzdelmet. Június 10-én D. Hunya 10 ezer kozákkal szervezetten visszavonult. A Dnyeper régi medre mentén, a Sztarec erdőben a felkelők újabb tábort építettek. Az új hetman személyesen irányította az építkezést, nem mindennapi építészi hajlamról téve bizonyságot.

A kozákok közel két hónapon (június–július) át keményen küzdöttek az ellenséggel. Azonban a táborban egyre romlott a helyzet. De a lengyelek sem voltak jobb helyzetben. Ezért mindkét fél vezetése a tárgyalások mellett döntött. Kisvártatva a kozák sztársina elfogadta a lengyelek által felajánlott feltételeket. Ezek alapjául a „Rendelkezés ... a Zaporizzsjai Seregről" szolgált.

JEGYEZD MEG!

A 17. század 30-as éveinek felkelései, spontán és befejezetlen jellegük ellenére, arról tanúskodtak, hogy a kozákság az ukrán társadalom vezető rétegévé vált, az egész lakosság támogatását élvezte, a jogaikért vívott harcban évről-évre szervezettebben és céltudatosabban lépett fel. Az 1637–1638. évi felkelések kitűntek a többi közül a hadműveletek nagyságával, azok időtartamával és résztvevőik számával. Megkülönböztető vonásuk volt az is, hogy a felkelés vezetői először szólították fel Ukrajna egész lakosságát

a kozákok támogatására. Rendelkezéseikben és leveleikben megfogalmazták a harc célját: felszabadítani Ukrajnát a Rzecz Pospolita uralma alól, megszüntetni a nemzeti-vallási elnyomást stb. A felkelések azért szenvedtek vereséget, mert a vezetőik által előterjesztett program még nem vált össznemzetivé. Innen ered a spontán jelleg, a kellő szervezettség hiánya, a felkelők erőinek és hadműveleteinek szétszórtsága – azok a hiányosságok, melyek miatt a 17. század 30-as éveinek kozák- és parasztmozgalmai kudarcot vallottak.

TUDÁSPRÓBA

1. • Mely dokumentumból származik az idézet? • Mely események idézték elő annak megírását? Állításotokat támasszátok alá tényekkel.

„A Rzecz Pospolitát leginkább és legkomolyabban a kormány tiltása ellenére végrehajtott kozák tengeri hadjáratok, valamint a kozákoknak a városokban elkövetett önkénye nyugtalanították. E gaztettekre a királyi hadsereg fegyverei kellő büntetéssel válaszoltak... A kozákok továbbra is kizárólag a saját vezetőjüknek fognak engedelmeskedni, akit ők maguk választanak meg, de akit ő királyi felsége vagy az elkövetkező lengyel királyok hagynak jóvá... E hat hét alatt a kozákok kötelesek szabályos lajstromot összeállítani, mely nem haladja meg a 6 ezer főt, külön be kell jegyezni, hányan laknak mindegyik járásban. A 6000 főből 1000 vagy még több, a koronahetman belátása szerint és saját elöljárójuk tudtával, a kor körülményeinek megfelelően kötelesek a zuhogókon túl, az Alsó-Dnyeper mentén tartózkodni és ott szolgálatot teljesíteni".

2. **Állítsátok időrendbe az eseményeket:** • „Rendelkezés ... a lajstromozott Zaporizzsjai Seregről" elfogadása a Rzecz Pospolita szejmje által; • a zaporizzsjaiak elfoglalják Kodak erődjét; • a kurukivi egyezmény.

3. **A felsorolt történelmi személyiségek közül kik vezették a 17. század első felének nemzeti-függetlenségi felkeléseit:** • M. Zsmajlo; • K. Koszinszkij; • Sz. Nalivajko; • I. Szulima; • D. Visneveckij; • T. Trjaszilo; • V.-K. Osztrozkij; • P. Pavljuk; • J. Osztrjanin; • D. Hunya; • I. Fedorov?

4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mely események következményeként írták alá a kurukivi egyezményt? • Mi idézte elő „Tarasz éjszakáját"? • Hogyan és miért rombolták le a kozákok Kodak erődjét? • Mely események következtében fogadta el a lengyel kormány a „Rendelkezést..."? • Mit írt az elő és miben különbözött a kurukivi egyezménytől?

5–6. A szemtanúk szerint S. Koniecpolski koronahetman a következőket mondta, miután megszemlélte a harcmezőt az 1637–1638-as felkelés idején: *„Íme, ez az unió – együtt fekszik Rusz a lengyelekkel".* • Értelmezzétek a lengyel hadvezér szavait! • Hasonlítsátok össze röviden a 16. század 90-es éveinek és a 17. század 30-as éveinek felkeléseit! Mi a közös bennük, és miben különböznek? • Határozzátok meg a 17. század 30-as évei kozák felkeléseinek szerepét az ukrán nép nemzeti függetlenségi harcának kiterebélyesedésében!

13 KULTURÁLIS ÉS EGYHÁZI ÉLET

1. ***Miről lett híres Petro Mohila metropolita. Milyen intézkedéseket tett az egyházi élet rendezésére.***
2. ***Mikor és milyen körülmények között alapították a Kijevi Mohiljai Akadémiát. Milyen volt ott az oktatás.***
3. ***Milyen szerepet játszott a kijevi-pecserszki barlangkolostor nyomdája a kor vallási életében.***
4. ***Hogyan fejlődött a drámairodalom és a színház.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Elemezni Petro Mohilának az egyházi élet rendezése céljából hozott intézkedéseit, következtetéseket levonni a pravoszláv egyház helyzetéről.*
2. *Meghatározni az ukrajnai oktatásügy, könyvkiadás és színház vívmányait.*
3. *Jellemezni Petro Mohilát mint embert és mint történelmi személyiséget, értékelni a tevékenységét.*

Forrásmű

Aleppói Pál ismert egyházi személyiség 1654-ben Ukrajnában utazgatva a következőket írta a naplójában: *„Az egész kozák földön egy szép vonást figyeltünk meg, amely ugyancsak ámulatba ejtett minket: valamennyien (a lakosok), kevés kivétellel, még asszonyaik és leányaik többsége is, tudnak olvasni, ismerik a templomi szertartásrendet és az egyházi énekeket. Sőt mi több, a papok tanítják az árvákat, és nem engedik, hogy azok tudatlanul kóboroljanak az utcákon... Minden városnak 40, 50, sőt még több ezer lakosa van, de több a gyerek, mint a fűszál, és valamennyien tudnak olvasni, még az árvák is”.*

- *A kulturális fejlődés mely vonása keltette fel az idegen utazó figyelmét?*
- *Mit tudtok az előző korszakok oktatási hagyományairól az ukrán földeken?*

Az események krónikája

1615 – Halska (Jelizaveta) Hulevicsivna nemesasszony a kijevi egyházi társulatnak ajándékozta udvarházát Podolban. A kijevi társulati iskola tevékenységének kezdete.
1617 – a lucki Keresztfelmagasztalás egyházi társulat, valamint a mellette működő iskola megalapítása.
1632 – a „Békéltető cikkelyek az orosz nép számára” elfogadása a lengyel szejm által. A pravoszláv egyház létezésének törvényes elismerése a Rzecz Pospolitában.
1632–1647 – Petro Mohila pravoszláv metropolita tevékenysége.

1. Miről lett híressé Petro Mohila metropolita. Milyen intézkedéseket tett az egyházi élet rendezésére

Az ***1632-ben*** megválasztott IV. Ulászló lengyel király aláírta a ***„Békéltető cikkelyek az orosz nép számára”*** c. Rendelkezést, melynek értelmében az ukrán és a fehérorosz nép visszakapta a breszti unió után elvesztett jogait: a pravoszlávok saját metropolitával és püspökök-

kel rendelkezhettek, meghatározták az ortodox és a görög katolikus egyház templomokkal és földdel kapcsolatos vitáinak megoldási rendjét stb.

Yov Boreckij utódját, a hatalom által el nem ismert Iszaja Kopinszkijt hamarosan leváltották, és ***Petro Mohilát*** választották metropolitává.

Az új pravoszláv egyházfő határozottan hozzáfogott az egyházi élet megújításához. P. Mohila elképzelése szerint az egyház helyzetét javítaná, ha kemény fegyelmet vezetnének be a papok és a szerzetesek között. Ezért állandó megfigyelés alá helyezték a papságot és a templomi szertartások rendjét. A papok számára kötelezővé tették, hogy vasárnaponként és ünnepnapokon nevelő jellegű prédikációkat tartsanak a híveknek.

Az egyház tekintélyét nagyban csorbította, hogy a mágnások birtokaikon belül beleavatkozhattak az egyház ügyeibe. P. Mohila nagy erőfeszítéseket tett e jog korlátozására. Igyekezett a metropolita szerepét is fokozni. Valamennyi pátriárka elfogadta és jóváhagyta a ***„Pravoszláv hitvallást”***- az ortodoxia fő tételeinek összefoglalását.

Petro Mohila portréja a beresztovi Szpasz-templom freskóján

Az oltárív fölött elhelyezett ünnepélyes kompozíció részlete. A trónján ülő Krisztust ábrázolja, jobbján – az Istenanya és Volodimir fejedelem, balján – Petro Mohila főpapi öltözékében, kezében a felújított templomot tartja.

A metropolita intézkedéseket tett az egyházi könyvek megújítására és azok számának növelésére. A könyvkiadás fő központja a kijevi-pecserszki barlangkolostor nyomdája lett. ***1646-ban*** itt adtak ki egy rendkívül fontos egyházi könyvet, melynek szerzője P. Mohila volt – a ***„Trebnik”****- et.

Hogy a pravoszláv egyházat közelebb hozza a néphez, az istentiszteletek egyházi szláv nyelvét P. Mohila ukránra cserélte. Tevékenységének köszönhetően az egyház visszakapta vagyonát és földjeit is. A metropolita gondoskodott a pravoszláv szentélyek felújításáról is: restaurálták többek között a Szófia-székesegyházat, a Deszjatinna-templomot, a beresztovi Szpasz-templomot és a Vidubicsi kolostor Mihály-templomát.

Történelmi személyiség

Petro Mohila (1596–1647) apja Simeon moldovai vajda, anyja egy Margit nevezetű magyar hercegnő volt. Amikor 1607-ben Simeon meghalt, a család kénytelen volt elhagyni Moldovát. Ekkor lett a hazája Ukrajna.

Petro Mohila alapos képzésben részesült: tanulmányait a lvivi társulati iskolában és a zamojszki akadémián végezte. Volt katona, S. Potocki lengyel hadvezér és S. Zolkewski királyi kancellár és hetman voltak a patrónusai. részt vett a hotini

* Trebnik – szerkönyv, mely tartalmazza az imák és vallási szertartások szövegét, amelyeket a szentségek kiszolgáltatására és bizonyos szertartások (keresztelés, temetés, ház- és gyümölcsszentelés stb.) esetén gyakoroltak és alkalmaztak.

csatában (1621). Később szerzetes lett. 1627-től a kijevi-pecserszki barlangkolostor főapátja, 1632-től haláláig metropolita.

– Érzem, de nem, biztosan tudom: hamarosan kialszik életem lángja, – Yov metropolita egy pillanatra elhallgatott, merően szemébe nézett a kijevi-pecserszki barlangkolostor főapátjának, tanítványának és harcostársának, Petro Mohilának. – Ígérd meg, hogy teljesíted utolsó akaratomat.

Válasz helyett Mohila mélyen lehajtotta a fejét: egy szót sem mert szólni, mert úgy tűnt, ezzel elismerné, hogy a metropolita halálán van. Erre pedig gondolni sem akart.

– Hallgatsz? Talán cserben hagysz életem utolsó percében?

– Nem, nem hagylak cserben, – jelentette ki komolyan a főapát.

– Ha így van, akkor figyelj.

Yov Boreckij gyorsan beszélt, mintha félne, hogy nem érkezik mindent elmondani. Beszélt az egyház ügyeiről, iskolák és a könyvtudomány létrehozásáról. Mohilában az utódát látta, ezért a metropolita parancsba adta, hogy az iskolákat a kijevi társulatban, és nem valahol másutt kell megalapítani.

1. Petro Mohila metropolita
2. A keresztelés titka. *Illés mester metszete Petro Mohila „Trebnik" c. könyvéből*

A metropolita halála után kilenc nappal Petro Mohila belépett a kijevi társulatba és beleegyezését adta, hogy a barlangkolostor iskoláját egyesítsék a társulati iskolával. Nem sokkal ezután, lvivi tartózkodása idején, a lvivi Szeplőtelen Szűzanya Mennybemenetele-templomban a lvivi professzorok előtt esküt tett: „Én, Petro Mohila, Isten kegyelméből és saját akaratomból... egy iskolát szándékozom alapítani, hogy az ifjúság képzést kapjon a vallásban, a jó szokásokban és a tudományokban... a pravoszláv nép hasznára és megelégedésére".

1631 végén, teljesítve a néhai metropolita végRendelkezését, Petro Mohila egyezményt írt alá a kijevi egyházi társulattal, mely szerint az egyesített lavrai (barlangkolostori) és társulati iskola „idősebb testvére, felügyelője, örökös védelmezője és pártfogója" lett.

- *Petro Mohila személyiségének példáján határozzátok meg, milyen szerepet játszott a pravoszláv egyház Ukrajnában a 17. század első felében.*

2. Mikor és milyen körülmények között alapították meg a kijevi Mohiljai Akadémiát. Milyen volt ott az oktatás

A ***kijevi egyházi társulati iskola 1615-ben*** jött létre, és hamarosan Ukrajna legtekintélyesebb oktatási intézményévé vált. Olyan tudósok, költők, írók, pravoszláv egyházi személyek vettek részt a megalapításában, akik Jeliszej Pleteneckij, a kijevi-pecserszki barlangkolostor főapátja körül tömörültek. Az iskola első rektora ***Yov Boreckij*** volt.

1631 őszén Kijevben még egy iskola jött létre – a ***barlangkolostoré***. A kijevi-pecserszki barlangkolostor akkori főapátja, Petro Mohila alapította. ***Iszaja Trohimovics*** lett a rektora. Hamarosan a lavrai (barlangkolostori) iskolát egyesítették a kijevi egyházi társulat iskolájával. Az egyesített iskola ***1632 szeptemberében*** kezdte meg a működését mint kollégium.

A kijevi kollégium (hamarosan a kijevi Mohiljai Akadémia) felsőfokú oktatási intézmény volt. A teljes képzés 12 évig tartott. Az akadémián összesen nyolc osztály volt, és több mint 30 tantárgyat oktattak. A tantárgyak alapját a „hét szabad tudomány" képezte. Az akadémia első négy osztályában a következő nyelveket tanították: az irodalmi óukránt, az egyházi szlávot, a görögöt, a latint és a lengyelt. A kijevi Mohilai Akadémián minden magasabb tudományt, mint szerte Európában, latinul oktattak. Azonban gondoskodtak az ukrán nyelv kellő ismeretéről is: a tanárok és a diákok tudományos tevékenysége viszont elősegítette a régi irodalmi ukrán nyelv fejlődését.

A kijevi Mohilaji Akadémia hosszú időn át az egyetlen felsőfokú tanintézmény volt, amelyben Ukrajna, Kelet-Európa és a pravoszláv világ valamennyi társadalmi rétegének gyermekei tanulhattak. Az akadémia nemcsak oktatta az ifjúságot, de hozzájárult az oktatás és a tudomány fejlesztéséhez is. Az itt végzett diákok később iskolákat alapítottak, adományaikkal gazdagították a könyvtárakat, és így ők is hozzájárultak a kultúra fejlődéséhez.

Forrásmű

Kivonat a kijevi egyházi társulat által Petro Mohila kijevi-pecserszki főapátnak benyújtott aktájából, melyben megfogalmazták a barlangkolostori és a társulati iskola egyesítésének feltételeit: *„Így a nagytiszteletű és kegyelmes főapát atya, látván a mi kérésünk megalapozottságát, és megértvén annak szükségességét az egész pravoszláv egyház számára, szívesen és fenntartás nélkül engedélyezte a saját javaiból a következő módon megalapítani: hogy ő legyen élethossziglan mind az említett helyen a kijevi egyházi társulat iskolájának, mind a saját templomának és kolostorának, illetve a mellette működő iskolának a felügyelője és pártfogója. Vagyis idősebb testvérként lesz jelen közöttünk azáltal, hogy az egyházi jövedelmek, szántók, zöldségeskertek, gyümölcsösök és valamennyi kapott és a jövőben bárkitől a nevezett, kolostorral és iskolával bíró templom számára nyújtandó adomány semmi másra nem fordíthatók, mint az említett kijevi társulati templomunkra, a kolostorokra, iskolákra és a bennük dolgozó tanárokra."*

- *Milyen körülmények között egyesült a barlangkolostor iskolája a társulati iskolával?*

3. Milyen szerepet játszott a kijevi-pecserszki barlangkolostor nyomdája a kor vallási életében

A 17. század első felében a ***kijevi-pecserszki barlangkolostor (Lavra)*** nyomdája lett Ukrajna legnagyobb könyvkiadó központja. ***Jeliszej Pleteneckij***, a barlangkolostor főapátja alapította ***1615-ben***. Az újonnan alapított nyomda szükségleteinek kielégítésére Radomislban papírgyártó műhelyt építtetett. ***1616-ban*** a barlangkolostor nyomdájában megjelent az első könyv, a ***„Csaszoszlov"*** (pravoszláv szertartáskönyv). A 17. század második felében 120 könyvet nyomtattak – elsősorban egyházi irodalmat, valamint ábécéskönyveket,

P. Berinda „Szláv–orosz lexikon" c. művének egyik oldala

szótárokat, kalendáriumokat, történelmi műveket stb. ***1638-ban*** a nyomda kiadott egy könyvet, mely felbecsülhetetlen értékű forrásnak számít a szláv nyelvtörténetben. ***Afanaszij Kalnofojszkij,*** a pecserszki kolostor szerzetese ***Teraturgim*** című művéről van szó. A kijevi-pecserszki barlangkolostor nyomdája több mint 300 évig működött. Az ott kiadott egyházi könyveknek az volt a sajátosságuk, hogy azok elő- és utószavaiban, versidézeteiben és egyebütt az ukrán jelleg domborodott ki, ez észrevehető volt a kiadványok nyelvezetén és kivitelezésén is.

A legjelentősebb nyelvtudományi munka ***Meletyij Szmotrickij Grammatikája*** volt, amely ***1619-ben*** jelent meg a Vilnó melletti Evjiben. Két évszázadon keresztül ez volt az alapvető egyházi szláv nyelvtankönyv az ukrajnai, a fehéroroszországi, az oroszországi, a bulgáriai és a szerbiai iskolákban. Nem kevésbé volt népszerű ***Pamva Berinda*** ukrán tudós ***„Szláv–orosz*** (ószláv – a *ford.*) ***lexikon"*** című szótára sem, amelyet ***1627-ben*** nyomtattak ki először. A két részből álló szótárban közel hétezer szó szerepelt. Az első részben az egyházi szláv szavak ukrán megfelelőit, a második rész pedig a tulajdonnevek és személynevek értelmezését tartalmazta.

4. Hogyan fejlődött a drámairodalom és a színház

Az ukrán színház a 16. században és a 17. század első felében kezdett alakulni, ezt bizonyítják a 16. századvégi feljegyzések az első színházi előadásokról. A 17. század elején terjedt el az úgynevezett iskoladráma. A társulati iskolákban, az osztrogi és a kijevi-mohilai akadémián nemcsak a verselést oktatták, de a deklamáció (szavalás, előadóművészet) szabályait is. A tanulók verseket és beszédeket írtak, amelyeket később elő is adtak. Az előadók egymás után kimentek a színpadra, és előadták a szövegeiket, amelyek egy közös téma köré voltak építve. Idővel az előadásra szánt műveket párbeszéd formában kezdték írni. Az iskolai előadásokat a legnagyobb egyházi ünnepeknek (húsvét, karácsony) vagy pedig befolyásos személyeknek és fontos eseményeknek szentelték.

A vertep doboza

Az iskoladrámák időtartama hosszú volt, ezért szüneteket tartottak és időt adtak a nézőknek az elmélkedésre. Így születtek meg az ***intermédiumok*** (a latin *intermedius* – közbülső, középső) vagy közjátékok, amelyeket a drámaelőadások szüneteiben adtak elő. A közjátékokat ukrán nyelven írták, tartalmukat a népi életből vették, az iskoladrámák viszont óukrán irodalmi nyelvűek és vallásos tárgyúak voltak.

A 17. század első felében megszületett az ukrán zenés vándor bábszínház – a vertep. A vertep cselekménye egy speciális, embermagas-

ságú házikóban (ládában) játszódott, amelyben kétszintes színpad volt elhelyezve. A felső szinten a vallásos tárgyú, az alsó szinten a vidám, hétköznapi történeteket adták elő. Az előadó dróton mozgatta a fabábukat, és mindegyiknek más hangot kölcsönzött.

A bábjátékok szerzői és előadói iskolások és a kijevi-mohilai akadámia diákjai voltak, akik ideiglenesen megszakították tanulmányaikat, mert nem volt rá pénzük. Az előadások során felhasználták az iskolában szerzett tapasztalatukat. Ezért a vertepnek és az iskoladrámának sok közös vonása volt. A bábelőadás két részből állt: az irodalmi óukrán nyelven írt Heródes-történetből és az intermédiumból – élő ukrán nyelven írt néhány közjátékból. Ezt még népdalokkal, szokásokkal, játékokkal tovább gazdagították. A bábjátékok szereplői a Pap, a Vénasszony, a Muszka, a Cigány, a Kocsmáros és mások voltak. Közöttük a főszereplő, a legnépszerűbb hős a Zaporizzsjai Kozák – a többinél nagyobb és mozgékonyabb báb volt. A Kozák valamennyi jelenetből győztesen került ki.

TUDÁSPRÓBA

1. • Melyik történelmi eseményt írja le a forrás? • A korabeli kulturális-egyházi élet mely jelenségeit mutatja be?
„Isten kegyelméből, Konstantinográd, Új Róma érsekének, az egyetemes pátriárkának, a legszentebb Cirillnek tanácsára és utasításaira, a kijevi és galíciai metropolita, egész Rusz érseke, Yov Boreckij atya áldásával, Luck városában, az Úr Igaz és Életadó Keresztje Felmagasztalásának temploma mellett görög és orosz iskola jött létre. Az ősi szokásoknak és a görög törvény szentatyái rendjének megfelelően nagy gonddal, a görög szent törvényt valló orosz nép, a lucki polgárok közösségének költségén, valamennyi pravoszláv keresztény, mind az egyházi réteg, mind a fejedelmi, úri, nemesi személyek, a Pospolita egész népének a szegény özvegyekkel befejezve, adományaiból (jött létre), akiket aggasztott a törvényes (egyházi) oktatás elégtelensége, ami a gondatlan emberek miatt következett be".
2. **Állítsátok időrendbe az eseményeket:** • a kijevi társulati iskola tevékenységének kezdete; • a „Békéltető cikkelyek az orosz nép számára" elfogadása a lengyel szejm által; • a lvivi társulati iskola megalapítása.
3. **A felsorolt – a 16. század végén és a 17. század első felében nyomtatott történelmi emlékek közül melyek számítanak nyelvtudományi munkának:** • Adelfotes, • P. Mohila Trebnik (Szerkönyv) c. műve, • M. Szmotrickij Grammatikája, • P. Berinda Szláv–orosz lexikonja, • A. Kalnofojszkij Teraturgim c. műve?
4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mely események segítették elő a pravoszláv egyház törvényesítését? • Milyen intézkedéseket tett Petro Mohila az egyházi élet megújításáért? • Milyen körülmények között jött létre a kijevi-mohilai akadémia? Hogyan szervezték meg ott az oktatást?
5. **Értelmezzétek a fogalmakat:** • iskoladráma; • közjáték; • vertep.
6. Jellemezzétek Petro Mohilát mint embert és mint történelmi személyiséget, értékeljétek a tevékenységét. (A történelmi személyiség jellemzéséhez szükséges emlékeztető segítségével.)

14 KULTURÁLIS ÉLET: ÉPÍTÉSZET, KÉPZŐMŰVÉSZET, ZENE

1. ***Melyek a korszak ukrán építészetének és városépítészetének sajátosságai.***
2. ***Mi határozta meg a korszak képzőművészetének fejlődését.***
3. ***Mivel tűnik ki a korszak zeneművészete.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Meghatározni a korszak városépítészetének, építészetének, képző- és zeneművészetének sajátosságait.*
2. *Felismerni és röviden leírni a legismertebb építészeti és képzőművészeti alkotásokat.*
3. *Véleményt nyilvánítani a korszak építészeti és képzőművészeti alkotásairól.*
4. *Jellemezni a legjelentősebb alkotásokat mint az emberiség művészeti vívmányait.*

Forrásmű

Pierre Chevalier (olv. sevalje) francia katonatiszt, a lengyelországi francia követség titkára (1653–1663) írta az Ukrajnáról gyűjtött információs anyagában: *„Ukrajna rendkívül termékeny ország, a földet ha megművelik, ontja a sok terményt, ezenkívül Ukrajna igen gazdag sokféle jószágban, vadban és halban is. Sok a méz, a viasz és a fa is, amelyből, a szokásos felhasználásán kívül, házat is építenek... A házakat ebben az országban éppúgy fából építik, mint Moszkoviában vagy Lengyelországban. A városfalak csak földből vannak, cölöpök tartják össze őket keresztbe rakott deszkákkal, palánkhoz hasonlóan, az ilyen falak könnyen leégnek, viszont a kőfalaknál jobban bírják az ágyúzást. A kozákok legismertebb városai és erődjei – Kijev, a vajdaság és a görög egyház metropóliumának központja, Bila Cerkva, Korszuny, Kosztyantinyiv, Bár, Cserkasszi, Csihirin, Kodak, a Dnyeszter menti Jampol, a Bug menti Braclav vajdasági központ, Vinnyica, Umany Csernyihiv, Perejaszlav, Lubni, Pavolocs, Fasztiv. Ezeket a városokat néhány éve erősítették meg, e városok erődítményeinek többségét feltüntette a térképén a néhai Koniecpolski királyi nagyhetman szolgálatában álló francia mérnök, de Beauplan úr is, akinek Ukrajna két igen részletes térképét is köszönhetjük. Ezeken kívül sincs egyetlen városka vagy falu sem, amelyet ne védelmezne fal vagy legalább árok a tatárok ellen, akik gyakran megtámadják ezt a vidéket."*

- *Az ukrajnai építészet és városépítészet mely sajátosságaira mutat rá a francia tiszt? Mivel függ ez össze?*

1. Melyek a korszak ukrán építészetének és városépítészetének sajátosságai

A 17. század első felében jelentős változások mentek végbe az ukrán városépítészetben. A régi városok újjáépültek, újabb építészeti vonásokkal gazdagodtak. A felismerhetetlenségig megváltozott a többi között Lviv, Drohobics, Kamjanec és Osztroh. Új városok is keletkeztek. Többek között Zsovkva, Brodi, Sztanyiszlav (a jelenlegi Ivano-Frankivszk), melyek a mágnások megerősített

lakóhelyeiként jöttek létre. Kijev és Braclav környékén, melyek abban az időben sokat szenvedtek a tatár és nogaj betörésektől, a városok főképpen a számukra védelmet nyújtó várak közelében jöttek létre, vagy pedig az ősi földvárak mellett, melyek sáncait és egykori falainak maradványait felhasználhatták a városi erődítmények építésénél. A 16. század utolsó negyedében és a 17. század első felében Kijev és Braclav vidékén több mint 300 kisebb-nagyobb város jött létre.

Brodi város alaprajza

Nem vesztette el a jelentőségét az erődítmények építése sem. A 17. század első felének várépítészetét a bástyák reprezentálják. Míg korábban a tornyokat közvetlenül a falakon helyezték el, most előretolták őket. A nem túl magas, ötszög-alaprajzú, a falakon kívülre helyezett

1. A zbarazsi vár kaputornya makettjének részlete
2. A zbarazsi vár kaputornya
3. A zbarazsi vár makettje
4. A zbarazsi várpalota. *Mai látkép*

toronybástyák lehetővé tették, hogy a védőfalak mentén tüzeljenek az ostromlókra. Ilyen erődítménnyel bírt a 16. század végén alapított Zsovkva, valamint a 17. század 30-as éveiben keletkezett Brodi. Különösen figyelemreméltóak Brodi erődítményei. A város építését G. L. de Beauplan vezette. Brodiban új utcarendszer jelent meg, melyet a földbástyák ellipszis alakú íve vett körül. Nyugat felől a városi erődítmények mellett épült ***Brodi vára***, amely komoly erőd volt öt bástyával.

A bástyarendszer még a kastélyok építésére is kihatott. A palota- és az új várépítészet vonásainak összefonódása leginkább ***Zbarazs*** (Ternopil vidéke) és ***Pidhirci*** (Lviv vidéke) ***váránál*** figyelhető meg.

A zbarazsi vár építését Krzisztof Zbaraski herceg kezdte el 1620-ban, majd Jurij testvére fejezte be itáliai és holland építészek tervei alapján. Az erődítmény magas és vastag falakból áll, melyeket négy sarkukon ötszögletes bástyák erősítettek meg. A falakat várárok vette körül – néhol megközelítette a 40 méter szélességet. Az erődítmény közepén helyezkedett el a kétszintes lakópalota.

A zbarazsitól eltérően, a pidhirci várnak nem voltak oly szilárd erődítményei. A vár díszhomlokzata a földerődítmények fölé emelkedett, ami a messzehordó tüzérség célpontjává tette.

A kétszintes palota bástyákkal ellátott magas talapzatra támaszkodott. A bástyák belsejében kazamaták helyezkedtek el, melyek kijárata a takaros belső udvarra nyílt. Kívülről a palotát széles árok védte.

Pidhirci várát Stanislaw Koniecpolski koronahetman számára építették. A palota 1635 és 1640 között épült egy ősi erődítmény helyén. Az építők G. L. de Beauplan és A. del Aqua voltak.

A védelmi építészet továbbra is elterjedten alkalmazta a fát. Így például a brodi vár udvara kizárólag fából épült. Faelemek szerepelnek a Luck környéki Olici, 1640-ben épült várának építészeti együttesében is.

Érzékelhető változások mentek végbe az egyházi építészetben. Mindenekelőtt széleskörűen kezdték alkalmazni a követ. A korabeli erődtemplom-építészet jellegzetes példája a Nagyboldogasszony templom (tervezője P. Rimljanin), melynek építése 1591-ben kezdődött és a 17. század 20-as éveinek végén fejeződött be. Több erődtemplom épült Volhíniában is. 1632-ben kezdték építeni Luckban a Keresztfelmagasztalás-templomot.

1

3

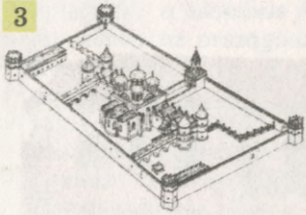

2

4

1. A pidhirci vár tervrajza. *Rekonstrukció*
2. A vár Pidhirciben. *Jelenlegi állapot*

• Gondolkodjatok el, mit akar mondani a pidhirci vár bejáratánál olvasható márványtábla felirata: „A harc koronája a győzelem, a győzelemé a dicsőség, a dicsőségé a pihenés".

3. A mezsiricsi Szentháromság-kolostor tervrajza. *Rekonstrukció*
4. A mezsiricsi Szentháromság-kolostor Osztroh közelében – a volhíniai védelmi kolostorépítészet klasszikus példája. *Jelenlegi állapot*

Ugyanakkor emelték a város szélén a Bilosztoki kolostor templomegyüttesét. A kor templomainak többségét azonban még mindig fából építették.

A nyugat-ukrajnai területeken egyre több katolikus templom épült, melyek építői gyakran külföldről hívott mesterek voltak. Lvivben például már 1600-tól folyt P. Rimljanin tervei alapján a bernardista kolostor és templom együttesének építése, templomokat emeltek a Benedek-rendi apácák, a klarisszák és a jezsuiták számára is.

A korabeli kultikus építményeken is fellelhetőek a védelmi építészet vonásai. A nagy kolostorok hovatovább erődítmény kinézetűek lettek, maszszív falak és toronybástyák védték őket. Ilyen például a ***Szentháromság-kolostor Mezsirics községben***, mely Janus Osztrozkij költségén épült. Egyes templomok is ostromállók voltak, például a Pjatnicka-templom Lvivben. Gyakran még a falusi templomokat is alkalmassá tették a védelemre. Feltétlenül védelmi jelleget adtak a falakkal ellátott zsinagógáknak is. Ezek erődre vagy bástyára hasonlítottak, a reneszánsz vonásaik (figurális végződésű ívek) néhol keleti motívumokkal párosultak.

2. Mi határozta meg a korszak képzőművészetének fejlődését

A 17. század első fele fontos mérföldkő Ukrajnában a különböző művészeti ágak fejlődése terén. Élénk nemzeti vonások testesülnek meg, többek között az ikonok faragásos kereteiben és az oltárfalakban. Az utóbbiak megalkotása nagy tehetséget és nem mindennapi mesterségbeli felkészülést igényelt, mivel egyesült benne a festészet, az építészet és a díszítő faragás. Az ukrán művészet valódi gyöngyszemévé vált a ***Pjatnicka-templom ikonosztáza,*** melyet lvivi művészek hoztak létre a 17. század első felében.

Az ukrán festészet remekművei közé tartozik az ***Uszpenszkij-templom ikonfala*** Lvivben. Ennek ikonjait ***Fegyir Szenykovics*** és ***Mikola Petrahnovics*** kiváló lvivi festőművészek készítették. Bár a kutatók unikálisnak tartják e művészek munkásságát, az ukrán művészettörténet, sajnos, még nem értékeli kellőképpen őket.

Kivételes művészi értékkel bírnak M. Petrahnovics ikonjai. Ő nemcsak továbbfejlesztette a 16. század végének ikonfestészeti hagyományait, de annak mélyebb gyökerei felé fordult. Jellemző sajátossága ezenkívül az ő munkásságának az európai mesterek metszeteinek felhasználása.

A 17. század első felétől kezdve fennmaradtak a vallási festészet kijevi iskolájának eredeti példányai. Közülük a legkiemelkedőbb emlék a ***Szent Miklós-ikon*** a kijevi Folyóparti Szent Miklós-templomból.

Aktívan fejlődött a portréfestészet. Igaz, napjainkig csupán néhány eredeti példány maradt fenn.

A Pjatnicka-templom ikonosztáza Lvivben

1. Krisztus Pilátus előtt. A lvivi Uszpenszkij-templom ikonja. *M. Petrahnovics festménye*
2. Szent Miklós. *A kijevi Folyóparti Szent Miklós-templomban*

A portré népszerű volt a társadalom széles rétegei körében. A várakban egész galériák jöttek létre. Például a zaszlavi vár galériája 1622-ben már közel száz festményt számlált. A kor festészetének sajátosságait őrzi ***Jan Danilovics orosz vajda arcképe*** a zsovkivi várból. Ritka műemléknek számít ***Krzisztof Zbarazki portréja*** a fejedelem egész alakos ábrázolásával. Arcképgalériákat a volhíniai várakban is létrehoztak, ezek közül azonban alig maradt fenn egy-egy darab. A 17. század első felének egyik legszebb ukrán portréja az ***„Ismeretlen vörös bundában"***.

A többi világi műfaj lassabban fejlődött, és mindössze néhány egyedülálló alkotás maradt fenn belőlük. Így például a *történelmi festészet* fejlődését a

1. Ismeretlen vörös bundában
2. Jan Danilovics orosz vajda portréja – a lvivi portréfestészet klasszikus példája a 17. század első feléből

Metszet a „Kijevi pecserszki paterik" című műből, *1661*

A klusinói ütközet. Az ukrán földeken egyetlen fennmaradt emléke a 17. század első fele csataképfestészetének. *A festmény részlete*

„Rokos Szandomir alatt" című szimbolikus kompozíció bizonyítja, a csataképfestészetről pedig a zsovkvai katolikus templomban látható ***„A klusinói ütközet"*** című festmény tanúskodik.

A ***metszetkészítés*** fejlődése kapcsolatban állt a kijevi könyvnyomtató műhely létrejöttével. Az ***1619-ben*** megjelent ***„Antologion"*** (gyűjtemény) az első gazdagon illusztrált ukrán könyv volt – 29 illusztrációval, 26 táblával.

Hellyel-közzel a korabeli ukrán metszeteken világi tartalom is megjelenik. Az első ilyen metszetek illusztrációkként kaptak helyet a ***„Versek Petro Konasevics-Szahajdacsnij nemes lovag gyászos temetésére..."*** című műben. Ezek különösen fontos szerepet játszanak mint történelmi források, mivel az ukrán kozákság történelmi eseményeit örökítik meg.

Tudomásunk van az egyik korabeli metszetkészítőről – ***Illésről***, aki eleinte Lvivben dolgozott, majd idővel Petro Mohila metropolita meghívására Kijevbe költözött. Ő olyan mester volt, aki nem veszítette el a kapcsolatot a népi díszítőművészet hagyományaival. Illés mester legjobb munkáinak a Petro Mohila „Trebnik" (szerkönyv) című művéhez és az 1661-ben megjelent „Kijevi pecserszki paterik (életrajzgyűjtemény)" című munkához készített metszeteket tekinthetjük.

3. Miért figyelemre méltó a kor zeneművészete

A korszak zeneművészeti alkotásait a népzene és a hivatásos zene szoros kapcsolata jellemzi. A népzene új műfajai – mindenekelőtt a *históriás énekek* és a *dumák* (ukrán epikus népdalok) zenei eredetiségükkel tűntek ki. Ez különösen a dumákra vonatkozott, melyeket kobzosok adtak elő koboz, bandura vagy lant segítségével.

Az ukrán zenekultúra felemelkedését a zeneoktatás is elősegítette. A társulati iskolákban, a kollégiumokban, a kijevi Mohiljai Akadémián kottából tanították az egyházi éneket, valamint a zene és a zeneszerzés elméletét is oktatták.

A 16. század második felében Ukrajnában elterjedt a kottából való, kíséret nélküli többszólamú éneklés. Ez megdöbbentő tökéletességet ért el, és a konstantinápolyi pátriárka hivatalos rangra emelte.

1. Koboz
2. Tekerőlant
3. Bandura

A kobzosok, lantosok és bandurások akadály nélkül juthattak el a Krím és Törökország városaiba. A határok nyitva álltak számukra. Ukrán éneket Kaffában éppúgy lehetett hallani, mint Isztambulban. A népi énekesek voltak az egyedüliek, akik „összetartották" a hazájukból elhurcolt rabokat, és hírt vittek a foglyokról Ukrajnába.

A 16. században és a 17. század első felében létrejöttek a világi zene újabb műfajai, például a városi éneklés háromszólamú énekkarral, kíséret nélkül – *kántus*, valamint a *kísérettel előadott szólóéneklés*.

Tökéletesedett a ***hangszeres zene*** is. A zenészek, akár a kobzosok, céhekbe egyesültek, ami elősegítette mesterségbeli tudásuk gyarapodását.

Különösen kedvelték a hangszeres zenét Zaporizzsjában. Ennek itt kialakult egy különleges válfaja, a ***katonazene.*** Katonazenét játszottak a hadjáratok alatt és a győzelmek megünneplésekor. Kürtön, trombitán, kobozon, üstdobon, dobon és más hangszereken játszották.

TUDÁSPRÓBA

1. • Hány évvel ezelőtt építették a pidhirci várat?
2. • Mely városokban találhatók a kor legismertebb építészeti alkotásai?
3. **Válasszátok ki a felsorolásból a 17. század első felében keletkezett emlékeket:** M. Petrahnovicsnak a lvivi Uszpenszkij-templom számára készített ikonjai; • a Lvivi „Apostol" metszetei: • a Pereszopnicki Evangélium miniatúrái; • a Szent Miklós-ikon a kijevi Folyóparti Szent Miklós-templomból; • Krzisztof Zbarazky herceg portréja; • a kijevi Szófia-székesegyház. Indokoljátok meg a választásotokat.
4. **Mely várak erődítményei találhatók Volhíniában és Galíciában:** • Kamjanec-Pogyilszk erődje; • a lucki vár; • Kodak vára; • a Zaporizzsjai Szics-erőd; • az osztrohi vár; • a pidhirci vár; • a berezsáni vár?
5. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Melyek a 17. század első fele városépítészetének és építészetének sajátosságai? • Mi volt különleges a védelmi létesítmények építésében? • Melyek voltak az ukrán szobrászat és festészet jellegzetességei a 17. század első felében? •Hogyan fejlődött a metszetkészítés művészete?
6. • A kor mely művészeti jelenségéről van szó a forrásmű-részletben? • Miről tanúskodik e festészeti műfaj elterjedése?

Zaszlavszkij herceg írta nővéréhez címzett levelében (1616): *„Kérem kegyedet, drága nővérem, küldjön egy embert, aki lefestene engem, és én elküldöm az ábrázolásomat kegyednek, legalább jó lesz a gyerekeket ijeszteni, ha nagyon fognak követelőzni".*

ÉRTÉKELD AZ ISMERETEIDET

1. Állítsátok kronológiai sorrendbe az eseményeket: • a „Rendelet a lajstromozott Zaporizzsjai Seregről" elfogadása a Rzecz Pospolita által; • Kodak várának elfoglalása a zaporizzsjaiak által; • a hotini háború; • P. Szahajdacsnij 20 ezres kozák seregének hadjárata Moszkoviába Ulászló királyfi megsegítésére. A deulini békeszerződés; • a kijevi Mohiljai Akadémia megalapítása.

2. Vizsgáljátok meg a térképet: • Milyen betűk jelzik a Rzecz Pospolita vajdaságait az ukrán földeken a 17. század első felében? Nevezzétek meg őket. • Milyen események vannak szaggatott piros nyilakkal ábrázolva? • Mely államok térségei vannak barna színnel feltüntetve? • Mely eseményekkel kapcsolatosak a számok és az egymással keresztezett fegyver-jelek? Nevezzétek meg a felkelések vezetőit és az események évszámait.

3. Állapítsátok meg, miről van szó a történelmi forrásműrészletekben. Fűzzetek történelmi magyarázatot az adott eseményekhez.

A. *„Karol Hodkevics koronahetman lóháton ülve a sánca mellett tartózkodott, amikor futár érkezett a hírrel, hogy a kozákok néhány lengyel csapattal együtt már elfoglalták Oszmán táborát, és hogy a végleges győzelemhez csak egy kis erősítésre lenne szükség... A zaporizzsjaiak váratlan betörése Oszmán táborába pánikba ejtette a törököket: a mindenféle rangú emberek kimondhatatlan rémületben voltak, maga Oszmán, aki nemrég még azt hitte, nincs a világon hatalmasabb nála, most saját szemével láthatta helyzetének reménytelenségét."*

B. *„Isten kegyelméből, Konstantinográd, Új Róma érsekének, az egyetemes pátriárkának, a legszentebb Cirillnek tanácsára és utasításaira, a kijevi és galíciai metropolita, egész Rusz érseke, Yov Boreckij atya áldásával, Luck városában, az Úr Igaz és Életadó Keresztje Felmagasztalásának temploma mellett görög és orosz iskola jött létre. Az ősi szokásoknak és a görög törvény szentatyái rendjének megfelelően nagy gonddal, a görög szent törvényt valló orosz nép, a lucki polgárok közösségének költségén, valamennyi pravoszláv keresztény, mind az egyházi réteg, mind a fejedelmi, úri, nemesi személyek, a Pospolita egész népének a szegény özvegyekkel befejezve, adományaiból (jött létre), akiket aggasztott a törvényes oktatás elégtelensége, ami a gondatlan emberek miatt következett be."*

C. *„Ki tartja vissza a népet, amikor benne úgy forgásba lendült az önkény kereke, hogy azt sehogyan sem lehet megállítani! Erről Kumejki alatt győződtem meg: télen elpusztítottam Pavljukot, tavaszra, a hatalmas vereség ellenére, feléledt Osztrjanin. Szétvertem Osztrjanint is – azonnal megválasztották vezetőnek Hunyát, és húsz héten át háborúztam vele, míg nagy nehezen engedelmességre bírtam fegyverrel és nem kevés vér kiontásával!"*

4. Készítsetek elbeszélést P. Szahajdacsnij hetmanról, felhasználva a történelmi személyiség jellemzéséhez szükséges emlékeztetőt.

5. Magyarázzátok meg a fogalmakat és kifejezéseket, alkossatok velük mondatot: • görög katolikus egyház; • Zaporizzsjai Szics; • nemzeti függetlenségi mozgalom; • pravoszláv társaságok; • bástya; • iskolaszínház; • közjáték; • vertep (betlehemes – *a ford.*); • duma (epikai ének – a *ford.*).

6. Az alábbi emlékek felhasználásával jellemezzétek a korszak ukrán kultúrájának vívmányait.

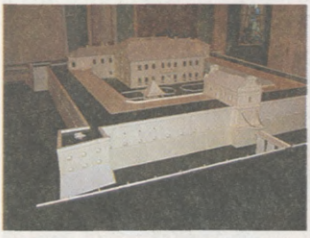

TÉMA

3 Az ukrán nép nemzeti-függetlenségi háborúja a 17. század közepén

3. TÉMA

112

A NEMZETI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ KEZDETE

15 A NEMZETI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ ELŐFELTÉTELEI ÉS KEZDETE

1. ***Mi idézte elő az ukrán nép nemzeti függetlenségi háborúját a lengyel uralom ellen.***
2. ***Bohdan Hmelnickij életrajzának mely adatai bizonyítják, hogy gazdag hadvezéri és diplomáciai tapasztalatokkal rendelkezett.***
3. ***Kik voltak Bohdan Hmelnickij legszűkebb környezetének tagjai.***
4. ***Milyen intézkedéseket tett Bohdan Hmelnickij a háborúra való felkészülés során.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Megmagyarázni az ukrán nép Rzecz Pospolita elleni függetlenségi háborújának okait.*
2. *A történelmi források alapján jellemezni Bohdan Hmelnickij egyéniségét és környezetének tagjait, véleményt nyilvánítani e személyiséggel kapcsolatban.*
3. *Meghatározni azokat az intézkedéseket, melyeket Bohdan Hmelnickij hozott a háborúra való felkészülés során.*
4. *Véleményt nyilvánítani a korszak meghatározó jelenségeiről.*

Bohdan Hmelnickij. *W. Gondius holland mester metszete. A 17. század közepe*

A kutatók véleménye szerint ez a portré tükrözi leghitelesebben az ukrán hetman külsejét. A művész A. Westerfeld rajza után készítette a metszetet, aki Janus Radziwill litván hetman udvari festője volt. A. Westerfeld saját szemével látta az ukrán hetmant az 1651. évi békeszerződés aláírása során egy katonai táborban, és megfigyelései alapján ábrázolta a külsejét. Ebből az időből származik A. Vimino velencei követ feljegyzése is, aki így írta le a hetmant: *„Termetét tekintve inkább magas, mint közepes növésű, nagy csontú és erős testalkatú. Beszéde és irányítókészsége arra vall, hogy józan gondolkodással és éles ésszel van megáldva... Viselkedése tapintatos és egyszerű, amiért szeretik a katonák, másfelől viszont szigorú regulával tart köztük fegyelmet."*

- *Hasonlítsátok össze a metszetet B. Hmelnickij írásos portréjával! Tapasztaltok-e ellentmondást közöttük?*
- *A diplomata által említett jellemvonások közül melyek fedezhetők fel a metszeten?*

Az események krónikája

1595–1657 – Bohdan Hmelnickij kiemelkedő politikus és hadvezér, az Ukrán Kozák Állam megalapítója életének évei.
1648 januárja – a nemzeti függetlenségi háború kezdete, B. Hmelnickij hetmanná választása.
1648 februárja – szövetségi szerződés megkötése a krími kánnal a katonai segítségnyújtásról.

1. Mi idézte elő az ukrán nép nemzeti függetlenségi háborúját a lengyel uralom ellen

A 16. század végén és a 17. század elején Ukrajnában jelentős változások mentek végbe, melyek a korabeli társadalom valamennyi rétegét érin-

tették, de leginkább a kozákságra voltak kihatással. Nem véletlenül tört ki éppen ekkor számos kozákfelkelés. És bár ezek a felkelések, K. Koszinszkij lázadásától kezdve, egyre szervezettebbek voltak, egyre nagyobb területekre terjedtek ki, a kozákok egyre nagyobb harci jártasságról tettek tanúbizonyságot, és egyre világosabban kirajzolódtak előttük mozgalmuk céljai, ugyanakkor ezeket a célokat továbbra sem érték el. Az ukrán földek helyzete a Rzecz Pospolita kötelékében továbbra sem változott.

Forrásmű

Az 1645–1646-os szejm küldöttei számára a volhíniai slachta által összeállított panasztételek részlete: *„A Rzecz Pospolitában a pravoszláv egyház olyan elnyomás alatt van, amelyet még a török rabságban sínylődő görögök sem tapasztaltak: elvették a pravoszlávoktól templomaikat, kolostoraikat és katedráikat, be vannak tiltva a szertartások, a szegény pravoszlávok áldozás nélkül halnak meg, nem lehet nyilvánosan temetkezni. Lublinban, Szokalban, Belzben és más városokban a templomok elvétele miatt a pravoszlávok kénytelenek titokban, a pincéikben és házaikban temetni a halottaikat."*

- *A Rzecz Pospolitában élő görögkeleti vallású emberek helyzetének mely sajátosságai derülnek ki az iratból?*

A lengyel kormány tudatában volt, hogy az ukrán földek feletti lengyel uralom számára a legnagyobb veszélyt a kozákok jelentik, ezért a legszigorúbb intézkedéseket hozták ellenük. Az 1638. évi szejm által elfogadott Előírások valamennyi kozákot, a lengyel hadsereg kötelékébe tartozó 6 ezer lajstromozott kozák kivételével, jobbágyparaszttá nyilvánították. A kozákosodás bármely jelét azonnal elfojtották. A lajstromozott kozákok elvesztették a jogukat, hogy hetmant és elöljárókat (sztarsinát) válasszanak maguknak – ezentúl a lengyel kormány nevezte ki őket a slachta soraiból. Zaporizzsjában állandó volt a lengyel őrség jelenléte, újjáépült Kodak vára. A kozákoknak megtiltották, hogy a kormány engedélye nélkül tengeri és szárazföldi hadjáratot indítsanak az Oszmán Birodalom vagy a Krími Kánság ellen. Arra kötelezték őket, hogy különféle munkákat végezzenek és súlyos adókat fizessenek.

Forrásmű

Részlet Bohdan Hmelnickijnek a lengyel királyhoz írt leveléből, mely 1647 második felére – 1648 elejére datálható: *„Az állami uraságok és sztároszták tűrhetetlenül nyomorgatnak minket, megfosztanak nemcsak törvényes vagyonunktól, de szabadságunktól is. Elveszik tanyáinkat, rétjeinket, kaszálóinkat, legelőinket, szántóföldjeinket, halastavainkat, malmainkat, méheseinket, pedig mindezek Ő királyi felsége tulajdonát képezik. Bármelyikük bármit elvehet erővel tőlünk, kozákoktól, minket pedig ártatlanul kifosztanak, bántalmaznak, gyilkolnak, tömlöcbe vetnek, birtokainkért halálra vernek, mint ahogyan már sokunkat megsebesítettek és megnyomorítottak. A mi ezredes uraink pedig ökegyelmeik önkéntes szolgáival, a sztárosztákkal együtt, ahelyett, hogy minket e bajoktól és támadásoktól megvédelmeznének, a kormányuraknak segédkeznek minket megrövidíteni."*

- *Mi háborította fel B Hmelnickijt a kozákság helyzetét illetően?*

Különféle megszorításokkal találták szembe magukat az ukránok a városokban is. A pravoszláv vallású polgárok csak külön kijelölt negyedekben lakhattak. Korlátozták őket a kézművesség és kereskedelem gyakorlásában, kizárták őket a városi önkormányzatokból, különféle adókat és kötelezettségeket róttak ki rájuk.

A majorságok meghonosodásával romlott az ukrán parasztság helyzete: felgyorsult az eljobbágyosítás folyamata, növekedett a robot mértéke, elterjedtek a különféle munkakötelezettségek és adók a földbirtokosok és az állam javára, fokozódott a parasztok kizsákmányolása a földesúri földek bérlői által.

Tehát a 17. század derekán a Rzecz Pospolita kormányának politikája kiélezte az ukrajnai helyzetet és általános társadalmi megmozdulást idézett elő.

2. Bohdan Hmelnickij életrajzának mely adatai bizonyítják, hogy gazdag hadvezéri és diplomáciai tapasztalatokkal rendelkezett

Az ukrán nép függetlenségi háborúját a Rzecz Pospolita ellen ***Bohdan Hmelnickij*** vezette. 1595. december 27-én született egy Csihirin környéki tanyán, Mihajlo Hmelnickij ukrán kisnemes családjában. Egy kijevi kolostor

Hetmani hatalmi jelvények és Bohdan Hmelnickij személyes tárgyai:
1) vízszentelő edény
2) szablya
3) ivóserleg
4) sapka
5) lovaglókorbács
6) jogar

iskolájában, majd a lvivi jezsuita kollégiumban tanult, így a hagyományos ukrán oktatás mellett megismerkedhetett a nyugat-európai eszmeiséggel is. Ez lehetővé tette számára számos nyelv – a régi irodalmi ukrán, a lengyel, a latin – alapos elsajátítását, másrészt kihatott a leendő hetman világnézetének alakulására is.

Miután hazatért Lvivből, B. Hmelnickij belépett a csihirini lajstromozott kozák századba, és már 1620-ban hadjáratba ment velük Moldvába a törökök ellen. Ott, a cecorai csatamezőn török fogságba esett. A kétéves török fogság alatt megtanult törökül és tatárul. Miután kiszabadult, folytatta a szolgálatot a csihirini ezredben. Részt vett Lengyelország oldalán az 1632–1634. évi szmolenszki háborúban, a Törökország elleni tengeri hadjáratokban, az 1637–1638. évi kozák felkelésben. Különféle diplomáciai megbízatásokat teljesített. Például 1638 de-

cemberében tagja volt annak a követségnek, amely a lengyel királlyal találkozott, hogy kieszközölje az Előírások pontjainak enyhítését. 1646–1647 folyamán IV. Ulászló lengyel királlyal arról tárgyaltak, hogyan vegyenek részt a kozákok Lengyelország törökellenes hadműveleteiben.

A tények azt bizonyítják, hogy B. Hmelnickij már akkoriban készült a Lengyelország elleni felkelésre. E célból igyekezett felhasználni a lengyel kormány Törökország elleni haditerveit, többek között a lengyel kötelékben végrehajtandó kozák tengeri hadjárat tervét. Ám a lengyel hatalom megneszelte B. Hmelnickij elképzeléseit, amit a leendő hetman magánéletének eseményei is bizonyítanak. Hamarosan összetűzésbe került Daniel Czaplinski (e.: csaplinszki) csihirini helyettes sztárosztával, aki el akarta venni a szubotyivi családi birtokot, s emiatt 1646 nyarán B. Hmelnickij Varsóba utazott. Ismeretes, hogy a király megerősítette a tulajdonjogát a tanyára. De Czaplinskit ez nem tántorította vissza. 1647 elején az ő parancsára megverték B. Hmelnickij fiát, tavasszal pedig elfoglalták Szubotyiv falut és elűzték onnan a leendő hetman családját.

Bohdan Hmelnickij hetmani zászlaja a stockholmi hadtörténeti múzeum (Svédország) trófeagyűjteményéből

A zászló Lengyelországból került Svédországba, a lengyelek pedig a kutatók szerint a beresztecskói ütközet után juthattak hozzá.

● Vizsgáljátok meg a hetmani zászlót, próbáljátok megfejteni a rajta levő betűket!

Így B. Hmelnickij a saját bőrén tapasztalhatta, hogy a Rzecz Pospolitában mily határtalan a mágnások és urak önkénye. Ezért legközelebbi elvbarátaival együtt hozzálátott a felkelés előkészítéséhez. Azonban szándékai kitudódtak, ezért 1647 őszén letartóztatták. December közepén sikerült megszöknie a börtönből, és egy kisebb kozák csapattal, valamint Timos fiával együtt Zaporizzsjába sietett.

Forrásmű

Aleppói Pál iratainak részlete az 1654. évi ukrajnai tartózkodásáról:

„Ami pedig Hmel hetmant illeti, ő az ezredeivel a városon (Bohuszlavon) kívül tartózkodott. Értesítették a megérkezésünkről. Szerdán délelőtt megérkezett a hír, hogy a hetman jön köszönteni pátriárka atyánkat... A városkapuhoz nagy kísérettel érkezett, melynek körében senki nem ismerte volna fel. Mindenkin pompás viselet és drága fegyverek voltak, ő pedig egyszerű rövid ruhát és olcsó fegyvereket viselt. Amikor messziről meglátta a pátriárkánkat, leszállt a lóról (így tettek azok is, akik vele voltak), odament hozzá, meghajolt, kétszer megcsókolta a ruhája szegélyét, megcsókolta a keresztet, majd a jobb kezét, a pátriárka urunk pedig megcsókolta az ő fejét...

Ez a Hmel koros ember, ám rendkívüli módon megáldotta a szerencse: egyenes jellemű, nyugodt, hallgatag, kedveli az emberek társaságát, mindennel maga szeret foglalkozni... Megtörténik, hogy ebéd közben valaki odamegy hozzá és megszólítja, ilyenkor suttogva beszélt, hogy senki ne hallja: ilyen szokás van náluk. Ami az asztalnál való ülést illeti, nem az asztalfőre ült, hanem a pátriárka urunkat ültette a fő helyre, megadva neki a tiszteletet.

Naplemente előtt a hetman elbúcsúzott pátriárka urunktól, kikísérve őt az erődből, felült a kocsijára, amelybe csak egy ló volt fogva. Ez nem királyi hintó volt drága kárpitokkal és sok csodás paripával, bár a hetmannak több ezer ilyen lova volt. A nagy zivatar ellenére azonnal útnak indult a seregéhez. Fehér esőkabát volt rajta."

Alberto Vimina velencei követ beszámolójának részlete az 1650-es ukrajnai, csihirini tartózkodásáról: *„Aki belép a szobájába, annak kezet nyújt és helyet mutat, ha kozákról van szó. Ebben a szobában semmilyen fényűzés sincs, a falakon nincs díszítés, csak az ülőhelyek. A szobában csak durva fapadok találhatók, melyek bőrpárnákkal vannak lefedve..., a feje fölött íj és szablya függ – az egyedüli fegyverek, melyeket viselni szokott. Az asztal sem fényűzőbb, mint a többi berendezés, abrosz nélkül esznek, a kanalakon és a poharakon kívül nem látni más ezüstöt. A hetman tudatosan rendezte be így a lakását, hogy ne felejtse el a helyzetét és ne váljék túl kevéllyé. Ellenben a hetman asztala nem szűkölködik jó és finom ételekben, valamint az országban szokásos italokban – pálinkában, sörben és mézben."*

- *Mi nyűgözte le a külföldieket a hetman személyiségében? Milyen erényekkel büszkélkedhetett?*

3. Kik voltak Bohdan Hmelnickij legszűkebb környezetének tagjai

Bohdan Hmelnickijnek sikerült a kozák hadsereg élére tehetséges hadvezéreket állítani. Ezek különböző társadalmi rétegekből származtak, de közös volt bennük a nemzeti függetlenségi háború és a hetman személye iránt érzett elkötelezettség. Filon Dzsalalij, Fegyir Vesnyak, Iván Hirja, Makszim Neszterenko, Makszim Krivonyisz, Timis Noszacs, a Vihovszkij, a Necsaj, a Zolotarenko és a Huljanickij testvérek, Mihajlo (Sztanyiszlav) Kricsevszkij, Iván Bohun, Osztap Gogol (Nyikolaj Gogol őse), Antin Zsdanovics, valamint Martin Nebaba alkották a hetman legszűkebb környezetét. Fegyir Vesnyakot például B. Hmelnickij tanácsadójának nevezték, Filon Dzsalalijról pedig azt írták a kortársak, hogy állandóan a hetman mellett tartózkodott.

Mihajlo Kricsevszkij holta utáni portréja

A kozák elöljárók közül többen a slachta soraiból kerültek ki. Érdekes életútja volt ***Mihajlo Kricsevszkij*** kijevi ezredesnek, aki részt vett 1648 és 1649 első felének valamennyi csatájában.

1643-tól a csihirini lajstromozott kozákok ezredesi tisztségét töltötte be. A zsovtyi vodi csatában állt át a felkelők oldalára, áttért a pravoszláv hitre és a Mihajlo nevet (addig Sztanyiszlavnak hívták) vette fel.

A felkelés Podóliára és Volhíniára való kiterjedése idején az egyik felkelő csapatot a terebovljai helyettes sztároszta fia, ***Sztanyiszlav Mrozovickij*** vezette, aki Krakkóban és Páduában járt egyetemre (Zbarazs ostrománál esett el). Emlékét *Morozenko* néven örökítette meg az egyik népdal.

A slachtából származó kozák főtisztek gyakran bekerültek a Főkancelláriába, mivel kitűnő képzettségűek voltak, ismerték a törvényeket és a diplomáciai etikettet.

Hellyel-közzel képviselve voltak a kozák sztarsinában a városlakók és a parasztok is. ***Martin Nebabát,*** az egykori korosztisivi polgárt, később csernyihivi ezredest a külföldi diplomaták B. Hmelnickij egyik legjobb ezredesének tartották.

Bahcsiszaraj a 18. században

4. Milyen intézkedéseket tett Bohdan Hmelnickij a háborúra való felkészülés során

Bohdan Hmelnickij hetmanná választása. A Szicsben, mely akkoriban a Mikitin Rih-foknál (jelenleg Nyikopol városa a Dnyipropetrovszki területen) helyezkedett el, a Rendeleteknek megfelelően a Rzecz Pospolitához hű őrség tartózkodott, mely egy lengyel csapatból és egy lajstromozott kozák ezredből állt. Ezért B. Hmelnickij elfoglalta a Tomakivka-szigetet, ahol erődítményt kezdett építtetni: árkokat ástak, sáncokat emeltek, amelyekre cölöpkerítést húztak. Kozákok kezdtek gyülekezni a Zaporizzsjai Sereg valamennyi földjéről. Miután jókora csapatot gyűjtött össze, B. Hmelnickij aktív hadműveletekbe kezdett. 1648. január 20-án közvetlenül a Szics alá vonult, január 24-én elfoglalta az összes dereglyét és a hadtápot, a következő napon pedig különösebb erőfeszítések nélkül elfoglalta magát az erődítményt is. Eközben a lajstromozott kozákok jelentős része átállt a felkelők oldalára. Kisvártatva összeült a kozák tanács, amelyen B. Hmelnickijt megválasztották hetmannak.

A felkelők hadseregének megszervezése. B. Hmelnickij felhívásokat küldött szét az ukrán néphez, amelyekkel a kozák sereg soraiba hívta az embereket. Beindította a lőporgyártást, megszervezte a fegyverzet és a muníció vásárlását, megegyezett a lajstromozott kozákokkal abban, hogy azok a hadműveletek kezdetével átállnak a felkelők oldalára.

III. Iszlám-Girej krími kán

Ugyanakkor a frissen választott hetman tárgyalásokat folytatott Törökországgal és főként a Krími Kánsággal. Megszerezve Törökország támogatását, az ukrán követek ***1648 februárjában–márciusában Bahcsiszarajban*** szerződést kötöttek ***III. Iszlám-Girej*** krími kánnal, mely szerint utóbbi katonai támogatást nyújt a Rzecz Pospolita elleni háborúban. Ezzel a módszerrel a hetman egy súlyos problémát remélt megoldani – a lovasság hiányát. Ezenkívül a kánnal kötött szerződés elhárította annak a veszélyét, hogy a Lengyelországgal vívott háború alatt a tatár és nogaj hordák hátba támadják a kozákokat.

B. Hmelnickij előkészületei nem maradhattak titokban a lengyel hadvezetés előtt. M. Potocki koronahetman bármi áron meg akarta előzni a felkelés kiterebélyesedését. Parancsára a kanyivi ezredes február 13-án Nyiz irányában előrenyomult, hogy elfojtsa a kozák megmozdulást. A következő napon maga Potocki is Cserkassziba indult, ahol a kormánycsapatok gyülekeztek. Amikor ezek a hadak a Zaporizzsjai Sereg földjére léptek, B. Hmelnickij kiadta a parancsot a hadjárat megindítására.

TUDÁSPRÓBA

1. Részlet „A Szemtanú krónikájá"-ból: *„Hmelnickij háborújának kezdete és okai kizárólag a pravoszláv hit lengyelek általi üldözése és a kozákokra kirótt büntetések, ugyanis azokat, akik nem voltak hajlandók a számukra szokatlan robot teljesítésére, várszolgálatra fogták, levelekkel küldték őket a városokba, ahol a sztároszták lovak csutakolására és gondozására, udvari kemencék fűtésére, kutyák fürdetésére és gondozására, udvarseprésre és más tűrhetetlen munkák végzésére kényszerítették őket."*
   • Miben látja a krónika szerzője a nemzeti-függetlenségi háború okait?
2. • Számoljátok ki, hány év telt el az ukrajnai lengyel uralom kezdete és a nemzeti-függetlenségi háború között?
3. Rakjátok időrendi sorrendbe B. Hmelnickij életének eseményeit.
4. **A felsorolt személyek közül válasszátok ki B. Hmelnickij harcostársait:** • M. Krivonyisz; • M. Kricsevszkij; • I. Bohun; • H. Huljanickij; • M. Nebaba; • P. Szahajdacsnij; • K. Koszinszkij; • I. Szulima; • F. Vesnyak; • I. Vihovszkij?
5. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mi idézte elő a 17. század derekának nemzeti függetlenségi háborúját? • A hetman életrajzának mely tényei hatottak ki személyiségének kialakulására? • Melyek voltak a III. Iszlám-Girej krími kánnal a katonai segítségnyújtásról kötött egyezmény okai?

16 BOHDAN HMELNICKIJ SEREGEINEK ELSŐ GYŐZELMEI A NEMZETI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚBAN

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Megmutatni a térképen az ukrán csapatok 1648-as hadjáratainak irányát és a fontosabb ütközetek helyét.*
2. *Meghatározni a fontosabb ütközetek szerepét a nemzeti függetlenségi harcban.*
3. *Elemezni a háború célját és menetét ismertető történelmi forrásokat.*
4. *Véleményt alkotni a háború főbb eseményeiről.*

1. ***Mi volt az eredménye a nemzeti függetlenségi háború első csatáinak.***
2. ***Mivel fejeződött be a Piljavci melletti csata.***
3. ***Hogyan ment végbe az ukrán sereg galíciai hadjárata és mi volt az eredménye.***
4. ***Mely történelmi források tanúskodnak a nemzeti függetlenségi háború céljáról.***

Bohdan Hmelnickij bevonulása Kijevbe 1648 decemberében. *M. Ivaszjuk festményének részlete*

Forrásmű

V. Miaskiwskinak, a lengyel kormány által 1649 elején Hmelnickijhez küldött követség tagjának naplójából: *„Maga a pátriárka (a jeruzsálemi Paiszij) ezer lovassal ment ki a városból az ő (B. Hmelnickij) fogadására, és a helyi metropolita (Sz. Kosziv) helyet adott neki a szánon maga mellett, a jobbján. Az egész nép kivonult a városból, az egész köznép üdvözölte őt. Az akadémia úgy üdvözölte őt a beszédeiben, mint Mózest, a nép megmentőjét a lengyel rabság alól, szerencsés előjelet látván a személyében és Isten küldöttének nevezvén őt. A pátriárka a legfényesebb fejedelem címet adományozta neki. Elsütötték a várban és a városban található összes ágyút és egyéb fegyvert."*

B. Hmelnickij ünnepélyes bevonulását Kijevbe Mózes próféta hőstettéhez hasonlították, ahhoz a bibliai hőshöz, aki kivezette a zsidó népet az egyiptomi fogságból.

3. TÉMA

- *Hogyan jellemzi ez a hasonlat a korabeli ukrán társadalmat, hisz később az európai gondolkodók Mózes hőstettét a leigázott népek szabadságharcának szimbólumaképp emlegették?*
- *Hogyan ábrázolja a festő B. Hmelnickij bevonulását Kijevbe az 1648-as győztes csaták után? Milyen ellentmondásokat tapasztaltatok a festmény és a forrásmű között?*

Az események krónikája

1648 májusa – a Zsovtyi Vodi és Korszuny melletti csaták.
1648 szeptembere – a piljavci csata.
1648 szeptembere–novembere – az ukrán sereg ostromgyűrűje Lviv és Zamosc körül.
1648–1668 – II. János Kázmér király uralkodása a Rzecz Pospolitában.
1648 decembere – Bohdan Hmelnickij ünnepélyes bevonulása Kijevbe.

Történelmi térkép

Vizsgáljátok meg a térképet a 121. oldalon

- Honnan indult útnak B. Hmelnickij felkelő serege 1648 tavaszán?
- Hol zajlott le a nemzeti-függetlenségi háború első és második csatája?
- Hová vonult Hmelnickij serege az első csaták után?
- Hol zajlott le az 1648. év utolsó, legnagyobb ütközete?
- Versenyezzetek párokra osztódva, ki tud kimerítőbb térképészeti információt szerezni a csatákról, hadjáratokról, határokról, területekről a nemzeti-függetlenségi háború 1648–1649. évi eseményei alapján!

1. Mi volt az eredménye a nemzeti függetlenségi háború első csatáinak

A felkelők ellen vonuló lengyel seregek Cserkasszi vidékén gyülekeztek ***Mikolaj Potocki*** királyi hetman és ***Martin Kalinowski*** tábori hetman vezetésével. Úgy döntöttek, hogy két osztagot indítanak Zaporizzsjába, amelyek majd a fészkében fojtják el a felkelést. A parancs szerint az egyik lengyel sereg (ezt Stefán, M. Potocki fia vezette) szárazföldön haladt előre, a másik csapat pedig csónakokkal követte őket a Dnyeperen. A két hetman a főerőkkel Cserkassziban maradt arra az esetre, ha a felkelők lendülnének támadásba.

A Zsovtyi Vodi melletti csata. Egy hét alatt S. Potocki csapata elérte a Zsovtyi Vodi sztyeppi folyó partját. Ekkor B. Hmelnickij már jelentős erőkkel rendelkezett: 8 ezer kozákkal és 20 ezer hordai (tatár és nogaj) lovassal, akiket Tuhaj-bej perekopi mirza vezetett. E sereggel indult a lengyel had és a lajstromozott kozákok fogadására, s április 19-én Zsovtyi Vodinál találkozott az ellenséggel. A lengyelek kénytelenek voltak tábort verni.

A kozákok szoros blokád alá vették a lengyel tábort, így S. Potocki nem értesíthette a főerőket a történtekről. Időközben a lajstromozott kozákok valamennyi ezrede átállt B. Hmelnickij oldalára.

A döntő küzdelem ***május 6-án*** kezdődött, s a lengyelek vereségével ért véget. A támadást folytató szövetséges kozák-tatár sereg északnyugati

Az 1648–1655. évi nemzeti függetlenségi háború

irányba nyomult előre és Korszuny közelében bekerítette a két koronahetman táborát.

A korszunyi csata. B. Hmelnickij alaposan felkészült a tábor ostromához, s ez arra kényszerítette a lengyel sereget, hogy visszavonuljon Bohuszlav irányába. ***Május 16-án*** a szekértábor-alakzatban haladó lengyel sereg Horohova Gyibrova mellett elérte azt a helyet, ahol Makszim Krivonyisz hatezer kozákkal csapdát állított nekik a mocsaras erdőben. A B. Hmelnickij vezette főerők és M. Krivonyisz csapatának egyidejű támadása szétmorzsolta a lengyeleket.

A Zsovtyi Vodinál és Korszuny alatt aratott győzelmek jeladásul szolgáltak a felkelésre egész Ukrajnában, az ukrán hadsereg számára pedig a nyugati hadjárat megkezdésére. B. Hmelnickij Bila Cerkvában gyűjtötte össze a seregét, létrehozta az új hatalmi szerveket, Jobbparti Ukrajna felszabadításának vezetésével pedig *Makszim Krivonyiszt* bízta meg.

Július végére felszabadult a lengyel uralom alól Balparti Ukrajna egész területe, augusztus végéig pedig a Braclavi, a Kijevi, a Podóliai (Kamjanec város kivételével) vajdaságok Jobbparti Ukrajnában, ezenkívül a Volhíniai vajdaság keleti és déli része is.

2. Mivel fejeződött be a Piljavci melletti csata

Az eredménytelen béketárgyalások után 1648 szeptemberében újrakezdődtek a hadműveletek. A királyi sereg és az ukrán haderő a Sztarokosztyantinyiv közelében fekvő **Piljavci** városka (jelenleg Piljava község a Hmelnickiji területen) találkozott egymással.

Ezúttal a felkelők válogatott erői vonultak csatába a legtapasztaltabb ezredesek vezetésével. Piljavci mellett az ukrán hadsereg létszáma meghaladta a 100 ezer főt. A lengyelek felfegyverzett szolgáikkal együtt sem voltak 80–90 ezernél többen.

A korszunyi vereséget követően M. Potocki és M. Kalinowski királyi hetmanok fogságba estek. Helyettük a lengyel kormány a hadsereg élére ***Wladiszlaw Zaslawski*** herceget, ***Mikolaj Ostrorog*** királyi testőrtisztet és S. Koniecpolski királyi nagyhetman fiát, ***Alexandert*** állította. A

Makszim Krivonyisz harca Jarema Wisniowieckivel (e.: visnyevecki). *M. Szamokis festménye. 1934*

kinevezésről értesülve B. Hmelnickij ekképpen jellemezte a hadvezéri hármast: „a párna" (pufók testalkata miatt), a „latin" (inkább a tudományok, semmint a hadakozás iránt volt huzalma) és a „gyerek" (fiatalsága és tapasztalatlansága miatt). Piljavci alatt a lengyel seregben könnyelműség és rendetlenség uralkodott. A gyors győzelemben bízó nemesség úgy indult a hadjáratra, mint holmi vadászatra.

Lengyel „szárnyas" huszár.
17. század

A döntő ütközet ***szeptember 13-án*** kezdődött. A hajnali napsugár már csatarendbe felsorakozva találta az ukrán, krími tatár és nogaj csapatokat. Hmelnickij serege határozott csapással elfoglalta az Ikva-folyó gázlóját. Hamarosan a kozákok megkezdték az ellenség üldözését. A lengyel hadvezetés nem volt képes

biztosítani a szervezett visszavonulást. A meneküló lengyel sereg fegyvereit és felszerelését eldobálva hagyta el a harcmezőt.

A piljavci csata vereséggel végződött a lengyel hadsereg számára, viszont a felkelőket újabb diadalokra sarkallta. Az ukrán sereg fő erői ezután Hmelnickij vezetésével Lviv felé vették az irányt.

Forrásmű

Samuil Twardovski, a 17. század legnépszerűbb lengyel krónikája, a „Polgárháborúk" szerzője a következőképpen írja le a piljavci csatát: *„Megindultak... a zászlóaljak egymás után, zászlós kopjákkal, mint a kinyílt mák, sisakokban. Soha nem látott a mi világunk addig oly kitűnő embereket és lovakat... Aranyként csillogtak a pajzsaik, tollforgóik, lófarkos zászlóik, pallosaik és szablyáik, a sok ezüsttől roskadoztak a sátrak, szekrények és asztalok... Nem tudták, hogy ezt a sok gazdagságot, mint a vásáron, hamarosan olcsó vasra cserélik fel, muskétákra, szíjakra, kender kötőfékekre, vászonra, köpenyekre és olcsó dolgokra... Harcra váltottak át a vaspáncélosok...*

...Alighogy megvirradt, a ravasz ellenség összeszedte az ezredeit, és a tatárokat, kikből több mint négyezer volt náluk, előre állította, a lövészek nagyobb részét pedig tatár gúnyába öltöztette át, hogy külsejükkel rémületbe ejtsenek minket. Ez a ravaszság jól sikerült nekik. Amikor váratlanul, hatalmas tömegben nekünk rontottak a környező erdők által visszhangzott „Allah! Allah!" kiáltásokkal, a minket már este óta elfogó bizonytalanság még inkább megerősödött bennünk. Azok a csapatok pedig megtámadták a védőtorlaszhoz legközelebb eső sáncot... A gázló körül nagy harc bontakozott ki. Amikor megérkezett ide a huszárok népes csapata, a nagy tumultusban nemcsak az ellenséggel szembefordulni voltak képtelenek, de még a kopjáikat sem tudták felemelni, kénytelenek voltak a kopjákkal a földet szántani, a zászlóikkal pedig a sarat söpörni... Ekkorra már a torlasz mögötti sáncot elfoglalták, az egész gyalogságot az ágyúkkal együtt megsemmisítették, a túlsó partra átkelt lovas zászlóaljak közül pedig egy sem tért vissza épségben... A szétvert sereg rendezetlenül menekült. Lovaikat ösztökélve alig álltak meg a Visztulánál, hogy letöröljék verítéküket és lecsillapítsák szívüket, mely nehéz kalapácsként dobolt."

- *Hogyan értékeli a lengyel krónikás a piljavci csatát? Mivel magyarázza a vereség okait?*
- *A krónikás mely állításaival értetek egyet?*
- *Milyen gondolatokkal egészítenétek ki ezt a véleményt a lengyel sereg vereségét illetően?*

3. Hogyan ment végbe az ukrán sereg galíciai hadjárata és mi volt az eredménye

A felkelő hadsereg sikeres hadjárattal nyomult nyugat felé. ***1648. szeptember 26-án*** ostromgyűrűbe zárták ***Lvivet.*** A városi elöljáróság, nem látván más kiutat, tárgyalásokat kezdeményezett. A hetman azt követelte a lengyel hadvezetéstől és a város vezetőitől, hogy adják ki neki gyűlölt ellenségeit, J. Wisniowieckit és M. Ostrorogot. Csak miután megtudta, hogy azok már Zamoscba szöktek, hagyott fel a város ostromával. Még megvárta a tatár segédcsapatok kifizetéséhez elengedhetetlen váltságdíjat, majd Zamosc alá vonult és ostrom alá vette a várost.

II. János Kázmér.
W. Gondius metszete

November elején, ***Zamosc*** ostroma alatt, B. Hmelnickij tárgyalásokat kezdett a lengyel kormánnyal. A hetmant a hadsereg nehéz helyzete kényszerítette a hadjárat felfüggesztésére: legfeljebb 30 ezer harcképes embere maradt, nem volt elegendő ágyúja, lőszere és élelmiszere, általános kimerültség lett úrrá az embereken, közeledett a tél. Ráadásul kitört a pestis (a járványnak esett áldozatul M. Krivonyisz is). Hmelnickij döntésére hatással volt a tatárok visszatérése a Krímre, valamint a litván hadsereg Kijev és Csernyihiv vidéke elleni támadásának veszélye is. Lengyelország katonai erői pedig kiméríthetetleneknek tűntek. Mindezt figyelembe

véve a hetman beleegyezett a kozák tanács és az elöljáróság határozatába, és megkötötte a békét az újonnan választott lengyel királlyal, ***II. János Kázmérral.*** Zamosc blokádját feloldották, és 1648. november 14-én Hmelnickij megindult csapataival a Dnyeper mentére. A győzedelmes 1648-as hadjárat véget ért. Azonban a Zamosc alatt megkötött béke ellenére a hetman nem szándékozott abbahagyni a fegyveres harcot. Úgy tervezte, hogy 1649 tavaszán újra összegyűjti csapatait, segítségül hívja a tatárokat és újrakezdi a hadműveleteket.

A Piljavci melletti győzelem, valamint az ukrán hadsereg Lviv és Zamosc elleni hadjárata következtében 1648 novemberéig majdnem az összes ukrán föld felszabadult a lengyel uralom alól.

1. Bohdan Hmelnickij és Tuhaj-bej Lviv alatt. *Jan Matejko festményének részlete*

A lengyelek között népszerű volt a legenda duklai Szent Jánosnak, a bernardista kolostor egykori védőszentjének csodás közbelépéséről, mely szerint az megjelent Lviv fölött a fellegekben és meghátrálásra kényszerítette a kozáktatár csapatokat.

2. A lvivi magisztrátus követei B. Hmelnickij hetman táborában Lviv alatt 1648-ban. *J. Tribackij festménye*

B. 4. Mely történelmi források tanúskodnak a nemzeti függetlenségi háború céljáról

B. Hmelnickij ***1648. december 23-án*** ünnepélyesen bevonult Kijevbe, ahol a győztest, mint mindig, örömmel fogadták. Az ukrán ezredek fogadására kivonult az akkortájt Kijevben tartózkodó Paiszij jeruzsálemi pátriárka, valamint Szilveszter Kosziv kijevi metropolita. A kijevi-mohilai akadémia diákjai a hős tiszteletére elszavalták saját dicsőítő verseiket. Az 1649-es esztendő elején Hmelnickij közzétette a Rzecz Pospolita elleni háborús szándékát. Ez februárban történt, amikor Perejaszlavban tárgyalt a királyi követséggel, amelyet Adam Kisiel (e.: kiszel) braclavi vajda vezetett. Válaszul a lengyel követek által előterjesztett békefeltételekre, a hetman megfogalmazta a háború végső célját. Beszédét a kutatók az ukrán állam felépítésének programjaként értékelik. A lengyel követekkel folytatott megbeszéléseken világosan megalapozta az ukrán nép jogát saját állama létrehozására etnikai határain belül. A hetman fölvetette a lengyel király uralmától való függetlenség eszméjét. Eközben hangsúlyozta, hogy az Ukrán Kozák Államot a Kijevi Rusz utódának kell tekinteni.

Forrásmű

Perejaszlavban 1649 februárjában a lengyel követekhez intézett beszédében B. Hmelnickij kijelentette: *„Igaz, hogy én kicsi és jelentéktelen ember vagyok, de Isten megadta nekem, hogy orosz egyeduralkodó legyek. Kiszabadítom a lengyel rabságból az egész orosz népet, és ahogyan eleinte a saját káromért és sérelmemért harcoltam, úgy fogok most harcolni a pravoszláv hitünkért... A határon túl nem fogok háborúzni, a törökre és tatárra kardot nem emelek, elég nekem Ukrajna, Podólia és Volhínia, elég bőség és vagyon van a saját földemen és fejedelemségemben, Lvivben, Holmban és Galíciában. És megállva a Visztulánál, azt mondom a távolabbi lengyeleknek: üljetek és hallgassatok, lengyelek! De ha a Visztulán túl is kiabálni fognak, biztosan ott is megtalálom őket. Egy herceg és nemesasszony sem marad itt Ukrajnában, aki pedig egy kenyeret akar velünk enni, engedelmeskedjen a Zaporizzsjai Seregnek."*

- *Miben látta B. Hmelnickij a lengyelekkel vívott háború végső célját? Hogyan nyilvánult ez meg 1649 elején a királyi követekkel tartott találkozón elhangzott beszédében?*
- *Milyen eszközökkel kívánta a hetman elérni ezt a célt?*

TUDÁSPRÓBA

1. A korszunyi csata után Adam Kisiel braclavi vajda a következőket írta Macej Lubenszki gnieznoi érseknek, aki a „király nélküli időszakban" Lengyelország vezetője volt (IV. Ulászló 1648-ban meghalt): *„Szörnyű változások történtek a mi Hazánkban: a Rzecz Pospolita hadseregét szétverték és teljesen megsemmisítették, mindkét hetmanból szerencsétlen fogoly lett... Mint ahogyan a naplementével beáll a sötétség, úgy hunyt ki királyunk halálával a Rzecz Pospolita békéje, boldogsága és dicsősége, köszöntött be a soha nem látott szerencsétlenség és állandó hanyatlás, amikor a Hazánkat, melyet*

nem tudott legyőzni sem a török szultán, sem számos más uralkodó, most meghódította egy áruló kozák, aki a pogányokkal szövetkezett. Most a rabok uralkodnak felettünk, most ő hoz létre új fejedelemséget. Szerencsétlen testvéreink a hirtelen jött veszélyben elhagyják fészkeiket és házaikat, mások – ami még drágább – a családjaikat, és a királyság belseje felé menekülnek. Innen származott hazánk ereje seregekben, adókban, emberekben és birtokokban – mindezeket a határ menti tartományokat saját, fegyverrel szerzett tulajdonának nyilvánította... Az egész világ által ismert erőközpontot saját birtokává tette. Az esztelen pórnép, elragadtatva azzal, hogy ő csak a nemesi rend ellen harcol, de a köznépet kíméli, megnyitja előtte a városokat és várakat, győztes triumfátorként vezeti őt be, alattvalóivá válnak. Ő pedig Kijevet fővárosává nevezte ki, és bár az összes főúr elmenekült, úgy a világiak, mint mindkét egyház képviselői, megparancsolta a megmaradt követeknek, hogy készüljenek az ő bevonulására".

• Mi tanúskodik a dokumentumban a nemzeti-függetlenségi háború kiterebélyesedéséről? • Az idézett részletben mi bizonyítja a szerző elfogultságát a kozákokkal szemben?

2. **Nevezzétek meg a nemzeti-függetlenségi háború csatáit:** • a Zsovtyi Vodi melletti; • korszunyi; • zsovnyini; • piljavci; • hotini.

3. • Számítsátok ki, hány év telt el a lengyel elnyomás elleni nemzeti függetlenségi háború kezdetétől napjainkig.

4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Hol zajlottak le és mivel végződtek B. Hmelnickij seregének első csatái a lengyelekkel? • Mivel fejeződött be a piljavci csata? • Milyen eredménnyel járt 1648 őszének katonai hadjárata? • Mi késztette az ukrán hetmant arra, hogy 1648 novemberének elején leállítsa a hadműveleteket? • Miben látta B. Hmelnickij a lengyelekkel vívott háború végső célját? Hogyan nyilvánult ez meg az 1649-es év elején a királyi követekhez intézett beszédében?

5–6. • Hasonlítsátok össze a zsovtyi vodi, a korszunyi és a piljavci csaták következményeit. Határozzátok meg mindegyikük hatását a nemzeti függetlenségi háború menetére. • Vonjatok le általánosító következtetéseket az 1648-as év katonai-politikai eseményeiről.

17 A NEMZETI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ KATONAI-POLITIKAI ESEMÉNYEI 1649–1651-BEN

• Ezen az órán megtanuljátok

1. *Megmutatni a térképen az ukrán sereg 1649–1651. évi hadjáratainak irányait és a fontosabb csaták helyszíneit.*
2. *Meghatározni 1649–1651. valamennyi jelentősebb ütközetének szerepét a nemzeti-függetlenségi háború kiterebélyesedésében.*
3. *Összehasonlítani a zborovi és a Bila cerkvai békeszerződések feltételeit.*
4. *Elemezni a fontosabb csatákkal kapcsolatos történelmi forrásokat.*
5. *Véleményt nyilvánítani a háború főbb eseményeinek lefolyásáról.*

1. ***Hogyan ment végbe és mivel végződött az 1649-es zborovi-zbarazsi hadjárat.***
2. ***Mik voltak az zborovi szerződés okai és mit tartalmazott.***
3. ***Hogyan zajlott le és milyen eredményekkel járt a beresztecskói csata. Miről lett híres Iván Bohun.***
4. ***Mit tartalmazott a Bila cerkvai békeszerződés.***

Forrásmű

Részlet a Zaporizzsjai Seregnek 1649. februárjában a Rzecz Pospolita királyához és a lengyel kormányhoz benyújtott követelményei cikkelyeiből: *„Mindenekelőtt azt kérjük, hogy a törökénél is rosszabb rabság, amelybe a régi görög hitéhez ragaszkodó rusz népünk került, az unióig visszamenőleg legyen eltörölve, vagyis a régi időkhöz hasonlóan ma is az ősi Rusz egész területén a görög törvények érvényesüljenek. Hogy a rusz népnek a Korona és Litvánia kötelékében maradjanak meg birtokai és minden temploma. Az unióról szó se essék, csak a római és görög törvények maradjanak, mivelhogy Rusz Lengyelországgal egyesült... Amikor csak ez a két törvény, a római és a görög marad meg, mint ahogyan korábban is volt, akkor az unió nem fogja zavarni keresztény népünket, testvéreinket, és nélküle mi valóban egyetértésben fogunk élni... Kérjük, hogy a kijevi vajda a rusz népből való legyen és a görög törvényeket tartsa be, ... hogy a mi kijevi metropolitánk helyet kapjon király őfelsége szenátusában, hogy mi, Rusz, legkevesebb három szenátorral bírjunk: a világiak közül – a vajda és a kijevi erődparancsnok, akik a szenátusban védelmeznék hitünket és a rusz nép jogait”.*

- *A részlet alapján állapítsátok meg, mi háborította fel leginkább az ukránokat helyzetüket illetően.*

Az események krónikája

1649 júniusa–augusztusa – Zbarazs erődjének bekerítése az ukrán sereg által.
1649 augusztusa – a zbarazsi csata. A zborovi békeszerződés megkötése.
1651 júniusa – a beresztecskói csata.
1651 szeptembere – a Bila cerkvai békeszerződés megkötése.

Történelmi térkép

Vizsgáljátok meg a 121. oldalon látható térképet.S
- Hol zajlottak az 1651. év főbb hadjáratai?
- Ukrajna mely történelmi-néprajzi régióinak térségeiben történtek ezek az események?

3. TÉMA

128

A NEMZETI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ KEZDETE

1. Hogyan ment végbe és mivel végződött az 1649. évi zborovi-zbarazsi hadjárat

A lengyel seregek 1649 tavaszán, megsértve a perejaszlavi fegyverszünetet, hadműveleteket indítottak Podólia határ menti földjein. Válaszul B. Hmelnickij általános mozgósítást rendelt el. A hetman nyugatra vezette a fő kozák erőket abban a reményben, hogy ott kerül sor a döntő csatára. Azonban kiderült, hogy a lengyel király több irányból szándékozik támadni lengyel és litván seregeivel. A döntő csapás a királyi sereg feladata volt, melynek egyes alakulatai már megütköztek a kozákokkal Volhíniában és Podóliában. ***Janusz Radziwill*** litván hetman azt a feladatot kapta, hogy a fehérorosz földeken keresztül Kijev irányába haladjon, és támadja hátba a kozák hadsereget. Hogy biztosítsa a nyugalmat északon, Hmelnickij kozák

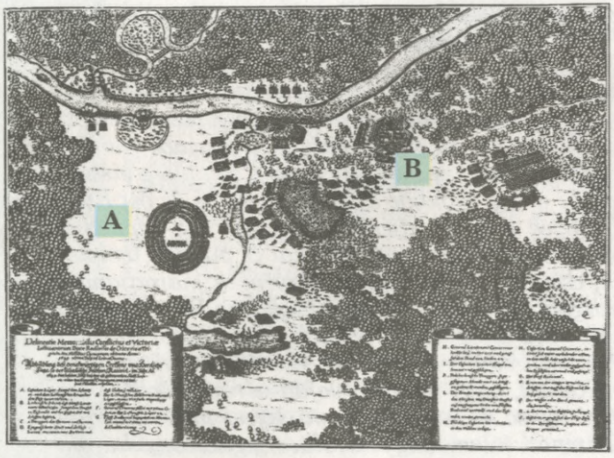

Az 1649-es lojevi csata vázlata. *Az „Európa színtere"című német krónika részlete, mely Európa katonai-politikai eseményeit írta le 1619-től 1718-ig.*

A – Janusz Radziwill tábora
B – Mihajlo Kricsevszkij tábora

ezredeket küldött Belorussziába ***Mihajlo Kricsevszkij*** kijevi ezredes vezetésével. A kozák osztagok ***július 21-én Lojev*** alatt ütköztek meg Radziwill seregével. A kozákok vereséget szenvedtek. A súlyosan sebesült ezredes fogságba esett, ahol két nap múlva belehalt sebeibe. De a litvánok oly drága árat fizettek a győzelmükért, hogy nem mertek beljebb hatolni az ukrán földekre. Így tehát M. Kricsevszkij élete árán is teljesítette Hmelnickij parancsát – bármi áron megállítani Radziwill támadását. Ezalatt a kozákok fő erői Ternopol vidékén összpontosultak. Itt, Zbarazs és Zborov alatt mentek végbe 1649 tavaszán és nyarán a fő hadműveletek.

A zbarazsi-zborovi hadjárat. A lengyel csapatok Sztarokonsztyantinov alatt gyülekeztek, hogy a kozákok ellen vonuljanak. A hír Hmelnickij seregének közeledtéről teljesen váratlanul érte őket, ezért a visszavonulás mellett döntöttek.

A lengyel csapatok ***Zbarazshoz*** vonultak. Egy részük a zbarazsi várban és a városban rendezkedett be, a többi a közelben hozzálátott egy tábor építéséhez. De még be sem fejezték, amikor június 30-án megérkezett az ukrán és a tatár lovasság.

Megkezdődtek a hadműveletek, a lengyel tábort szoros ostromgyűrű vette körül. ***Július 27-én*** a kozákok döntő támadásba lendültek. A küzdelem három órán át tartott. A lengyelek elkeseredetten védekeztek. Másnap B. Hmelnickij arról értesült, hogy János Kázmér király vezetésével Varsóból elindult a lengyel fősereg Zbarazs felé. Ezt figyelembe véve a hetman változtatott a hadműveletek tervén. A kozák sereg nagyobbik, Hmelnickij vezette része az ellenségtől észrevétlenül elhagyta Zbarazst és a király fogadására indult.

A zborovi csata 1649. augusztus 5-6-án zajlott le. Az augusztus 6-ra virradó éjjel Hmelnickij bekerítette a lengyel tábort. Hajnalban a kozák seregek egyidejű támadást indítottak a város, a gázló és a Sztripa folyó hídjai ellen, hogy elvágják az összeköttetést Zborov és a királyi tábor között. A város elfoglalása után a kozák erők a királyi tábor ellen indultak. A lengyel katonák tömegesen szöktek meg, a helyükön maradottak pedig reménytelen helyzetbe kerültek. B. Hmelnickij teljesen megsemmisítette volna az ellen-

Az 1649. évi zborovi lajstrom címlapja és utolsó oldala B. Hmelnickij címerével és aláírásával, valamint Iván Vihovszkij aláírásával és a Zaporizzsjai Sereg pecsétjével

fél erőit, ha III. Iszlám-Girej krími kán, felrúgva az előzetes megállapodást, át nem áll az király oldalára.

Mivel egyidejűleg nem volt képes a krími kán és Lengyelország ellen is harcolni, Hmelnickij kénytelen volt békeszerződést kötni az utóbbival.

2. Mik voltak a zborovi szerződés okai és mit tartalmazott

A helyzetet tovább bonyolította, hogy a krími kán külön tárgyalt Lengyelországgal. Ő a lengyel–ukrán háborút és a tatárok abban való részvételét saját céljai elérésére akarta felhasználni – biztosítani szerette volna a lengyel király támogatását egy Moszkva elleni lehetséges háborúban. A krími kán a kozákok tudta nélkül megegyezett a lengyel kormánnyal, ezzel semmissé tette az ukrán hadsereg győzelmeit. Ilyen körülmények között B. Hmelnickij nem akármilyen diplomáciai bravúrt és politikai tettet valósított meg: az ukrán hetmannak sikerült megőriznie a nemzeti függetlenségi háború első két évének fő vívmányát – az ukrán államot.

Kemény tárgyalások után ***1649. augusztus 8-án*** megkötötték a ***zborovi békeszerződést***. Ennek értelmében az egykori Kijevi, Braclavi és Csernyihivi vajdaságok területe a hetman hatalma alá került, ezeken a földeken nem állomásozhattak lengyel csapatok, az állami hivatalokat pedig csak pravoszlávok tölthették be. A lajstromozott kozákok létszámát 40 ezer főre emelték. A háború valamennyi részvevője számára kegyelmet hirdettek ki. A nemesek visszatértek a birtokaikra, a parasztoknak pedig a háború előtti kötelezettségeiket kellett teljesíteniük a földesúri birtokokon.

A kényszerítő körülmények miatt megkötött zborovi béke nem felelt meg a nemzeti függetlenségi háború tényleges sikereinek. Ennek ellenére rendkívüli jelentőséggel bírt az ukrán államiság eszméjének fejlődése szempontjából, mivel az ukrán–lengyel viszonyok történetében Ukrajna mint kozák állam először érte el bizonyos fokú önállóságának elismerését. Ez lehetőséget biztosított a hetmani kormány számára a függetlenségért vívott harc folytatására.

A beresztecskói csata. *János Kázmér lengyel király szarkofágjának dombormúve a párizsi Saint-Germain de Pres templomban, 1672*

A dombormúvön a kozákok harc közben vannak ábrázolva. Jól látható, hogyan bántak a kozákok a lőfegyverrel. Három sorban álltak fel: az első sor tüzelt a muskétákkal, a második sor felkészült a tüzeléshez, a harmadik pedig töltötte a puskát. A kozákok kabátban, sapkában és csizmában vannak, muskétával és bal oldalukon szablyával vannak felfegyverkezve.

3. Hogyan zajlott és milyen eredményekkel járt a beresztecskói csata. Miről lett híres Iván Bohun

Az 1650-es esztendő folyamán Lengyelország a B. Hmelnickij elleni háború újabb szakaszához készülődött. Az év végén összehívták a szejmet, amely jóváhagyta az Ukrajna elleni háború tervét. Főparancsnokokká a tatár fogságból kiszabadult M. Potockit és M. Kalinowskit nevezték ki.

A hadműveletek az ***1651. február 10-re*** virradó éjjelen kezdődtek meg. A M. Kalinowski tábori hetman által vezetett királyi sereg elfoglalta a podóliai Kraszne városkát. A kegyetlen harcban a braclavi ezred csaknem valamennyi kozákja elesett. Kalinowski csapatai Kraszne alól Vinnica felé vonultak, hogy a további előrenyomulásuk támaszpontjává tegyék azt, és február végére ostromzárat vontak a város köré. Azonban a Vinnica alatti harcok nem jártak sikerrel a lengyelek számára, hadseregük jelentősen meggyengült.

A döntő ütközet a lengyel és az ukrán sereg fő erői között ***1651. június 18 és 30-a*** között zajlott le a volhíniai ***Beresztecsko*** közelében. A csata helyszínéül a Sztir és a Pljasivka-folyók közét szemelték ki. Június 18-ának reggelén kezdődtek meg a beresztecskói ütközet kezdetét jelentő összecsapások. A benne részt vevő harcosok számát tekintve ez volt a nemzeti függetlenségi háború legnagyobb csatája. A lengyel sereg 150 ezer főből állt, de beleszámítva a felfegyverzett és harcképes szolgákat is, az összlétszám meghaladta a 200 ezer főt. B. Hmelnickij hadát 60 ezer kozák, 40 ezer paraszt, városlakó és szolga alkotta, de a 100 ezres tatár horda csatlakozásával az összlétszám elérte a 200 ezer főt.

Az első nap sikertelen volt a kozákok és a krími lovasság számára, ám a következő napon már előnybe kerültek. A döntő csata napján, június 20-án, amikor B. Hmelnickij már biztos lehetett a győzelmében, a tatárok váratlanul elhagyták a csatamezőt: III. Iszlám-Girej krími kán nem akarta a lengyel sereg vereségét, és ezért előzetesen tárgyalásokat kezdett a királlyal. Hogy megóvja a kozák erőket a megsemmisítő vereségtől, B. Hmelnickij a Pljasivka-folyóhoz vonta vissza a hadseregét, melynek mocsaras partjai megbízható hátvédül szolgálhattak a sereg számára. Miután kiadta a parancsot a földsáncokkal megerősített tábor építésére, a hetman a kán után indult, hogy visszatérítse a tatárokat a csatamezőre. A kán azonban foglyul ejtette Hmelnickijt.

Az ukrán tábor ostroma. A kozákok tíz napon át hősiesen védték a tábort, visszaverték a lengyelek összes támadását. A helyzet azonban egyre súlyosbodott. A legnyugtalanítóbb az egységes cselekvési terv hiánya volt. A kozák főparancsnokságban nem volt egyetértés. Egyesek a tábor elhagyását javasolták, mások védekezésre szólítottak fel. Eközben az ostromzár egyre szorosabbá vált. Egyre jobban érződött az élelem és az ivóvíz hiánya. Sok kozák, reménytelennek ítélve a helyzetet, megszökött a táborból vagy átállt a király oldalára. E bonyolult helyzetben ***Iván Bohunt*** nevezték ki hetmannak. A tanács ugyanakkor döntött az ostromzárból való kitörésről is.

Az ukrán hadsereg kitörése az ostromzárból. A kozák sereg harcképes részének kitörését június 30-ra virradó éjjelre tűzték ki. A kozákok rögtönzött hidat építettek a Pljasivkán és az ellenségtől észrevétlenül kisurrantak a bekerítésből. Amikor János Kázmér megtudta, hogy a kozákok elhagyták a tábort, azonnal csapatokat küldött utánuk. A fő erők visszavonulását fedező kozákok hősi halált haltak.

A beresztecskói csata tehát kudarccal végződött a kozákok számára. Azonban mégsem tekinthetjük azt teljes vereségnek. Nem történt *kapituláció**, a kozák sereget nem verték szét, annak jelentős része I. Bohun határozott tetteinek köszönhetően megmenekült.

Történelmi személyiség

A Kalniki (Vinnicai) ezredet vezető **Iván Bohun** ezredest a kutatók B. Hmelnickij után a nemzeti függetlenségi háború legkiválóbb stratégájaként tartják számon. Részt vett e háború valamennyi nagy csatájában. I. Bohun kitűnt személyes bátorságával és töretlen akaratával. Mindig ott látták, ahol a legkeményebb csata dúlt, ahol legnagyobb volt a veszély. Egy lengyel így jellemezte Bohunt: *„Olyan volt, mint a róka, mely a kutyáknak hol*

* Kapituláció – a fegyveres erők vagy azok egy részének fegyverletétele a győztes által diktált vagy tárgyalásokon elfogadott feltételekkel.

a fogát, hol a farkát mutatja, ... bátor volt és ravasz." I. Bohun leleményessége nemegyszer megmentette a kozákokat. Így például Umany ostroma alatt 1655 januárjában vízzel locsoltatta le az erőd falait, melyek a jégkéregtől az üveghez váltak hasonlóvá. Az erős vár így valóban bevehetetlenné vált.

Bohun a kozákság azon részét személyesítette meg, amely *„sem a lengyel király, sem pedig a moszkvai cár alattvalója nem akart lenni".*

– Fiúk, nem láttátok Bohunt? – a lovas türelmetlenül tekintett körül.

– Gondban van a századosunk. Most is bizonyára a lengyelek miatt fő a feje, – morogtak a kozákok.

A lovas pedig – Bohun felderítője – immár az ezredes előtt állt és jelentett: „Jön Vinnicára a lengyel sereg. Jó, ha egy napunk maradt, hogy felkészüljünk a fogadására." – „Ne félj, testvér, kellően felkészülünk. Megemlegetik a polyákok a kozák vendéglátást".

Február 28-án a Kalinowski vezette lengyel sereg Vinnica alá ért.

– Fel kell tartóztatnunk az ellenséget, – hallatszott Bohun hangja hol itt, hol ott. – Akinek nincs dolga, jöjjön velem!

Iván Bohun

Hamarosan jókora lovascsapat várakozott a városkapunál.

– Nézzétek, kozák urak, hogy felsorakozott Lianckoronski lovassága. Azzal a félhold alakkal akarnak minket bekeríteni és megsemmisíteni. Mi meg úgy teszünk, mintha valóban hitvány kozákok lennénk – magyarázta Bohun. – A parancsomra mindannyian a Bug felé fordulunk. Ott megkínáljuk a hívatlan vendégeket.

A harc villámgyorsan lezajlott. Amikor a félhold alakban felsorakozott lengyel lovasok megpróbálták bekeríteni a kozákokat, azok áttörték a lengyelek balszárnyát és menekülni kezdtek. Fejvesztett menekülést színlelve közeledtek a Bughoz. A lengyel lovasok eléjük vágtak és a folyó jegére özönlöttek. És itt várta őket a csapda. Bohun hadicsele a folyónak arra a szakaszára csalogatta őket, ahol a kozákok lékeket vágtak, amelyeket hóval, szénával és szalmával beszórva tettek láthatatlanná.

Sok lengyel számára ez a harc volt az utolsó.

– Ismét bedőltünk Bohun trükkjének, – dühöngött Lianckoronski, látván a jég alá merülni legjobb katonáit.

- *A részlet mely tényei bizonyítják I. Bohun ezredes rendkívüli hadvezéri képességeit?*

4. Mit tartalmazott a Bila cerkvai békeszerződés

A fogságból július elején hazatért B. Hmelnickij ismét öszegyűjtött egy harcképes hadsereget, és már két hónappal később Bila Cerkva környékén megállította a jelentős lengyel-litván erők előrenyomulását. Ez arra kényszerítette M. Potocki koronahetmant, hogy beleegyezzen a tárgyalásokba.

1651. szeptember 18-án Bila Cerkvában aláírták a békeszerződést, mely szerint a hetman hatalma csak a Kijevi vajdaságra terjedt ki. A Braclavi és Csernyihivi vajdaságokban megújult a lengyel közigazgatás. A mágnások és a nemesek visszafoglalhatták birtokaikat. A lajstromozott kozákok számát 40 ezerről 20 ezer főre csökkentették.

TUDÁSPRÓBA

1. • Állapítsátok meg, mely dokumentumokból származnak az alábbi idézetek. • Határozzátok meg e dokumentumok szerepét a nemzeti függetlenségi háború kiterebélyesedésében.

A. *„Ami a sereg mennyiségét illeti, kívánva alattvalóit előnyösen felhasználni, elismerve azok érdemeit úgy saját maguk, mint a Rzecz Pospolita számára, ő királyi felsége engedélyezi a Zaporizzsjai Sereg 40 ezres lajstromát alárendelni ugyanazon sereg hetmanának, hogy az a szerződésnek megfelelően legyen összeállítva... A Zaporizzsjai Sereg hetmanja köteles összeállítani és aláírásával, illetve katonai pecsétjével hitelesíteni mindazok névsorát, akik beíratnak a kozákok közé, és ez azért van, hogy a kozákok megtartsák szabadságjogaikat, a többiek pedig valamennyien ő királyi felsége váraiban és a nemesi birtokokon kötelesek alárendelni magukat uraiknak... Mindazt, amit cselekedtek az Isten kegyelméből megkötött mostani békeszerződésig, el kell feledni, egyetlen úr sem hajthat végre bosszút vagy büntetést."*

B. *„Engedélyezzük és elrendeljük a 20 ezer fős lajstromozott had megszervezését. Ezt a sereget a hetman és a sztársina kötelesek felfogadni és beírni a lajstromba, és azok ő királyi felségének csak azon birtokain tartózkodhatnak, amelyek a Kijevi vajdaságban terülnek el, semmi közük nem lehet a Braclavi és a Csernyihivi vajdaságokhoz. A nemesi birtokokat szabadon kell hagyni, bennük lajstromozott kozákok sehol nem maradhatnak."*

2. **Állítsátok kronológiai sorrendbe az eseményeket:** • a zborovi-zbarazsi hadművelet; • a zsovtyi vodi és a korszunyi csata; • hadjárat Lviv ellen és Zamosc ostroma.

3. **Az alábbi történelmi személyiségek közül ki vett közvetlenül részt az 1648–1651. évek harci eseményeiben:** • II. János Kázmér király; • M. Krivonyisz ezredes; • P. Szahajdacsnij hetman; • III. Iszlám-Girej kán; • M. Kalinowski; • I. Bohun ezredes; • J. Radziwill; • M. Kricsevszkij ezredes?

4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mivel fejeződött be az 1649. évi zborovi-zbarazsi hadjárat? • Hogyan zajlott le és mivel végződött a beresztecskói csata? • Milyen szerepet játszott Iván Bohun a beresztecskói csatában?

5. **Bizonyítsátok be vagy cáfoljátok meg az állítást:** „A lengyelek győzelme a beresztecskói csatában mégsem jelentette a kozákok teljes vereségét." • Hasonlítsátok össze a piljavci és a beresztecskói csatát. Határozzátok meg azok következményeit és jelentőségét a nemzeti-függetlenségiháború kiterebélyesedése szempontjából.

6. • Miért nem felelt meg a történészek szerint a zborovi szerződés a nemzeti függetlenségi háború tényleges sikereinek? Milyen szerepet játszott a békeszerződés Ukrajna történetében? • Vonjatok le általánosító következtetéseket az 1649–1651. évek katonai-politikai eseményeiről.

18 AZ UKRÁN KOZÁK ÁLLAM – A HETMANSÁG LÉTREJÖTTE

1. ***Hogyan valósult meg a Hetmanságban az államhatalom.***
2. ***Hogyan változott meg az ukrán földek közigazgatási-területi felosztása a lengyel uralom alóli felszabadulásuk után.***
3. ***Milyen volt a katonaság, a pénzügyi rendszer és a törvényalkotás.***
4. ***Milyen változások történtek a társadalmi-gazdasági életben.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Megmutatni a térképen a kozák állam – a Zaporizzsjai Sereg területét. Megállapítani, milyen változások mentek végbe az ukrán földek közigazgatási-területi felosztásában a lengyel uralom alóli felszabadulásuk után.*
2. *Meghatározni az államhatalom gyakorlásának sajátosságait és a hetman szerepét az államhatalomban.*
3. *Összehasonlítani e korszak ukrán társadalma szociális-gazdasági helyzetét az előző korszakokéval.*
4. *Jellemezni a Hetmanság pénzügyi és bírósági rendszerét, valamint fegyveres erőinek szervezetét.*

Forrásmű

Alberto Vimina 1650 júniusában–augusztusában az Ukrajna és Velence közötti törökellenes szövetség lehetőségeiről tárgyalt a hetmani kormánnyal. Hazatérve írásos beszámolót készített, melyben részletesen leírta a kozákok életét, elsősorban a kozák állam sajátosságait.

„Külsejük és viselkedésük alapján a kozákok egyszerűeknek tűnnek, ám egyáltalán nem buták, hanem fürge észjárásúak. Erre lehet következtetni beszédük és kormányzásuk módja alapján is. Mert a politikai ügyek megvitatása az az aréna, ahol megismerni az embereket, ahogyan a közgyűléseken viselkednek, de kormányzás közben kitűnhet a durvaságuk is... E műveletlen nép tömegéből áll az a szigorú szenátus, amelyben a hetman is részt vesz. A szenátusban a kozákok dölyfösség nélkül, a közösség javainak tiszteletben tartásával vitatják meg ügyeiket és állnak ki saját véleményük mellett. Ha a mások véleményét jobbnak találják, nem szégyellik, makacsság nélkül elállnak a saját nézetüktől és csatlakoznak a helyes nézethez.

Ezért én azt mondom, hogy ezt a köztársaságot a spártaihoz lehet hasonlítani... ráadásul ők (a kozákok) versenyre kelhetnének a spártaiakkal nevelésük szigorúságát illetően."

- *Miért hasonlítja a velencei követ az ukrán kozák államot az antik Spártához? Helyes-e ez az összehasonlítás?*
- *Hogyan értékelte a követ a sztársinák tanácsának tevékenységét? Miért?*

JEGYEZD MEG!

Az 1648–1649-es évek győztes csatái, melyek következtében az ukrán földek jelentős része felszabadult a lengyel uralom alól, elősegítették az ukrán kozák állam – a **Zaporizzsjai Sereg** megszilárdulását. A történelemtudományban ezt az államot **Hetmanságnak** nevezik.

1. Hogyan valósult meg a Hetmanságban az államhatalom

Főtanács (haditanács). A legfelsőbb államhatalmi szerv a Főtanács – az egész sereg haditanácsa – lett. Mivel az ilyen tanácskozá-

sok viharosan zajlottak le, igen nehéz volt megbeszélni rajtuk a dolgokat. Ezért aztán csak az előre elkészített kérdések jóváhagyására hívták össze őket.

A katonai elöljárók tanácsa. Idővel a Főtanács jelentősége olyannyira csökkent, hogy már egyáltalán össze sem hívták, a szerepét a katonai elöljárók tanácsa vette át. Ennek összetételét az ezredesek és a fő sztársinák (elöljárók) alkották. Idővel a tanács összetételét tovább bővítették a városlakók, a slachta és a papság képviselőivel.

A katonai elöljárók tanácsa rendkívül széleskörű hatalommal rendelkezett. Megtárgyalta a külpolitikai kérdéseket, azon belül döntött a háború és béke kérdésében, megerősítette a városi privilégiumokat és jóváhagyta a halálos ítéleteket.

A hetmani főkormány. A végrehajtó és a bírósági hatalom a ***hetman*** kezében összpontosult. Többek között ő hívta össze a Főtanácsot és a katonai elöljárók tanácsát, univerzálékat (rendeleteket) adott ki, részt vett az igazságszolgáltatásban (a hetman mellett működött a ***Fő hadbíróság***), felügyelte a pénzügyi rendszert, béketárgyalásokat folytatott, a diplomáciai kapcsolatokat vezette más országokkal, a hírszerző szolgálatot irányította, ő volt a fegyveres erők főparancsnoka.

Bohdan Hmelnickij rendelete

A bel- és külpolitika irányításában a hetmant a kormány – a ***fő sztársina*** (katonai elöljáróság) – segítette, amely egyszerre töltötte be a minisztertanács és a katonai vezérkar szerepét. Ennek összetétele a következő volt: *a főírnok, a főszekerész, két főparancsnok, két főbíró.*

A főírnok vezette a ***Fő katonai kancelláriát*** – a Hetmanság legfelsőbb közigazgatási intézményét. Itt döntöttek a fontosabb közigazgatási, katonai és pénzügyi kérdésekről. Innen küldték ki külországokba a népes követségeket. Itt fogalmazták a hetmani rendeleteket, vezették a diplomáciai levelezést és készítették az iratok másolatait.

Forrásmű

Részlet Bohdan Hmelnickij 1650 augusztásában kelt rendeletéből, melyben a Bila cerkvai ezredesnek ad parancsot a *hadjáratra:*

„Mihelyst ez az univerzálé a kezetekbe kerül, azonnal küldjétek szét a városokba, mert figyelmeztetek mindenkit, hogy aki magánál tartja akár egy óra hosszat is, és nem küldi tovább, nyilvánosan kijelentem, hogy az ilyen engedetlennek lesz nyilvánítva, és hogy a katonai törvénycikkelyek értelmében, emlékeztető például mások számára, nehogy hasonló esetben ezt a bűnt elkövessék, akasztófával fog bűnhődni…"

- *A hetmani hatalom mely sajátosságairól tanúskodik az idézett részlet?*
- *Hasonlítsátok össze a forrásmű szövegét Anton Zsdanovics kijelentésével, mely szerint „senki nem mert szólni a hetman ellen, de ha szólt volna valaki – élve nem maradt volna."*

Történelmi térkép

Vizsgáljátok meg a térképet a 121. oldalon.

- Ukrajna mely történelmi-néprajzi vidékein jött létre a kozák állam – a Zaporizzsjai Sereg?
- Mely ukrán földek maradtak Lengyelország uralma alatt? Mely államok kötelékébe került a többi ukrán föld?
- Melyik város volt a Hetmanság fővárosa? Hol terült el?
- Mely városok – ezredközpontok – tartoztak Balparti, és melyek Jobbparti Ukrajnához?

2. Hogyan változott meg az ukrán földek közigazgatási-területi felosztása a lengyel uralom alóli felszabadulásuk után

Azborovi szerződés értelmében az Ukrán Kozák Állam a Kijevi, a Csernyihivi és a Braclavi vajdaságok földjeiből állt, területe 200 ezer négyzetkilométert tett ki – nyugaton a Szlucs folyótól a keleti orosz határig, északon pedig a Pripjaty medencéjétől a déli sztyepp övezetéig. A főváros és a hetman rezidenciája ***Csihirin*** lett. Kijev mint Rusz Ukrajna fővárosa továbbra is megőrizte különleges státusát.

A felszabadított földeken eltörölték a lengyel közigazgatást. Eltörölték a vajdaságokat és a járásokat, helyettük ***ezredek*** jöttek létre saját területi felosztással. *1649-ben* az Ukrán kozák állam egész területét *16 ezredre* osztották fel (Jobbparti Ukrajnában – 9, Balparti Ukrajnában – 7). Az ezred központjává a területén fekvő egyik nagyobb várost jelölték ki.

Minden ezred élén a hetman által kinevezett ***ezredes*** állt. Az ezred területén az ő kezében összpontosult a katonai, a bírósági és a közigazgatási hatalom.

Bohdan Hmelnickij portréja. *Illés-templom, Szubotov, 17–18. század*

A festmény középpontjában B. Hmelnickij alakja áll. Alatta Ukrajna területének vázlatos ábrázolása látható (a Dnyeper, Dnyeszter és Bug folyókkal), az ezredekre való felosztást buzogányok jelölik. Mindegyik jogar alatt az ezred neve olvasható. A hetmantól balra kibontott zászlók alatt kozák elöljárók csoportosulnak, számuk megegyezik az ezredek számával. Ők jelképezik az egész kozák hadat. Jobbra a hetman fellobogózott sátra áll, fölötte a Zaporizzsjai Sereg jelvénye.

A magdeburgi joggal bíró városokat (Kijev, Nyizsin, Csernyihiv, Perejaszlav, Sztarodub, Hluhiv, Poltava, Baturin stb.) a hagyományos városi önkormányzati szervek irányították. Az ezredirodák elhelyezése ezekben a városokban sajátos kettős hatalom létrejöttét eredményezte.

Az ezred területét 10–20 vagy még több ***századra*** osztották fel. A századok, akárcsak az ezredek, különböztek egymástól területük és lakosságuk szerint. A századok közigazdasági központjai városok, kisvárosok vagy nagyobb falvak voltak. A katonai-közigazgatási hatalmat a század területén az ezredes által kinevezett százados gyakorolta, a polgári hatalmat pedig a városatamán az önkormányzati szervekkel együtt.

A falvakat a faluközösségek által megválasztott ***sztároszták*** irányították, a kozákok ügyeit pedig az ***atamánok*** intézték.

A Zaporizzsjai Szics (az Alsó Zaporizzsjai Sereg Szabadságainak területe) külön katonai-közigazgatási egységet képezett.

3. Milyen volt a katonaság, a pénzügyi rendszer és a törvényalkotás

Az ukrán hadsereg megalakulása. A hetmani állam az akkori Európa egyik legerősebb hadseregével rendelkezett. Ez B. Hmelnickij és a tapasztalt kozák sztarsinák erőfeszítéseinek köszönhetően a szétszórt paraszt és kozák csapatok egyesítésével hozták létre a háború első évében. A hadsereg több mint 100 ezer harcost számlált és *területi (ezredek, századok) elven volt felépítve:* egy meghatározott terület kiállított néhány század kozákot, amelyeket egy ezredbe vontak össze.

A hadsereg a legkülönbözőbb társadalmi rétegek képviselőiből állt. A többséget az elkozákosodott parasztok és városlakók alkották. Ellenben a hadsereg magvát a lajstromozott és a zaporizzsjai kozák had képezte. A hadsereg szervezeti felépítését, anyagi ellátását, harci kiképzését szintén a Zaporizzsjai Sereg hagyományainak megfelelően szervezték meg.

A kozák ezredek alapját a gyalogság alkotta, amelyet a hetman a legkorszerűbb fegyverekkel, elsősorban kovás lakatú muskétákkal szerelt fel. A hetman kezdeményezésére a nemzeti függetlenségi háború idején létrehozták a kozák lovasságot és tüzérséget. A hadsereg kötelékébe ezen kívül felderítő, erődépítő, határőr szolgálatok, valamint őrcsapatok is tartoztak. Külön csapatok biztosították a fegyverrel, lőszerrel és élelemmel való ellátást.

Pénzügyi rendszer. Az államapparátus megszervezése, a hadsereg fenntartása, a diplomáciai tevékenység sok pénzt igényelt. A kozák állam pénzügyeivel közvetlenül B. Hmelnickij foglalkozott. A hadipénztár forrásai közé tartozott többek között a föld, a mezőgazdasági iparok (malmok, sörfőzdék stb.), valamint azok bérleti díja. Nem kevés pénz jött be a kereskedelemből is (vásár- és piacadó, vám stb.). Léteztek az államban közadók is. Az adófizetés rendjét a *hetmani univerzálék* (rendeletek) határozták meg. Az adót az udvarok, vagyis a gazdaságok szerint vetették ki.

A fizetőeszközök közül a legnépszerűbbek a lengyel pénznemek, később az orosz és török pénzek voltak.

Igazságszolgáltatás. A kozák államban saját bírósági rendszer működött. Ez a ***Főbíróságból***, valamint az ***ezred-*** és ***századbíróságokból*** állt. A legfelsőbb igazságügyi intézmény a hetman mellett működő Fő hadbíróság volt. Ez tárgyalta meg az ezred- és századbíróságok fellebbezési ügyeit, valamint azokat az ügyeket, amelyekkel közvetlenül a hetmanhoz fordultak. E bíróság összetételét két *főbíró* és a *bírósági írnok* alkotta.

A helyi bíróságokat az ezredesek és a századosok személyesen vezették. A kozák igazságszolgáltatásnak nemcsak a kozákok voltak alávetve, hanem a városlakók és a parasztok is.

A magdeburgi joggal rendelkező városokban ***városi bíróságok*** működtek. Ezenkívül Ukrajnában még ***egyházi bíróságok*** is működtek, melyek kizárólag a papság belügyeivel foglalkoztak.

4. Milyen változások történtek a társadalmi-gazdasági életben

Az Ukrán Kozák Állam, a Hetmanság megszilárdulása jelentős változásokat idézett elő a gazdasági és a társadalmi életben. Eltörölték a nagy és közepes világi földbirtokokat, a gazdálkodás majorsági-úrbéri rendszerét, a jobbágyságot. Helyükön megjelent a kozák, a paraszti és az állami földtulajdon.

A Szűz Mária oltalma ikonja Bohdan Hmelnickij arcképével. *A 17. sz. vége*

Ezzel együtt megváltozott a társadalom szociális összetétele is. Ukrajna elhagyására kényszerültek a lengyel mágnások, a katolikus slachta és papság – azok a rétegek, amelyek a hatalom birtokosai voltak a nemzeti függetlenségi háború előtt. A társadalom életében a vezető szerepet a kozák réteg vette át. A hatalom és a gazdagság a kozák elöljáróság, a sztarsina kezében összpontosult, amely különböző társadalmi rétegekből alakult ki. A sztarsinák egyre bővülő körébe valamely tisztség betöltésével is be lehetett kerülni.

A fiatal állam fontos vívmánya volt a parasztok és városlakók túlnyomó többségének személyi szabadsága, melynek révén szabadon beléphettek a kozák rendbe. A parasztok döntő többsége elkozákosodott, szabad kozák gazdaságot kezdett el vezetni. A városi lakosság helyzete amiatt is javult, hogy a városokban eltörölték a nemzetiségi és vallási korlátozásokat a kézművességgel, iparokkal, kereskedelemmel való foglalkozás, valamint az önkormányzatban való részvétel terén.

TUDÁSPRÓBA

1. A 17. század 50-es éveiben Pilip Umanec írta a szevszki vajdának: *„Most pedig nálunk Isten kegyelméből... az egész sziverszki vidéken se vajda, se*

sztároszta, se pedig írnok nincsen. Isten adjon egészséget Bohdan Hmelnickij úrnak, az egész Zaporizzsjai Sereg hetmanjának. Most az ezredes úr van a vajda helyett, a százados úr a sztároszta helyett, a városatamán pedig a bíró helyett."

• A forrás szerint milyen változások történtek az ukrán földek irányításában? • Alapozzátok meg azt az állítást, mely szerint a nemzeti függetlenségi háború fő vívmánya az Ukrán Kozák Állam – a Hetmanság megszilárdulása volt.

2. **Mit jelentenek a következő fogalmak:** • Hetmanság; • hetman; • univerzálé; • ezred; • század; • ezredes; • százados; • fő sztarsina.

3. • Mely történelmi-néprajzi térségeket ölelt fel a 17. század 50-es éveinek elején az Ukrán Kozák Állam, a Hetmanság? • Mely ukrán földek nem tartoztak ennek a kötelékébe? • Mely ezredek terültek el Balparti Ukrajnában, s melyek a Jobbpartiban?

4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mit jelentett a Zaporizzsjai Sereg ezredesi-századosi berendezkedése? • Milyen volt az ukrán hadsereg szerkezete? • Milyen bevételi forrásokkal rendelkezett az államkincstár? • Milyen volt az igazságszolgáltatás rendszere? • Mi változott meg az ukránok társadalmi-gazdasági életében a lengyel uralom alóli felszabadulásuk következtében?

5. **Gondolkozzatok el:** • Mely okok tették lehetővé az ukrán kozák állam gyors kiépülését? • Mely társadalmi rétegekből alakult ki a kozák elöljáróság? • Miért vannak meggyőződve a B. Hmelnickijnek a korabeli eseményekben játszott szerepét értékelő történészek arról, hogy a legértékesebbnek a hetman államalkotó tevékenységét tekinthetjük?

6. **A vázlat segítségével magyarázzátok meg, hogyan valósult meg a kozák államban az államhatalom.**

FŐTANÁCS (haditanács)
(az egész sereg általános tanácsa, az állam legfelső törvényhozó szerve)

A KATONAI ELÖLJÁRÓK (sztarsinák) TANÁCSA
(A fősztarsina és az ezredesek vitatták meg a külpolitikai kérdéseket, többek között döntöttek háború és béke kérdésében, jóváhagyták a városi privilégiumokat és a halálos ítéleteket.)

A HETMANI FŐKORMÁNY
(a végrehajtó és a bírósági hatalom a hetman kezében összpontosult)

A hetman:
• összehívta a Főtanácsot és a katonai elöljárók tanácsát;
• rendeleteket (univerzálékat) adott ki;
• részt vett az igazságszolgáltatásban (a hetman mellett működött a Fő hadbíróság);
• ellenőrizte a pénzügyi rendszert;
• vezette a béketárgyalásokat;
• diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn más államokkal és a hírszerző szolgálatot vezette;
• a fegyveres erők főparancsnoka volt.

19 A NEMZETI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ KATONAI ÉS POLITIKAI ESEMÉNYEI 1652–1653-BAN

1. ***Hogyan ment végbe Bohdan Hmelnickij első moldovai hadjárata.***
2. ***Melyek voltak a batohi csata eredményei és következményei.***
3. ***Mik voltak az 1652–1653. évi moldovai hadjáratok céljai és következményei. Mivel fejeződött be az 1653. évi zsvaneci ostrom.***
4. ***Melyek voltak a Hetmanság bel- és külpolitikai helyzetének sajátosságai 1653 végén.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Megmutatni a térképen az ukrán sereg 1652–1653. évi hadjáratainak irányait és a jelentősebb csaták helyszíneit.*
2. *Meghatározni az 1652–1653. évek valamennyi jelentősebb csatájának szerepét a nemzeti-függetlenségi háború kiterebélyesedésében, valamint a moldovai hadjáratok következményeit.*
3. *Elemezni a jelentősebb csaták menetéről szóló forrásokat.*
4. *Véleményt nyilvánítani a háború fontosabb eseményeinek menetéről.*

Forrásmű

Miron Kosztyin, „A moldovai föld krónikájának" szerzője írja művében: *„Hmil hetman kitalálta, hogy rokonságba kerül Vasile vajdával... Így hát Vasile vajda eljegyzést akart rendezni lányának, Rozandának és Timosnak, Hmil hetman fiának, akit ajándékokkal halmozott el... Egy év múlva Hmil hetman nagyszámú kozák sereggel, valamint maga a kán is... hadjáratra indultak a lengyel király ellen. Kázmér király egy városka mellett találkozott velük, melyet Beresztecskónak neveztek... Értesülvén a hotini várparancsnoktól a polgárok eme győzelméről, Vasile vajda cobolybundába öltöztette őt, arra számítva, hogy e lengyel győzelemnek köszönhetően megmenekül attól, hogy Hmil násza legyen. De ezzel még nem ért véget Lengyelföld balszerencséje, mert egy évvel a beresztecskói győzelem után a kozákok és a tatárok teljesen elpusztították a lengyel sereget, amikor a lengyelek megállapodtak a békében, amelyet Bila Cerkvában kötöttek meg. Sem a hetman, sem a sztársina, sem egy lélek nem menekült meg a gyalogosok közül. A lovasságból is kevesen maradtak életben, főképpen az alsóbbrendűek. A tatárok által bekerített előkelők valamennyien kard által vesztek el. Vasile vajdának még abban az évben meg kellett tartania leánya, Rozanda és Hmel hetman fia, Timos lakodalmát."*

- *Melyik általatok ismert eseményről van szó, és melyik fél álláspontját képviseli a krónika szerzője?*
- *Szerintetek miért igyekezett rokonságba kerülni B. Hmelnickij a moldovai vajdával?*
- *Miért mérlegelt a moldovai uralkodó az ukrán és a lengyel fél között?*

Az események krónikája

1650 augusztusa – az első moldovai hadjárat.
1652 májusa – a batyihi csata.
1652 augusztusa – Timos Hmelnickij házassága Vasile Lupu moldovai vajda lányával. A moldovai–ukrán szövetség megkötése.
1653 áprilisa–májusa – a kozák ezredek moldovai hadjárata Timos Hmelnickij vezetésével.

1653 augusztusa–szeptembere – az ukrán sereg veresége Szucsava alatt.

1653 szeptembere–decembere – a podóliai Zsvanec ostroma.

Történelmi térkép

Tanulmányozzátok a térképet a 121. oldalon.

- Mely államokkal volt szomszédos a Zaporizzsjai Sereg nyugaton és délen? Mely ukrán földek tartoztak Lengyelország kötelékébe 1653 végén?
- Hol zajlottak az 1652–1653. évek főbb hadjáratai?
- Ukrajna mely történelmi-néprajzi térségeiben zajlottak az 1652–1653-as évek hadműveletei?

1. Hogyan ment végbe Bohdan Hmelnickij első moldovai hadjárata

Lengyelország katonai-politikai elszigetelése céljából Bohdan Hmelnickij a 17. század 50-es éveinek elején jó kapcsolatokat igyekezett kiépíteni a Duna menti országokkal – Havasalfölddel, Erdéllyel, de különösen Moldovával. 1648 nyarán a hetman megkísérelte rávenni ***Vasile Lupu*** moldovai vajdát a Hetmansággal való jószomszédsági kapcsolatok kiépítésére. Ám V. Lupu továbbra is a lengyel kormányt támogatta, amely fel akarta használni Moldovát a felkelőkkel vívott harcában.

Vasile Lupu moldovai vajda

Hogy ezt megakadályozza, a hetman hadjáratot készített elő a moldovai vajda ellen. Az ukrán seregek moldovai hadjáratában III. Iszlám-Girej krími kán is részt vett.

1650 augusztusának második felében a B. Hmelnickij vezette 60 ezer fős ukrán hadsereg és a 30 ezer főt számláló tatár had átkelt a Dnyeszteren és a Moldovai Fejedelemség területére lépett. 1650. szeptember elejére elfoglalták a fővárost, Iaşit. V. Lupu beleegyezett a békekötésbe, melynek fő feltétele a Lengyelországgal kötött szövetség felmondása volt. Ukrajna és Moldova között szövetségi kapcsolatokat létesítettek. A Hetmansággal kötött politikai kapcsolatok megpecsételése céljából a moldovai vajda kötelezettséget vállalt, hogy lányát, ***Rozandát*** feleségül adja B. Hmelnickij fiához, ***Timos****hoz*. A Timos és Rozanda házasságkötése azért kellett a hetmannak, hogy megerősítse befolyását Moldovára, és hogy megszilárdítsa az Ukrán Kozák Állam pozícióit.

A beresztecskói csata után azonban V. Lupu felmondta az Ukrajnával szemben vállalt kötelezettségeit. B. Hmelnickij úgy döntött, hogy fegyverrel juttatja eszébe az ukrán–moldovai szerződés feltételeit, és újabb hadjáratot indított Moldova ellen.

Forrásmű

A második moldovai hadjárat előkészületei közben B. Hmelnickij levelet küldött M. Kalinowskinak, melyben többek között a következőket írta: *„Nem akarom eltitkolni kegyelmedtől, hogy az én vakmerő Timos fiam összegyűjtött egy pár ezer fős sereget, hogy házasságra kényszerítse a moldovai vajda lányát. Figyelmeztetem kegyelmedet, hogy vagy visszavonul seregével a lengyel határhoz, és felszabadítja a havasalföldi határmentét, melyet most elfoglal, vagy a zabolátlan jellemű fiam kegyelmed személyén próbálja ki először a hadiszerencséjét."*

142

- *Mint ismeretes, a Rozanda kezére ugyancsak pályázó M. Kalinowski kihívásként értelmezte a hetman levelét. Gondolkozzatok el rajta, hogy miért.*

2. Melyek voltak a batohi csata eredményei és következményei

Az ukrán sereg fogadására az új királyi nagyhetman, M. Kalinowski indult 60 ezer fős serege élén. A lengyel csapatok a Braclav-vidéki (jelenleg Vinnicai terület) ***Batyih-hegy*** mellett, a Déli-Bug bal partján táboroztak le.

Timos Hmelnickij

Május 22-én a Hmelnickij vezette kozák előőrsök és a tatár lovascsapatok harcba keveredtek a lengyel lovassággal, ***május 23-án*** pedig észrevétlenül megérkeztek a fő erők is.

A lengyel tábort bekerítő ukrán hadsereg, kihasználva a lengyelek hibáit, minden oldalról támadott. A lengyelek segítséget vártak, ezért túl nagy tábort építettek, amelyet a meglevő erőikkel nem tudtak megvédeni. Mire leszállt az est, a lengyel sereget teljesen szétzúzták, annak főparancsnoka is elesett. A batyihi vereségről értesülve a Kalinowski segítségére igyekvő lengyel felmentő sereg visszafordult.

A Batyih alatt aratott győzelemmel a kozák sereg visszafizetett a beresztecskói vereségért. A győzelem elősegítette a felkelés kiterebélyesedését Braclav és Csernyihiv vidékén az itt közben visszaállított lengyel uralom ellen. A menekülő lengyelek kénytelenek voltak elhagyni a Hetmanságot, melynek nyugati határait – az 1649. évi zborovi szerződésnek megfelelően – újra a Szlucs-folyó mentén húzták meg.

A batyihi győzelmet a kortársak a katonai taktika ama klasszikus példájához hasonlították, amelyet Hannibál karthágói hadvezér alkalmazott a Cannae melletti csatában Kr. e. 216-ban.

A függetlenségi háború újabb fellángolásának köszönhetően 1652. májusa–júniusa folyamán a hetmani kormány hatalma megújult, és a kozák Ukrajna újra független lett. A Bila cerkvai szerződés érvényét vesztette.

3. Mik voltak az 1652–1653. évi moldovai hadjáratok céljai és következményei. Mivel fejeződött be az 1653. évi zsvaneci ostrom

A batyihi csata után, ***1652 májusában–júniusában*** a Moldovába behatoló ukrán hadsereg arra kényszerítette V. Luput, hogy tartsa be korábbi kötelezettségeit. Augusztusban Timis házasságot kötött Rozandával.

Az ukrán–moldáv szövetség nyugtalanította Lengyelországot, Havasalföldet és Erdélyt, akik válaszul ***ukránellenes koalíciót*** kötöttek. 1653 áprilisában a lengyel kormány által támogatott Matei Basarab havasalföldi vajda és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem elfoglalták Iaşit és saját jelöltjüket ültették a trónra. V. Lupu segítségért fordult B. Hmelnickijhez.

B. Hmelnickij fogadja Timos koporsóját.
T. Romancsuk festménye

Rozanda Hmelnicka-Lupu

1653. április 21–22-én a T. Hmelnickij vezette ukrán sereg szétverte az új moldovai vajda csapatait. A hatalom ismét V. Lupu kezébe került. Ő azonban nem elégedett meg ennyivel. Felbújtatta T. Hmelnickijt, hogy indítson hadjáratot Havasalföld ellen. Timis nem mondott ellent az apósának. Azonban a hadjárat balul sült el. A kozák had visszatért Ukrajnába.

A V. Lupunak nyújtott katonai segítség nem vetett véget Moldovában a hatalomért folytatott torzsalkodásoknak. A moldovai vajdát hamarosan újra letaszították a trónjáról. Szorult helyzetében újra a kozákokhoz fordult segítségért. Szövetségi kötelezettségeinek eleget téve, Timos újra hadba vitte seregét. Azonban Szucsava vára alatt (jelenleg Romániában található) a kozákokat bekerítették. A hősiesen védekező Timos halálos sebet kapott.

A batyihi győzelem nem jelentette a Lengyelország elleni háború gyors befejezését. 1653 februárjától a lengyel csapatok pusztító portyákat hajtottak végre a kozák területeken. ***1653 őszén*** maga a lengyel király is elindult Lvivből 40 ezer fős seregével, hogy Halicson, majd Kamjanec-Pogyilszkon áthaladva tábort üssön ***Zsvanec*** városka alatt, a Zsvancsik és a Dnyeszter-folyók között.

Ide érkeztek meg az ukrán-tatár sereg fő erői is. A lengyel tábort hamarosan ostromgyűrűbe fogták, mely kimerítette az ellenség erőit – éhség kezdődött, járványok ütötték fel a fejüket. A végső vereségtől ismét a tatárok mentették meg a lengyeleket.

December 5-én a podóliai ***Kamjanec*** alatt a kán és a lengyel király szóbeli megállapodást kötött, miszerint a hadműveleteket beszüntetik, a tatárok pedig negyven napon át gyűjthetnek rabokat a nyugat-ukrajnai földeken. A kamjaneci egyezmény nem vette figyelembe Ukrajna érdekeit, ugyanis a most megújított zborovi szerződés már nem felelt meg az ukránoknak. Így tehát a sikeres hadműveletek ellenére a zsvaneci hadjárat következményei igen kedvezőtlenek voltak az ukrán kozák államra nézve.

4. Melyek voltak a Hetmanság bel- és külpolitikai helyzetének sajátosságai 1653 végén

Az elhúzódó háború miatt az ukrán kozák állam helyzete egyre romlott. 1653 őszén különösen rossz volt a helyzet, a hatodik éve tartó háború a végsőkig kimerítette Ukrajnát. A lengyel büntetőhadjáratok, a tatár rablóportyák, a lakosság állandó mozgósítása, a pestis és a kolera Jobbparti Ukrajna több mint 100 városát és kisebb települését pusztította el, teljesen elnéptelenítették Braclav és Kijev vidékét.

A mezőgazdaság hanyatlásnak indult. Az elszegényedett kozákság nem tudott eleget tenni hadkötelezettségének. Egyre nehezebben ment a lakosság mozgósítása. Így például 1653-ban az augusztusi–szeptemberi mozgósítás során B. Hmelnickijnek mindössze egy 30–40 ezres sereget sikerült összegyűjtenie. Nőtt a nép kimerültsége és elégedetlensége. A parasztok és a közrendű kozákok lázongani kezdtek a hetmani kormány politikája ellen.

I. Bohun és Sz. Csarnecki harca Monasztiriscse alatt 1653-ban. *M. Szamokis festményének részlete. 1931*

Wespasián Kohowski lengyel krónikás a következőképpen írja le a monasztiriscsei cstát (1653 tavasza): „Bohun a megerősített városba vezette a felkelőket... Kitört válogatott lovasaival, szkíta szokás szerint hangosan kiáltozva, hogy még jobban megrémítsen minket és azt a látszatot keltse, hogy a közeledő felmentő sereg még szörnyűbb... Ezért mi nemcsak Monasztiriscse alól vonultunk vissza, de Ukrajnából is, ez a visszavonulás nehéz sebként sújtott minket."

Romlott az Ukrán kozák állam nemzetközi helyzete is. A Rzecz Pospolita, Moldova, Havasalföld és Erdély ukránellenes szövetséget hoztak létre. A krími kán a döntő pillanatokban rendszeresen elárulta az ukránokat, ezért a vele kötött szövetség nem bizonyult megbízhatónak. Ami Lengyelországot illeti, ő nem fogadta el az Ukrán állam létezését, és újabb támadásra készülődött.

Hogy megőrizze a háború főbb vívmányait, elsősorban a létrejött államot, a hetman arra a következtetésre jutott, hogy elkerülhetetlen a moszkvai cárral vagy a török szultánnal kötött szövetség. Ez irányban élénkült meg a hetmani kormány diplomáciai tevékenysége.

TUDÁSPRÓBA

1. Részlet Nikola Dluzsewski nemesnek a királyi kancellárhoz írt leveléből: *„A második napon, dél körül maga Hmelnickij támadott minket oly nagy erőkkel, hogy egy óráig sem tudtunk kitartani. A horda minden oldalról bekerített és szablyával aprított minket, a kozákok pedig úgy elfoglalták a tábort, hogy seregünket szó szerint eltörölték a föld színéről. A hetman (Martin Kalinowski) az erődítményben rejtőzött el... De ott sem tarthatott ki sokáig, mert az ellenség, mely néhány tucat ágyúval rendelkezett, minden oldalról körbevette az erődítményeket. Azok védői elestek vagy fogságba estek, azért kellett megadniuk magukat, mert a sebtében épített, vizesárok nélküli erődítményeket nem lehetett megvédeni, főleg a cselédség táborból való szökését kísérő zűrzavarban. Ez a tábor oly nagy volt, hogy 100 ezer ember is nehezen tudta volna megvédeni. Elölről csak egy sor védte, hátul pedig nemhogy hátvéd, de egyetlen fegyveres sem volt. A kozákok és a tatárok könnyen bejutottak a táborba, és foglyul ejtették, akit és ahol akartak."* • Melyik eseményről van szó a forrásban? • Milyen szerepet játszott ez a csata a nemzeti-függetlenségi háború kiterebélyesedésében?
2. **Állítsátok időrendi sorrendbe az eseményeket:** • a zborovi békeszerződés aláírása; • az első moldovai hadjárat; • a zsvaneci ostrom.
3. **A felsorolt történelmi személyiségek közül kik vettek aktívan részt az 1652–1653. évi hadműveletekben:** • T. Hmelnickij; • P. Szahajdacsnij; • K. Koszinszkij; • M. Kalinowski; • V. Lupu; • I. Szulima; • III. Iszlám-Girej; • II. János Kázmér?
4. **Mely történelmi-földrajzi helynevek illenek az 1652–1653. évek hadműveleteihez:** • Zsvanec városka; • Zsovtyi Vodi határa; • Iaşi városa; • Szucsava vára; • Batyih-hegy; • Kamjanec-Pogyilszk város; • Zborov kisváros?
5. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mi volt a moldovai hadjáratok célja? Milyen következményekkel jártak? • Mivel végződött a batohi csata? • Milyen következményekkel járt Zsvanec ostroma? • Melyek voltak a Hetmanság bel- és külpolitikai helyzetének sajátosságai 1653 végén?
6. • Vonjatok le általánosító következtetéseket a nemzeti függetlenségi háború 1652–1653. évi katonai és politikai eseményeiről.

20 UKRAJNA A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK RENDSZERÉBEN

1. ***Milyen volt az európai államok hozzáállása az ukrajnai nemzeti függetlenségi háborúhoz.***
2. ***Melyek voltak Bohdan Hmelnickij külpolitikai tevékenységének céljai. Mely államokkal létesített diplomáciai kapcsolatokat.***
3. ***Mikor és milyen céllal létesültek diplomáciai kapcsolatok a Hetmanság és a Moszkvai Állam között. Hogyan fejlődtek ezek a kapcsolatok 1648–1653 között.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Meghatározni az európai államok hozzáállását az ukrajnai nemzeti függetlenségi háborúhoz.*
2. *Jellemezni a Hetmanság kapcsolatait a szomszédos államokkal, elsősorban az Oszmán Birodalommal és a Moszkvai Cárséggal.*
3. *Véleményt nyilvánítani a Hetmanság külpolitikájának távlatairól, elemezni a történelmi forrásokat.*
4. *Megmutatni a térképen az Ukrán kozák állam szomszédjait.*

Forrásmű

Részlet X. Ince pápa leveléből, melyet 1651 októberében írt János Kázmér lengyel királynak: *„Nagy örömmel eltelve üdvözöljük méltóságodat a tatárok és a szakadár kozákok felett aratott fényes győzelem alkalmából... Végre kivételes jámborságod, melyet a fegyveres erők Istene a győzelem kegyével jutalmazott meg, leginkább abból látható, hogy azt az átkozott privilégiumot, melyet a szakadárok kicsikartak, te megparancsoltad teljesen eltörölni, ahogyan erről érdemes testvérünk, az adrianopoli püspök, nunciusunk értesített minket, aki a lagnagyobb dícsérettel biztosított minket afelől, hogy te a legnagyobb mértékben támogattad a katolikus szertartás mellett elkötelezett két egyházat. Tehát siess, Krisztusban legdrágább fiúnk, teljesíteni e dicső és jámbor cselekedetet, és tégy úgy, ahogyan ez illik egy ilyen nagy kegyes királyhoz és győzőhöz, hogy a barbár zabolátlanság ama emléke kitöröltessék az emlékezetből és örök feledésnek adassék."*

- *Az ukrán seregek fölött aratott melyik győzelemről van szó a forrásban? Melyik kiváltságról történik említés?*
- *Melyik táborhoz – a nemzeti függetlenségi háború híveihez vagy ellenségeihez tartozik a forrás szerzője? Miért gondoljátok így?*
- *Szerintetek hogyan hatott a katolikus egyház fejének álláspontja a korabeli nemzetközi viszonyokra?*

Az események krónikája

1648 – állandó követcsere a Hetmanság és a Moszkvai Állam között. Katonai-politikai szövetség a Krími Kánsággal.
1649 – ukrán–török egyezmény.
1650 – Alberto Vimina követsége a Velence és Ukrajna közötti törökellenes szövetség megkötése céljából.
1653. október 1. – a moszkvai rendi gyűlés határozata a Lengyelország elleni háború megkezdéséről.

Történelmi térkép

Tanulmányozzátok a térképet a 121. oldalon.
- Mely államokkal voltak szomszédosak a Zaporizzsjai Sereg földjei?
- Ezek közül az államok közül melyek tartoztak az Oszmán Birodalom védnöksége alá?

1. Milyen volt az európai államok hozzáállása az ukrajnai nemzeti függetlenségi háborúhoz

Az ukrajnai események nagy nemzetközi visszhangot váltottak ki. Az európai uralkodók nem egyöntetűen ítélték meg a nemzeti függetlenségi háborút. Hozzáállásukat a bonyolult nemzetközi viszonyok, az eltérő külpolitikai érdekek, valamint a nem egyértelmű, néha ellentmondásos események határozták meg.

A korabeli Európa erőviszonyait két mozgalom – a reformáció és az ellenreformáció határozta meg. Ezzel kapcsolatban az európai államok három táborra oszlottak: a katolikus, a protestáns és a pravoszláv táborra.

A katolikus tábor pozíciói. A katolikus államok – *Ausztria, Spanyolország és Dél-Németország fejedelemségei* – támogatták szövetségesüket, a Rzecz Pospolitát, és ellenségesen viszonyultak az ukrán nép függetlensé-

Ajándékok Csihirinben 1649-ben. *T. Sevcsenko rézkarca*

A török, a moszkvai és a lengyel követ várja a kozák tanács határozatát.

gi harcához. Igaz, Ausztriát bonyolult belpolitikai helyzete megakadályozta abban, hogy fegyveresen is támogassa Lengyelországot. A Habsburgok segítsége mindenekelőtt a diplomáciai támogatásban nyilvánult meg.

A katolikus *Franciaország* szintén Lengyelország mellett állt, és hajlandó volt segítséget nyújtani neki a kozák felkelés elfojtásában.

Németországban nem volt egyértelmű az ukrán nép Rzecz Pospolita elleni harcának megítélése: a katolikus fejedelemségekben ellenségesen, a protestáns fejedelemségekben pedig mértéktartóan ítélték meg e küzdelmet. Ugyanakkor a németek nem támogatták Lengyelországot sem, annak meggyengülését Poroszország felemelkedése céljából kívánták kihasználni. Ezért nem teljesítette Frigyes-Vilmos brandenburgi választófejedelem vazallusi kötelezettségét, és nem kapcsolódott be a háborúba a lengyel király oldalán.

Támogatta viszont Ukrajnát Lengyelország elleni harcában a *Velencei Köztársaság,* amely az ukrán kozákságban potenciális szövetségest látott egy Törökország elleni háborúban. Velence és Ukrajna törökellenes szövetségének megkötése céljából kereste fel B. Hmelnickijt ***1650-ben Alberto Vimina*** követsége. Bár az egyezmény megkötése elmaradt (Ukrajna nem háborúzhatott egyidejűleg Lengyelország és Törökország ellen), a baráti viszony a két állam között továbbra sem szűnt meg.

A protestáns tábor pozíciói. Ebbe a táborba tartozott *Anglia, Hollandia, Svédország* és *Észak-Németország fejedelemségei*, akik érdeklődve és némi együttérzéssel szemlélték az ukrajnai eseményeket, mivel a nemzeti függetlenségi háború gyengítette a Rzecz Pospolitát, s vele együtt az egész katolikus tömböt. Cromwell angol államfő az ukrán nép nemzeti függetlenségi háborújában az ellenreformáció elleni összeurópai harc megnyilvánulását látta. Cromwell tetteivel visszatartotta a katolikus államokat attól, hogy reális segítséget nyújtsanak a Rzecz Pospolitának.

A saját érdekeit szem előtt tartó Svédország kész volt háborút indítani a Rzecz Pospolita ellen. B. Hmelnickij, aki jól ismerte az európai politika fondorlatait, hajlandó volt diplomáciai viszonyt létesíteni a svéd királlyal és elfogadni annak segítségét.

A pravoszláv tábor pozíciói. A pravoszláv országok egyöntetűen támogatták az ukrán nép harcát. Mind a négy pravoszláv pátriárka (a konstantinápolyi, az alexandriai, az antiochiai és a jeruzsálemi) áldását adta Hmelnickij diadalmas harcára. A konstantinápolyi pátriárka képviselője Krisztus sírján megszentelt kardot vitt Hmelnickijnek. Két pátriárka állandóan Ukrajnában tartózkodott abban a reményben, hogy a hetmantól segítséget kapnak a Törökországgal vívott harcban.

A kozák és a lengyel követség tárgyalása Zamosc alatt 1648-ban. *Ismeretlen művész festményének részlete*

A hetmani kormány állandó kapcsolatokat létesített, illetve tartott fenn a *bolgárokkal, görögökkel* és *szerbekkel*. Bonyolultabb volt a nemzeti–függetlenségi háború megítélése a *Moszkvai Államban, Havasalföldön* és *Moldovában*. Ígéreteikkel valamennyien támogatták Hmelnickijt, azonban közvetlen katonai segítséget nem nyújtottak neki, az ukrán–lengyel háborút saját érdekeikben igyekeztek kihasználni. Így például a moszkvai kormány, figyelemmel kísérve az eseményeket, kivárta, melyik harcoló fél gyengül meg hamarabb. A cárnak nem volt szüksége erős szomszédokra – sem a Rzecz Pospolitára, még inkább Ukrajnára, ahol a felkelés győzelme után kozák rendszert vezettek be. A felkelés Oroszországra való átterjedése miatti félelem visszatartotta a cári kormányt attól, hogy segítséget nyújtson a háborúban.

Forrásmű

Egy lengyel főúr értekezésének részlete 1672-ből: *„Ott soha nem lesz semmilyen úrdolga sem, mert most sincsen, és így beszélnek: „Ha egyszer ezt a mi nagy urunk, Hmelnickij apánk eltörölte, akkor abból ítéletnapig sem lesz semmi, mert ő vezetett ki minket a fáraók fogságából". Így tehát Hmelnickij nevében azt remélik, hogy soha nem fognak robotot teljesíteni, mondván, hogy ő volt a Próféta és most, a halála után, örökké egy asztalnál fog ülni az Úristennel, ebédtől vacsoráig. Adókról, füstadóról és más hasonló adókról szó sem eshet. És ha sikerül is valamilyen adót beszedni, azt a hetmani vagy ezredesi univerzálé szerint csak évente egyszer, legfeljebb kétszer, viszont ez az adó nem haladja meg az évi tízegynéhány aranyat, még a leggazdagabb személyek esetében sem. Semmilyen más teher a Rzecz Pospolita lakosságára nincs kiróva, főképpen a kozákokra, mert mindegyikük szabad harcosnak számít, az adókat pedig azoktól lehet szedni, akik nem járnak hadakozni... Ha az Ukrán Állam fennmarad akár az ukrán földek jelentéktelen részén is, akkor körülötte arab sivatag lesz, mert majd vakon tódul oda minden ember épp a fent nevezett megfontolásból".*

- *Miben látta a lengyel főúr a Lengyelországot a kozák Ukrajna részéről fenyegető legnagyobb veszélyt?*
- *Miért igyekezett meggyőzni a lengyel szerző honfitársait az ukrán kozák állam megsemmisítésének szükségességéről?*

B. 2. Melyek voltak Bohdan Hmelnickij külpolitikai tevékenységének céljai. Mely államokkal létesített diplomáciai kapcsolatokat

Hmelnickij diplomáciai tevékenysége a nemzeti függetlenségi háború első hónapjaitól kezdve arra irányult, hogy megszilárdítsa a kozák Ukrajna nemzetközi helyzetét. Ahhoz, hogy sikeresen harcoljon az akkori Európa egyik legerősebb államának számító Lengyelország ellen, a hetmani kormánynak meg kellet akadályoznia, hogy a lengyel diplomaták ukránellenes koalíciót hozzanak létre. A szövetségesek keresésének szükségessége Hmelnickijt aktív diplomáciai tevékenységre késztette. E célból hozták létre ***1648. februárjának végén – márciusának elején a Krími Kánsággal kötött katonai-politikai szövetséget.*** A hetmani kormánynak sikerült elkerülnie a Moszkvai Államhoz fűződő viszonyának kiéleződését, és megegyezett a protestáns Erdéllyel is, hogy egyeztetik a Lengyelország elleni hadműveleteiket. A moldovai vajdát arra kényszerítették, hogy hagyjon fel ukránellenes politikájával. Baráti kapcsolatok épültek ki Havasalfölddel és Velencével, közeledési kísérletek kezdődtek Svédországgal. Különleges helyet foglaltak el a Törökországhoz fűződő kapcsolatok. ***1649-ben*** jött létre az ***ukrán–török egyezmény,*** amely feljogosította az ukrán kereskedőket a Fekete-tengeren való szabad hajózásra és az Oszmán Birodalom kikötőiben folytatott vámmentes kereskedelemre. 1651 elején a szultán követséget küldött a hetmani fővárosba, mely hivatalosan is biztosította az ukránokat arról, hogy a Zaporizzsjai Sereg számíthat az ő oltalmazására. Valamivel később a szultán jogart, szablyát és más hatalmi jelképeket küldött Hmelnickijnek, hogy bizonyítsa szándéka komolyságát.

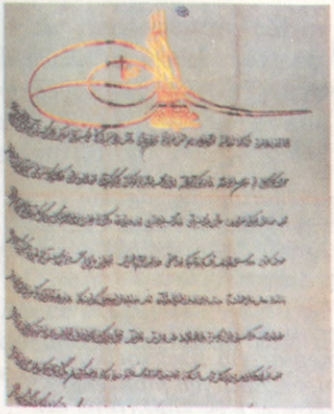

IV. Mehmed szultán oklevele a Zaporizzsjai Seregnek

IV. Mehmed udvaroncai kíséretében. *Rézmetszet, 17. sz.*

Így tehát aktív külpolitikájának köszönhetően a hetmani kormánynak sikerült megszilárdítania Ukrajna külpolitikai helyzetét.

Forrásmű

Részlet B. Hmelnickijnek az Oszmán Birodalom nagyvezírjéhez írt leveléből (1650): *„Fenséged, nagyvezír, én jó barátom, az én Istenem adjon kegyelmednek hosszú életet és őrizze meg a hatalmas császár kegyeiben!*

Örömmel értesültünk a követtől arról, hogy a Magas Portának általunk felajánlott barátságunkat, reményeinknek megfelelően, kegyesen fogadták és jóváhagyták. Már régóta szándékunkban állt, hogy bizonyítsuk alattvalói szándékunkat a Magas Porta felé és elküldjük követeinket a Magas Portához, de tartózkodtunk, mert megtudtuk, hogy a lengyelek a Magas Portához fordultak, hogy semmissé nyilváníttassák őfelségével a tatár kánnal fennálló szövetségünket és barátságunkat, valamint a Magas Portához fűződő jó viszonyunkat. Ettől függetlenül később arról is értesültünk, hogy a lengyelek eme törekvései eredménytelenül végződtek. Ennek hitelt adva, kihasználva az alkalmat, mi is elküldjük követünket. Reméljük, hogy amikor megérkezik, fényességed lehetővé teszi követünknek, hogy levelünkkel a hatalmas császár elé állhasson, és fényességed támogatja szándékunkat, hogy őfelsége alattvalóivá válhassunk, mivel egyesültünk a tatár kánnal, s ezt a világ végéig tartó jószomszédsági szerződéssel erősítettük meg."

- *Mi célból törekedett B. Hmelnickij diplomáciai kapcsolatokat létesíteni a török kormánnyal és tárgyalt a török protektorátus felvételéről?*
- *A dokumentum mely sorai tanúskodnak a hetman azon szándékáról, hogy fölvegye az oszmán állam protektorátusát?*

Részlet Alekszej Mihajlovics orosz cár Bohdan Hmelnickij számára kiadott okleveléből (1653): *„És mi ... megengedtük nektek elfogadni a mi magasságos, felséges cári kezünket, hogy ne váljatok a Kereszt ellenségeivé a hitetlenségben és a gyalázatban. A mi hadi embereink pedig, a mi felséges cári parancsunkra gyülekeznek és felkelésbe kezdenek. És ehhez mi, nagy uralkodó, elküldtük asztalnokunkat hozzátok..., hogy nektek, a hetmannak és az egész Zaporizzsjai Seregnek váljék ismertté a mi uralkodói kegyességünk. És küldjétek el hozzánk, nagy uralkodóhoz cári felséghez követeiteket, és mi, nagy uralkodó, cári felségünk, elküldjük hozzátok a mi felséges cári tanácsosainkat."*

- *Mit közöl a dokumentum? Mely sorok tanúsítják a cár készségét tárgyalásokat kezdeni és segítséget nyújtani a hetmannak a lengyelek elleni háborúban?*
- *Hasonlítsátok össze az irat szövegét az előzőével. Nem tűnik a hetman politikája következetlennek? Miért?*
- *Miről beszélnek a hetman e dokumentumokból kiolvasható szándékai?*

3. Mikor és milyen céllal létesültek diplomáciai kapcsolatok a Hetmanság és a Moszkvai Állam között. Hogyan fejlődtek ezek a kapcsolatok 1648–1653 között

A Törökország támogatásának megszerzésére irányuló kísérletek nem voltak alaptalanok. A szultánnak volt annyi ereje és lehetősége, hogy megakadályozza Lengyelországot az ukrán földek meghódításában. Azonban az ukrán–török szövetség megkötésének két fontos akadálya volt. Elsősorban a

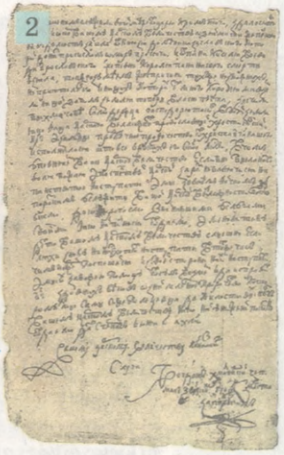

1. A rendi országgyűlés határozatának egyik lapja. *1653*
2. Bohdan Hmelnickij a moszkvai cárhoz intézett levelének egyik lapja. *1648 júniusa*

két világ – a kereszténység és az iszlám – vallási szembenállása volt a fő akadály. Ellehetetlenítette a szövetséget a törökök vazallusainak – a tatároknak és a nogajoknak a megbízhatatlansága is, ezek tették volna ki ugyanis a török segédcsapatok fő részét. A tatárok sokszor elárulták a kozákokat a döntő pillanatban, mint ahogyan Zborov, Beresztecsko és Zsvanec alatt is.

A lengyelellenes háborúban nyújtandó orosz katonai segítség lehetőségének gondolata sem hirtelen született meg. Hmelnickij már 1648. júniusában, a korszunyi győzelem után levéllel fordult a moszkvai cárhoz. Azt javasolta Alekszej Mihajlovicsnak, hogy Oroszország és Ukrajna indítson közös hadműveleteket Lengyelország ellen a IV. Ulászló halála után megüresedett lengyel trón elfoglalása céljából. Az Ukrajna és Oroszország közötti diplomáciai kapcsolatok létrejöttét elősegítette a két nép közös, pravoszláv vallása is.

1648 végétől rendszeressé vált, hogy a Hetmanság követeket cserélt a Moszkvai Állammal. A hetmani kormányt aggasztotta annak a lehetősége, hogy Moszkva helyreállítja a kapcsolatait a Rzecz Pospolitával. Hiszen kötelezte őket a 1634. évi poljanivi békeszerződés, melyet a cár nem sérthetett meg, hogy ne adjon a lengyel kormánynak ürügyet az újabb háborúra. Ugyanakkor Moszkva hajlandó volt segítséget nyújtani a Rzecz Pospolitának, amit az is bizonyít, hogy

az orosz–ukrán határon jelentős katonai erőket vontak össze. Moszkvában arra vártak, hogy az ukrán–lengyel háború mindkét részvevője meggyengüljön. Ezenkívül figyelemmel kísérték a kozák felkelést, amely átterjedhetett orosz földre is.

Hogy rávegye a cári kormányt a Zaporizzsjai Sereggel kötendő szövetségre, Hmelnickij 1653. júniusában tudtára adta a cárnak: amennyiben az továbbra is vonakodni fog az ukrán kérdés megoldásától, akkor Ukrajna Törökországgal köt szövetséget. Ráadásul a hetman hangsúlyozta, hogy egy ilyen szövetségnek igen kellemetlen következményei lesznek a Moszkvai Államra nézve.

1653. október 1-jén a moszkvai rendi országgyűlés elhatározta *„B. Hmelnickij hetmant és az egész Zaporizzsjai Sereget valamennyi várossal és területtel együtt befogadni"* és háborút indítani Lengyelország ellen.

TUDÁSPRÓBA

1. Stanislaw Szczitnicki lengyel hírszerző szavai szerint (1652) *„Hmelnickij elgondolása – abszolút és független módon uralkodni, nem tartozni egyik uralkodóhoz sem, és az egész földet birtokolni, mely a Dnyeszternél kezdődik és kiterjed a Dnyeperig, majd tovább egészen a moszkvai határig."* • Hogyan nyilvánul meg e szavakban az ukrán hetman kül- és belpolitikájának célja?
2. **A felsorolt államok közül melyek viszonyultak az Ukrán Kozák Államhoz jóindulattal vagy semlegesen:** • Ausztria; • Anglia; • Brandenburg; • Havasalföld; • Vatikán; • Velence; • Hollandia; • Spanyolország; • Moszkovia; • Moldova; • Erdély; • Törökország; • Franciaország; • Svédország?
3. **Mely államokkal létesített az ukrán kormány 1648–1657 folyamán diplomáciai kapcsolatokat:** • Ausztria; • Anglia; • Brandenburg; • Havasalföld; • Vatikán; • Velence; • Hollandia; • Spanyolország; • Moszkóvia; • Moldova; • Erdély; • Törökország; • Franciaország; • Svédország?
4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Milyen volt az európai államok álláspontja az ukrajnai nemzeti függetlenségi háborút illetően? • Mi volt B. Hmelnickij külpolitikai tevékenységének célja? • Mikor és milyen célból létesítettek diplomáciai kapcsolatokat Ukrajna és Moszkovia között? • Hogyan fejlődtek ezek a kapcsolatok 1648 és 1653 között? • Miért vonakodott a moszkvai kormány oly sokáig, bár érdekelve volt Lengyelország meggyengülésében, katonai segítséget nyújtani az Ukrán Kozák Államnak?
5. **Bizonyítsátok be vagy cáfoljátok meg az állítást:** • A Hetmanság külpolitikai viszonyait a következő elv határozta meg: *„Egy államnak nincsenek állandó barátai és állandó ellenségei, csak állandó érdekei."*
6. • Elemezzétek a hetmanság külpolitikai helyzetét a 17. század 50-es éveiben. Ajánljatok egy saját változatot a szövetséges keresése problémájának megoldására. Jósoljátok meg, milyen események következtek volna be a ti változatotok esetében.

21 AZ 1654. ÉVI UKRÁN–OROSZ (MOSZKVAI?) NEMZETKÖZI SZERZŐDÉS. A NEMZETI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚ FOLYTATÁSA

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Megmagyarázni az ukrán–orosz nemzetközi szerződés megkötésének okait, meghatározni annak sajátosságait.*
2. *Jellemezni az 1654–1655. évi események menetét, meghatározni azok történelmi jelentőségét.*
3. *Elemezve a történelmi forrásokat, véleményt nyilvánítani az 1654. évi perejaszlavi eseményekről.*
4. *Megmutatni a térképen az ukrán sereg 1654–1655. évi hadjáratainak irányait és a fontosabb csaták helyszíneit.*

1. ***Milyen események indították el az ukrán–orosz kapcsolatok kialakulását.***
2. ***Mit irányzott elő az 1654. évi ukrán–orosz szerződés.***
3. ***Hogyan zajlottak és milyen eredménnyel zárultak az 1654–1655. évi Lengyelország elleni hadműveletek.***

Forrásmű

Pavsa ukrán slachtics írja a csornobili esperes szavai alapján az ukránok eskütételéről 1654. januárjának végén: *„Rosszat látok, mert Hmelnickij mindannyiunkat a moszkvai cár rabságába taszított… Ő maga a kozák sereggel felesküdött, és Kijev városát, halálbüntetéssel fenyegetve, szintén oda juttatta, hogy valamennyien felesküdjenek… Az ottani polgárok, nem örülvén a moszkovitáknak, szétszéledtek a különböző városokba és kisvárosokba… A kijevi metropolita atya és a főapát még nem esküdtek fel, és nem is akarnak felesküdni. Kijelentették, hogy inkább meghalnak, mintsem felesküdjenek a moszkvai cárra, és keményen kitartanak álláspontjuk mellett… Közlöm, hogy a Kropivjáni és a Poltavai ezredek elszakadtak Hmelnickijtől, és megtagadták, hogy felesküdjenek a moszkvai cárra… Közlöm, hogy Hmelnickij Perejaszlavban tette le az esküt a moszkvai cárra… Aztán a perejaszlavi polgárokat kényszerítették felesküdni, aminek ők ugyancsak ellenálltak, az itteni helytartó (még) bele is betegedett, és parancsot kaptak őt betegen is a Szeplőtlen Istenanya templomába vinni. Kényszerítették az eskütételre, s ő még aznap belehalt a depresszióba… A kijeviek szintén ellenálltak, és nem akartak a templomba menni, azonban a kozákok úgy hajtották őket az eskütételre, mint a barmot… Az eskütétel alatt nem a keresztségben kapott neveiken nevezték magukat, az eskü után pedig igencsak szidták azt… A metropolita nem adott engedélyt az eskütételre, sem az archimandrita atya, sem az egész papság… A Hagyacsi és a Braclavi ezred nem akart Hmelnickij mellett maradni, nem akart Perejaszlavba menni az eskütételre, és Ukrajnán (a hetmanságon) belül szakadás ment végbe…”*

- *Hogyan viszonyul a szerző a leírt eseményekhez?*
- *Milyen következtetéseket lehet levonni a bemutatott forrás alapján?*

Az események krónikája

1654. január 8. – a perejaszlavi tanács.
1654 márciusa – egyezmény az ukrán küldöttség és a moszkvai kormány között. A márciusi cikkelyek.
1655 januárja – Umany védelme Iván Bohun csapatai által, az Ohmatyiv alatti csata.
1655 júliusa – a svéd–lengyel háború kezdete.
1655 szeptembere – csata Horodok alatt. Lviv ostroma.
1655 novembere – csata Ozerna alatt.

1. Milyen események indították el az ukrán–orosz kapcsolatok kialakulását

A moszkvai rendi országgyűlés határozatának megfelelően ***Vaszilij Buturlin*** bojár vezetésével népes követség indult Ukrajnába. A találkozó, a tárgyalások, a cári oklevél és a kleinódiumok átadásának helyszínéül a régi kozák központot, Perejaszlavot szemelték ki, ahol megszokott volt a nagy tanácsok levezetése. B. Hmelnickij azért is választotta Perejeszlavot a tágyalások színhelyéül, mert Kijevben elmaradhatatlanok lettek volna a túlzott ünnepélyes külsőségek, Kijevet a litván csapatok fenyegették, ezenkívül az ukrán pravoszláv papság ellenezte e közelgő eseményeket.

B. Hmelnickij beszédet mond a perejaszlavi kozák tanácson 1651-ben. *A 19. század második felében készült festmény alapján*

A perejaszlavi tanács. ***1654. január 8-án*** a perejaszlavi főtéren katonai tanácsot hívtak össze a kozákok és elöljáróik közel 200 képviselőjének részvételével. Ezt megelőzően B. Hmelnickij titkos tanácskozást tartott a kozák vezetéssel és az ezredesekkel.

Az események további menetéről V. Buturlin bojár feljegyzéseiből értesülhetünk. A cár részére készített beszámolójában írja, hogy a hetman beszédet mondott a jelenlevők előtt arról, hogy a Moszkvával kötött szövetség lehet az egyetlen kiút a nehéz bel- és külpolitikai helyzetből. A tanács jóváhagyta a Moszkvai Állammal kötött szövetséget. A cári oklevél felolvasása után a sztársina és a követek a Mária Mennybemenetele székesegyházba mentek, hogy feleskü̈djenek Alekszej cárra. A templomban Hmelnickij azt javasolta, hogy előbb a moszkvai követek esküdjenek a cár nevében, miszerint a cár megvédelmezi a hetmani államot a lengyelektől, valamint tiszteletben tartja a kozákok jogait és szabadságát. Kérését a hetman a kozákoknak a lengyel királyhoz fűződő kapcsolatával motiválta: az európai szokásoknak megfelelően mindkét félnek esküt kell tennie. Ám Buturlin az esküt kategorikusan megtagadta, amit azzal indokolt, hogy a cár önkényuralkodó és nem tehet esküt a saját alattvalóinak, különben is *„a cár szava, ha egyszer kimondta, nem változik meg."* Hmelnickij, miután órákon keresztül tanácskozott a sztársinával és a követekkel, hogy ne szakítsa félbe a tárgyalásokat, az eskütétel mellett döntött. Emellett Buturlin beszédét úgy tolmácsolták, mintha a cár esküjével lett volna egyenértékű.

A január 8-án esküt tett személyek száma jelentéktelen volt (284 fő). Viszont a perejaszlavi tanácsot követően a moszkvai követség képviselői Ukrajna 177 városát és faluját keresték fel azzal a céllal, hogy a lakosságot feleskessék a cár hűségére. Felesküdtek a Hetmanság (Dnyeper menti Ukrajna) lakói, de korántsem valamennyien. Nem vett részt a ceremónián Nyugat-, és részben Jobbparti Ukrajna (mivel lengyel uralom alatt voltak), sem a Zaporizzsjai Szics.

Forrásmű

Vaszilij Buturlin bojár, orosz követ beszámolójának részlete:

„Amint Vaszilij Vasziljevics (Buturlin) bojár átadta az uralkodó oklevelét a hetmannak, a hetman nagy örömmel vette át azt. Átvéve az uralkodói oklevelet, megcsókolta azt és fölbontva a pecsétet, átadta Iván Vihovszkij írnoknak, és megparancsolta neki, hogy hangosan olvassa fel azt az egész Zaporizzsjai Sereg és valamennyi egybegyűlt előtt.

És az az uralkodói oklevelet Iván Vihovszkij írnok mindenki előtt hangosan felolvasta. És meghallgatva az uralkodói oklevelet, a hetman, az ezredesek és a többi más rangú ember örültek az uralkodói kegynek. És mondá a hetman, hogy ő, Bohdan Hmelnickij hetman, az egész Zaporizzsjai Sereggel együtt kész lelkesen szolgálni Alekszej Mihajlovics cár uralkodót, nagyfejedelmet, egész Rusz egyeduralkodóját, érte életét is áldozni, az uralkodó bizalmát kiérdemelni, és az uralkodó akaratából mindenre készen állni".

- *Hasonlítsátok össze Pavsa ukrán slachtics közlését Vaszilij Buturlin orosz bojár beszámolójával. Szerintetek melyik forrás hitelesebb? Miért?*
- *Állíthatjuk-e azt, hogy az ukránok egyértelműen fogadták a perejaszlavi eseményeket?*

2. Mit irányzott elő az 1654. évi ukrán–orosz szerződés

A perejaszlavi tanács csak a kezdetét jelentette az ukrán–orosz kapcsolatok kialakulásának, mivel Perejaszlavban semmilyen írásos szerződést nem írtak alá. Mindent a tárgyalásoknak kellett eldönteniük. Ráadásul mindkét fél a maga módján értelmezte a szövetséget. Az ukrán kormány a szerződő felek egyenjogúságáért szállt síkra. Moszkvában viszont úgy tekintettek az ukránokra hetmanostul, mint cári alattvalókra. Igaz, a tárgyalások alatt ezt taktikai megfontolásból nemigen hangoztatták. A moszkvai kormány képviselői ígéretet tettek, hogy nem sértik meg „Ukrajna jogait és szabadságjogait".

A kozákok szerződése 23 cikkelyből állt, melyeket a hetman és a Zaporizzsjai Sereg hagyott jóvá. Ezek fő elve az volt, hogy olyan nemzetközi viszonyokat kell teremteni, amelyek Ukrajna számára biztosítják bel- és külpolitikai önállósága megőrzését. Ezeket a cikkelyeket vitte Moszkvába az ukrán követség, melyet Szamijlo Bohdanovics-Zarudnij főbíró és Pavlo Teterja perejaszlavi ezredes vezetett. 1654. március 14-én az ukrán küldöttek átnyújtották a dokumentumtervezetet a moszkvai kormánynak.

Bohdan Hmelnickij emlékműve Kijevben

A közismert emlékművet 1888-ban állították B. Hmelnickij tiszteletére Kijevben, a Szófia-téren. Mihajlo Mikesin szobrászművész alkotta. Az emlékmű sorsa éppoly hányatott, mint az ukrán hetman életútja: az elgondolástól a kivitelezésig harminc év telt el.

Az egy hétig tartó tárgyalások során a tervezetet némileg módosították, 17 cikkelyt jóváhagytak, 6 (különben igen fontos) cikkelynek az egyeztetését pedig későbbre halasztották.

A márciusi cikkelyek szerint sértetlen marad az állam területe, az állami berendezkedés és a kormányzati forma, valamint a bel- és külpolitika alapelvei. A kozák sereg létszámát 60 ezer főben állapították meg. A kozák állam beleegyezett a pénzadó fizetésébe és abba, hogy nem tarthat fenn önálló diplomáciai kapcsolatokat a Rzecz Pospolitával és Törökországgal.

A városlakók is elkészítették a saját szerződéstervezetüket. Az ukrán polgárok meg kívánták őrizni „jogaikat és szabadságjogaikat", elsősorban a városi önkormányzati jogot – ezeket még a litván fejedelmektől és a lengyel királyoktól kapták.

A pravoszláv papság elhúzódó tárgyalásai eredménytelenül zárultak. Az ukrán pravoszláv egyház nem volt hajlandó elismerni a moszkvai patriarchátust fölöttes szervnek – ezt akarta rájuk erőltetni a moszkvai kormány és az orosz pravoszláv egyház.

Végül egyedül a városlakók egyeztek meg teljes mértékben a moszkvai kormánnyal, a kozákság és az ukrán pravoszláv slachta csak részben, a pravoszláv egyház pedig elutasította Moszkva követeléseit.

JEGYEZD MEG!

A kutatóknak a mai napig nem sikerült egységes álláspontot kialakítaniuk az ukrán–moszkvai egyezmény jogi értelmezését illetően, azonban a többségük arra a véleményre hajlik, hogy ez egyenjogú államok közötti szerződés volt, mely szerint Moszkva mint a Hetmanság védnöke, kötelezte magát arra, hogy biztosítsa annak függetlenségét. Ugyanakkor a szerződés befejezetlen maradt, nem volt tökéletes, rövid ideig (néhány évig) működött, és ezért hamar érvényét vesztette.

Hiányosságai és rövid élettartama ellenére az 1654. évi ukrán–moszkvai szerződésre a 17–18. század folyamán úgy tekintettek, mint Ukrajna szuverenitásának legmeggyőzőbb bizonyítékára. A szerződés lehetőséget adott megőrizni az Ukrán Kozák Állam önállóságát. A hetmani kormány lehetőséget kapott arra, hogy győztesként fejezze be a Rzecz Pospolitával vívott háborút, és befejezze az összes ukrán föld egyesítését saját uralma alatt. A nemzetközi viszonyok terén a szerződés bizonyította Ukrajna jogát a Lengyelországtól való elszakadásra. A szerződés azt mutatta, hogy a nemzetközi porondon elismerték az Ukrán Állam önállóságát és a kialakult társadalmi-gazdasági viszonyok sérthetetlenségét.

3. Hogyan zajlottak és milyen eredménnyel zárultak az 1654–1655. évi Lengyelország elleni hadműveletek

Hadműveletek Fehéroroszország területén. A moszkvai cár seregei és a Hmelnickij által küldött ***Iván Zolotarenko*** nyizsini ezredes vezette 20 ezer fős kozák had megkezdte nyugati hadjáratát. A hadjárat sikert hozott a szövetséges ukrán–orosz sereg számára. 1655 nyarán kiszorították a litván erőket Fehéroroszországból és elfoglalták Litvánia egy részét a fővárossal, Vilnóval együtt.

Fehéroroszország déli részén I. Zolotarenko *kozák rendszert* vezetett be. Itt az ukránok és fehéroroszok létrehoztak néhány kozák ezredet. Ez azon-

ban kiváltotta a cár elégedetlenségét, mivel ő egész Fehéroroszországot Moszkvához akarta csatolni.

Hadműveletek Ukrajnában. 1654 őszén a hadműveletek kiterjedtek Ukrajna területére is. November közepén a 30 ezer főnyi lengyel hadsereg behatolt Braclav vidékére. A hadjárat 1655 tavaszáig tartott, és teljesen elpusztította Kelet-Podóliát: február közepéig a lengyelek közel ötven várost romboltak le.

1654 telén a lengyel sereg egyesült a 30 ezres tatár hordával, Umany alá vonult és ostromgyűrűbe zárta a várost. B. Hmelnickij kozák csapatai és egy 10–12 ezer fős orosz sereg a várost védő I. Bohun segítségére siettek. Ez arra kényszerítette a lengyel–tatár hadvezetést, hogy szüntesse be Umany ostromát és szálljon szembe a közeledő ukrán–orosz erőkkel.

Az ohmatyivi csata. ***1655. január 19-én*** a lengyel–tatár sereg bekerítette az ukrán–orosz tábort Ohmatyiv (jelenleg Cserkasszi megye) alatt. A több napig tartó ostrom mindkét felet kimerítette. Elsősorban a fagytól szenvedtek, ezért a kortársak a harc helyszínét a „didergés mezejének" vagy Drizsipolnak nevezték el.

Iván Bohun.
M. Ivaszjuk festménye

A csatában az ukrán sereg jelentéktelen előnyt szerzett ugyan, de Hmelnickij nem volt képes döntő csapást mérni a lengyel–tatár seregre és felszabadítani Braclav vidékét.

A galíciai hadjárat. 1655 tavaszán B. Hmelnickij seregével Podólián keresztül Galíciába vonult, hogy felszabadítsa a nyugat-ukrajnai földeket a lengyel uralom alól és egyesítse egész Ukrajnát az etnikai határain belül. Augusztus elejére a sereg Kamjanec-Pogyilszk alá ért. A város ostroma alatt fogadta a hetman a svéd király követét. Az értesítette a hetmant arról, hogy július 9-én Svédország háborút indított Lengyelország ellen. Erre Hmelnickij katonai segítséget ígért a svéd királynak.

Lviv ostroma és a Horodok alatti csata. ***1655. szeptember 19-én*** Horodok város alatt, Lvivtől 25 kilométerre az ukrán sereg megsemmisítő vereséget mért a S. Potocki koronahetman vezette lengyel hadra. A győzelem következtében Nyugat-Ukrajna jelentős része felszabadult.

Az ukrán sereg még aznap Lviv alá ért és ostrom alá fogta a várost. Belátva, hogy az ostrom súlyos veszteségekkel járhat mind a lakosság, mind a sereg számára, Hmelnickij beleegyezett, hogy tárgyal a város elöljáróival. A hetman hamarosan megkapta a váltságdíjat és visszavonult a város falai alól.

Az ***Ozerna*** városka (Ternopol közelében) alatti csata után, ***1655. november 12-én*** a hetman egyezményt kötött a krími kánnal. A kán megígérte, hogy nem avatkozik be az ukránok és az oroszok Lengyelország elleni háborújába. A szerződés lehetőséget adott Ukrajnának és Moszkvának a tatár támadás elkerülésére. Így tehát a nehéz helyzet ellenére az 1655. évi nyári-őszi hadjárat sikerrel járt az ukrán–orosz sereg számára.

TUDÁSPRÓBA

1. • Milyen eseményről van szó a forrásműben? Hogyan hatott az ki a nemzeti-függetlenségi háború menetére?

„Amikor Vaszilij Vasziljevics Buturlin és Bohdan Hmelnickij a székesegyházba mentek... akkor Prohor archimandrita és Andrejján püspök és Hrihorij perejaszlavi püspök az egész szent gyülekezettel, miseruhába öltözve, el akarták kezdeni az eskü szavait... De Bohdan Hmelnickij hetman azt mondta, hogy Vaszilij Vasziljevics a társaival együtt esküdjön meg az uralkodó nevében, hogy ő, az uralkodó nem adja ki Bohdan Hmelnickijt és az egész Zaporizzsjai Sereget a lengyel királynak, mellettük kiáll, szabadságjogaikat nem sérti meg, és akinek birtokai voltak, azok változatlanul megmaradnak... Vaszilij Vasziljevics bojár a társaival azt mondta a hetmannak, hogy a Moszkvai Államban a régi nagy uralkodóinkra, egész Rusz cárjaira és nagyfejedelmeire az alattvalók szoktak felesküdni, és a mi nagy uralkodónkra is az alattvalói esküsznek fel, hogy hűségesen fogják őt szolgálni, igyekezni fognak mindenféle jót cselekedni. De olyan, hogy az uralkodó nevében tegyenek esküt – soha nem volt és nem is lesz: neki, a hetmannak ezt fel sem kellett volna hozni, mert minden alattvaló a saját uralkodójra esküszik fel."

2. **Állítsátok kronológiai sorrendbe az eseményeket:** • T. Hmelnickij házasságkötése V. Lupu moldovai vajda lányával; • a moldovai–ukrán szövetség megkötése; • a zborovi békeszerződés aláírása; • a márciusi cikkelyek aláírása a kozák küldöttség és a moszkvai kormány által.

3. • Állítsátok össze az ukrán hadsereg 1654–1655. évi lengyelellenes hadműveleteinek sűrített krónikáját.

4. **A felsorolt történelmi személyiségek közül ki vett aktívan részt a nemzeti-függetlenségi háború 1654–1655. évi eseményeiben:** • T. Hmelnickij; • Bohun; • P. Szahajdacsnij; • M. Krivonyisz; • M. Kalinowski; • P. Teterja; • V. Buturlin; • I. Zolotarenko?

5. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Hogyan zajlottak le az események Perejaszlavban 1654. január 8-án? • Milyen dokumentumok határozták meg az 1654. évi ukrán–moszkvai egyezmény tartalmát? • Miben rejlik az 1654. évi ukrán–moszkvai szerződés jelentősége? • Hogyan zajlottak le az 1654. évi hadműveletek Fehéroroszország területén? • Melyek voltak B. Hmelnickij 1655. évi Lviv elleni hadjáratának okai? Milyen eredményekkel és következményekkel járt ez a hadjárat?

6. • A Lengyelország elleni harcban külpolitikai támogatást kereső hetmani kormány miért részesítette előnyben a Moszkoviával kötött katonai szövetséget?

• Gondolkodjatok el, nyitott-e ez a szövetség pozitív távlatokat Ukrajna számára, ha figyelembe vesszük a két állam korabeli államigazgatási formáját, gazdasági rendszerét, a városok önrendelkezésének fejlettségét, kultúrájának és művelődésének fokát.

ÉRTÉKELD AZ ISMERETEIDET

1. Állítsátok kronológiai sorrendbe az eseményeket: a Márciusi cikkelyek aláírása a kozák követség és a moszkvai kormány által; a Bila cerkvai békeszerződés aláírása; a zbarazsi-zborovi hadművelet; a Zsovtyi vodi és korszunyi csaták; a zsvaneci ostrom.

2. Vizsgáljátok meg a térképvázlatot: Mikor ment végbe Bohdan Hmelnickij piros nyilakkal jelzett hadjárata? A Lengyelországgal kötött melyik békeszerződés szerint húzták meg a Hetmanság határait a térképvázlat rószaszínű ábrázolásának megfelelően? Mikor kötötték meg ezt a szerződést? Hogyan vannak a térképen megjelölve az ezredközpont funkciójú városok? Milyen számmal van jelölve a Hetmanság fővárosa? Milyen betűkkel van a térképen megjelölve a Moszkvai Cárság, Erdély, Moldova, Havasalföld, a Krími Kánság területe?

3. Állapítsátok meg, miről szólnak a történelmi források részletei. Fűzzetek történelmi magyarázatot a megjelölt eseményekhez.

A. *„Maga a pátriárka (a jeruzsálemi, Paiszij) ezer lovassal ment ki a városból az ő (B. Hmelnickij) fogadására, és a helyi metropolita (Sz. Kosziv) helyet adott neki a szánon maga mellett, a jobbján. Az egész nép kivonult a városból, az egész köznép üdvözölte őt. Az akadémia úgy üdvözölte őt a beszédeiben, mint Mózest, a nép megmentőjét a lengyel rabság alól, szerencsés előjelet látván a személyében és Isten által küldöttnek nevezvén őt. A pátriárka*

a legfényesebb fejedelem címet adományozta neki. Elsütötték a várban és a városban található összes ágyút és egyéb fegyvert."

B. *„Közlöm, hogy a Kropivjáni és a Poltavai ezred elszakadt Hmelnickijtől, és megtagadták, hogy felesküdjenek a moszkvai cárra... Közlöm, hogy Hmelnickij Perejaszlavban tette le az esküt a moszkvai cárra... Aztán a perejaszlavi polgárokat kényszerítették felesküdni, aminek ők ugyancsak ellenálltak, az itteni helytartó (még) bele is betegedett, és parancsot kaptak őt betegen is a Szeplőtlen Istenanya templomába vinni. Kényszerítették az eskütételre, s ő még aznap belehalt a depresszióba..."*

C. *„Hmil hetman kitalálta, hogy rokonságba kerül Vasile vajdával... Így hát Vasile vajda eljegyzést akart rendezni lányának, Rozandának és Timosnak, Hmel hetman fiának, akit ajándékokkal halmozott el... Egy év múlva Hmil hetman nagyszámú kozák sereggel, valamint maga a kán is ... hadjáratra indultak a lengyel király ellen. Kázmér király egy városka mellett találkozott velük, melyet Beresztecskónak neveztek... Értesülvén a hotini várparancsnoktól a polyákok eme győzelméről, Vasile vajda cobolybundába öltöztette őt, arra számítva, hogy e lengyel győzelemnek köszönhetően megmenekül attól, hogy Hmel násza legyen. De ezzel még nem ért véget Lengyelföld balszerencséje, mert egy évvel a beresztecskói győzelem után a kozákok és a tatárok teljesen elpusztították a lengyel sereget, amikor a lengyelek megállapodtak a békében, amelyet Bila Cerkvában kötöttek meg."*

4. Készítsetek elbeszélést B. Hmelnickij hetmanról, felhasználva a történelmi személyiségek jellemzéséhez szolgáló emlékeztetőt.

5. Magyarázzátok meg a fogalmakat és alkossatok velük mondatokat: • nemzeti függetlenségi háború; • Zaporizzsjai Sereg; • hetmanság; • univerzálé; • ezred; • század.

6. Mondjátok meg, mely történelmi emlékek fűződnek B. Hmelnickij hetmanhoz.

TÉMA

4

Az ukrán földek a 17. század 60–80-as éveiben

22 POLITIKAI ÉLET UKRAJNÁBAN 1656–1657-BEN

1. ***Milyen irányban fejlődött a hetmani kormány külpolitikája 1656–1657 folyamán, és mivel volt ez kapcsolatos.***
2. ***Hogyan ment végbe és milyen eredménnyel járt az ukrán sereg 1656–657. évi galíciai és lengyelországi hadjárata.***
3. ***Hogyan értékelik a történészek Bohdan Hmelnickij tevékenységét.***
4. ***Milyen volt a hetmanság helyzete B. Hmelnickij halála után.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Jellemezni B. Hmelnickijt mint embert és mint történelmi személyiséget, értékelni a tevékenységét.*
2. *Meghatározni a kozák állam – a Hetmanság – politikai helyzetét 1656–1657-ben.*
3. *Megmutatni a térképen az ukrán sereg 1656–1657. évi hadjáratainak irányait.*
4. *A történelmi forrásokat felhasználva jellemezni a hetmani kormány viszonyát Erdélyhez és Svédországhoz.*

Forrásmű

Részlet B. Hmelnickijnek Károly Gusztáv svéd királyhoz intézett leveléből (1656 novembere): *„Svédország legfényesebb királya, nagyságos urunk és barátunk!... Értesítjük e levéllel arról, hogy miképpen kezdettől fogva fegyvert fogtunk a lengyelek ellen a hit és a szabadság védelmében, úgy most is harcolni fogunk bárki ellen, aki a nyakunkba akarna ülni, és reméljük, hogy maga a Magasságos Isten bosszulja meg a velünk szemben elkövetett erőszakot és gyötrelmeket... Mindenekelőtt azt kívánjuk, hogy legfényesebb felséged tudja meg, hogy mi egyek vagyunk legfényesebb felségeddel és össze vagyunk kötve azzal a kötelékkel, amely mindkettőnket Moldova legfényesebb vajdájához és Erdély legfényesebb fejedelméhez is köt. E kötelezettségünknek mi örömmel eleget teszünk, s a feladat elvégzésére elküldjük saját követeinket, mihelyt megnyílik a szabad átjárás.”*

- *A forrásra támaszkodva állapítsátok meg a Zaporizzsjai Sereg és Svédország közötti nemzetközi kapcsolatok jellegét. Milyen szerepet játszott bennük az erdélyi fejedelem?*

Az események krónikája

1656 októbere – a lengyelellenes szövetség megkötése II. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel.
1656. október 24. – békekötés Vilnóban a Moszkvai állam és a Rzecz Pospolita között.
1656 novembere – lengyelellenes szövetség a svéd király és az erdélyi fejedelem között.
1656–1658 – az orosz–svéd háború.
1657 januárja–júliusa – II. Rákóczi György erdélyi fejedelem csapatainak és az Antyin Zsdanovics vezette kozák ezredeknek hadműveletei a Rzecz Pospolita ellen.
1657. július 27. – Bohdan Hmelnickij halála.

JEGYEZD MEG!

1655 nyarán kiéleződtek Lengyelország belviszonyai. Kezdetét vette a hanyatlás ötéves időszaka, amelyet a lengyel történészek „özönvíznek” neveznek. 1655 júliusában Lengyelország területére betörtek Svédország csapatai

– azé az államé, amely Lengyelország régi vetélytársa volt a Kelet-Poroszország és Livónia balti-tengeri partvidékéért folytatott harcban. X. Károly Gusztáv svéd király sikeresen kihasználta a helyzetet: lengyelországi hadjárata időben egybeesett az ukrán–orosz seregek fehéroroszországi és litvániai hadműveleteivel. Így tehát Lengyelországnak két fronton kellett harcolnia. Ez politikai válságot idézett elő. A hadsereg letette a fegyvert a svédek előtt, X. Károlyt a lengyelek elismerték királyuknak, II. János Kázmér pedig kénytelen volt az osztrák uralom alatt lévő Sziléziába menekülni. Ez idő tájt az ukrán–orosz csapatok elfoglalták Vilnót és ostromzár alá vették Rigát. Emiatt a Litvániát uraló Radziwill testvérek kénytelenek voltak elismerni Svédország *protektorátusát**.

B. 1. Milyen irányban fejlődött a hetmani kormány külpolitikája 1656–1657 folyamán, és mivel volt ez kapcsolatos

● Hmelnickij 1655 végén és 1656 elején rendkívül aktív diplomáciai tevékenységet folytatott: követeket cserélt a svéd és a lengyel királlyal, a krími kánnal, a moldovai vajdával és az erdélyi fejedelemmel. Alekszej Mihajlovics cár kormányát megrettentették a svéd csapatok lengyelországi sikerei (a svédek elfoglalták majdnem egész Lengyelországot), ezért háborús előkészületeket kezdett Svédország ellen.

A hazájuk megmentésének módját kereső lengyel diplomaták II. János Kázmér halála esetére felajánlották a koronát Alekszej cárnak. Ez az ajánlat szintén a Varsóval folytatott tárgyalásokra késztette Moszkvát, amelyek ***1656. október 24-én*** a ***vilnói egyezménnyel*** értek véget. A békeszerződés szerint befejeződtek a hadműveletek a Rzecz Pospolita és Moszkva között, mindkét állam kötelezettséget vállalt, hogy nem kezd béketárgyalásokat a svédekkel, ehelyett közös hadműveleteket indítanak Svédország és Brandenburg ellen, a moszkvai cárt pedig megválasztják lengyel királynak.

Forrásmű

Részlet B. Hmelnickij leveléből II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez (1656 márciusa): *„Erdély legfényesebb fejedelme, nagyságos urunk és barátunk… Azóta, hogy közöttünk őszinte kapcsolatok alakultak ki, soha nem kételkedtünk kegyed állandó barátságában, és láttuk annak bizonyítékait, és meggyőződtünk arról, hogy aki a barátságát nekünk felajánlotta, az meg is tartja azt, hogy őszinte és jóindulatú kapcsolatban maradjon velünk… És mindenekelőtt tiszta szívből kívánunk kegyednek Isten kegyelméből egészségben eltöltött számos évet, és biztosítjuk kegyedet a barátságunkról.”*

● *Miről van szó a dokumentumban? Miért volt érdeke a hetmani kormánynak, hogy ne csak diplomáciai kapcsolatokat létesítsen Erdéllyel, de katonai szövetséget is kössön vele?*

* Protektorátus – olyan függőségi viszony, melyben az egyik állam (a védnökséget vállaló) magára vállalja a másik állam (aki fölött védnökséget gyakorol) külső kapcsolatainak megvalósítását, területének védelmét, gyakran még annak belügyeit is ellenőrzi.

X. Károly Gusztáv
svéd király

A vilnói orosz–lengyel egyezményt a hetmani fővárosban az 1654. évi szerződés megsértéseként, vagyis a cár részéről elkövetett árulásként értékelték. A hetman új szövetségeseket kezdett keresni Lengyelország ellen. Erre Svédország és Erdély tűntek reális jelölteknek. Az utóbbival Hmelnickij már 1648-ban diplomáciai viszonyt létesített. Igaz, ezek a kapcsolatok nem mindig voltak kiegyensúlyozottak: hol szövetségi viszonyt jelentettek, hol pedig feszültség jellemezte őket, mint például T. Hmelnickij sikertelen moldovai hadjárata után 1653 őszén.

1656. október 8-án a Zaporizzsjai Sereg és Erdély között egyezmény született a Rzecz Pospolita elleni katonai szövetség megkötéséről. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem megígérte B. Hmelnickijnek, hogy segít visszafoglalni Galíciát és Fehéroroszország egy részét, elismerte a hetman fejedelmi titulusát és a hetman jogát arra, hogy átadja e címet fiának, Jurijnak.

Svédországgal Hmelnickij 1652-ben létesített diplomáciai kapcsolatokat, és a továbbiakban is fenntartotta azokat. Már 1655 szeptemberében, amikor kitört a lengyel–svéd háború, a hetman szövetséget ajánlott fel X. Károly Gusztáv svéd királynak Lengyelország ellen azzal a feltétellel, ha a Rzecz Pospolita valamennyi orosz (ukrán) földjét átadják Ukrajnának.

1656 decemberében II. Rákóczi György „örök szövetségi szerződést" írt alá a svéd királlyal. Most már a közös ukrán–erdélyi hadműveletek esetén számítani lehetett a svédek segítségére is, akiknek nem volt szerződésük a hetmani kormánnyal, de támogatták volna az erdélyieket.

1656-tól az ukrán–svéd kapcsolatok rendszeressé váltak, viszont a svédek nem akarták átadni az addig Lengyelországhoz tartozó ukrán földeket, mivel maguk is igényt tartottak rájuk. 1657 januárjában a svéd követek bemutatták a szövetségi szerződés tervezetét, amely csak a kozákok lakta területet (a Dnyeper mentét) ismerte el független államként. Erre Hmelnickij visszamondta a szerződést. Júniusban újabb svéd követség érkezett Csihirinbe a következő javaslattal: X. Károly Gusztáv király hajlandó átadni a hetmannak a Lengyelországhoz tartozó ukrán földeket, Fehéroroszország egy részét és Szmolenszket, magának pedig meghagyja Lengyelország területét.

Forrásmű

Az orosz követség beszámolójában idézik B. Hmelnickij következő szavait (1657 áprilisa): *„A svéd királyt én soha el nem hagyom, mert régi, több mint hatéves barátság köt össze minket. A svédek igazságos emberek, betartanak mindenféle barátságot és kötelezettséget, a szavukat megtartják, a cár őfelsége viszont igazságtalanul bánt mind velem, mind az egész (ukrán) sereggel: kibékülve a lengyelekkel, azok kezére akart adni minket. Most olyan hangok jutnak el hozzánk, hogy az uralkodó Vilnóból 20 ezer katonát küldött a lengyelek megsegítésére ellenünk, a svédek és a magyarok ellen, mi pedig, mikor még nem voltunk a cár őfelsége alattvalói, a nagy uralkodót*

szolgáltuk, a krími kánt kilenc évig nem engedtük a moszkvai határvidékre harcolni. Most pedig mi a cár felséges kezétől el nem szakadhatunk, és harcolni megyünk cár őfelsége ellenségei ellen."

- *A korabeli politika mely reáliáiról van szó a dokumentumban? Értékeljétek a leírt eseményeket.*

2. Hogyan ment végbe és milyen eredménnyel járt az ukrán sereg 1656–1657. évi galíciai és lengyelországi hadjárata

Amikor 1656 decemberében megkezdődött II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata, Hmelnickij kozák ezredeket küldött a támogatására ***Antyin Zsdanovics*** vezetésével. Eleinte az ukrán–svéd–erdélyi sereg sikeresen harcolt: elfoglalta Przemyslt, Varsót, Krakkót, Lublint, Bresztet. Tavasszal azonban megfordult a hadiszerencse. Újabb és újabb kudarcok érték a szövetségeseket. Dánia Svédország elleni támadása miatt az utóbbi magára hagyta II. Rákóczi Györgyöt. Feszült viszony alakult ki a fejedelem és a kozákok között is. Ezért értesülvén a lengyel sereg betöréséről Erdélybe, függetlenül attól, hogy Varsót sikerült elfoglalnia, II. Rákóczi György tárgyalásokat kezdett a lengyelekkel. 1657 júliusában megérkezett a hír a tatár horda közeledéséről, amely elvághatta az erdélyi sereg hazafelé vezető útját. Elveszett az utolsó remény is a háború sikeres befejezésére, II. Rákóczi György kénytelen volt kapitulálni. A kozákok már előre megsejtették az erdélyi fejedelem szándékát, és félvén, hogy átadja őket a lengyeleknek, magára hagyták.

A Lengyelország elleni hadjárat nem járt sikerrel. A. Zsdanovics önkényes hazatérésének híre eljutott a hetmanhoz. ***1657. július 27-én*** azonban Bohdan Hmelnickij elhalálozott.

3. Hogyan értékelik a történészek Bohdan Hmelnickij tevékenységét

Bohdan Hmelnickij az ukrán történelem egyik legkiemelkedőbb egyénisége. A hetman tevékenysége nemcsak meghatározta Ukrajna további sorsát, de érezhetően kihatott az európai politikai életre is.

B. Hmelnickij tevékenysége legnagyobb vívmányának az Ukrán Kozák Állam létrehozását tarthatjuk. A hetman az általa vezetett nemzeti függetlenségi háború céljának a független állam megszilárdítását tekintette, amely egyesítette volna az összes ukrán etnikai területet és a Kijevi Rusz méltó örököse lett volna.

Tagadhatatlan érdeme volt B. Hmelnickijnek az is, hogy az egész ukrán nép, osztályérdekeitől függetlenül, egységes erőként lépett fel nemzeti felszabadulásáért.

Hetmansága idején az ukrán állam területén megszűntek a mágnási és nemesi földbirtokok, a gazdálkodás majorsági-úrbéri rendszere és a job-

Az ukrán földek 1658–1686-ban

bágyviszonyok. A parasztok többsége személyi szabadságot kapott, földdel és mezőgazdasági munkaeszközökkel rendelkezhetett, beléphetett a kozákok közé. A számbelileg megnövekedett kozákság kiváltságos társadalmi réteggé vált.

B. Hmelnickij ugyanakkor elismert hadvezér is volt. Azon kívül, hogy létrehozta és felfegyverezte a kor egyik legerősebb hadseregét, olyan eredeti taktikával gazdagította a hadművészetet, amely felhasználásával történelmének legsúlyosabb vereségét mérte Lengyelországra. A Zsovtyi Vodi, Korszuny és Batyih alatti csaták a hadművészet iskolapéldáivá váltak.

B. Hmelnickij a nemzeti függetlenségi háború első hónapjaitól kezdve tehetséges diplomataként mutatkozott be. Tevékenysége a kozák Ukrajna nemzetközi helyzetének megszilárdulására irányult.

1. Bohdan hmelnickij halála. *T. Sevcsenko rajza. 1832–1837*
2. A szubotyivi Illés-templom Bohdan Hmelnickij kriptája. *Metszet, 1826*

Már 1648 februárjának végén – márciusának elején katonai-politikai szövetség jött létre a Krími Kánsággal. A hetmani kormánynak sikerült elkerülnie a helyzet kiéleződését Moszkoviával, a moldovai vajdát pedig arra kényszerítette, hogy felhagyjon ukránellenes politikájával. Baráti kapcsolatok létesültek Havasalfölddel, Erdéllyel és Velencével. Hogy megőrizze a nemzeti függetlenségi háború fő vívmányát, az 1653. esztendő Ukrajna számára kedvezőtlen bel- és külpolitikai viszonyai ellenére, a hetman 1654-ben kieszközölte az ukrán–orosz szerződést. A moszkvai cár Ukrajnával szembeni valós szándékait feltáró vilnói béke után azonban új szövetségeseket kezdett keresni – Erdélyt és Svédországot.

B. 4. Milyen volt a hetmanság helyzete Bohdan Hmelnickij halála után

B. Hmelnickij halála után a hetmanság belpolitikai helyzetét nagyban meghatározták a külső tényezők. Szétesett a Rzecz Pospolita elleni szövetség. Erdély vereséget szenvedett, a brandenburgi uralkodó pedig elszakította a Rzecz Pospolitától Poroszországot, és végérvényesen egyesítette azt Brandenburggal egy egységes királyságba. Svédország belesodródott a Dánia elleni háborúba, kivonta csapatait Lengyelországból, békeszerződést kötött a Moszkvai Állammal és a Rzecz Pospolitával.

Lengyelország és a Krími Kánság, hogy megbosszulják az előző évek vereségeit, újabb háborúra készültek az ukránok ellen. Hajlandó volt az ukrán állam függetlensége elleni támadásra a cári kormány is. Ezt bizonyítják azok a követelések is, amelyeket közvetlenül B. Hmelnickij halála után hozott Csihirinbe A. Matvejev cári követ. Többek között arról volt szó, hogy a nagyobb ukrán városokba cári vajdák és csapatok kerülnek elhelyezésre, melyek eltartása a helyi lakosság feladata lesz, a földért és malmokért járó bérleti díjakat a cári kincstárba kell befizetni, a lajstromozott kozákok számát 10–40 ezerre csökkentették. A

továbbiakban a hetmanjelölt személyét egyeztetni kell a cárral, a megválasztott kijevi metropolitát feltétlenül el kell küldeni felszentelésre a moszkvai pátriárkához stb.

Az ukrán kozák állam belső helyzetére rányomta bélyegét a hosszan tartó háború is. A helyzetet bonyolította az is, hogy kiéleződtek az ellentétek a különböző külpolitikai orientációjú csoportok között, a jobbparti és a balparti ezredek között.

TUDÁSPRÓBA

1. • Az 1657-es év mely eseményeiről van szó az alábbiakban idézett forrásművek szemelvényeiben?

A. *„A mi alattvalónk, Bohdan Hmelnickij hetman, majdnem egyesítve hadait a magyar Rákóczival, elküldte a lengyel államba Antyin Zsdanovics kinevezett hetmant és Bohunt, és más parancsnokokat pusztítani."*

B. *„Ma ebéd után Hmelnickij titkára bekéretett engem Vihovszkij kancellárhoz, mivel a hetman, gyengeségére való tekintet nélkül úgy rendelkezett, hozzák át őt ide, hogy beszéljen velem. A hetman nagyon szívélyesen üdvözölt engem... és azt mondta nekem, ma megérkezett hozzá az orosz követ, akinek az a feladata, hogy eltántorítsa őt, Hmelnickij hetmant a Te királyi felségeddel való mindennemű barátságtól."*

2. **Állítsátok fel az események kronológiai sorrendjét:** • a vileni béke aláírása; • II. Rákóczi György hadainak és az A. Zsdanovics vezette kozák ezredeknek a harci cselekményei a Rzecz Pospolita ellen; • a márciusi cikkelyeknek a kozák követség általi összeállítása a moszkvai kormánnyal.

3. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Mi váltotta ki B. Hmelnickij külpolitikai orientációjának megváltozását hetmanságának utolsó éveiben? • Milyen volt a hetmani kormány viszonya Erdéllyel és Svédországgal? • Hogyan zajlott az 1657-es ukrán–svéd–erdélyi hadjárat? • Mivel fejeződött be?

4. M. Staniszlawski lengyel követ óva intette II. Rákóczi György erdélyi fejedelmet: *„Vajon képes-e Hmelnickij, aki kilenc éven át szerencsésen megerősödött és a ruszin vidékek ura lett, visszatérni a természetes állapothoz és uralkodóból, monarchából, akinek a hívó szavára 100 ezres hadsereg vonul fel, átváltozni fejedelmi kegyelmességed szolgájává és alattvalójává?"*
• Vajon volt-e alapja a lengyel követnek ezt hinni?

5. • Értékeljétek B. Hmelnickij hetman mint történelmi személyiség tevékenységét. (Lásd a történelmi személyiségek jellemzésére szolgáló emlékeztetőt.)

23 A HETMANSÁG IVAN VIHOVSZKIJ HETMAN KORMÁNYZÁSÁNAK ÉVEIBEN

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Meghatározni Ivan Vihovszkij hetman bel- és külpolitikájának sajátosságait.*
2. *Megmagyarázni az 1658–1659. évi moszkvai–ukrán háború okait és következményeit.*
3. *Elemezni a hagyacsi szerződés feltételeit.*
4. *Jellemezni Ivan Vihovszkij hetmant mint embert és történelmi személyiséget, értékelni tevékenységét.*
5. *Kinyilvánítani véleményeteket a korszak alapvető eseményeiről.*

1. ***Hogyan választották meg hetmanná Iván Vihovszkijt.***
2. ***Milyen volt Ivan Vihovszkij kül- és belpolitikája.***
3. ***Mi idézte elő a hagyacsi szerződést és mit irányzott az elő.***
4. ***Hogyan zajlott le és milyen következményekkel járt az 1658–1659. évi moszkvai–ukrán háború.***

Forrásmű

Ivan Vihovszkij Felhívása az európai udvarokhoz az 1658. esztendő októberében: *„Mi, az egész Zaporizzsjai Hadsereg, közöljük, Isten és az egész világ előtt ezen őszinte és nyílt nyilatkozatunkkal tanúsítjuk, hogy a lengyelek ellen kezdett és megvívott háborúban nem volt egyéb ok, sem egyéb feladat és cél, mint a Szent Keleti Egyház, úgyszintén a mi régi szabadságunk védelme, amelyet mi hűen szerettünk... Ezért kötöttünk mindenekelőtt barátságot a tatárokkal és Svédország fenséges királynőjével, Krisztinával, meg Svédország fenséges királyával, Károly Gusztávval, akik iránti hűségünket mindig megtartottuk... Nem egyébért fogadtuk el Moszkovia nagyfejedelmének védelmét, minthogy Isten segedelmével kivívott, s nagy és sokszori vérontással megvédett szabadságunkat megőrizzük és megsokszorozzuk a magunk és utódaink számára. Azt reméltük, hogy ő igazságosan, jóakaratúan, kegyesen fog viszonyulni mihozzánk, hogy becsületesen fog viseltetni irányunkban és nem fundál ki semmit a mi szabadságunk ellen, hanem ellenkezőleg, a továbbiakban is ígéreteinek megfelelően fog cselekedni. Viszont (oh, hiábavaló remények!) a legkegyelmesebb, leghívőbb, legjóindulatúbb uralkodó államának kormányzói és Moszkovia első emberei ... megígérték a lengyeleknek, hogy mi megszakítjuk a barátságot a svédekkel és a nagyfejedelem kívánsága szerint háborút indítunk ellenük; terveiket ők arra építették, hogy bennünket, akik el vagyunk foglalva a svédek elleni háborúval, könnyen el lehessen foglalni és igába hajtani”.*

- *Hogyan magyarázza az okmány a nemzeti függetlenségi háború és az ukrán-moszkvai szerződés megkötésének okait?*
- *Hogyan van jellemezve Moszkoviának a kozák Ukrajnával szembeni politikája?*

Az események krónikája

1657. augusztus 26. – az ezredesek tanácsa Csihirinben elhatározta a hetmani buzogány átadását Ivan Vihovszkijnak Jurij Hmelnickij nagykorúságáig.

1657 októbere – a Főtanács Korszunyban hetmanná választotta Ivan Vihovszkijt.

1658 májusa – a hetman serege szétveri az ellenzéki Martin Puskar és Jakov Barabas osztagait Poltava alatt.

1658 szeptembere – a hagyacsi szerződés megkötése.
1658–1659 – a moszkvai–ukrán háború.
1659 júniusa – a konotopi csata.

1. Hogyan választották hetmanná Ivan Vihovszkijt

Az ezredesek tanácsa még B. Hmelnickij életében (1657. április 5–11.) határozatot hozott, hogy a hetman halála után a hatalmat átadják 16 éves fiának, Jurijnak. E határozat életbe léptetése a hetmani hatalom öröklődésének a bevezetését, azaz a monarchikus kormányzási forma bevezetését jelentette volna Ukrajnában.

Hmelnickij halála után azonban megváltozott a helyzet. ***Augusztus 26-án*** a csihirini tanács Jurij Hmelnickij nagykorúságáig ***Ivan Vihovszkij*** főírnokot választotta hetmanná.

Történelmi személyiség

Ivan Vihovszkij (a születésének éve ismeretlen – 1664) ősi ukrán pravoszláv nemesi nemzetségből származott. Tanulmányait a Kijevi-Mohiljai Akadémián végezte. Több nyelven beszélt, még latinul is. A zsovtyi-vodi csatában tatár fogságba került. Háromszor szökött meg a hordától, háromszor fogták el, s bizonyára kivégezték volna, ha Bohdan Hmelnickij ki nem váltja a rabságból. Attól kezdve a hetman mellett volt, mindhalálig hűséget esküdve neki. Nemsokára hadi főírnok és Bohdan Hmelnickij legközelebbi munkatársa lett. Az 1649. évi összeírás szervezője, a hetman sok univerzáléjának és levelének társszerzője volt.

Ivan Vihovszkij hetman

1648 folyamán I. Vihovszkij kiépítette a Hadi Főkancelláriát. Annak vezetőjeként a hetman haláláig a legtitkosabb ügyeket intézte. Amint egyik kortársa írta, „egyetlen ezredes sem tudta, mit gondolt Hmelnickij – csak egyedül Vihovszkij".

Ivan Vihovszkij főírnok átnézte a külföldi uralkodóktól és azok követeitől érkező leveleket. „Fényességed", „fényességes és nemes", „legfényesebb" – így szólították meg az idegenek Hmelnickij hetmant. A diplomáciai visszafogottság, az óvatosság és néha a ravasz álnokság is érződött ezekben a megszólításokban. Nem saját jószántukból, hanem a kozák szablyák élétől kényszerítve ismerték el az előkelő származású idegenek önmagukkal egyenlőnek a kozákosított Ukrajna vezérét. Ezért van olyan sok rejtett ellensége az ukrán államnak. Tehát ébernek kell lenni, tudni kell olvasni a sorok között, mélyrehatóan gondolkodni, mindenütt szemünknek kell lenni...

Megcsikordult a hetmani kancellária ajtaja.

– Jó egészséget, kozák! – köszöntötte Vihovszkij régi ismerősét. – Mi újság ott, a ljadok földjén? Mi új hírlik a király úrról?

A jövevény szokás szerint figyelmesen körülkémlelt a szobában. Megbizonyosodva róla, hogy a főírnok egyedül van, előhúzta a sapkájából az összehajtogatott papírokat.

– Idejében hoztad. Hmelnickij éppen ma fog találkozni a lengyel követekkel. Nem árt a hetmannak tudni a lengyel kormány terveiről – mondotta Vihovszkij, széthajtogatva a jelentést.

Vaszil Verescsaka kozák hírszerző rejtjeles beszámolója volt ez, aki Jan Kazimir személyi kamarása volt. A fiatal ukrán a király különös bizalmát élvezi, s vele együtt ott van valamennyi titkos tanácskozáson a királyi palotában. Vaszil értesítéseit Hmelnickij különösképpen értékeli.

– Este bejössz a hetmani oklevelekért – mondta a főírnok, kikísérve a vendéget. – Megnézzük, milyen nótát fújnak majd őfelsége követei ebéd közben.

Hogy hol nem voltak Vihovszkijnak ügynökei vagy barátai, ahogyan ő nevezte az ukrán hírszerzőket. Tevékenykedtek kozák hírszerzők Lvivben, Kamjanec-Pogyilszkban, Premyslben, Krakkóban, Varsóban, Bécsben s más városokban és országokban, együttműködtek a svéd és az erdélyi hírszerzőkkel a Rzecz Pospolita, Csehország, Morvaország, Szilézia, Ausztria területén, a Balkán-félsziget országaiban. Megdöbbenve attól, milyen jól ismeri az ukrán kormány a lengyel ügyeket, a Rzecz Pospolita diplomatája azt jelentette Csihirinből 1651 elején, hogy Vihovszkij kancelláriáján keresztül „Hmelnickij tud mindenről, ami Varsóban történik, s vannak olyan emberei, akik beszámolnak neki a legkisebb eseményekről is". Az ukrán felderítés hálózata a varsói királyi udvarban, amelyet Ivan Vihovszkij hozott létre, rendkívül megbízható volt. Még egy negyedszázaddal később is amiatt panaszkodtak, hogy a kozákok tudomást szereznek a király minden szándékáról.

- *Mivel járult hozzá I. Vihovszkij az ukrán kozák állam kiépítéséhez?*
- *Mit tudtatok meg a forrásműből diplomáciai tevékenységéről?*

2. Milyen volt Ivan Vihovszkij kül- és belpolitikája

Az újonnan megválasztott hetman igyekezett folytatni B. Hmelnickij politikáját, amely az ukrán kozák állam teljes függetlenségének elérésére és nemzetközi tekintélyének megszilárdítására irányult.

Már ***1657 októberében*** a Főtanácsra Korszunyba érkeztek Svédország, Lengyelország, Ausztria, Törökország, a Krím, Erdély, Moldova és Havasalföld követei. Ott öntötték végleges formába a szerződést Svédországgal. Ez előirányozta az *ukrán–svéd katonai-politikai szövetség* létrehozását, melynek biztosítania kellett Ukrajna függetlenségét és területi egységét. A Tanács jóváhagyta a Törökországgal és a Krími Kánsággal való szövetség megújítását, valamint a fegyverszünet megkötését Lengyelországgal.

Ezzel egyidejűleg I. Vihovszkij hetman igyekezett elkerülni a bonyodalmakat a Moszkvai Állammal való viszonyban. Követséget küldtek a cárhoz, értesítendő az új hetman megválasztásáról. Moszkvában sokáig vonakodtak I. Vihovszkijt hetmanként elismerni, számos engedményt követelve tőle, mindenekelőtt azt, hogy a legnagyobb ukrán városokban – Perejaszlavban, Nyizsinben és Csernyihivben – moszkvai hűségbiztosító testületeket állítsanak fel, vajdákkal az élükön. Ez lehetővé tette volna Moszkva számára beleavatkozni Ukrajna belügyeibe és korlátozni önállóságát. Követelték azt is, hogy a cári képviselők részvételével ismételjék meg a hetmanválasztást. I. Vihovszkij kénytelen volt beleegyezni a cári követelésekbe, remélve, hogy ezzel vége szakad a követeléseknek.

Ivan Vihovszkij címere

1658 februárjában a Perejaszlavban lezajlott tanácskozás megerősítette I. Vihovszkij hetmanná választását, a vajdák pedig engedélyt kaptak arra, hogy Ukrajnába jöjjenek.

Az új hetman belpolitikájában a választott vezetőség felső rétegeire és a kozákosított ukrán nemességre támaszkodott, azaz úgy cselekedett, mint a nyugat-európai uralkodók többsége. A hatalmasoknak juttatott bőkezű földadományok és privilégiumok azonban kiváltották a kozákság szegény rétegei és a parasztság elégedetlenségét. A belső feszültség növekedését kihasználva ***Martin Puskar*** poltavai ezredes, aki maga is vágyott a hetmani buzogányra, és ***Jakiv Barabas*** zaporizzsjai atamán Moszkva titkos támogatásával lázadást szervezett, Poltava alatt szétverték I. Bohun és I. Szerbin osztagait, s elfoglalták a Poltavai és a Lubeni ezred területét.

A polgárháború beszüntetésére irányuló hetmani felhívások hatástalanok maradtak, ezért I. Vihovszkij kénytelen volt határozott intézkedésekhez folyamodni. 1658 májusában a hetmani sereg Poltava alatt szétverte a lázadók csapatait. M. Puskar elesett a csatában, J. Barabast pedig foglyul ejtették és kivégezték.

3. Mi váltotta ki a hagyacsi szerződést és mit előfeltételezett az

Moszkva kettős játéka arra késztette I. Vihovszkijt, hogy más szövetséges után nézzen. Hosszas habozás után úgy döntött, hogy a Rzecz Pospolitához fordul.

Hagyacs városától nem messze ***1658. szeptember 6-án*** a kozák tanácson a lengyel diplomatákkal egyeztetve jóváhagyták azt a dokumentumot, amely a ***hagyacsi pontok*** néven ismert. Ezek értelmében Ukrajna, Lengyelország és Litvánia létrehozta a *három önálló állam föderációját*, melyeket csupán a közösen megválasztott király egyesít. Ukrajna a Kijevi, a Csernyihivi és a Braclavi vajdaság keretében függetlenséget kapott mint Orosz Nagyfejedelemség.

A legfelsőbb törvényhozó hatalmat az Orosz Nagyfejedelemségben valamennyi ukrán föld képviselőinek kellett gyakorolni, a végrehajtó hatalomnak pedig a hetman kezében kellett összpontosulnia, akit élete végéig választottak volna a király jóváhagyásával. Előirányozták, hogy a nagyfejedelemségnek saját hadserege (30 ezer kozák és 10 ezer zsoldos), bírósági és pénzügyi rendszere és pénzverési joga lesz. Az egyházi uniót fel kellett számolni mindhárom államban. A pravoszláv egyháznak ugyanolyan jogokkal kellett rendelkeznie, mint a római katolikusnak. Eltervezték két egyetem megalakítását, az egyiket akadémiai státussal (Kijevi-Mohiljai Akadémia), úgyszintén kollégiumok, gimnáziumok, különféle iskolák és nyomdák létesítését. Bevezették a teljes szólás- és sajtószabadságot.

Az Ukrán Állam követeinek aláírásai a hagyacsi szerződés feltételeihez való hűségnyilatkozat alatt, amelyet a varsói szejmben tettek. *1659*

A hagyacsi pontoknak nem adatott meg az életbelépés, ráadásul a lengyel szejm jelentősen megnyirbálva hagyta jóvá azokat.

JEGYEZD MEG!

Az 1658. évi hagyacsi szerződés megkötése a nemzeti felszabadító háború befejezését jelentette. Akkor állították le – formailag és gyakorlatilag – a Rzecz Pospolita elleni háborút. Ukrajna sajnos abban az időben nem őrizte meg állami függetlenségét, 1659-től autonóm politikai egységként a Moszkvai Államhoz csatolták. Ezt követően elkezdődött az ukrán nép nemzeti függetlenségi harcának új szakasza, amely Rujina néven ismeretes.

Történelmi térkép

Nézzétek meg a térképet a 166. oldalon.

- Milyen területeket foglalt magába az Ukrán Állam, a hetmanság I. Vihovszkij alatt? Mely államokkal volt szomszédos?
- Melyik ezredközponti városokban történt I. Vihovszkij hetmanná választása vagy megerősítése?
- Hol zajlottak az 1658–1659. évi moszkvai–ukrán háború fő eseményei? Hol van az a város, amely alatt ennek a háborúnak a döntő csatáját vívták?

4. Hogyan zajlott és milyen következményekkel járt az 1658–1659. évi moszkvai–ukrán háború

A hagyacsi szerződés válaszlépésekre késztette a moszkvai cárt. Alekszej cár külön oklevélben fordult az ukrán néphez, engedetlenségre szólítva fel a hetmannal szemben. Ugyanakkor I. Vihovszkij felhívást intézett az európai udvarokhoz, melyben tudósított a Moszkvával való szakításról és annak okairól. A továbbiakban a felhívásban arról volt szó, hogy a moszkvai cár nem teljesítette ígéreteit: *„Kozák fegyverekkel meghódítva Litvániát, háborút robbantott ki Ukrajna szövetségese, Svédország ellen, hűségellenőrző testületet állított fel Kijevben, kísérletet tett Fehéroroszország és Ukrajna teljes megsemmisítésére, viszályt szít, lázadásokat támogat és fegyveres erővel támad Ukrajnára”.*

A konotopi csata. A moszkvai–ukrán háború fő eseményei 1659 tavaszán-nyarán bontakoztak ki. 1659 márciusának végén a 100 ezres moszkvai hadsereg O. Trubeckoj herceg vezetésével betört Ukrajnába. Előnyomulását

április 20-án Konotop alatt állították meg a H. Huljanickij nyizsini ezredes vezette Csernyihivi és Nyizsini ezredeknek a várost védő kozákjai. A kozákok közel két hónapon át állták az ostromot. I. Vihovszkij ezalatt készült a döntő csatára. A hetman megegyezett a krími kánnal, hogy a horda 40 ezres seregével támogatni fogja, így összesen mintegy 60 ezer fős sereggel rendelkezett. A kozák–tatár sereg hamarosan az ostromlottak segítségére sietett. A döntő csata ***1659. június 28-án*** zajlott le Konotop közelében ***Szosznyivka*** falu térségében, és a moszkvai sereg vereségével végződött.

Az ukrán hadak győzelmének híre gyorsan bejárta Ukrajnát. Hallottak róla határain túl is. Alekszej cár megparancsolta ukrajnai követeinek, hogy tegyenek jelentős engedményeket az 1654-es szerződés megújítása érdekében.

Forrásmű

Vihovszkij hetmannak Andrzej Potockyhoz, a Rzecz Pospolita királyi hadtápfőparancsnokához 1659. július 1-jén intézett leveléből:

„Én mentem, hogy felmentsem az ostrom alól Huljanickij urat, sietség nélkül, várva a kánt, s amint az megérkezett, gyorsan megindultunk, s a szosznyivkai révhez érve tizenötezer moszkvait találtunk ott, akik az átkelőt védték. Másik részük (a moszkvaiaké) készenlétben állt. Azt a dragonyosok (a mieink) visszavetették a révtől, később a lovasság (a miénk) átkelt és közelharcban lekötötte. A hadtáp mögül elővágtató horda pedig úgy megzavarta őket, hogy jóformán hadrendbe sem állva menekülni kezdtek, mi pedig a nyomukban másfél mérföldön át üldöztük őket egészen Konotopig. Ott fogságba került a herceg (Lvov), két Buturlin; valamennyi ezredes, lovaskapitány, százados vagy elesett a harcmezőn, vagy tatár rabságba hurcolták…

Mivel tábora visszavonult, Huljanickij úr teljesen felszabadult az ostrom alól és bátran rátámadt azokra, akik a város alatt vonultak el. Trubeckoj, lesújtva e vereségtől, azonnal hozzálátott átkelők létesítéséhez a Konotop folyón és átjuttatni a szekereket, s mire mi a táborral Konotop alá értünk, már átjuttatta tábora és ágyúi nagy részét. Én azonban a foglyoktól tudomást szereztem terveiről: az átkelőkön átjutva el akart vonulni táborával. Akkor én azon az éjszakán leszállítottam a lóról egész seregemet és megparancsoltam, hogy a közelben ássák be magukat, ami éjjel meg is történt. Ezt azért tettük, hogy az ellenség tudomást szerezve erről (a mi lépésünkről), ne csapjon visszavonulóban ránk egész erejével. Ott (a csatában), amikor vezényeltem (a sereget), közvetlenül a sánc előtt, egy kicsit kijutott nekem: előbb egy ágyúgolyó leszakította a ló lábát, amelyen ültem, másodszor ugyancsak egy ágyúgolyó széttépte az egyenruhát a derekamon egészen a testemig. De a Gondviselés mindenható keze megmentett engem a pusztulástól”.

- *A Konotop alatti csata milyen részleteiről szereztetek tudomást a forrásműből?*
- *Milyen jellembeli tulajdonságokról tett tanúságot a hetman a konotopi csata idején?*

A Konotop alatti nagy visszhangot keltő győzelem nem vetett véget a viszálykodásnak Ukrajnában. Ukrajna függetlenségét minden csoportosulás a maga módján értelmezte, mindenekelőtt saját érdekeit tartva szem előtt. Így hát mindjárt a csata után újabb kormányellenes felkelés robbant ki, melynek élére Jurij Hmelnickijt állították. A közrendű kozákság és a parasztság támogatta, attól félve, hogy a hagyacsi szerződés jóváhagyásával felújulnak a nemzeti-vallási üldöztetések és az úrbér. A felkelők sorait gyarapították azok is, akik nem akarták Moszkvának mint a Lengyelország elleni harcban való lehetséges szövetsé-

gesnek a meggyengülését. A felkelőkhöz csatlakozott Balparti Ukrajna lakossága, amely attól félt, hogy a háború átterjed az ő területükre. Ezzel egyidőben kibontakozott az újabb moszkvai támadás Ukrajnában. 1659 szeptemberében a Kijev környéki Hermanyivkában összegyűlt a tanács. A kozákok elutasították a hagyacsi szerződés elismerését, felléptek a lengyel királlyal való szövetség ellen és megvonták bizalmukat I. Vihovszkijtól. Ezt követően a hetman, nem kívánva Ukrajnának újabb csapást, amit a polgárháború jelentett volna, lemondott a buzogányról és elvonult Volinyba, amely akkor a lengyel király fennhatósága alatt volt. Új hetmanná J. Hmelnickijt választották.

TUDÁSPRÓBA

1. • Állapítsátok meg, melyik dokumentumból van idézve a szemelvényben. •Miben különbözik lényegesen tartalma a korábban kötött többi hasonlótól?

„Az egész Rzecz Pospolita, meg a Litván és az Orosz Nagyfejedelemség és a hozzájuk tartozó provinciák úgy újulnak meg teljességükben, amint az a háború előtt volt, azaz, hogy azok a népek megmaradjanak a maguk határai között és szabadságaikban háborítatlanul, amint a háború előtt voltak... E paktumok és a bizonyosság jobb megerősítésére, az orosz seregek hetmanja élete végéig orosz hetman és első szenátor marad a Kijevi, Broclavi és Csernyihivi vajdaságokban... Ő királyi felsége megengedi és a korona rendjei hozzájárulnak, hogy a Kijevi Akadémia olyan előjogokkal és szabadságokkal rendelkezzék, mint a Krakkói Akadémia."

2. **E történelmi személyiségek közül kik vettek aktívan részt az 1658–1659-es események alakulásában:** • I. Vihovszkij; • M. Krivonyisz; • J. Szulima; • M. Puskar; • J. Barabas; • H. Huljanickij; • B. Hmelnickij; • J. Hmelnickij; • I. Bohun?

3. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Milyen külpolitikai irányvonalat követett? I. Vihovszkij hetman? Hogyan alakult I. Vihovszkij viszonya Moszkvával? • Mit irányzott elő a Svédországgal kötött szerződés? •Melyek voltak I. Vihovszkij hetman belpolitikájának fő irányai? •Hogyan végződött M. Puskar és J. Barabas lázadása? • Milyen szerepet játszott ebben az államellenes lázadásban Moszkva? • A Konotop alatti győzelem ellenére miért nem tudta I. Vihovszkij elkerülni a polgárháború kitörését és megtartani hetmani rangját?

4. •Számoljátok ki, hány év telt el a nemzeti függetlenségi háború kezdetétől a hagyacsi ukrán–lengyel fegyverszünet megkötéséig?

5. **Okoljátok vagy cáfoljátok meg:** „Az 1658–1659-es ukrán–orosz háború fő oka a hetmani és a cári kormány kétoldalú kapcsolatok fejlődéséről alkotott elképzelésének összeegyeztethetetlensége volt: azaz Moszkovia, arra törekedve, hogy Európa keleti részén és egészében a pravoszláv világban a leghatalmasabb állammá váljék, meg akarta hódítani Ukrajnát, az utóbbi pedig ellenkezőleg – saját államiságának megszilárdítására törekedett Moszkva védelme alatt, de annak a kötelékébe való reális bekapcsolódás nélkül".

• Lehet-e I. Vihovszkij hetman és a választott vezetői réteg többségének Moszkva elleni fellépését az 1654-es ukrán–moszkvai szerződés megszegésének tekinteni?

6. • Értékeljétek I. Vihovszkij hetman mint történelmi személyiség tevékenységét. (Lásd az emlékeztetőt történelmi személyiség jellemzéséhez.)

24 A HETMANSÁG FELOSZTÁSA

1. ***Mivel kezdte hetmankodását Jurij Hmelnickij. Mik voltak a perejaszlavi szerződés sajátosságai.***
2. ***Mik voltak a csudnyivi hadjárat következményei.***
3. ***Mi határozta meg Pavlo Teterja hetmankodását.***
4. ***Mivel végződött a hatalomért vívott harc Balparti Ukrajnában. Mit irányzott elő az 1665-ös moszkvai szerződés.***
5. ***Miért tartják az andruszovi szerződés aláírását a 17. század második fele legtragikusabb eseményének.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Jellemezni a szomszéd államokkal való kapcsolatokat, amelyek a hetmanság területi egységének a megsértését eredményezték.*
2. *Megjelölni az andruszovi szerződés szerint újrafelosztott hetmanság területét.*
3. *Megmagyarázni a hetmani kormányok Lengyelországgal és Moszkvával kötött egyezményeinek okait és következményeit, elemezni és összehasonlítani tartalmukat.*
4. *Állást foglalni a korszak fontosabb eseményeivel kapcsolatban.*

Forrásmű

Ivan Brjuhoveckij, Balparti Ukrajna hetmanja Bohdan Hitrij nemesúrhoz intézett leveléből (1665): *„Moszkvába való érkezésemről emlékeztetve, hogy szokásuk szerint Vihovszkij és a fiatal Hmelnickij megígérték, a fővárosban lesznek, de megváltoztatták, nem tartva az ígéretüket – kérem, hasonlítson össze engem, szolgáját kegyelmességed magasztos elméjében a fiatal Hmelnickijjel és Vihovszkijjal, mert ismeretes, milyenek az ő jótéteményeik a hetmanság előtt, hiszen a hetmanságban a ljahokhoz (lengyelekhez) húztak: a ljah tatár és svéd és török követeket az uralkodó tudta nélkül fogadták és bocsátották el, s a ljah házakkal egyesültek, és egyebekben is egyebek voltak a ljahokkal való barátságban. Ami pedig engem illet, méltóztassék kegyelmességed megérteni és tudni, hogy én ravaszság nélkül megmondom az igazságot: a mennyben éreztem magam, amikor… láthattam a mi nagy uralkodónk, ő fényességes cári felsége a nap alatti egyetlen ragyogó monarcha fenséges szemét.”*

- *Milyen eseményről tesz említést levelében I. Brjuhoveckij?*
- *Miért intéz a hetman ilyen levelet a befolyásos orosz nemeshez? Hogyan jellemzi ez I. Brjuhoveckijt?*

Az események krónikája

1659 októbere – Jurij Hmelnickij és a moszkvai kormány aláírja a perejaszlavi cikkelyeket.
1660 szeptembere–októbere – a csudnyivi hadjárat. A szlobodai nemzetközi szerződés aláírása.
1663 júniusa – kozák (Fekete) tanács Nyizsinben. Ivan Brjuhovszkij kikiáltása hetmanná.
1667. január 30. – az andruszovi szerződés.

1. Milyen cselekedetekkel kezdte hetmankodását Jurij Hmelnickij. Mik voltak az 1659. évi perejaszlavi szerződés sajátosságai

A következő hetman ***Jurij Hmelnickij*** lett. ***1659. szeptember 28-án*** választották meg a Bila-cerkvai tanácson. Az új hetman hatalomra kerü-

lésekor az Ukrán Kozák Államban a helyzet bonyolult volt. Balparti Ukrajnában moszkvai hűségellenőrző testületek tartózkodtak, ezért a viszony Moszkoviával bármikor háborús állapottá éleződhetett ki. Ezért egyet kellett értenie a moszkvai cárral. De a Varsóval való szerződés felmondása sem volt kívánatos, mivel az háborúval fenyegetett Lengyelország és a vele szövetséges Krími Kánság ellen.

Hetmankodását J. Hmelnickij a Moszkvai Állammal való új szerződés megkötésével kezdte. Egyenjogú és kölcsönösen előnyös feltételekre törekedett. Viszont a tárgyalások, amelyek ***1659. október 17-én*** Perejaszlavban zajlottak, Ukrajna számára nemkívánatos eredménnyel jártak. A moszkvai vajdák és a 40 ezres hadsereg nyomása arra kényszerítette a hetmant és a vezetőket, hogy aláírják a cári diplomata-hadvezérek által javasolt szerződésváltozatot.

Az ***1659. évi perejaszlavi cikkelyek*** értelmében a moszkvai vajdák jogot kaptak arra, hogy hűségellenőrzőkkel érkezzenek nemcsak Kijevbe, hanem Perejaszlavba, Nyizsinbe, Csernyihivbe, Braclavba és Umanyba is. A hetmani kormánynak megtiltották önálló külpolitikát folytatni, nevezetesen: nemzetközi szerződéseket kötni, külföldi követeket fogadni stb. A kijevi metropolita köteles volt elismerni a moszkvai pátriárka felsőbbségét (az ukrán pravoszláv egyház elvetette ezt a cikkelyt mint törvénytelent). Ezenkívül megtiltották a cári engedély nélküli hetmanválasztást, úgyszintén a hadüzenetet, avagy ezredek küldését a szomszédos államok megsegítésére. A hetman elvesztette jogát a fő tisztségviselő és az ezredesek kinevezésére.

Jurij Hmelnickij hetman. *Bonacin rézmetszete*

A szerződés tehát megszilárdította a változásokat az ukrán–moszkvai viszonyban. Az Ukrán Állam elvesztette függetlenségét, a birodalom részévé vált. És bár az *autonómia** akkor még elég széles körű volt, a cárság lépései arról tanúskodtak, hogy az Ukrajna függetlensége elleni támadás folytatódni fog.

2. Mik voltak a csudnyivi hadjárat következményei

A hetman következő külpolitikai lépése az ukrán–moszkvai seregek nyugat-ukrajnai hadjárata volt. A hadjárat célja: a nyugat-ukrajnai földek felszabadítása Lengyelország uralma alól.

A hadjárat fő eseményei Volinyban, Csudnyiv körzetében zajlottak le, s a moszkvai hadak szétverésével, J. Hmelnickij hetman kapitulációjával és a ***szlobodai egyezmény 1660. október 7-i*** aláírásával végződtek, melyet a hagyacsi szerződés alapján dolgoztak ki. Igaz, az utóbbi szövege lényeges

* Autonómia – (a görög *autonómia* szóból, jelentése: önállóság, függetlenség) az állam egy bizonyos részének az önigazgatásra való joga.

változásokon esett át. Kiiktatták belőle az Orosz Nagyfejedelemségről szóló cikkelyt. Előirányozták a lengyel nemesség és a mágnások minden ukrajnai birtokának visszaadását, a hetmant megfosztották a külpolitikai kapcsolatok jogától és kötelezték a Lengyelországnak való segítségnyújtásra más államok elleni háborúiban, Ukrajna csupán *autonóm része* lett a *Rzecz Pospolitának*.

Tehát a szlobodai egyezmény sem hozott békét az ukrán földekre. A kozák állam belső helyzete még bonyolultabbá vált, mivel felmerült annak a fenyegető veszélye, hogy az ukrán terület a Moszkovia és a Rzecz Pospolita közötti kegyetlen harc színterévé válik.

A Lengyelországgal való új egyezményt nem fogadta el a balparti kozákság nagyobb része. Az egyszerű kozákok és választott vezetőik megtagadták J. Hmelnickij hatalmának az elismerését. A balparti ezredek felesküdtek a cárra. A Hmelnickij elleni mozgalom élére nagybátyja, ***Jakim Szomko*** állt, aki hetman akart lenni. J. Szomko azonban nem az egyetlen önjelölt volt a hetmani buzogányra, annak megszerzésére ***Vaszil Zolotarenko*** nyizsini ezredes is törekedett. Moszkvában ügyesen kihasználták az Ukrajnában folyó belháborút. Hol az egyik, hol a másik jelöltet támogatva a moszkvai kormány kiélezte a helyzetet, és ezzel egyidőben szilárdította saját hatalmát a Balparton. A cárnak imponált ***Ivan Brjuhoveckij*** személye, aki akkor a Zaporizzsjai Szics tábori atamánja volt. Nem kívánt lemondani az ukrán földekről Lengyelország sem.

Ukrajnában tehát újabb polgárháború robbant ki.

3. Mi határozta meg Pavlo Teterja hetmanságát

J. Hmelnickijnek az 1661–1662-es hetmanellenes fellépések elfojtására irányuló törekvései sikertelenek maradtak. A fiatal hetman elhatározta, hogy végérvényesen lemond a buzogányról. Az ***1663 januárjában*** Csihirinben összehívott tanács ***Pavlo Teterját*** választotta meg Jobbparti Ukrajna hetmanjává, J. Hmelnickij pedig rövidesen levágatta a haját, Gedeon néven belépett a szerzetesrendbe és a kolostor apátja lett Korszunyban.

Pavlo Teterja hetman

J. Hmelnickij lemondását követően *1663-ban Ukrajna állami területét Jobbparti és Balparti Hetmanságra osztották fel*. A jobbparti ezredekre P. Teterja hetmanon keresztül Lengyelország igyekezett befolyást gyakorolni, saját hatalmának visszaállítására és megerősítésére törekedve. A balparti kozákok egyre inkább Moszkva hatalma alá kerültek, amely neki megfelelő jelöltet próbált hetmanná tenni.

Lengyelország támogatására alapozva P. Teterja saját hatalmának a Balpartra való kiterjesztésében reménykedett. Balparti Ukrajnába vezetett hadjárata azonban, amely 1663 őszén kezdődött, sikertelen volt. A Jobbparton hetmanellenes és lengyelellenes felkelés volt kibon-

takozóban, amelyhez a zaporizzsjaiak és egyes balparti ezredesek is csatlakoztak.

Az események ilyen alakulása tovább bonyolította P. Teterja helyzetét. Összeesküvésben való részvétel miatt letartóztatták az egy éve megválasztott kijevi metropolitát, Joszif Neljubovics-Tukalszkijt, a Szent-Onufrij kolostor archimandritáját, Gedeont (Jurij Hmelnickijt) és H. Huljanickij ezredest, akiket börtönbe vetettek Malborkban (Marienburgban), a Teuton Lovagrend kereszteseinek egykori fővárosában. I. Vihovszkijt kivégezték. A megtorló intézkedések nem növelték P. Teterja népszerűségét, a szakadékot közte és a kozákság között tovább mélyítették Stefan Czarnecky lengyel hadvezér ténykedései is.

Joszif Neljubovics-Tukalszkij metropolita

E körülmények közepette 1665 júliusában P. Teterja Lengyelországba szökött. A hetmani buzogányt ***Petro Dorosenko*** kapta meg, akinek a hetmani tisztségben való végleges jóváhagyására ***1666 januárjában*** került sor a Csihirinben megtartott főtanácson.

4. Mivel fejeződött be a hatalomért vívott harc Balparti Ukrajnában. Mit irányoztak elő az 1665. évi moszkvai cikkelyek

Jakim Szomko hetmanná választása. Balparti Ukrajnában ***1662 áprilisában*** J. Szomko perejaszlavi ezredes Kozelkában összehívta a választott tisztségviselők tanácsát (sztarsinszka rada), amely őt hetmanná választotta. De csak egy hónapig töltötte be ezt a tisztséget, mert a moszkvai kormány nem ismerte el törvényesnek a megválasztását. Moszkvában Ivan Brjuhoveckij zaporizzsjai atamánt óhajtották hetmannak látni.

A belpolitikai helyzetet mérlegelve I. Brjuhoveckij ígéretekkel a maga oldalára állította a Zaporizzsjai Szicset, a kozákság alsó rétegeit és a kispolgárságot, haragosan elítélve a kozák vezetők politikáját, akik a meggazdagodásra törekedtek. Felhívásaiban I. Brjuhoveckij kötelezte magát, hogy hetmanná választása esetén helyreállítja az igazságosságot – javít az alsó kozákság és a parasztság helyzetén, a kispolgárságnak pedig önkormányzati jogokat ígért. Megbizonyosodva arról, hogy támogatottságot élvez Ukrajnában, azzal a kéréssel fordult a cárhoz, hogy engedélyezze a tanács összehívását.

Ivan Brjuhoveckij hetman

1663. június 17–18-án Nyizsinben összeült a ***fekete tanács,*** amelyben a kozákokkal együtt parasztok és városi polgárok is részt vettek. Az alsó kozákságra támaszkodva, amely élesen fellépett a kozák vezető réteg ellen, valamint a moszkvai csapatok nyomása alatt ***Ivan Brjuhoveckij*** győzelmet aratott Jakim Szomko fölött.

Moszkvai bojárasszony és bojár ünnepi viselete a 16. század végén – a 17. század elején.
Mai rekonstrukció

Az új hetman tevékenységében Moszkva segítségére támaszkodott. Jelentős engedményeket tett a cári kormánynak. 1665-ben I. Brjuhoveckij – az ukrán hetmanok közül elsőként – Moszkvába utazott, hogy *„lássa az uralkodó fényességes tekintetét”*. Ott beleegyezett egy új szerződés aláírásába, amely a történelemben ***moszkvai cikkelyek*** néven ismert. Ennek értelmében a moszkvai vajdák és biztosok jogot nyertek a tartózkodásra szinte minden nagyobb városban. Az adószedéssel a vajdákat bízták meg és az összegyűlt pénznek teljes egészében a cári kincstárba kellett befolyni. Hetmanválasztásra csak a cár engedélyével és az uralkodó képviselőjének jelenlétében kerülhetett sor. A hetmani kormányt megfosztották az önálló külpolitika folytatásától.

A moszkvai cikkelyek lényegesen korlátozták a Balparti Hetmanság autonómiáját, fokozták függőségét a moszkvai cártól. Ennek az egyezménynek az aláírásáért I. Brjuhoveckij bojárságot kapott jelentős birtokokkal, és elnyerte Dolgorukij herceg lányának a kezét.

Forrásmű

A krónikások elbeszélései alapján Pantelejmon Kulis ukrán író „Csorna rada” (Fekete tanács) című művében – az ukrán irodalom első történelmi regényében – feleleventette az 1663-ban Nyizsinben lezajlott fekete tanács eseményeit: *„Hangosan rácsaptak a dobokra, belefújtak a kürtökbe. Kijön a cári sátorból egy bojár, Gagin herceg, dumabeli írnokokkal. Kezében a cári oklevél. Segédei viszik a cári hadilobogót a kozák seregnek, karmazsin, bársony, cobolyprémek ajándékba a cártól a választott vezetőknek a hetmannal egyetemben. Valamennyi követ, moszkvai szokás szerint, szakállasan, cobolyprémes brokátbundákban; a herceg lábán aranynyal hímzett, igazgyönggyel kirakott szattyánbőr csizma. Meghajoltak mindkét hetman és a kozákság előtt mind a négy irányban. Mindenki elcsendesedett, hogy hallani lehetett, hogyan csörrentek meg a bojárok derekán az aranyláncon függő szablyák. A herceg, nagy keresztet vetve tar fejebúbjától a derekáig, megrázta a fejét, hogy ősz tincsei kiegyenesedjenek, magasba emelte az oklevelet – két íródeák tartotta a karját – és olvasni kezdte a cár nevét.*

Egyszer csak a Brjuhoveckij-pártiak háta mögött a falusi csőcselék, semmit sem hallva abból, amit olvasnak, elkezdte kiabálni:

– Ivan Martinovicsot akarjuk! Brjuhoveckijt, Brjuhoveckijt akarjuk!

Szomko kozákjai, hallván, hogy Brjuhoveckijt kiáltják ki hetmanná, elkezdték kiáltozni:

– Szomkót, Szomkót hetmannak!

És az egész mezőn kimondhatatlan lárma keletkezett. Akkor az elsők is látják, hogy senkit sem érdekel a cári oklevél, a hetmanok nevének kiáltozása mind közelebb és közelebb hangzik, mígnem elért a legelső sorig.

– Brjuhoveckijt!

– Szomkót!

És összeakaszkodtak. Ki szablyával, ki fütykössel, ki késsel.

– Megállj, álljatok harcrendbe! – kiáltja Szomko az övéinek. – Adjunk nekik szablyával választ!

A zaporizzsjaiak pedig megragadták Ivánt a kezénél fogva és már ültetik is az asztal-

ra, és a buzogányt meg a lófarkas zászlót is adják a kezébe. Félrelökték a herceget is a bölcs íródeákokkal.

– Hetman, hetman Ivan Martinovics! – kiáltják teli torokból…

És odaugrottak a szomkoisták egy kupacban az asztalhoz. Ütik, vágják a lentieket, felültetik az asztalra Szomkót. A zaporizzsjaiak meg, mint a mérges darazsak, semmitől sem félve, puszta doronggal és késekkel, nyomulnak és verik Szomko híveit. Kiragadták Szomko kezéből a lófarkas zászlót és kettétörték, elvették a buzogányt is.

Körülnéz Szomko, csak maroknyi parancsnok van körülötte.

– Hej, elég! – mondja. – Nincsenek itt a mieink!

A parancsnokok szétnéznek: körös-körül csupa zaporizzsjai…"

- *Miért nevezik az 1663. évi nyizsini kozák tanácsot fekete tanácsnak?*
- *Kövessétek nyomon ennek az eseménynek a kapcsán, hogy zajlott le a szó lexikai jelentésének a változása: a konkréttól („csorna rada" – „fekete" tanács, a közkozákok (ukránul „cserny" (csőcselék) – részvételéből eredően) a jelképesig (a „fekete" átvitt értelemben szerencsétlen, baljóslatú).*
- *Fontoljátok meg, indokolt-e ez a szimbólum az adott eseménnyel kapcsolatban.*

Az ellenfelek közötti harc a fekete tanácsban Nyizsinben 1663-ban. *Illusztráció P. Kulis „Fekete tanács" c. regényéből*

Történelmi térkép

Vizsgáljátok meg a térképet a 166. oldalon.

- Milyen területeket foglalt magába az Ukrán Állam J. Hmelnickij hetmansága kezdetén? Mely államokkal volt szomszédos?
- Hol zajlottak az 1659–1665-ös évek fő eseményei?
- Hogyan lett újrafelosztva a hetmanság az andruszovi fegyverszünet után?

5. Miért tartják az andruszovi szerződés aláírását a 17. század második fele legtragikusabb eseményének

Moszkovia és a Rzecz Pospolita tárgyalásokat kezdett egymással, melyek ***Andruszov*** faluban (Szmolenszk közelében) ***1667. január 30-án*** fegyverszüneti szerződés aláírásával végződtek. Az andruszovi szerződés feltételei szerint a hadműveleteket a két állam között leállították. A békét 13,5 évre kötötték meg. A Moszkvai Állam hatalma alatt maradt Balparti Ukrajna, visszakerült a Sziver- és a Szmolenszk-vidék, valamint két évre Kijev.

Lengyelországé maradt Fehéroroszország és Jobbparti Ukrajna. A Zaporizzsjai Szics mindkét állam ellenőrzése alá került.

Az andruszovi szerződést, amely nagyrészt Ukrajnát érintette, titokban, az ukrán fél beleegyezése nélkül szövegezték meg. A szerződés keresztülhúzta az ukrán nép azon vívmányainak többségét, amelyeket a közel 20 éves nemzeti függetlenségi küzdelem során harcolt ki, törvényesítette és megszilárdította az ukrán földek Lengyelország és Moszkovia közötti erőszakos felosztását.

Az ukrán földeknek az andruszovi szerződés által megerősített felosztása rendkívül bonyolulttá tette az ukránok függetlenségi törekvéseit, hiszen most már a független állam felépítéséhez két egymással ellenséges állam ellenállását kellett leküzdeni. A különböző államok kötelékébe tartozás szakadással fenyegette az ukrán népet. Ezért a továbbiakban az ukrán államférfiak legfontosabb feladata az andruszovi szerződés feltételeinek érvénytelenítése és a kozák Ukrajna egy hetman hatalma alatti egyesítése lett.

TUDÁSPRÓBA

1. **A hetmanok közül kire vonatkoznak a kortársak megnyilatkozásai:** • *„Minálunk az ősök között bojárok nem voltak, ő meg új rendeket vezet be, a mi szabadságaink pedig mind odavesznek”;* • *„Menjen az ördöghöz, ha velünk nem akar élni, ijedtében meg szerzetesi süveget húz a fejére”.*

2. **Állítsátok fel az események kronológiai sorrendjét:** • az andruszovi fegyverszünet; • a perejaszlavi cikkelyek J. Hmelnickij általi aláírása; • a moszkvai cikkelyek I. Brjuhoveckij általi aláírása.

3. • Hogyan történt a hetmanság területének újrafelosztása az andruszovi szerződés szerint?

4. **Adjatok választ a kérdésekre:** • Milyen volt az Ukrán Kozák Állam helyzete J. Hmelnickij hatalomra kerülésének idején? • Milyen tettekkel kezdte hetmani tényked ését J. Hmelnickij? Hasonlítsátok össze az 1654-es szerződést az 1659-es perejaszlavi cikkelyekkel. Miben különböznek egymástól? • Milyenek voltak a csudnyivi hadjárat következményei? • Milyen belpolitikai helyzetben vesztette el J. Hmelnickij a hetmani buzogányt? • Milyen körülmények között jutott hatalomra a Balparton I. Brjuhoveckij? • Mondhatjuk-e, hogy az 1665-ben I. Brjuhoveckij által Moszkvával aláírt szerződés lényegesen korlátozta a hetmanság függetlenségét? Miért? • Kinek a támogatását bírta és milyen politikát folytatott P. Teterja hetman?

5–6. • Gondolkozzatok el rajta, miért tekintik a kutatók határvonalnak a szlobodai szerződést, amelyet követően az Ukrán Kozák Állam Balparti és Jobbparti Hetmanságra esett szét. • Miért nevezte Szamijlo Velicsko ukrán krónikás az andruszovi fegyverszünetet „andruszovi vásárnak”? Hozzatok fel konkrét példákat a moszkvai kormány Ukrajna függetlensége ellen irányuló politikájára.

25 A JOBBPARTI HETMANSÁG HANYATLÁSA

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Meghatározni Petro Dorosenko hetman bel- és külpolitikájának sajátosságait.*
2. *Megmagyarázni a korszak fő eseményeinek okait és következményeit.*
3. *Jellemezni Petro Dorosenkót mint embert és mint történelmi személyiséget, értékelni tevékenységét.*
4. *Véleményt alkotni a korszak fő eseményeiről.*

1. ***Mivel végződött Petro Dorosenko hetman harca Ukrajna egyesítéséért.***
2. ***Milyen körülmények késztették Petro Dorosenkót katonai-politikai szövetség megkötésére Törökországgal. Mik voltak e szövetség következményei.***
3. ***Hogyan és miért mondott le Petro Dorosenko a hetmanságról.***
4. ***Mi volt a célja 1677–1678-ban a Csihirin elleni török-tatár hadjáratoknak. Mit irányzott elő a bahcsiszaraji békeszerződés.***

Forrásmű

Petro Dorosenko hetman Vaszil Tyapkin befolyásos moszkvai nemeshez intézett levelében (1688 januárja) írta: *„Nemrég szerződést csináltak a lengyelekkel a mi elveszejtésünkre; kettészakítottak, és a két uralkodó megegyezett egymással, hogy ki fognak bennünket irtani... Kegyelmedék megszokták néma barmoknak tekinteni bennünket, nélkülünk döntötték el, mely városokat hagyjanak meg fennhatóságuk alatt és melyeket engedjenek át, ugyanakkor azok a városok nem a kegyelmetek erejével lettek a kegyelmeteké, hanem Isten segítségével és a mi vérünk és vitézségünk árán. Mi ha bárányok vagyunk, hát Krisztus bárányai, az ő vére által megváltottak, és nem némák. A kegyelmedék moszkvai embereitől gyakran lehet hallani ilyen véleményt: szabad, úgymond, a királynak olyan hitet tartani az országban, amilyet akar, szabad neki a jámbor egyházat unitussá avagy katolikussá változtatni. De hát hadd ne legyen úgy! Nem hagyott az Úr bennünket ilyen rabságban. Tudja a király, hogy a mi őseink, mint egyenlők az egyenlőkkel, mint szabadok a szabadokkal egy testben egyesültek a lengyelekkel egy közös, önként választott és felesketett uralkodó alatt. Ezt a jármot pedig sem mi, sem apáink nem szokták meg viselni."*

- *Milyen eseményekről van szó P. Dorosenko levelében? Mi a véleménye a hetmannak ezekről az eseményekről, mit ítél el és mire hív fel?*
- *Hogyan tanúskodik a levél a hetman álláspontjáról?*

Az események krónikája

1668 júniusa – a kozákok hadjárata a Balpartra. Petro Dorosenko kikiáltása egész Ukrajna hetmanjává.
1669 márciusa – a választott tisztségviselők tanácsa határozatot hozott Jobbparti Ukrajna török védnökség alá helyezéséről.
1676 szeptembere – Petro Dorosenko lemondása a hetmanságról.
1677–1678 – a csihirini hadjáratok.
1681 januárja – a bahcsiszaraji békeszerződés.

1. Mivel végződött Petro Dorosenko hetman harca Ukrajna egyesítéséért

Petro Dorosenko hetmansága ***(1665–1676)*** a Jobbparton rendkívül bonyolult viszonyok között kezdődött. Kozák-Ukrajna két hetmanságra volt

felosztva. Jelentős pusztítást élt át Jobbparti Ukrajna, ahol a hadműveletek és a polgárháború következtében elpusztult a lakosság 65–70 százaléka.

Ezért P. Dorosenko mindenekelőtt a belpolitikai helyzet javítására hozott intézkedéseket. Minden eszközzel ösztönözte a Jobbpart déli körzeteinek a betelepítését, védte a kozák rend érdekeit. Hogy megszüntesse a hetmannak függését a választott tisztségviselőktől, igyekezett bevezetni az életfogytiglani hetmani hatalmat. Létrehozta az állandó zsoldoshadsereget, amely mintegy 20 ezer ***zsoldos*** gyalogkozákot számlált. Nagy lelki támaszt jelentett a hetman számára Joszif Neljubovics-Tukalszkij kijevi pravoszláv metropolitának, Ukrajna függetlensége szenvedélyes harcosának Csihirinbe érkezése, aki rezidenciáját a hetmani állam székhelyén rendezte be.

Petro Dorosenko tevékenységének fő célja az volt, hogy hatalmát a Jobbparton megerősítse és az összes ukrán földet egy állam keretében egyesítse. 1666 februárjában a választott tisztségviselők tanácsa támogatta a hetman által előterjesztett politikai programot. Határozatot hoztak a lengyelek kiűzéséről Ukrajnából, szövetség megkötéséről a krími kánnal, az ukrán földek egyesítéséről P. Dorosenko hatalma alatt. 1666 decemberében a kozákok a tatár csapatokkal együtt Braclav környékén szétvertek egy 6000 fős lengyel sereget, ez azonban nem vetett véget a viszálykodásnak Ukrajnában.

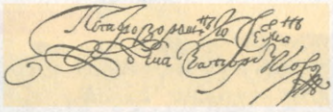

Petro Dorosenko hetman aláírása

A Moszkovia és Lengyelország közötti andruszovi szerződés aláírásának híre fájdalmasan érintette a jobbparti hetmant és arra késztette, hogy felújítsa a hadműveleteket Lengyelország ellen.

1668 elején a választott tisztségviselők tanácsán Csihirinben P. Dorosenko úja felvetette a hetmanság egyesítésének kérdését, ezúttal Törökország védnöksége alatt. Ugyanilyen határozatot hozott a tanács Balparti Ukrajnában is.

Balparti Ukrajnában, valamint Szloboda vidékén Moszkva-ellenes felkelés tört ki, melynek vezére érdekes módon I. Brjuhoveckij volt. 1668 márciusának elején kiűzték a moszkvai hűségellenőrző testületeket a Balpart városainak többségéből. I. Szirko felszabadította a moszkoviták alól az egész Szlobodai Ukrajnát, Harkivon kívül. Ez arra késztette P. Dorosenkót, hogy hadjáratot indítson az ukrán földek egyesítésének reményében. 1668 júniusában átkelt a Dnyeperen és elindult I. Brjuhoveckij felé. ***Június 8-án*** a Poltava-vidéki opisnei táborban a kozákok fellázadtak, megölték I. Brjuhoveckijt, P. Dorosenkót pedig a Dnyeper mindkét partjának hetmanjává választották.

Hogy ellenőrzése alatt tartsa a helyzetet a Balparton, P. Dorosenko a legnagyobb városokban kinevezte saját biztosait. Egész Ukrajna a kezébe került. Az új hetmannak azonban nem sikerült megszilárdítania hatalmát a Balparton. Észak felől Moszkovia fenyegette, nyugaton támadást indítottak a Rzecz Pospolita seregei. Ráadásul a zaporizzsjaiak saját jelöltet állítottak a buzogány elnyerésére – ***Petro Szuhovijt,*** I. Brjuhoveckij unokaöccsét. Mindez arra késztette P. Dorosenkót, hogy visszavonuljon Jobbparti Ukrajnába.

A Dnyeper bal partján ***Demjan Mnohohrisnij*** csernyihivi ezredes lett a kinevezett hetman.

JEGYEZD MEG!

Összeomlás – ezt a megnevezést a történetírásban a 17. század 60–80-as éveire – a polgárháborúknak, a külföldiek Ukrajnába való betörésének, az ukrán földek Moszkovia, a Rzecz Pospolita és Törökország közötti felosztásának, a hetmanság kettészakadásának, Jobbparti Ukrajna feldúlásának időszakára használták.

2. Milyen körülmények késztették Petro Dorosenkót katonai-politikai szövetség megkötésére Törökországgal. Mik voltak a szövetség következményei

Elveszítve a hetmani hatalmat a Balparton, P. Dorosenko döntő lépésekre szánta el magát, ezeket Jobbparti Ukrajnában való befolyásának csökkenése és a P. Szuhovijjel a hetmani buzogányért vívott harca váltotta ki.

Lengyelország és a Krím részéről fokozódó fenyegetettség a Törökországgal való szorosabb kapcsolatok kialakítására késztette a hetmant. Törökország támogatásától remélte az andruszovi szerződés érvénytelenítését és a Rzecz Pospolita támadási kísérleteinek megfékezését, azután pedig a Jobbpart és a Balpart egyesítését egy államban.

1669 márciusában a hetman Korszuny alatt összehívta a választott tisztségviselők tanácsát. A jobbparti ezredek képviselőin kívül a tanácskozáson részt vettek a Balpart és Zaporizzsja kozákjai is. A tanács a török protektorátus felvétele mellett döntött, de az eskü letételét megtagadta.

Ezt az egyezményt azonban a kozákságnak és a Jobbpart parasztságának csak egy része támogatta. Elítélték a tanács döntését a zaporizzsjai kozákok is. P. Dorosenko ellenségei olyan légből kapott híreket terjesztettek, hogy a hetman „eladta Ukrajnát török igába".

Ilyen körülmények között próbálta megtartani hetmanságát Jobbparti Ukrajnában P. Dorosenko. A hetmani buzogányért meg kellett harcolnia, visszaverve egyrészt P. Szuhovij, másrészt pedig az „újonnan megválasztott hetman", ***Mihajlo Hanenko*** umanyi ezredes támadási kísérleteit, akinek a hatalmát elismerte néhány jobbparti ezred és a Szics.

Mihajlo Hanenko hetman

Hanenko megválasztása kiélezte a helyzetet a Jobbparton. Véres háború kezdődött M. Hanenko és P. Dorosenko hívei között. 1671 augusztusának elején a lengyel hadsereg, élén Sobieski koronahetmannal hadműveletet kezdett Ukrajnában. Október közepére pedig a Rzecz Pospolita kiterjesztette uralmát szinte az egész Braclav-vidékre, s október végén Wisniewecki Mihály király hivatalosan megerősítette Mihajlo Hanenkót jobbparti hetmanként.

Török csapatok hadjárata Ukrajnába. 1672 májusának végén IV. Mehmed szultán

IV. Mehmed török szultán

vezetésével 100–120 ezres török sereg vonult hadba Braclav ellen. A Jobbparton tehát újabb háború kezdődött. Az ukránok mindkét seregben ott voltak: P. Dorosenko csapataival Törökország oldalán harcolt, M. Hanenko pedig Lengyelország oldalán.

P. Dorosenko, bevárva a tatárokat, támadásba lendült és július 8-án a podoliai Csetvertinyivka alatt szétverte a lengyel sereg egységeit és M. Hanenko osztagait. 1672 augusztusában az egyesült ukrán–török–tatár erők elfoglalták Kamjanec-Pogyilszk hatalmas erődjét és megindultak Galícia felé. Szeptember elején ostrom alá vették Lviv városát. Nem lévén eszközei a háború folytatásához, a lengyel kormány ***1672. október 18-án*** megkötötte a ***bucsacsi békeszerződést***: Lengyelország átadta Törökországnak az egész Podóliai vajdaságot Kamjaneccel együtt; a Braclav-vidéket és Dél-Kijev vidékét P. Dorosenko felügyelte Törökország védnöksége alatt. Lengyelország fennhatósága alatt maradt Galícia, Voliny és az Észak-Kijev-vidék.

A bucsacsi szerződés nem hozta meg Jobbparti Ukrajnának a kívánt békét, mivel Lengyelország nem szándékozott lemondani az ukrán földekről, kereste az ürügyet azok visszafoglalására.

A cári kormány elhatározta, hogy kihasználja a lehetőséget, s az andruszovi fegyverszünet megszegése nélkül elfoglalja a Jobbpartot. A tárgyalások e kérdésben nem jártak sikerrel, s a cár 1673 végén parancsot adott H. Romodanovszkijnak és I. Szamojlovicsnak, hogy indítsanak támadást P. Dorosenko ellen. 1674 márciusának elejére a moszkvai vajda és az új balparti hetman seregei elfoglalták Jobbparti Ukrajna legfontosabb városait. ***Március 16–17-én*** Perejaszlavban tanácskozásra került sor, amelyre megérkeztek a 10 jobbparti ezred választott tisztségviselői. A tanácson M. Hanenko letette a hetmani buzogányt, P. Dorosenkót formálisan megfosztották a hatalomtól, és egész Ukrajna hetmanjává ***Ivan Szamojlovicsot*** kiáltották ki. Ezt az eseményt azonban nem lehet sikeresnek nevezni, mert török agressziót eredményezett, melynek következtében a Jobbpart lakossága újabb támadásoknak és pusztításnak volt kitéve.

P. Dorosenko néhány ezer gyalogkozákkal Csihirinben tartózkodott. Júliusban a várost moszkvai–ukrán csapatok zárták körül. Az ostrom két hétig tartott. Az a hír azonban, hogy török sereg indult segítségére, arra kényszerítette a moszkvai–ukrán erőket, hogy vonuljanak vissza Csihirin alól a Balpartra.

Rendkívüli kegyetlenség árán a Jobbpartot visszavetették P. Dorosenko hatalma alá. A helyzet azonban nagyon súlyos maradt. A kimerítő háború évei a Dnyeper jobb partján teljesen romhalmazzá tették az ukrán városokat és falvakat. A stratégiailag fontos városokba magukat befészkelő török biztosok adófizetést követeltek a szultánnak, lerombolták vagy mecsetekké alakították át a templomokat, fosztogatták és fogságba hurcolták a lakosságot.

3. Hogyan és miért mondott le Petro Dorosenko a hetmanságról

A bonyolult viszonyok nem növelték P. Dorosenko népszerűségét. Hogy visszaszerezze az elvesztett bizalmat, elhatározta a török védnökség felmondását. Hosszas habozás után ***1675. október 10-én*** P. Dorosenko a kozák tanácson Csihirinben I. Szirko, Zaporizzsja képviselője jelenlétében felesküdött a cárra. A moszkvai kormány azonban nem fogadta el ezt az esküt, és azt kívánta, hogy a hetman mondjon le a buzogányról és a Dnyeper bal partján esküdjön fel H. Romodanovszkij és I. Szamojlovics jelenlétében. Az a néhány követség, amelyet a hetman az év során Moszkvába küldött, nem változtatta meg a moszkvai kormány döntését. Amikor 1676 szeptemberében a moszkvai hadak és a kozákok ostrom alá vették Csihirint, Dorosenko kilovagolt H. Romodanovszkij és I. Szamojlovics táborába, s szeptember 19-én átadta a hatalmi jelképeket és felesküdött a cár hűségére.

Történelmi személyiség

Petro Dorosenko (1627–1698) Csihirinben született, unokája volt Mihajlo Dorosenkónak, a Zaporizzsjai Hadak lajstromozott hetmanjának, aki az 1628. évi krími hadjáratával szerzett magának dicsőséget. Petro apja, Dorofij, kozák ezredes volt.

A majdani hetman alapos műveltségre tett szert, (valószínűleg) a Kijevi-Mohiljai Akadémián tanult.

A hetmanságról való lemondása után P. Dorosenko életéről nem sok adat maradt fenn. Ismeretes, hogy nem sokkal a hetmani buzogány elvesztését követően Moszkvába érkezett. Idegenben tartózkodott haláláig, semmiféle közbenjárás nem segített Dorosenkónak visszatérni hazájába. 1698. november 9-én halt meg a Moszkva alatti Jaropolcsij faluban.

Petro Dorosenko hetman

„Teljesen magányos vagyok" – tett magának szemrehányást Petro Dorosenko, visszatérve a gyászistentiszteletről a hetmani kúriába. Már hozzászokott a veszteségekhez: az utóbbi néhány évben minden nap elhagyta valaki. Joszif Tukalszkij metropolita, Dorosenko legőszintébb barátja és tanácsadója halála azonban fájdalmasan érintette és letörte a hetmant. Hogyan harcoljon, ha a tegnapi hívei közül senki sem maradt, s a hetmannak még a nevét is szinte átokként fogják fel az ukránok? És nem igazolhatod önmagadat, a renegátokat a közönséges „árulás" szóval megbélyegezve! Hiszen nem lehet áruló az egész nép?!

Másnap Csihirin tudomást szerzett Petro Dorosenko lemondási szándékáról. És hamarosan megérkezett a hetmani fővárosba a zaporizzsjaiak egy ötszáz fős osztaga, élén Ivan Szirkóval. A tábori atamannak át kellett vennie Dorosenkótól a buzogányt és a többi hatalmi jelképet. 1675. október 10-én a csihirini kozákok, kispolgárok, tisztségviselők és a papság összegyűltek a nagy téren.

– Látja az Isten, nem akart Dorosenko rosszat Ukrajnának – zúgta a tömeg.

– Rossz órában kapta meg a buzogányt...

– És hogy a török szultánhoz fordult segítségért, az csak azért volt, mert másfelől sehonnan sem remélhetett támogatást.

– Úgy van: a jónál jobbat nem kell keresni.

A tér fölött zúgtak a harangok, zaklatottan dübörögtek az üstdobok. Dorosenko hetman, s vele valamennyi csihirini meghajtotta a fejét a Szentírás előtt és bűnösnek vallotta magát a zaporizzsjaiak előtt azért, hogy szövetséget kötöttek Törökországgal és a Krími Kánsággal. Azután Petro Dorosenko átadta Szirkónak a hetmani buzogányt, a lófarkas lobogót és a zászlót.

– Leáldozott a mi napunk – keseregtek a csihirini kozákok. – Nem lett a tüze áldásos Ukrajna számára, mert mi sarjadhat ki a terméketlen romokon?

A nap lemenőben volt. Múlóban volt még egy nap. Csihirin, a bánattól álomba ringatva, mint az árva, némán siratta balsorsát. A csendes alkonyatban, a búsuló városban az egykori hetman megvizsgálta gondolatait, bánatát és kétségbeesését: „Amikor Isten akaratából kénytelen voltam magamra vállalni ezt a szomorú tisztséget és közel tíz évig tartottam, nem más volt az én szándékom, hanem csak az, hogy gyarapítsam a Zaporizzsjai Had szabadságait és óvjam a Haza biztonságát és egységét... Ezért nem csupán a keresztényekkel, hanem a böszörmény (muzulmán) népekkel is igyekeztem jószándékúan és méltóképpen viseltetni, hogy Ukrajnát az óhajtott békében lássam."

Az éj feltartóztathatatlanul, visszafordíthatatlanul közeledett. Még egy pillanat – és a nap legördült a látóhatár mögé.

- *Milyen körülmények között volt kénytelen P. Dorosenko lemondani a hetmani buzogányról?*
- *Gondolkozzatok el a hetmannak a szemelvényben idézett szavain. Miért nevezte a hetmani tisztséget szomorúnak?*
- *Miért nevezik P. Dorosenkót az „Összeomlás napjának"?*

4. Mi volt a célja az 1677–1678. évi Csihirin elleni török-tatár hadjáratoknak. Mit irányzott elő a bahcsiszaraji békeszerződés

P. Dorosenkonak a hetmani hatalomról való lemondását Törökország olyan eseményként értékelte, amely ellenkezett politikai terveivel, mivel hatalmának Ukrajna jelentős területére való kiterjesztésére számított.

1677-ben volt a 60–90 ezres török–tatár–nogaj sereg ***első csihirini hadjárata*** ukrán földön, amelyet Törökország azzal indokolt, hogy vissza akarja adni a buzogányt J. Hmelnickijnek. Az első csapást a törökök Csihirinre készültek mérni, ahol nagyszámú kozák–moszkvai helyőrség állomásozott. Tulajdonképpen az védte az erődöt a néhány hetes ostrom során. Amikor a város alá értek az egyesült ukrán–moszkvai csapatok főerői, élükön H. Romodanovszkijjel és I. Szamojloviccsal, a törökök visszavonultak.

Az 1677-es hadjárat sikertelen befejezése nem változtatta meg a török szultánnak Csihirin és az egész Jobbparti Ukrajna elfoglalására irányuló törekvéseit. A moszkvai sereg főparancsnoka, H. Romodanovszkij bojár Ukrajnába indulva azt a titkos utasítást kapta, hogy ha lehetetlen lesz Csihirin megtartása, rombolja le erődítményeit és a katonaságot vonja ki az erődből.

Forrásmű

Szamijlo Velicsko krónikájában a Jobbparti Ukrajnában kialakult helyzetről ezeket olvassuk: *„Számos néptelen város és vár, üres, egykor emberi munkával emelt vársáncok, mint hegyek és halmok tárultak a szemem elé. Akkor valamennyi a vadállatok menedékéül és tanyájául szolgált. Láttam, hogy az erődök, amelyek a hadjárat során utunkba kerültek – egyesek gyéren lakottak, mások teljesen üresek – szét vannak rombolva, belepte őket a föld, a penész, benőtte a gaz és csak férgekkel és kígyókkal és mindenféle csúszómászókkal vannak tele, amelyek ott fészkelnek. Körülnézve láttam a mohával, bozóttal és fűvel benőtt széles ukrán–kisorosz mezőket, tágas völgyeket, szép ligeteket és folyókat, tavacskákat és elhanyagolt tavakat. És ez az a vidék volt, amelyet joggal neveztek egykor, most már sajnálva az elvesztését, a lengyelek a világ mennyországának – olyan volt, akár a második ígéret földje, mézzel és tejjel folyó. Láttam én azonkívül különböző helyeken sok emberi csontot, szárazakat és csupaszokat – csak az ég takarta be őket.”*

- *Miért nevezik a 17. század 60–80-as éveit az összeomlás korszakának?*
- *Gondolkozzatok el rajta, mely eseményeket lehet Ukrajna történetéből közvetlenül az összeomlás előhírnökeinek tekinteni, melyek jelentették a tetőpontját?*

1678. július 8-án elkezdődött a ***második csihirini hadjárat.*** A 200 ezres török–tatár sereg Kara Musztafa nagyvezír parancsnoksága alatt körülzárta Csihirint. A hódítók ágyúi szüntelenül lőtték az erődöt és számos rohamot intéztek ellene. Több mint egy hónapig hősiesen védekezve, a csihirini várőrség várta H. Romodanovszkij erőinek megérkezését, de az nem sietett a kozák fővároshoz. Végül a moszkvai csapatok megérkeztek Csihirin alá. De végül is nem adták meg a szükséges segítséget az erőd védőinek, megparancsolták a csihirini helyőrség parancsnokának, hogy gyújtsa fel a puskaporos raktárakat és törjön ki az ostromgyűrűből. Amikor a török csapatok betörtek a városba, felhangzott a robbanás. Csihirin romhalmazzá vált.

Csihirin 1678-as török ostroma. *Rajz Szamijlo Velicsko krónikájából. 1720*

Ez az egyetlen rajz a hadműveletekről Szamijlo Velicsko krónikájában.

- Miért ábrázolta olyan nagy szeretettel a kozák krónikás a rajzon látható eseményeket?
- Felhasználva a krónikából közölt alábbi idézetet, próbáljátok megmagyarázni, miért tekinti krónikájában Sz. Velicsko Csihirin 1678-as elestét az egész Jobbparti Ukrajna pusztulásának: „Elesett a szép túloldali Ukrajna, mint az a régi Babilon, a nagyváros – az akkori viszály miatt a kozákok mind elvesztek, saját magukat pusztították el.”

Visszaverve a törökök és a tatárok dühödt előretörését, az egyesült moszkvai–ukrán sereg visszahúzódott a Dnyeperhez.

A 17. század 70-es éveiben az egyik oldalról Moszkovia, a másik oldalról az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság között Jobbparti Ukrajna földjeinek birtoklásáért vívott háborúk az ***1681. január 13-i bahcsiszaraji békeszerződés aláírásával*** fejeződtek be, melynek értelmében a határt a Moszkvai Állam és Törökország között a Dnyeper vonalában állapították meg. Az utóbbi fennhatósága alá vonta a Dél-Kijev-vidéket, Braclav-vidéket és Nyugat-Podóliát, Moszkovia pedig Balparti Ukrajnát és Kijevet. A Déli-Bug és a Dnyeper közötti területnek 20 évig lakatlannak kellett maradnia.

TUDÁSPRÓBA

1. • Milyen eseményekről van szó a forrásművek szemelvényeiben? • Jellemezzétek ezeknek az eseményeknek a jelentőségét Jobbparti Ukrajna története szempontjából.

A. *„A török hatalmi jelvényeket, amelyeket a török szultán másodszor küldött el... az ukrán hetmanságba, most, hogy azt a szultán hadserege alá rendelték, elküldték a moszkvai cárnak és nyilvánosan és tüntetőleg, a nép szeme láttára átnyújtották a fővárosban...: drágakövekkel kirakott nagy arany buzogány; egy másik buzogány, aranyozott, drágakövekkel kirakott mestermunka; két vörös lobogó; két lófarkas buzogány; öt török levelet vittek kézben, ölnyi nagyokat, arany betűkkel írottakat és a török szultán igen nagy, négyszögletes pecsétjét, amely mellett arany zsinór is függött."*

B. *„A török szultán... még több saját török és tatár erőt gyűjtött össze és elküldte pogány vezírével, Musztafa nevűvel és sok pasával Csihirin alá, annak bevételére. Azok a muzulmán erők, július hónap 8. napján Csihirinhez érkezve, vívni kezdték azt különféle módon, rohamokkal, rettenetes tüzes lövöldözéssel, gránátokkal, alagutakkal és mindenféle ármánykodással, hosszú időn át erőltetve gonosz szándékuk megvalósítását, de a saját nagy pusztulásukat lelték ott."*

2. **Állítsátok fel az események időrendjét:** • a csihirini hadjáratok; • az andruszovi fegyverszünet; • a bahcsiszaraji békeszerződés.

3. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Milyen elsőrendű intézkedéseket tett P. Dorosenko Jobbparti Ukrajna belső helyzetének javítására? • Mi akadályozta P. Dorosenkót abban, hogy a Dnyeper mindkét partjának hetmanjává történt megválasztása után a Balparton maradjon? • Milyen körülmények késztették őt a katonai-politikai szövetség megkötésére Törökországgal? • Milyen következményekkel járt az egyesült török–tatár–ukrán seregek 1672. évi podóliai hadjárata? • Milyen feltételekkel kötötték meg a bucsacsi békeszerződést? • Hogyan zajlottak le és milyen következményekkel jártak az 1677–1678. évi csihirini hadjáratok? • Mit irányzott elő a bahcsiszaraji békekötés?

4. • Állítsátok össze a Balparti és Jobbparti Hetmanságban a 17. század 60–80-as éveiben lezajlott események szinkrontáblázatát.

5. • Értékeljétek P. Dorosenko hetmannak mint történelmi személyiségnek a tevékenységét. (Lásd a történelmi személyiségek jellemzésének emlékeztetőjét.)

26 A BALPARTI HETMANSÁG ÉS SZLOBODAI UKRAJNA POLITIKAI RENDSZERE A 17. SZ. MÁSODIK FELÉBEN

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Megindokolni Szlobodai Ukrajna betelepítésének okait.*
2. *Összehasonlítani a Balparti Hetmanság és Szlobodai Ukrajna közigazgatási-területi berendezkedését, hatalmi szerveinek rendszerét és rendjeinek helyzetét.*
3. *Meghatározni Demjan Mnohohrisnij és Ivan Szamojlovics, a Balparti Hetmanság hetmanjai politikájának sajátosságait.*
4. *Megkeresni a térképen az ezredek központjait, Szlobodai Ukrajna és a Balparti Hetmanság területét, rámutatva, mely államok fennhatósága alatt voltak.*

1. ***Hogyan történt Szlobodai Ukrajna betelepítése.***
2. ***Milyen sajátosságai voltak Szlobodai és Balparti Ukrajna adminisztratív-politikai rendszerének.***
3. ***Milyen intézkedéseket hoztak a Balparti Hetmanság hetmanjai az államérdekek védelmében.***
4. ***Hogyan változtak meg a rendek a 17. század második felében.***

Forrásmű

Szlobodai Ukrajna első településeinek leszármazottai írták 1705-ben: *„A mi nagyapáink, apáink, fivéreink és rokonaink, és mi magunk különböző hetmani és Dnyeperentúli városokból jöttünk a bilhorodi és kurszki vajdák hívására, akik cári szóval biztosítottak bennünket, hogy nem veszik el tőlünk a mi szabadságainkat. Ők megparancsolták nekünk a letelepedést, hogy megvédjük a moszkovita ukrajnai városokat a bilhorodi vonalon – a vad sztyeppéken, a tatár foglalásokon, melyeken a tatárok jártak e városok alá. És a lakosság növelésére ezekben az új városokban megparancsolták nekünk, hogy hívjuk ide lakni a mi testvéreinket – az ukránokat. Mi felépítettük Szumi, Szudzsu, Miropillja, Krasznopillja, Bilopillja és más városokat, s hozzájuk a járásokat, falvakat és tanyákat. És mi szívvel-lélekkel szolgáltunk. És akkor, ahogy a tatárok jöttek fosztogatni a moszkovita, ukrajnai városokat, mi nem folyamodtunk semmiféle áruláshoz. Ezért megjutalmaztak bennünket mindenféle szabadságokkal és megengedték elfoglalni a tatár foglalásokat, méheseket és mindenféle művelt földeket létesíteni és különféle mesterségeket űzni örökbérleti járandóság nélkül, ősi ukrán szokás szerint.”*

- *Hogyan történt Szlobodai Ukrajna betelepítése?*
- *Mi ösztönözte az ukránokat az áttelepülésre?*

Az események krónikája

1669 márciusa – Demjan Mnohohrisnij megválasztása Balparti Ukrajna hetmanjává. A hluhivi cikkelyek aláírása.

1672 júniusa – Ivan Szamojlovics megválasztása Balparti Ukrajna hetmanjává. A konotopi cikkelyek aláírása.

Történelmi térkép

Nézzétek meg a térképet a 166. oldalon.

- Milyen területeket foglalt magába a Balparti Hetmanság (a Zaporizzsjai Sziccsel együtt) és Szlobodai Ukrajna a 17. század 80-as éveiben?
- Milyen államok ellenőrzése alatt voltak az ukrán földek?
- Mely városok voltak a kozák ezredek központjai és melyik város volt a hetmanság fővárosa?

4. TÉMA

1. Hogyan történt Szlobodai Ukrajna betelepítése

A hetmanságtól keletre, a Moszkoviával való határon érintetlen szűzföldek húzódtak. Egykor a Csernyihiv-Sziverszkiji Fejedelemséghez tartoztak, szépen betelepített és megművelt területek voltak, de a 13. században a tatár horda pusztító betöréseinek áldozatává váltak. Ezért e gazdag vidék hosszú időn át elhanyagolt és néptelen volt. Sajátos határ volt Moszkovia és a tatárok között.

192

A 17. század 30-as éveitől kezdve elindultak ide az ukrán áttelepülők, akik a sikertelen felkelések, a háborúk, az idegen kizsákmányolók miatt elhagyták szülőföldjüket. A cári kormány mindenképpen ösztönözte az ukránok áttelepülését, rájuk ruházva a moszkvai határok védelmét a sztyepp felőli csapások ellen.

A Feltámadás temploma Szumiban. Épült a 18. század elején Heraszim Kondratyjev ezredes költségén

Az ukránok tömeges áttelepülése a 17. század közepére esett. A belső helyzetnek a nemzeti függetlenségi háború miatti bonyolultsága arra késztette a családokat, sőt egész falvakat is, hogy elhagyják szülőhelyüket és nekivágjanak a veszélyes útnak. Így alapították meg a kozákok ***1652-ben*** *Ivan Dzikovszkij* ezredes vezetésével a Tiha Szosznán, a Don mellékfolyója mentén ***Osztrohozk*** városát.

Az áttelepülők egy másik nagy csoportja, élén *Heraszim Kondratyjevvel* ugyanabban az esztendőben megalapította ***Szumi*** városát. ***1654-ben*** a Lopany és a Harkiv folyók összefolyásánál, az őskori település helyén megalapították ***Harkiv*** városát.

Hasonló a története az olyan városok megalapításának, mint *Szaltiv, Murafa, Ohtirka, Balaklija, Izjum* és sok más. A városokkal egyidőben falvakat is alapítottak. Ezekben általában a különböző ukrán földekről érkező áttelepülők telepedtek meg. Mivel a keletkező települések fel voltak mentve az adók alól, az ősi ukrán hagyomány szerint ***szabadfalvaknak*** (szlobodáknak) nevezték őket. Innen ered az egész régió elnevezése – ***Szlobodai*** (szabadfalvas) ***Ukrajna*** vagy ***Szlobozsanscsina.***

A belakott helyeiket többnyire a tehetős kozák családok hagyták el és vágtak neki a veszélyes útnak. A cári kormánytól ösztönözve bizonyos kiváltságok birtokába jutottak. A többi között *birtokfoglalási jogot* kaptak, melynek értelmében minden áttelepülő annyi földet, erdőt, kaszálót foglalt el magának, amennyit meg bírt művelni.

Az elfoglalt földek nem kerültek megadóztatás alá. Nem volt adóköteles a kézműipar sem. Az adófizetés helyett az ukrán áttelepülők hadviselési kötelezettséget vállaltak.

A Jobbpart és a Balpart népes áttelepülő tömegeit úgyszintén csábította a *kozák önrendelkezés joga* is, amelyet a cári kormány a gyarmatosítás kezdetén biztosított az ukránok számára. A cár fennhatóságának elismerését esküvel fogadták. Az ukrán áttelepülők jogait a *cári adománylevél* biztosította.

Tehát a 17. század második felében a Balparti Hetmanság mellett létrejött az új kozák Ukrajna – a Szlobodai Ukrajna.

JEGYEZD MEG!

A Szlobodai Ukrajna területe felölelte a mai Harkiv és Szumi megyéket, Doneck és Luhanszk megye északi részét, valamint a mai Oroszországi Föderáció Voronyezs és Kurszk megyéjének déli részeit és Belgorod megye nagyobb részét.

2. Milyen sajátosságai voltak Szlobodai és Balparti Ukrajna közigazgatási-politikai rendszerének

A hetmanság közigazgatási rendszere, amely a nemzeti függetlenségi háború idején alakult ki, szinte változtatások nélkül fennmaradt. A 17. század végén a balparton *10 ezred* létezett, amelyek egyidejűleg közigazgatási-területi és katonai egységek is voltak.

Az ezrediroda épülete Csernyihivben. *O. Szlasztion rajza nyomán*

Szlobodai Ukrajna közigazgatási-területi rendszere hasonló volt a hetmanságéhoz, bár léteztek bizonyos különbségek is. Szlobodai Ukrajna területén öt kozák ezred alakult: az ***Osztrohozi, Harkivi, Szumi, Ohtirkai, Izjumi***. Ezek az ezredek nem csupán katonai, hanem közigazgatási-területi egységek is voltak és *századokra* oszlottak. Az ezredet választott ezredes irányította (életfogytiglan választották) az ezred választott tisztségviselőivel (polkova sztarsina). Ő állt a közigazgatás élén, jóváhagyta a bírósági határozatokat, kiosztotta a telepeseknek a szabad földeket, valamint a hadjáratok idején a csapatok parancsnoka volt. De Szlobodai Ukrajna területén gyakran előfordult az ezredesi tisztség öröklődése is.

A hatalom sajátosságai Balparti és Szlobodai Ukrajnában. A hetmanságban a Katonai Főtanács helyét még B. Hmelnickij idején elfoglalta a választott tisztségviselők tanácsa (sztarsinszka rada). Ennek tagjai közé tartozott a hetman, a főtanácsnok, a hadtápparancsnok, az írnok, két bíró, a kincstárnok,

1. Hetman
2. Ezredes

A kozák tisztségviselők, a nemesek és a kereskedők drága külföldi kelmékből, selyemből, bársonyból készült öltözetet viseltek; a parasztok, a polgárok és a kozákok viselete házivászonból és posztóból készült. A kozákok fehér inget és igen bő (vörös, kék, zöld) buggyos nadrágot, salavárit viseltek.

két kozák-kapitány, a zászlótartó, valamint a 10 ezredes. Ez a tanács állapította meg az adók és a bérleti díjak összegét, döntött a honvédelem kérdéseiben. A közvetlen ügyvitelt a *Katonai Főkancelláriára* ruházták.

A legmagasabb hivatalos személy a *hetman* volt. A 17. század második felében a hetmant a választott tisztségviselők szűk körű tanácsa választotta, melynek határozatát a kozák sereg hagyta jóvá a Főhaditanácson. A hetmant végérvényesen a moszkvai cár erősítette meg tisztségében. Bár a hetman hatalmát korlátozta a cárizmus, de azért az jelentős maradt Balparti Ukrajna belpolitikai kérdéseinek megoldásában. A hetman hatáskörét ***speciális cikkelyek (feltételek)*** szabályozták, melyeket a hetman és a cár közötti egyezség alapján dolgoztak ki.

Szlobodai Ukrajnában hetmani tisztség nem létezett, nem volt főosztarsina sem. Ez volt közigazgatási-politikai berendezkedésének a másik sajátossága. Az ezredesek közvetlenül a *belgorodi vajdának* voltak alárendelve.

3. Milyen intézkedéseket hoztak a Balparti Hetmanság hetmanjai az államérdekek védelmében

A Főhaditanács ***1669 márciusában*** Hluhovóban ***Demjan Mnohohrisnijt*** választotta hetmanná. Ott a moszkvai kormánnyal létrehozták az új ***hluhovói cikkelyeket.*** Ezek értelmében moszkvai vajdák csak öt városban maradtak, ráadásul nem volt joguk beavatkozni a helyi önigazgatás és a bíráskodás kérdéseibe. A hetmannak joga volt egy ezer fős zsoldossereg fenntartására is. A cikkelyek ugyanakkor megtiltották a hetmannak, hogy más államokkal kapcsolatot létesítsen.

D. Mnohohrisnij igyekezett védelmezni Ukrajna államérdekeit, és az ukrán földek egy hetmani buzogány alatti egyesítésére törekedett. Tevékenységének egyik irányvonala hatalmának megerősítése volt, igyekezett leküzdeni a moszkvabarát hangulatot a kozák választott vezető réteg (sztarsina) körében, a megbízhatatlan ezredeseket személyéhez hű emberekkel váltotta fel. Környezetét azonban felháborította a hetman személyes meggazdagodására irányuló törekvése, valamint az, hogy figyelmen kívül hagyta a választott tisztségviselők tanácsát (sztarsinszka rada), maga folytatta a tárgyalásokat a moszkvai követekkel, hadbíróság nélkül büntette meg az ezredeseket is, a kormányhivatalokat rokonai között osztotta szét.

Demjan Mnohohrisnij hetman

1672. június 16–17-én a Kozák Ligetben, Konotop és Putyivlja között megtartották a Főhaditanácsot, amelyen ***Ivan Szamojlovicsot*** választották hetmanná. A hetmanválasztáson kívül a hetmani és a moszkvai kormány tárgyalásokat folytatott, s megkötötték a ***konotopi cikkelyek*** néven ismert szerződést. Az új egyezmény 10 pontja kiegészítette a hluhovói cikkelyeket, s azokhoz képest még jobban korlátozta a hetman hatalmát. A konotopi cikkelyek értelmében a hetmannak tilos volt a cárral és a választott tisztségviselők tanácsával való egyeztetés nélkül követséget küldeni más államokba, valamint kapcsolatot tartani P. Dorosenkóval. Az új egyezmény megtiltotta a hetmannak a választott tisztségviselők megfosztását hivataluktól és büntetni a haditanács belee-

gyezése és ítélete nélkül. I. Szamojlovics hetman arisztokratikus állam megteremtésére törekedett, erős hetmani hatalommal. A céljának eléréséhez vezető utat a kozákság alsó rétegeinek az államügyekbe való beleszólási lehetőségei korlátozásában látta. A hetman a választott tisztségviselők érdekeit védelmezte, elősegítette földbirtokaik kiterjesztését. Egyes elődeihez hasonlóan igyekezett megerősíteni a hetmani hatalom öröklődését, ezért fiainak a legbefolyásosabb hivatalokat biztosította a kormányban és nagy birtokokat adományozott nekik. I. Szamojlovics határozottan fellépett a zaporizzsjaiak politikai önállósulási törekvései ellen, és Jobbparti Ukrajnának a saját buzogánya alá vonására törekedett, követelte Moszkvától a szlobodai ezredek saját hatalma alá vonását, s nem hagyta figyelmen kívül a nyugat-ukrajnai földeket sem.

I. Szamojlovics hetmanságának a Balparti Ukrajna életének viszonylagos stabilizálódása közepette jelentős vívmánya volt a kulturális élet megélénkülése.

E korszak legnagyobb előrelépése az építészet terén tapasztalható. A szé-

Ivan Szamojlovics hetman

Az Evangélium kötése Ivan Szamojlovics tulajdonában volt

kesegyházak, templomok alapítói a hetman, a választott tisztségviselők s a tehetős városi polgárok voltak. Többek között I. Szamojlovics volt az alapítója az 1674–1676-ban a Priluki alatti Husztini kolostorban épült Szentháromság székesegyháznak. Azoknak az időknek a kiemelkedő építészeti műemléke volt Keresztelő Szent János temploma Sztarodubban, a Szentháromság kolostor ebédlője Csernyihivben (1677–1679). 1679-ben elkezdődött a Szentháromság székesegyház építése Csernyihivben, 1682-ben pedig a Luben melletti Mhari kolostor Urunk Színeváltozása székesegyházának J. Baptista vezette építkezése (mindkét székesegyház építését I. Mazepa hetmansága alatt fejezték be).

A Szentháromság székesegyház Csernyihivben

4. Hogyan változtak meg a rendek a 17. sz. második felében

A nemzeti függetlenségi háború után az ukrán társadalom szembetűnően megváltozott.

Nemes és városi polgár

Ulrich von Werdum német nemes (a 17. század 70-es évei) ezeket írja: „.... a férfiak és a nők a városokban és a falvakban saját szövésű barna posztóból készült köntöst viselnek. A nemesek és a kereskedők kéket hordanak. A kozák parasztok, akárcsak a tatárok, nyáron fehér vászonköntöst viselnek, télen pedig bárányбőrből készültet. Ezek nyakuktól a sarkukig betakarják őket, vállukon piros, sárga és barna bőrrel vannak kivarrva és nagyon szépek. Ők ezt subának hívják...”

Mindenekelőtt megemelkedett a *kozákság* létszáma. A kozákokat kormány-nyilvántartásba vették, s csupán a hetmannak s a választott tisztségviselőknek voltak alárendelve, jogot nyertek a városokban és falvakban való szabad életre, iparűzési és kereskedelmi tevékenység folytatására, mentesültek az adók alól, fő kötelességük a katonai szolgálat volt. Fennmaradt a hagyományos kozák bíróság.

A kozákság megőrizte vezető szerepét Szlobodai Ukrajna társadalmi életében is. A kozákok földtulajdonosok voltak, saját gazdaságaikban dolgoztak, joguk volt szabadon kereskedni, nem fizettek adót. Ugyanúgy, mint a hetmanságban, fő kötelezettségük a katonai szolgálat volt.

A legnagyobb létszámú csoportot a ***városi kozákok*** alkották – így nevezték azokat, akik a hetmanság és Szlobodai Ukrajna városaiban, falvaiban és tanyáin laktak, megkülönböztetésül az ***alsó*** (zaporizzsjai) ***kozákoktól***. A 17. század második felében a kozákságban elkülönült a ***kozák sztarsina***, a kozák előkelők rétege, amely uralkodó helyet foglalt el a társadalomban.

A hetmanságban megmaradt az ukrán nemesség, a *slachta* is. Igaz, a választott tisztségviselők jogainak és kiváltságainak elnyerése érdekében hovatovább egyre jobban beolvadt a kozák előkelők rétegébe.

A hetmanság lakosságának legszélesebb rétege a *parasztság* volt. A nemzeti függetlenségi háború után a helyzetük megváltozott. Személyi szabadságot és költözködési jogot kaptak, szabadon beállhattak kozáknak (ennek egyedüli akadálya a vagyoni helyzetük volt, mert a katonai szolgálat saját költségen történt).

A személyi szabadságot megőrizték a parasztok Szlobodai Ukrajnában is. Mindössze abban különböztek a kozákoktól, hogy adót fizettek a cári kincstárnak.

A *városi polgárság* helyzete is változott a 17. század második felében. Ezt a cári oklevelek és a magdeburgi jog normái határozták meg. A városok lakosságának 60–80 százaléka kozákká vált. Ehelyett egyes parasztok folyamodtak polgárjogért. A városi polgárok szabad földhasználati jogot kaptak. Nem korlátozták őket az iparűzésben, a kézművességben, a kereskedésben. Adót fizettek és szolgáltatási kötelezettségeik voltak az állam javára, amelyek azonban jóval kisebbek voltak, mint a Rzecz Pospolita uralma idején.

Sok városi polgár volt a Szlobodai Ukrajnába áttelepülők között. Ők, akárcsak a parasztok, inkább a mezőgazdaságból éltek, bár kézművességgel foglalkoztak, megalapították a cégrendszert, amely a hetmanságban működőhöz volt hasonlatos.

A hetmanság privilegizált rendje volt a ***pravoszláv klérus***. Az egyházra a kormány rendkívül fontos feladatot ruházott – az Ukrán Kozák Állam ideológiai támogatását. Nem véletlenül támogatta valamennyi hetman az egyházat: templomok alapításával, kolostorok anyagi támogatásával, a papság képzésének javításával és a vallási tárgyú könyvek megjelentetésének elősegítésével.

TUDÁSPRÓBA

1. Francois-Paul Dalerac francia emlékiratíró, aki a 17. század 70-es éveiben járt Ukrajnában, „Visszaemlékezések Ukrajnáról" c. művében a következőket írta: *„Jelenleg ez a vidék romokban hever, a háború, mint az üszkösödés, mely mindent felfal, Európa legtermékenyebb részét letarolt mezőkké, gazzal benőtt romokká, elnéptelenedett városokká változtatta. Így abból az Ukrajnából mostanra csak a kozák név maradt meg. Lakossága szétszóródott, áttelepülve a Dnyeper partjain túlra, avagy azokra a földekre, amelyek megmaradtak Moszkva uralma alatt. A többit levágták a törökök, vagy elhurcolták rabságba a tatárok."*
• A kor mely jelenségéről és milyen földekről van szó a visszaemlékezésekben? Nevezzétek meg e helyzet okait.

2. **Állítsátok fel az események időrendi sorrendjét:** • I. Szamojlovics Balparti Ukrajna hetmanjává választása; • az andruszovi békekötés; • D. Mnohohrisnij Balparti Ukrajna hetmanjává választása.

3. **Mely városok voltak a kozák ezredek központjai Szlobodai Ukrajnában:** • Izjum; • Nyizsin; • Osztrohozk; • Ohtirka; • Poltava; • Priluki; • Szumi; • Harkiv; • Csernyihiv?

4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Miért kezdték a 17. században tömegesen betelepíteni a hetmanság és Moszkovia határán húzódó földeket? • Honnan származik a Szlobodai vidék (Szlobozsanscsina) elnevezés? • Milyen jellegzetességei voltak Szlobodai Ukrajna betelepítésének? • Miben különbözött Szlobodai Ukrajna közigazgatási rendszere a Balparti Hetmanságétól? • Milyen változások következtek be a hetmanság lakosságának szociális szerkezetében a gazdasági és a politikai életben történt előrelépés következtében?

5. • Vonjátok le a következtetéseket D. Mnohohrisnij és I. Szamojlovics belpolitikájáról. • Mutassatok rá, e hetmanok mely belpolitikai intézkedései voltak azonosak és melyek különböztek egymástól.

6. • Állítsátok össze a Balparti Hetmanság és Szlobodai Ukrajna közigazgatási-területi berendezkedésének és hatalmi szervei rendszerének összehasonlító táblázatát.

7. **Hozzatok fel néhány érvet e vélemény alátámasztására, avagy megcáfolására:** „I. Vihovszkij 1657-es hetmanná választása a monarchikus kormányzási rendszer felszámolását és a köztársasági államforma végleges megszilárdulását jelentette a hetmanságban. Az 1659–1662-es évek során a köztársasági kormányzási rendszer átalakult köztársasági-oligarchikus államformává".

27 A ZAPORIZZSJAI SZICS A 17. SZ. MÁSODIK FELÉBEN

1. ***Hogyan alakultak a Zaporizzsjai Szics kapcsolatai a hetmansággal.***
2. ***Miért tett szert Ivan Szirko a legismertebb tábori atamán hírnevére a Zaporizzsjai Szics egész története során.***
3. ***Milyen volt a moszkvai kormány politikája a Zaporizzsjai Sziccsel szemben.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Meghatározni a Zaporizzsjai Szics szerepét a 17. század második fele Ukrajnájának történetében.*
2. *Jellemezni a Zaporizzsjai Szicsnek a hetmansághoz és Moszkovia kormányához való viszonyát.*
3. *Értékelni Ivan Szirko, a szicsek történetének legkiemelkedőbb kozák vezére tevékenységét, a történelmi forrásokat felhasználva.*
4. *Kifejteni álláspontotokat a korszak fő eseményeivel kapcsolatban.*

Forrásmű

A moszkvai kormánynak küldött beszámolóból: *„A Szics Erőd a maga földsáncával a Csortomlik és a Prohnij torkolatában áll, a Szkarbna folyó mentén. A földsánc magassága 6 szazseny (6 öl, egy öl – 213 cm); a mező irányából, Szumi és Bazavluk felől a földsáncon cölöppalánkot állítottak fel lőrésekkel. A másik oldalról, a Csortomlik torkolatától és a Szkarbna folyótól a földsáncig fából épült és földdel feltöltött mellvéd húzódik. Ennek az erődnek bástyája van, rajta lőrésekkel, és e bástya előtt, a földsáncon túl egy földvárat emeltek, ablakokkal az ágyúk számára... Nyáridőben az ellenség számára a Szics Erőd megközelítése csak a mező felől lehetséges, a másik három oldalról, a folyón át semmi kárt nem lehet okozni neki. Telente pedig a zaporizzsjaiak ezeken a folyókon rendszeresen feltörik a jeget."*

- *Hogyan volt megépítve a Csortomliki Szics?*
- *Mi volt a Szics erődítési rendszerében a legmeglepőbb? Hol volt elhelyezve?*

Történelmi térkép

Vizsgáljátok meg a térképet a 166. oldalon.

- Milyen területeket ölelt fel a Balparti Hetmanság (a Zaporizzsjai Sziccsel együtt) és Szlobodai Ukrajna a 17. század 80-as éveiben?
- Hol helyezkedett el a Szics fővárosa?
- Mely államok hatalma alatt voltak a többi ukrán földek?

1. Hogyan alakultak a Zaporizzsjai Szics kapcsolatai a hetmansággal

A nemzeti függetlenségi háború előtt a Zaporizzsjai Szics a Mikitin-kiszögellésen helyezkedett el. Ott készítette elő a felkelést B. Hmelnickij a Rzecz Pospolita ellen. A Szics vezető szerepet játszott az ukrán nép nemzeti függetlenségi küzdelmének előkészítésében és kibontakoztatásában a lengyel uralom ellen. Az állami élet évszázadokon át Zaporizzsjában felgyülemlett tapasztalatait B. Hmelnickij felhasználta. A zaporizzsjaiak részt vettek a Rzecz Pospolita elleni hadműveletekben. A zborovi szerződés értelmében azonban sok zaporizzsjai kívül rekedt a kozák nyil-

vántartáson. Ez váltotta ki a szicsi harcosok elégedetlenségét és kapcsolataiknak kiéleződését a hetmani hatalommal. Nem hagyta érintetlenül a zaporizzsjaiakat a Bila-cerkvai egyezmény sem. A zaporizzsjaiak nem véletlenül vettek részt a kozáksággnak az előkelők és a hetman elleni harcaiban.

A Zaporizzsjai Szics és a hetmani kormány feszült viszonya arra késztette az előbbit, hogy megváltoztassa tartózkodási helyét. 1652-ben a zaporizzsjaiak áthelyezték fővárosukat a sztyepp felől nyitott Mikitin-kiszögellésről közelebb a Dnyeper árterületéhez, a Csortomlik folyó torkolatának közelébe.

Az újjáalakult Szics ***1652-től 1709-ig*** állt fenn és ***Csortomliki Szicsnek*** nevezték.

A hatalomhoz való viszony azonban továbbra is bonyolult maradt, nemegyszer fegyveres konfliktusokig éleződött ki. Mindez különösen B. Hmelnickij halála után nyilvánult meg.

Az összeomlás idején a Szics igyekezett visszaszerezni magának a vezető szerepet a kozák Ukrajna életében. Ugyanakkor a zaporizzsjaiak nem mindig tettek tanúságot bölcsességről és politikai előrelátásról, sőt időnként az ukrán állam ellenségeinek oldalára álltak, megfosztva támogatásuktól a hetmanokat, akik tevékenységükkel annak megőrzésére törekedtek. Így volt ez többek között I. Vihovszkij hetmanságának idején, amikor a zaporizzsjaiak J. Barabást támogatták. A zaporizzsjaiak segítettek a hetmani buzogány megszerzésében I. Brjuhovszkijnak. A szicsek tettei nem voltak megfontoltak P. Dorosenko hetmansága idején sem. Egyéb meggondolatlan kísérleteket is tettek hatalmuk megszilárdítására a hetmanságban, többek között M. Hanenkót és P. Szuhovijt támogatva.

A Csortomliki Szics.
Rekonstrukció

Tábori atamán, kozák vezér.
I. Repin festménye

2. Miért tett szert Ivan Szirko a legismertebb tábori atamán hírnevére a Zaporizzsjai Szics egész története során

Az ukrán belpolitikai ügyekben való gyakran ellentmondásos tevékenységük ellenére a zaporizzsjaiak sohasem lettek hűtlenek saját hivatásukhoz. A 17. század második felében a Zaporizzsjai Szics számos katonai akcióban való részvételével szerzett magának hírnevet. Különösen az andruszovi békekötés után alakultak ki igen kedvező körülmények az Oszmán Birodalom és a Krími Kánság elleni hadjáratokhoz. Az akkori hadjáratok többségének vezetője és szervezője ***Ivan Szirko*** volt.

Történelmi személy

Ivan Szirko (1610 körül–1680) Vinnica vidékén született ukrán kisnemesi családban. A források tanúsága szerint részt vett a nemzeti függetlenségi háborúban. Zaporizzsjában legalább 15 alkalommal választották meg tábori atamanná. Több mint 60 csatát vezetett az Oszmán Birodalom, a Krími Kánság és a Nogaici Horda seregei ellen, és egyszer sem szenvedett vereséget. Levelezett Ukrajna hetmanjaival, Moszkovia, a Rzecz Pospolita, a Krím és Törökország uralkodóival.

Ivan Szirko portréja. *Rekonstrukció*

A történészek a történelmi dokumentumokban található hivatkozások alapján rekonstruálták I. Szirko külsejét. A leghíresebb tábori atamán 174–175 cm magas volt. Arcának vonásai szabályosak, egyenes orral, alsó ajkának jobb szélén vörös folttal. Kortársai úgy vélték, ez isteni jel volt, amely megkülönböztette I. Szirkót a többi embertől.

– Ez, kozákok, a Szivas, avagy miszerintünk a Romlott-tenger – mutatott kezével lovát visszafogva a vaskos zaporizzsjai a látóhatár peremén húzódó vékony zöld sáv felé. – Itt gondolta ki az átkelést Szirko apánk a krími kán birodalmába.

– Bár az nem igazán tenger, de mi sem vagyunk kacsák – élcelődött egy fiatal kozák. – Valahogy nem látok sem dereglyéket, sem valamiféle tutajnak való faanyagot. Át fogunk repülni rajta, vagy mi?

– Szellemes vagy te, Petro, de nem vagy elég bölcs. Azt mondom én neked: kevesebbet fecsegj, hanem többet figyelj és vésd az eszedbe. Lehet, hogy öregségedre majd hasznát veszed. Ha tudnád, hány tatár rabnak adta vissza a szabadságát ez a mocsaras Szivas! Vannak itt olyan helyek, ahol nemhogy lóháton, de még gyalogszerrel is át lehet kelni a krími partra. A krímiek itt egyáltalán nem számítanak ránk. Ezért döntött úgy Szirko, hogy nem Perekop felé kell menni, ahol olyan erődítményeket építettek, amelyeket a legnagyobb ágyúkkal sem lehet lerombolni, hanem erre – a Romlott-tenger felé.

– Úgy látszik, Szirko vezér rajtaütéssel keríti hatalmába az ellenséget. A tatárok újfent azt fogják mondani, hogy a zaporizzsjai atamán varázsló és nyakas – nevette el magát Petro.

– Nem tudom, mit fognak mondani a tatárok, de az igaz, hogy nagyobb harcos nem volt és nem lesz Zaporizzsjában.

– Úgy hallottam – folytatta Petro –, hogy Szirko vezér még lóháton vágtatva is biztos kézzel lövi le a madarat az égről és a vadat a mezőn; az ellenséges golyókat meg állítólag puszta kézzel kapja el és visszahajítja az ellenségre.

– Sok mindent beszélnek az emberek…

– Hát az igaz, hogy Szirko még bekötött szemmel is megtalálja az utat a sztyeppen? – firtatta egy ifjú kozák.

– Ezt nem tudom. De amit láttam, azt láttam: hadba vonulva kilövi Szirko a nyílvesszőjét, a visszaúton pedig feltétlenül megtalálja a nyilát.

A Szivas partján percről percre több lett a kozák.

Hamarosan megkezdődött az átkelés.

Az a hadjárat 1675-ben zajlott le és szerencsés volt a zaporizzsjaiak számára. Sikerült akkor váratlanul lerohanniuk a Krímet. A krími kán alig érkezett elmenekülni a hegyekbe. Kiszabadítva a rabságból sok földijüket, a kozákok hazatértek.

- *Miben nyilvánult meg I. Szirko hadvezéri tehetsége az 1675. évi krími hadjárat idején?*

Az Ivan Szirko vezette hadjáratok. Ivan Szirko hadjárataival megszerezte magának a legyőzhetetlen hadvezér hírnevet. Úgy tartották, hogy senki nem tud jobban ellenállni a török–tatár támadóknak. Nem véletlen, hogy amikor 1672-ben rosszakarói rágalmainak következtében fogságra vetették és Szibériába száműzték, szabadon bocsátásáért maga a lengyel király, III. Sobieski János járt közben. A száműzetésből visszatérve a kozák vezér belevetette magát a harcok forgatagába.

Számos katonai akciót vezetve Törökország és a Krím ellen, I. Szirko sohasem vetette el az államközi kapcsolatok problémái békés megoldásának a lehetőségét. A források a tábori atamán rugalmas diplomáciai tevékenységéről tanúskodnak, aki személyesen levelezett korának legbefolyásosabb politikusaival.

I. Szirko már életében számos legenda hősévé vált. A népköltészeti hagyomány I. Szirko nevével kapcsolja össze a török szultánnak küldött legendás levél megírását is.

A népi elbeszélések tanúsítják, hogy IV. Mehmed török szultán azon követelésére, miszerint ismerjék el Törökországtól való függőségüket és hódoljanak be

A zaporizzsjaiak levelet írnak a török szultánnak.
I. Repin festményének részlete

A híres festő több ízben is visszatért a legendás zaporizzsjai atamán, I. Szirko alakjához, ugyanazt a témát két változatban is megfestette. Az itt bemutatott változatot jelenleg a szentpétervári Orosz Állami Múzeumban őrzik.

● Vizsgáljátok meg I. Repin festményét. Alakjai közül melyik Szirko? ● Hasonlítsátok össze a kozákvezér szóbeli és megfestett portréját. Megfelel-e a képi ábrázolás annak az alaknak, amely a történelmi forrásokban van megalkotva?

neki, a „legyőzhetetlen lovagnak", a zaporizzsjaiak I. Szirko vezetésével megfogalmazták ezt a szellemes levelet: *„A zaporizzsjai kozákok a török szultánnak. Te – török sátán, az átkozott ördög fivére és magának Lucifernek a cimborája és írnoka! Hogy az ördögbe vagy te lovag? Az ördög kidob és a saját hadsereged felzabál. Nem leszel te képes a keresztény fiakat magad alatt tudni, a te hadaidtól mi nem félünk, szárazon és vízen harcolni fogunk veled. Babilóni szakács vagy te, makedóniai kerékgyártó, jeruzsálemi serfőző, alexandriai kecskeverő, Nagy- és Kis-Egyiptom kondása, örmény disznó, tatár puzdrás, kamjaneci hóhér, podóliai zsivány, magának az áspiskígyónak az unokája, az egész világ és alvilág paprikajancsija, a mi Istenünknek meg tökkelütöttje, disznópofájú, kanca sz...a, vágóhídi kutya, megkereszteletlen homlokú, hogy vinne el az ördög! Imígyen utasítottak vissza téged a kozákok, senkiházi! Méltatlan vagy hithű keresztények anyjához!*

A dátumot nem tudjuk, mert nincs kalendáriumunk, a hold az égen, az év a könyvben, a nap meg olyan minálunk, mint tinálatok, ezért csókold meg hát nekünk itt...!

Ivan Szirko tábori atamán az egész zaporizzsjai táborral."

Forrásmű

Vespasianus Kochowski lengyel krónikás krónikájában így jellemezte Szirkót: *„Rettegte a horda, mert tapasztalt volt a hadi dolgokban és vakmerő lovag volt, felülmúlva ebben Dorosenkót. A Krímen pedig a neve olyan félelmet keltett, hogy a horda mindennap őrködött és készen volt a harcra, mintha Szirko már rátámadt volna. A tatárok egészen komolyan sátánnak tartották, s még a gyermekeiket is, amikor azok sírtak és nem tudták őket megnyugtatni, Szirkóval ijesztették, mondván: „Jön Szirko" – e szavak után a sírás azonnal abbamaradt. Szirko rátermett férfi volt, harcias természetű, nem félt sem a latyaktól, sem a fagytól, sem a hőségtől. Figyelmes volt, óvatos, türelmesen viselte az éhezést, határozott volt a harci veszedelmekben és mindig józan. Nyáron a zuhogóknál (a Dnyeperen) tartózkodott, télen pedig az ukrán határvidéken. Nem szerette az időt vesztegetni vagy az asszonynép körül lebzselni, állandóan harcolt a tatárokkal, akik iránt természetes és engesztelhetetlen gyűlöletet táplált. Az arcán volt egy természettől való jegy, mint egy darab bíbor."*

- *A tábori atamán mely erényeit hangsúlyozza a krónikás?*
- *Külsejének mely jegyeit idézi fel a krónikás?*
- *Hogyan viszonyul a szerző I. Szirkóhoz? Lehet-e a krónika részletét hitelesnek és elfogulatlannak tekinteni?*

3. Milyen volt a moszkvai kormány politikája a Zaporizzsjai Szicset illetően

A cári kormány mindig fenntartásokkal viseltetett a Zaporizzsjai Sziccsel szemben, a szabadgondolkodás és a szabadság veszélyes tűzfészkét látva benne. Éppen ezért Moszkva igyekezett meghódítani a Szicset vagy a legteljesebben kihasználni annak katonai és gazdasági lehetőségeit. Az első lépés e szándékok megvalósítása felé a moszkvai helyőrségnek a Szicsben való elhelyezése volt, amely 1663-ban jelent meg a Csortomliki Szicsben. Elhelyezésének ürügyéül a török–tatár támadások elleni közös harcot nevezték meg. Az oroszok parancsba kapták, hogy működjenek együtt a zaporizzsjaiakkal a krími és a nogaji hordák ellen. Úgyszintén a helyőrségre ruházták a felderítés megszervezését: információk gyűjtését a Krími Kánság belső helyzetéről, külpolitikai terveiről, valamint a Lengyelországban, Törökországban stb. zajló eseményekről. Ugyanakkor a cári kormány nyilvánosságra hozott parancsain kívül voltak titkos utasítások is. Ezek értelmében a helyőrség parancsnoka köteles volt figyelemmel követni minden eseményt, ami a kozák telep vidékén történt, jelentést kellett tennie Moszkvába a Szics, a hetmanok és egyes előkelő kozák csoportosulások viszonyáról, a szicsbeliek minden diplomáciai kapcsolatáról.

Az andruszovi fegyverszünet a Zaporizzsja feletti moszkvai–lengyel kettős ellenőrzésre vonatkozó feltételeinek értelmében 1667-ben a Szicsből kivonták a cári helyőrséget. Ez azonban nem jelentette azt, hogy vége a cárizmus beavatkozásának a zaporizzsjaiak belügyeibe. Hiszen Ukrajna állami jogainak a fokozatos korlátozása, a cári kormány azon törekvése, hogy kiterjessze hatalmát minden ukrán földre, nem hagyhatta érintetlenül a Szicset – az ukrán államiság gócát.

TUDÁSPRÓBA

1. Az ukrán nép I. Szirko iránti tiszteletteljes hozzáállásáról számos, a nevét övező legenda tanúskodik. Olvassátok el a belőlük idézett szemelvényeket, amelyeket Dmitro Javornickij történész, a kozákság történetének kutatója jegyzett fel: *„Azt mondták, hogy Szirkóhoz hasonló nem volt, nem lesz és nem lehet soha, mert erre megvan magának Szirkónak az átka: „Aki mellettem esik el, az még testvér, de aki fölöttem – az átkozott". Azt beszélik, hogy a zaporizzsjaiak dicső vezérük halála után öt évig hordozták a testét a koporsóban szárazon és vízen, szilárdan meg lévén győződve, hogy Szirko még holtában is félelemmel tölti el az ellenséget és vele még holtan is le lehet győzni a muzulmánokat. A nagyapák még ma is mesélik, hogy Szirko halála után a kozákok levágták a jobb kezét, s azzal jártak háborúba és baj esetén kitették azt maguk elé, megparancsolva: „Állj mellénk, Szirko lelke és keze!" És e szavak hallatán az ellenség, mint a nyúl, menekült a kozákok elől. Csak idővel, amikor már a Szics is el volt pusztítva és egész Zaporizzsja le volt rombolva, a kozákok eltemették Szirko karját, de a lelkét nem temették el vele: nem, az nem halt meg, az most is él, az most is harcol valahol a krisztusi hit és a kozák szabadság ellenségeivel."*
   • Gondolkozzatok el rajta, miért vált a tábori atamán neve a nép emlékezetében szimbolikus jelentésűvé. • Mivel magyarázható I. Szirko rendkívüli tekintélye a zaporizzsjai kozákok körében?
2. **Az említett események közül időben melyek estek egybe a Csortomliki Szics fennállásával:** • a nemzeti függetlenségi háború első csatái – Zsovtyi Vodinál, Korszuny és Piljavci alatt; • a zbarazsi-zborivi hadjárat és a zborivi szerződés megkötése; • az andruszovi fegyverszünet megkötése; • a P. Pavljuk, J. Osztrjanin és D. Hunya vezette felkelés; • a moszkvai–ukrán háború és a Konotop alatti csata; • a csudnovi hadjárat és a szlobodai nemzetközi szerződés aláírása; • a csihirini hadjáratok; • a fekete tanács Nyizsinben, I. Bjruhoveckij hetmanná választása?
3. **Az említett történelmi személyiségek közül kivel találkozott vagy levelezett I. Szirko, kinek az oldalán, vagy ki ellen kellett harcolnia:** • B. Hmelnickij hetman; • P. Szahajdacsnij hetman; • III. Sobieski János lengyel király; • Alekszej Romanov moszkvai cár; • K. Koszinszkij hetman; • Fjodor Romanov moszkvai cár; • P. Dorosenko hetman; • I. Szamojlovics hetman; • M. Hanenko hetman; • J. Boreckij metropolita?
4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Hogyan alakultak a Zaporizzsjai Szics kapcsolatai a hetmansággal? • Mi volt a Szics jelentősége? • Milyen céllal helyezte el helyőrségét a cári kormány a Szicsben?
5. Értékeljétek I. Szirko atamán mint történelmi személyiség tevékenységét. (Lásd a történelmi személyiségek jellemzéséhez szolgáló emlékeztetőt.)
6. **Hozzatok fel néhány érvet az alábbi gondolatok alátámasztására vagy megcáfolására:** „B. Hmelnickij halála után lényeges változások történtek a hetmanság állami rendszerében. A 60-as évek első felében a kozák állam egységesből szövetségivé vált: három államalakulatból állt – Balparti és Jobbparti Hetmanság, valamint Zaporizzsja".

28 AZ UKRÁN FÖLDEK GAZDASÁGI, KULTURÁLIS ÉS EGYHÁZI ÉLETE A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

1. Milyen új jelenségek figyelhetők meg a Balparti Hetmanság és Szlobodai Ukrajna gazdasági életében a 17. század utolsó negyedében.
2. Mik voltak a Zaporizzsjai Szics gazdasági életének sajátosságai.
3. Hogyan fejlődtek a földviszonyok.
4. Milyen körülmények között rendelték alá az ukrán pravoszláv egyházat a moszkvai patriarchátusnak.

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Összehasonlítani Ukrajna különböző régiói gazdasági életének sajátosságait.*
2. *Meghatározni a földviszonyok sajátosságait a Balparti Hetmanságban és Szlobodai Ukrajnában.*
3. *Elmondani, hogyan történt az ukrán pravoszláv egyház alárendelése a moszkvai patriarchátusnak.*
4. *Kinyilvánítani hozzáállásotokat a korszak jellemző jelenségeihez.*

Forrásmű

Weige svéd nemes, aki a 18. század elején járt Ukrajnában, ezt írja: *„Igen termékeny földű ország, a Sziver-vidéken ráadásul sok az erdő, a nyájas természet nem feledkezett meg itt semmiről, ami a lakosság kényelmes és megelégedett életéhez szükséges; vannak só- és vasérclelőhelyeik; vannak üvegfúvó hutáik, ahol ablaküveget és mindenféle edényeket készítenek, bár nem olyan jó minőségűt, mint Németországban. Ukrajna szinte teljes egészében síkság, ezért számos vidékén nincs elegendő fa és víz; ezért ott az emberek a patakok és tavak mentén laknak, a falvak sokszor több mérföld hosszúságúak. Városaik a magasabb halmokon épültek, cölöpkerítéssel és földsánccal védettek, melyek lőrései lehetővé teszik a tatárok vagy a rablók támadásainak a visszaverését. Más ellenségre nem kellett gondolniuk, ezért nem léteznek náluk rendes erődítések... Kenyérgabona terem itt mindenütt... Ökreik és juhaik nagyok és jó fajtájúak. Lovaik igen kitartóak, gyorsak, ezért minden más állatnál nagyobb becsben állnak. Valamennyi kozák azonos életmódot folytat és egyformán öltözködik. A férfiak leborotválják fejükön a hajat, csak a homlokukon hagynak egy hosszú tincset. Az asszonyok valami sapkaszerűséget viselnek, egészen laposat, mint a tányér; vékony szálú szövetből készült szoknyájuk különböző színű, elég szorosan tapad a testükre és kiadja a formáikat.”*

- *Ukrajna milyen természeti körülményeiről van szó a forrásban?*
- *Az építkezés és az erődítés milyen jellegzetességei vannak kihangsúlyozva?*
- *Mit termesztettek és milyen állatokat tartottak az ukránok?*
- *Az ukránok külsejének és viseletének milyen jellegzetességeire figyel fel a szerző?*

Az események krónikája

1684. június 19. – Gedeon Csetvertinszkij metropolitává választása.

1686 – az ukrán pravoszláv egyház alárendelése a moszkvai patriarchátusnak.

1. Milyen új jelenségek figyelhetők meg a Balparti Hetmanság és Szlobodai Ukrajna gazdasági életében a 17. század utolsó negyedében

Mezőgazdaság. A Balparti Hetmanság és Szlobodai Ukrajna gazdasági életének alapja a földművelés volt. A gabonatermesztésen kívül jelentős súllyal bírt a zöldségfélék és az ipari növények, köztük a kender termesztése. A földművelés fokozott fejlődését elősegítették a földtulajdon új formái (a nemzeti függetlenségi háború eredményeként kerültek bevezetésre). A szabad földművesek – a kozákok és a parasztok – úgy viszonyultak a földjükhöz, mint a legnagyobb gazdagsághoz. Folyt a parlagföldek, rétek, mocsaras területek birtokbavétele. A kozák előkelők és a kolostorok nagybirtokain bérmunkát alkalmaztak, ami szintén elősegítette a bő termések elérését.

A 17. század utolsó negyedében egyre nagyobb szerepet kapott az állattenyésztés. A kozák előkelők gazdaságaiban juhnyájakat, marhacsordákat és méneseket tartottak. A paraszt- és a kozákgazdaságokban nem volt ritka az olyan, amelyben több ökröt, több tucat tehenet és lovat tartottak.

Paraszt

A kézműipar és a mesterségek fejlődése. Ukrajna gazdasági életében fontos szerepet játszott a kézműipari termelés. A nemzeti függetlenségi háború idején az ukrán kézművesek jogot nyertek a belépésre bármilyen céhbe és bármilyen mesterség folytatására. A legelterjedtebb mesterségek közé tartozott a szabó, a szűcs, a takács, a posztókészítő, a kovács, a fegyverkovács, az ötvös, a bodnár, a fazekas stb. A műhelyekben egyre gyakrabban alkalmaztak bérmunkát, tehát a kézműipar fokozatosan kisárutermeléssé alakult át. Gyors ütemben fejlődtek a mesterségek is, amelyek közül a legelterjedtebb a méhész, a pálinkafőző, a kátrányfőző és a salétromfőző volt.

A kereskedelem fejlődése. A 17. sz. utolsó negyedében gyorsan fejlődött a kereskedelem, melynek központjai a városok maradtak. Különösen élénk volt a kereskedelem Balparti Ukrajna, a Szlobodai vidék és Zaporizzsja között. Ehhez igénybe vették a víziutakat – a Dnyepert, a Dnyesztert és más folyókat. Az Ukrán Kozák Állam megerősödésével megélénkült a nemzetközi kereskedelem. A hetmani univerzálék ösztönözték az áruk többségének a kivitelét Ukrajnából, korlátozták viszont az értéktárgyak, a lovak, a salétrom kivitelét (tilos volt kenyérgabonát eladni Lengyelországnak). Aktívan folyt a kereskedelem Fehéroroszországgal, Moldovával; állandó kereskedelmi kapcsolatok létesültek a Moszkvai Állammal. A Rzecz Pospolita elleni háború ideiglenesen meggyengítette a kereskedelmet Nyugat-Európával, amely csak a nemzeti függetlenségi háború után újult fel. Ukrajnából mezőgazdasági és kézműves termékeket vittek ki; behozatalra pedig szövet, bársony, selyem, porcelán, kozmetikumok, ékszerek, fegyverek, gyógyszerek kerültek. A Krímről és Törökországból papír, kávé, mézeskalács, bor, dió került Ukrajnába.

2. Mik voltak a Zaporizzsjai Szics gazdasági életének jellegzetességei

A Zaporizzsjai Szics gazdasági életének alapja, mint korábban is, a téli szállás volt. A 17. század második felében a kozákok gazdasági tevékenysége megélénkült. Igaz, a földművelés fejlődését fékezte a tatár és a nogaji hordák betöréseinek állandó veszélye, amelyek szállásterületei a Szics közvetlen közelében voltak. Hátráltatta a sok munkáskezet igénylő földművelés fejlődését a zaporizzsjai földek gyér lakottsága is. A gazdaság vezető ágazata az állattenyésztés volt, amivel a kozákok régóta foglalkoztak. Különösen általános volt a lótenyésztés.

Fejlődtek a mesterségek is, köztük a halászat, a vadászat és a méhészet. A zaporizzsjaiakon kívül a Szicsben nyáron űzték a mesterségeket a balparti és

Kozák fegyverek: lőporszaruk; puskák; pisztoly

jobbparti kozákok, valamint parasztok és polgárok is valamennyi ukrán földről. Jelentős színvonalat ért el Zaporizzsjában a kézműipari termelés is. A kozákok között sok volt a jó kovács, hajóács, fegyverkovács stb. A zaporizzsjai kozákok maguk látták el magukat lőszerrel, ezért a Szicsben fejlődtek a puskapor, valamint a puskákhoz és ágyúkhoz való vas- és ólomgolyók előállításával kapcsolatos mesterségek.

Rendkívül fontos szerepe volt a Csortomliki Szics gazdasági életében a kereskedelemnek. A legfontosabb és legértékesebb áru a szicsiek számára a kenyérgabona volt. Élelmiszereken kívül a zaporizzsjaiak vásároltak fegyvert, posztót, papírt stb. Eladtak mézet, állatbőrt, prémet, halat, viaszt, szarvasmarhát, lovat. A Szics fő kereskedelmi partnere a Balparti Ukrajna és Moszkovia volt. Nem tartottak fenn állandó kereskedelmi kapcsolatokat a szicsiek Lengyelországgal, a Krímmel és Törökországgal sem. A kereskedelem fejlődését Zaporizzsjában elősegítette az is, hogy területén fontos kereskedelmi útvonalak haladtak át. A zaporizzsjaiak vámot szedtek a kereskedőktől az áthaladásért és a kompokon, mindenféle illetékeket hajtottak be a vezetők és a fegyveres kíséret biztosításáért.

3. Hogyan fejlődtek a földviszonyok

A kozák földtulajdon fokozatosan alakult ki. A kozák csak akkor kapott jogot a földhasználatra, ha belépett a hadseregbe.

Még B. Hmelnickij idején kezdett kialakulni a ***választott tisztségviselői földtulajdon***. Ennek két formája létezett: ***privát*** (öröklött) és ***ranggal járó*** (ideiglenes). Emellett a privát tisztségviselői földtulajdon lassabban alakult ki. A hetmani kormány mindenképpen ösztönözte a választott tisztségviselői földtulajdonlást, mert Ukrajna gazdasági függetlenségének alapját látta benne, aminek biztosítása a cárizmus autonómiaellenes ténykedésének viszonyai közepette elsőrendű fontosságú volt. A cári kormány a maga részéről támogatta a kozák előkelők úri helyzetét, elősegítve földbirtokaik és kiváltságaik növekedését. Ugyanakkor korlátozta a hetman birtokajándékozási jogát, bevezette a földek kizárólag cári rendelettel történő juttatásának rendjét.

A földbirtoklásnak Szlobodai Ukrajnában megvoltak a maga sajátosságai. A 17. század második felében ott még sok volt a betelepítetlen föld és érvényben volt a foglalási jog. A falu és a város környékén kijelöltek egy földrészleget, amelyet felosztottak a telepesek között. El nem foglalt földrészlegei minden ezrednek voltak, s ezekkel az ezredes rendelkezett. Ezt a jogot cári adománylevelek erősítették meg. Nemcsak a kozákok kaptak földet, hanem, ha óhajtották, a parasztok is. De a parasztok többsége elutasította a hadi földalapból való részlegeket, mert elfogadásuk arra kötelezte őket, hogy beiratkozzanak a kozákok soraiba és kozák szolgálatot teljesítsenek. Ezért az ezred vagy század tisztségviselőinek földjein telepedtek meg. Földrészleghez jutva a parasztok kötelesek voltak segíteni a tisztségviselőknek a föld megművelésében.

A nyilvántartott kozákok ezredese. *Sz. Vaszilkivszkij festőművész munkája*

4. Milyen körülmények között rendelték alá az ukrán pravoszláv egyházat a moszkvai patriarchátusnak

J. Neljubovics-Tuhalszkij metropolita 1675. évi halálát követően Moszkva közbeavatkozása miatt hosszú ideig késlekedtek a metropolitai méltóság betöltésével. A cári kormány igyekezett kihasználni a helyzetet saját célja elérésére: kivonni a kijevi metropolitát a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alól és alárendelni azt a moszkvai

Kozák lobogó megszentelése. *Miniatúra L. Baranovics szertartáskönyvéből. 1665*

pátriárkának. Ezt akkor lehetett volna végrehezvinni, ha Moszkva jelöltjét választották volna metropolitává.

Végül találtak ilyet ***Gedeon Csetvertinszkij*** lucki püspök személyében. ***1684. június 19-én*** összegyűlt az egyházi zsinat, amelyen Gedeont metropolitává választották. Ugyanazon év októberében az újonnan választott metropolita Moszkvába utazott, ahol Joachim pátriárka 1685. december 8-án az Uszpenszkij székesegyházban ünnepélyesen felszentelte. Eközben a moszkvai diplomácia kereste a konstantinápolyi pátriárkára való ráhatás eszközét, hogy az beleegyezését adja az ukrán pravoszláv egyház alárendeléséhez a moszkvai patriarchátusnak. 1686 májusában a konstantinápolyi pátriárka a török kormány nyomására beleegyezett az ukrán pravoszláv egyháznak a konstantinápolyi trónustól való különválásába.

TUDÁSPRÓBA

1. Hasonlítsátok össze Ukrajna különböző régiói gazdasági életének sajátosságait, betöltve a „Balparti Hetmanság, Szlobozsanscsina és Zaporizzsja gazdasági élete a 17. század második felében" táblázatot.

A gazdaság ágazatai	Balparti hetmanság	Szlobozsanscsina	Zaporizzsjai Szics

2. **Állítsátok fel az események időrendi sorrendjét:** • az ukrán pravoszláv egyház alárendelése a moszkvai patriarchátusnak; • I. Szamojlovics megválasztása Balparti Ukrajna hetmanjává; • az andruszovi fegyverszünet.

3. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Milyen változások történtek a földviszonyokban Balparti és Szlobodai Ukrajnában a 17. század második felében? • Milyen sajátosságai voltak Szlobodai Ukrajna földbirtoklási rendszerének? • Hogyan zajlott le a választott tisztségviselői földbirtoklás megteremtése?

4–5. • Válasszatok ki olyan tényeket Ukrajna történetéből, amelyek a 16. század második felében és a 17. században arról tanúskodnak, hogy az ukrán pravoszláv egyház támogatta az ukránság függetlenségi törekvéseit. • Miért tekintik a moszkvai patriarchátusnak való alárendelést olyan eseménynek, amely negatívan hatott az ukrán állam további történelmére?

6. • Vonjátok le az általános következtetéseket Ukrajna különböző régiói gazdasági életének sajátosságairól a 17. század utolsó negyedében.

ÉRTÉKELD AZ ISMERETEIDET

1. Állítsátok fel az események időrendi sorrendjét: • a csihirini hadjáratok; • az andruszovi moszkvai–lengyel fegyverszünet; • a bahcsiszaraji békeszerződés; • J. Hmelnickij aláírja a perejaszlavi cikkelyeket; • I. Szamojlovics megválasztása Balparti Ukrajna hetmanjává.

2. Vizsgáljátok meg a térképvázlatot: • Milyen színekkel van ábrázolva a térképen a Balparti és a Jobbparti Hetmanság, valamint Zaporizzsja? • A betűk közül melyik jelöli Szlobodai Ukrajna területét? • Milyen események vannak ábrázolva a térképen kék nyíllal? • Mikor történtek ezek? • Mit jelent a térképen a zöld vonal és milyen eseménnyel kapcsolatos? • Milyen eseményekkel kapcsolatban van bevonalazva a térképen a terület?

3. Készítsetek elbeszélést P. Dorosenko hetmanról, felhasználva a történelmi személyiségek jellemzéséhez készült tájékoztatót.

4. Magyarázzátok meg a fogalmakat és terminusokat, s szerkesszetek velük mondatokat: • Balparti Hetmanság; • Összeomlás; • Szlobozsanscsina; • Csortomliki Szics.

5. Hasonlítsátok össze a Balparti Hetmanság és Szlobodai Ukrajna közigazgatási-területi berendezkedését, hatalmi szerveinek rendszerét és helyzetét.

6. Állapítsátok meg, miről van szó a történelmi források részleteiben. Fűzzetek történelmi kommentárt a jelzett eseményekhez.

A. *„Én mentem, hogy felmentsem az ostromzár alól Huljanickij urat, sietség nélkül, várva a kánra, és amint az megérkezett, sietni kezdtünk és június 29-én, Szent Péter és Pál napján, a szosznyivkai révhez érve tizenötezer moszkvait találtunk ott, akik az átkelőt védték. Másik részük (a moszkvaiaké) készenlétben állt. Azt a dragonyosok (a mieink) visszavetették a révtől, később a lovasság (a miénk) átkelt és közelharcban lekötötte őket. A hátuk mögül elővágtató horda pedig úgy megzavarta őket, hogy jóformán hadrendbe sem állva menekülni kezdtek, mi pedig a nyomukba, másfél mérföldön át üldöztük őket…; és kevesen menekültek meg közülük a (moszkvai) táborokig, mint állították az általunk ejtett foglyok.”*

B. *„Nemrég szerződést csináltak a lengyelekkel a mi elveszejtésünkre; kettészakítottak, és a két uralkodó megegyezett egymással, hogy ki fognak bennünket irtani… Kegyelmedék megszokták néma barmoknak tekinteni bennünket, nélkülünk döntötték el, mely városokat hagyjanak meg a mi fennhatóságunk alatt és melyeket engedjenek át, ugyanakkor azok a városok nem a kegyelmetek erejével lettek a kegyelmeteké, hanem Isten segítségével. Mi ha bárányok vagyunk, hát Krisztus bárányai, az ő vére által megváltottak, és nem némák. A kegyelmedék moszkvai embereitől gyakran lehet hallani ilyen véleményt: szabad, úgymond, a királynak olyan hitet tartani az országában, amilyet akar, szabad neki a jámbor egyházat unitussá avagy katolikussá változtatni. De hát hadd ne legyen úgy! Nem hagyott az Úr bennünket ilyen rabságban. Tudja a király, hogy a mi őseink, mint egyenlők az egyenlőkkel, mint szabadok a szabadokkal egy testben egyesültek a lengyelekkel egy közös, önként megválasztott és felesketett uralkodó alatt. Ezt a jármot pedig sem mi, sem apáink nem szokták meg viselni.”*

C. *„A török szultán… még több saját török és tatár erőt gyűjtött össze és elküldte pogány vezírével, Musztafa nevűvel és sok pasával Csihirin alá, annak bevételére. Azok a muzulmán erők, július hónap 8. napján Csihirinhez érkezve, vívni kezdték azt különféle módon, rohamokkal, rettenetes tüzes lövöldözéssel, gránátokkal, aknafolyosókkal és mindenféle ármánykodással, hosszú időn át erőltetve gonosz szándékuk megvalósítását, de a saját nagy pusztulásukat lelték ott.”*

TÉMA

5

Az ukrán földek a 17. század végén – a 18. század első felében

29 A HETMANSÁG ÉS A JOBBPARTI UKRAJNA FÖLDJEI A 17. SZ. VÉGÉN – A 18. SZ. ELEJÉN

1. ***Mit irányzott elő az „Örök béke”. Mivel fejeződött be az első krími hadjárat.***
2. ***Milyen volt Ivan Mazeppa hetman bel- és külpolitikája.***
3. ***Mi határozta meg a Jobbpart helyzetét az összeomlás után. Mi váltotta ki az 1702–1704-es nemzeti függetlenségi felkelést és mik voltak annak a következményei.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Jellemezni Ivan Mazeppa hetman személyiségét, felhasználva a történelmi forrásokat, véleményt alkotni róla.*
2. *Meghatározni I. Mazeppa hetman bel- és külpolitikájának sajátosságait.*
3. *Meghatározni az „Örök béke” és az 1702–1704-es nemzeti függetlenségi felkelés következményeit.*
4. *Megmutatni a térképen az „Örök béke” szerinti ukrán területeket, felismerni a 17. sz. végének és a 18. sz. elejének változásait.*

Forrásmű

Patrick Gordon, moszkvai szolgálatban lévő skót tábornok, az első krími hadjárat (1687) részvevője 1687. július 25-én tanúja volt I. Mazeppa hetmanná választásának. Az eseményről így emlékezett meg: *„A kozák főemberek titokban kipuhatolták, a generalisszimusz (Vaszil Golicin) kit akar hetmannak. Amikor megtudták, hogy Mazeppa az az ember, akkor még aznap este titokban levelet írtak abban a szellemben… 25-én kivonultak a mezőre, nem messze a kozáktábortól a válogatott ezredek és a lövészek, amely alakulatok előző este parancsot kaptak erre. A lovasság szintén kivonult oda, de jóval távolabb tőlük, 10 óra körül a nagy táborból megérkezett a generalisszimusz a bojárokkal és a főemberekkel. Bevonultak a sátorba, ahol kápolnát rendeztek be, megparancsolván idehozni a hetmani méltóság minden jelvényét és letenni azokat egy drága szőnyeggel letakart kis asztalra. Az asztal körül karosszékeket és padokat helyeztek el. Valamennyi kozáknak megparancsolták, hogy álljanak körbe. Azután a főemberek, köztük a bojárok együtt elindultak a sátor-kápolnába. Az imádságok után, amelyek mintegy negyedórát tartottak, valamennyien kijöttek a sátorból. A generalisszimusz azt mondta a kozákoknak, hogy a cárok, a régi szokásnak megfelelően, megengedték nekik szabad szavazással megválasztani a hetmant. Előbb rövid csend lett úrrá, de később hangokat lehetett hallani, hogy Mazeppát akarják megválasztani. Ez hamar elterjedt, és mindannyian elkezdték kiáltozni, hogy Mazeppát akarják hetmannak… Az eskütétel után a bojár kezébe vette a buzogányt, a lófarkas zászlót és a cári lobogókat, amelyek a hetmani méltóság jelvényei voltak, és átadta az új hetmannak.”*

- *Hogyan zajlott le I. Mazeppa hetmanná választása?*
- *Hogyan hatott a választási ceremóniára az orosz kormány politikája? Indokoljátok meg a választ.*

Az események krónikája

1686 májusa – „Örök béke” Moszkovia és Lengyelország között.
1687 májusa–júniusa – az első krími hadjárat.
1687 júliusa – kozák tanács a Kolomak folyónál. Ivan Szamojlovics leváltása és Ivan Mazeppa hetmanná választása. A kolomaki cikkelyek megszövegezése a moszkvai kormánnyal.
1689 tavasza – a második krími hadjárat.
1700–1721 – Oroszország északi háborúja Svédország ellen.
1702–1704 – nemzeti függetlenségi felkelés Jobbparti Ukrajnában Szemen Palij vezetésével.

Történelmi térkép

- Milyen államok kötelékében (mint az állam összetevő része vagy autonóm egység) voltak 1687-ben az ukrán földek: Csernyihiv-Szivervidék, Perejaszlav-vidék, Poltava-vidék, Kijev-vidék, Voliny, Galícia, Zaporizzsja, Nyugat-Podólia, Braclav-vidék, Bukovina, Kárpátalja?
- Hasonlítsátok össze a hetmanság 1687. évi határait az 1649. és az 1663. évi határokkal.
- Milyen területekre terjedt ki Sz. Palij 1702–1704-es felkelése?
- Milyen térségekre terjesztette ki hatalmát I. Mazeppa az 1704–1708-as években?
- Versenyezzetek páronként, ki tud kimerítőbb térképészeti információt kapni a csatákról, hadjáratokról, határokról, területekről az 1687–1709 közötti hetmanság példáján.

Az ukrán földek az 1687–1750-es években

1. Mit irányzott elő az „Örök béke". Mivel végződött az első krími hadjárat

A Moszkovia és Törökország közötti 1681. évi bahcsiszaraji béke nem felelt meg a Rzecz Pospolita érdekeinek. Az Oszmán Birodalom hadseregének 1683-ban Bécs alatt elszenvedett vereségét kihasználva Lengyelország visszaállította uralmát Jobbparti Ukrajna nagyobb részén.

1686. május 6-án Lengyelország és Moszkovia között új szerződés jött létre – az ***„Örök béke"***. E szerződés értelmében, amely időbeni korlátozást nem irányzott elő, Lengyelország elismerte a Moszkvai Cárság fennhatóságát Balparti Ukrajnában Csernyihivvel és Sztarodubbal, valamint Zaporizzsjával. Ezenkívül, a lengyel fél feladta Kijev iránti igényeit, amiért kártérítést kapott.

A Braclav-vidék és a Dél-Kijev-vidék betelepítetlen semleges zóna lett a két állam között. Lengyelországé lett a Dél-Kijev-vidék, Voliny és Galícia. Nyugat-Podólia megmaradt Törökország fennhatósága alatt, igaz, nemsokáig, mert 1699-ben szintén Lengyelországhoz csatolták.

Vaszil Golicin.
O. Taraszevics rézmetszete

Miután békét kötöttek, Moszkovia csatlakozott azokhoz az államokhoz, amelyek hadat viseltek Törökország és vazallusa, a Krími Kánság ellen. A törökellenes Szent Ligával (Ausztria, Velence, a Rzecz Pospolita) szembeni kötelezettsége, úgyszintén saját tervei, amelyek előirányozták a török–tatár uralom felszámolását a Fekete- és az Azovi-tengeren, valamint a jövőbeni kijárat megszerzése a Fekete-tengerre, háborúra ösztönözték Moszkvát. ***1687 májusában*** a százezres moszkvai hadsereg elindult Krím felé. Ezzel megkezdődött az ***első krími hadjárat.*** Vezére Szofija cárnő kegyence, Moszkovia legbefolyásosabb embere, ***Vaszilij Golicin*** lett. Útközben csatlakozott hozzá az ukrán kozákság 50 ezres serege, élén I. Szamojloviccsal. Az egyesült ukrán–moszkvai hadsereg azonban még a Krímet sem tudta elérni. A tatárok felgyújtották a sztyeppet, nem volt elegendő élelem és ivóvíz a lovak számára, így V. Golicin parancsot adott a visszavonulásra.

V. Golicin nem ismerte be tévedéseit, kereste a sikertelen hadjárat bűnbakjait, ezért könnyedén áthárította a felelősséget I. Szamojlovicsra. A hetman bírálta őt a hadjárat lebonyolításában elkövetett melléfogásaiért, meg általában ellenezte a moszkvai kormány által Lengyelországgal megkötött „Örök békét" és a vele való szövetséget Törökország és a Krím ellen. I. Szamojlovics helyzete bizonytalanná vált. Bonyolította azt a kozák vezető réteg álláspontja is, amelyet eltávolított a hetmantól annak meggazdagodási vágya és az a törekvése, hogy örökölhetővé tegye a hetmani buzogányt. Ez ahhoz vezetett, hogy V. Golicin személyes érdeke és a kozák vezető réteg elégedetlensége I. Szamojlovicsot a hatalomtól megfosztották. 1687 júliusában a Kolomak folyó melléki táborban a hetmant letartóztatták és családjával együtt Szibériába vitték, ott is halt meg 1690-ben. Helyébe az ***1687. július 25-én*** megtartott kozák tanács ***Ivan Mazeppa*** főszázadost választotta meg hetmanná.

2. Milyen volt Ivan Mazeppa bel- és külpolitikája

Forrásmű

Jacques Baluse francia diplomata, aki 1704-ben találkozott I. Mazeppával, a következőket írta: *„Moszkoviából Ukrajnába utaztam, a kozákok országába, ahol néhány napig Mazeppa uralkodó vendége voltam, aki a legmagasabb hatalmat birtokolja ebben az országban. A határon kozák díszőrség fogadott, s nagy tisztelettel kísért el Baturin városáig, ahol a várban van Mazeppa uralkodó rezidenciája.*

Nagyon szereti beszédét latin idézetekkel ékesíteni, e nyelv tökéletes ismeretében pedig versenyre kelhet a mi legjobb jezsuita atyáinkkal. Nyelve általában választékos és tiszta; igaz, a beszélgetések során jobban szeret hallgatni és másokra figyelni. De udvarában két német orvos van, akikkel Mazeppa az ő nyelvükön beszélt, az olasz mesterekkel pedig, akikből van néhány a hetmani rezidencián, olaszul szólt. Én lengyel és latin nyelven beszéltem Ukrajna urával, mert ő azt állította nekem, hogy nem beszéli elég jól a franciát, bár fiatal korában megfordult Párizsban és Dél-Franciaországban, volt fogadáson a Louvre-ban. Csak azt nem tudom, ennek az állításának nincs-e valami különleges oka, mert magam láttam nála francia és holland újságokat.

Nagyon kellemes beszélgetni vele: nagy tapasztalata van a politikában; a moszkovitákkal ellentétben követi és tudja, mi történik az idegen országokban. Megmutatta nekem a fegyvergyűjteményét, a legszebbek egyikét, amelyet életemben láttam, úgyszintén a könyvtárát is, ahol lépten-nyomon latin könyveket látni.

Néhányszor igen óvatosan a jelenlegi politikai helyzetre tereltem a beszélgetést, de be kell ismernem, hogy semmi konkrétumot nem tudtam ebből az uralkodóból kihúzni. Azok közé az emberek közé tartozik, akik jobban szeretnek teljesen hallgatni, avagy beszélni, de nem mondani semmit. Mégis úgy vélem, aligha szereti a moszkvai cárt, mert egy szót sem szólt, amikor én a moszkvai életre panaszkodtam neki."

- *A diplomata visszaemlékezéseinek mely részletei tanúskodnak I. Mazeppa hetman műveltségének magas színvonaláról és nagy politikai tapasztalatáról?*
- *Véleményetek szerint a hetman milyen személyes tulajdonságai segítették tartós hatalmon maradását?*

Hetmanságát I. Mazeppa a ***kolomaki cikkelyek*** aláírásával kezdte. Az egyezményt egyik részről a hetman és a választott tisztségviselők, a másik részről pedig Ivan és Petro Alekszejevics moszkvai cárok és Szofija cárnő írták alá a tanácson ***1687. július 25-én.*** A kolomaki cikkelyek értelmében a hetmannak nem volt joga cári rendelet nélkül a vezető hivatalt betöltő választott tisztségviselőket megfosztani tisztségüktől, azoknak pedig nem volt joguk leváltani a hetmant. Jelentősen korlátozva volt a hetmannak a katonai földekkel való rendelkezési joga. A kormánynak tilos volt diplomáciai kapcsolatokat fenntartani más álla-

Ivan Mazeppa hetman.
Német folyóiratból, 1706

mokkal. A hetmani fővárosban – Baturinban moszkvai lövészezredek elhelyezését tervezték. Ezenkívül a hetmannak különleges intézkedésekhez kellett folyamodnia, hogy *„minden erővel szilárd és megbonthatatlan egységbe egyesítse mindkét orosz népet"; „hogy Kisoroszországot ne nevezzék hetmanságnak, hanem csak olyan földnek ismerjék el, amely a cári egyeduralmi hatalomhoz tartozik."* Az ilyen intézkedésekhez tartoztak többek között az oroszok és az ukránok közötti házasságok.

Külpolitika. I. Mazeppa külpolitikai tevékenységének irányáról bizonyos mértékig tanúskodnak a kolomaki cikkelyek. Hetmansága kezdetén úgy vélte, hogy Ukrajnával kapcsolatos elképzeléseit csupán Moszkoviával szövetségben tudja megvalósítani, amellyel a kapcsolatoknak, az ő meggyőződése szerint, az 1654-es ukrán–moszkvai szerződés alapjain kellett felépülniük. I. Mazeppa azt remélte, hogy a cári kormány támogatásával kibővítheti a hetmanság területét a Lengyelországtól visszafoglalt Jobbparti Ukrajnával, valamint a Fekete- és az Azovi-tenger melléki sztyeppi sávval, amelyet a Krími Kánság és Törökország birtokolt. Más szövetséges választásának a kérdése akkor nem volt időszerű, mivel a hetman nem bízott Lengyelországban és negatívan viszonyult a Krímmel és Törökországgal való szövetséghez.

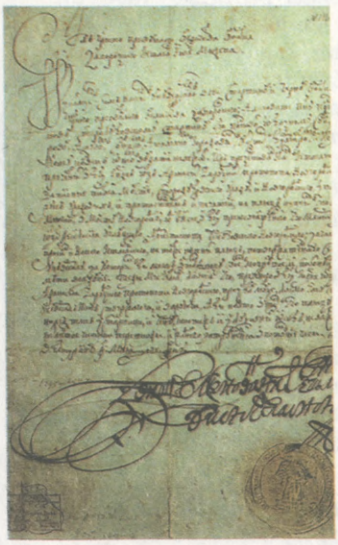

A hetman Univerzáléja aláírásával és pecsétjével. *A 17. sz. eleje*

Ivan Mazeppa címere egy ágyúcsövön

I. Mazeppa aktívan részt vett a moszkvai kormány külpolitikai tevékenységében. Így a kozák alakulatok segítséget nyújtottak a cári hadseregnek a Krím elleni hadjáratokban. ***1689 tavaszának elején*** a 112 ezres orosz hadsereg V. Golicin parancsnoksága alatt és negyvenezer ukrán kozák, élén I. Mazeppával megindult a ***második krími hadjáratra,*** amely sikertelenül végződött. Negatív következményei lettek, mivel kiélezte Ukrajna belső helyzetét. A lakosságot felháborították a kozák sereg felszerelésére fordított óriási kiadások. Nehezen viselték el az orosz hadsereg számos alakulatának a jelenlétét ukrán földön. Ezek a körülmények nem akármilyen rátermettséget követeltek a hetmantól a belpolitikai gyakorlatban.

Belpolitika. I. Mazeppa hetmanként az ukrán politikai és gazdasági élet stabilizálására törekedett. Belpolitikájának meghatározó vonása az a törekvése volt, hogy a Balpartot, a Jobbpartot, Zaporizzsját és a Szlobodai vidéket egységes képződménybe egyesítse, amit nyugateurópai mintájú államként képzelt el a hagyományos kozák berendezkedés megőrzésével. Ezért I. Mazeppa nagy erőfeszítéseket tett az ukrán hetman mint államfő szerepének fokozása érdekében, mindenképpen támogatta a kozák elöljáróságot.

I. Mazeppa folytatta az I. Szamojlovics által elkezdett irányvonalat a kozák elit megteremtésére, a hetman környezetében megjelentek a ***jelentős*** és ***tekintélyes bajtársak***. Ezeket a hetman különleges előjogokkal ruházta fel.

A hetman politikájának egyik legfontosabb iránya a kultúrfelvilágosító tevékenység volt. Az ukrán oktatás, tudomány, művészet, könyvkiadás fejlesztésébe hatalmas összegeket fektetett be az államkincstárból és a saját vagyonából. A hetman bőkezű adományai megváltoztatták számos város építészeti arculatát. A kutatók mindmáig vitáznak az I. Mazeppa költségén épült templomok számáról, mivel sok közülük nem maradt fenn. De számos korabeli hivatkozás tanúsítja, hogy a hetman tíznél több új templomot alapított, elősegítette a fejedelmek idején épült több templom újjáépítését. Így Kijevben kőből építették a ***Bratszkij kolostor Úrjelenés székesegyházat,*** a ***Mikili katonai székesegyházat*** a harangtoronnyal és ebédlőteremmel a Pusztinno-Mikili kolostorban, a ***Kijevi Barlangkolostor Mindenszentek templomát***.

A Mindenszentek temploma a Kijevi Barlangkolostorban

A Kijevi Bratszkij kolostor Úrjelenés székesegyháza. *Lerombolták*

A kijevi Pusztinno-Mikili kolostor Mikili katonai székesegyháza. *Lerombolták*

Kulturális tevékenységének másik területe a nyomdászat. A mazeppai korszak kiadványai a legszebb ukrán nyomtatott könyvek közé tartoznak. Maga a hetman, akinek az egyik leggazdagabb könyvtára volt Ukrajnában, könyvekkel ajándékozott meg kolostorokat, templomokat, egyes személyeket.

A hetman bőkezűen támogatta a Kijevi-Mohilai Akadémiát: felépíttette az akadémia új épületének első emeletét, elérte az akadémia státusának megerősítését, falvakat és földeket adott a tulajdonába, anyagilag támogatta a diákokat. Az akadémiát még Mohilai Mazeppa Akadémiának is nevezték. Gondoskodott a kultúra új gócpontjainak létrehozásáról is, melyeknek egyike a ***Csernyihivi Kollégium*** lett.

3. Mi határozta meg a Jobbpart helyzetét az összeomlás után. Mi váltotta ki az 1702–1704-es nemzeti függetlenségi felkelést és milyen következményekkel járt az

Valamennyi ukrán föld egy buzogány alatti egyesítésére törekedve I. Mazeppa sohasem hagyta figyelmen kívül Jobbparti Ukrajnát.

A 17. sz. végén a Jobbpart földjeinek nagy része fel volt dúlva. Ez nyugtalanította a lengyel kormányt, mert a háborúk és a lakosság tömeges menekülése ezekről a földekről, amelyekre akadálytalanul hatoltak be a török csapatok és a kozák hordák, veszélyt jelentettek az újjáalakított keleti vajdaságokban. Az egyetlen biztos módszer a veszély csökkentésére az elpusztított vidékek benépesítése volt. Ezzel kapcsolatban III. Sobieski János újra a kozáksághoz fordult. A feldúlt földek betelepítését ösztönzendő, a lengyel kormány 1685-ben határozatban megadta a kozákságnak „az ősi privilégiumokat és szabadságjogokat". E döntés értelmében a velük betelepített földeken a kozákok létrehozták a saját ezredi-századi rendszerüket. Így született újjá négy ezred: a *Bohuszlavi, a Korszunyi, a Braclavi és a Fászytivi (Bila cerkvai)*, élükön *Szamijlo Ivanovics (Szamusz), Zahar Iszkra, Andrij Abazin* és *Szemen Palij* ezredessel. A megújult ezredek nem csupán katonai, hanem közigazgatási-területi egységek is voltak. Az ezredesek mindegyike ösztönözte a gaz-

Az Ivan Mazeppa hetman költségén 1698-ban készült és a jeruzsálemi Szent Sír templomnak ajándékozott antimins

Evangélium díszkötésben. A könyvet Ivan Mazeppa költségén adták ki. *1701*

dátlan területek betelepítését, a városokban és falvakban elősegítette a kozák önkormányzatok és bíróságok létrehozását. Szilárdult a kozák és a szabad paraszti földtulajdon. Különös aktivitással tűnt ki a kozák vidék újjáélesztésében Szemen Palij fásztyivi ezredes.

1699-ben Lengyelország békeszerződést kötött Törökországgal. Csökkent a török támadás veszélye, így a kozákságra sem lett szükség. A szejm döntést hozott a kozák rend és rendszer felszámolásáról, majd a koronahetman megparancsolta az ezredeseknek ezredeik felszámolását. Miután ***1702 telén*** a lengyel csapatok elfoglaltak néhány kozák várost Jobbparti Ukrajnában, válaszul ***Szemen Palij*** vezetésével kitört a felkelés. A függetlenségi mozgalom célja Jobbparti Ukrajna felszabadítása volt a lengyel uralom alól és egyesítése a Balparti Hetmansággal. 1702 júliusában a mozgalom átterjedt Kijev vidékére, 1703 elején pedig a felkelők már ellenőrizték Jobbparti Ukrajna jelentős részét. A felkelés kiterjedt Volinyra és Podóliára, elérte Galíciát. Az elfojtására bevetett 15 ezer főnyi hadsereg nem tudta megállítani a függetlenségi mozgalmat. A felkelők szövetségre léptek a svédekkel, akik abban az időben

hadban álltak a lengyelekkel, hiszen 1700-ban kitört az északi háború. Ez nyugtalanította Moszkvát, az azonnal reagált II. Ágost lengyel király kérésére, hogy nyújtson neki segítséget, de erre I. Mazeppa seregét használta fel. 1704 tavaszán a hetman katonai alakulatai átkeltek a Dnyeperen és elfoglalták Kijev vidékét és Volinyt. Sz. Palijt letartóztatták és Moszkvába vitték, majd Szibériába száműzték. Lengyelország, melynek jelentős részét megszállták a svéd csapatok, reálisan nem tarthatott igényt Jobbparti Ukrajnára. Ilyen körülmények között a Jobbpart I. Mazeppa hatalma alá került. Jobbparti és Balparti Ukrajna egyesítése I. Mazeppa hetman által 1704-től az 1708–1709-es eseményekig tartott.

TUDÁSPRÓBA

1. • Állapítsátok meg, melyik okmányból van a részlet. • Milyen jelentősége van Ukrajna számára?
„Megegyeztünk és elhatároztuk, hogy egész Kisoroszországnak a Dnyepernek ezen az oldalán... a városoknak, földeknek és helységeknek... minden járásával, falujával és tanyájával... mint ahogy a békeszerződés értelmében ezidáig ő cári felsége oldalán voltak, úgy most is ő cári felsége oldalán kell maradniuk örök időkre; a Dnyeper folyón túl Kijevnek is ő cári felsége oldalán kell maradnia. A Dnyeper alsó folyása, amelyet Zaporoginak (Zuhogókon túlinak) neveznek, a kozákoknak, akik a Szicsben és Kodakban élnek... ő cári felsége uralma alatt és államában kell lenniük."

2. **Állapítsátok meg az események időrendi sorrendjét:** • kozák tanács a Kolomak folyónál. I. Szamojlovics leváltása és I. Mazeppa megválasztása hetmanná; • nemzeti függetlenségi felkelés Jobbparti Ukrajnában Sz. Palij vezetésével; • az „Örök béke" Moszkva és Lengyelország között.

3. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Miben rejlett az „Örök béke" Moszkva és Lengyelország között? • Milyen külpolitikai irányvonalat követett I. Mazeppa hetmansága elején? • A hetman és a választott tisztségviselők jogainak milyen korlátozásait irányozzák elő a kolomaki cikkelyek? • Milyenek voltak I. Mazeppa belpolitikájának fő irányvonalai? Miben rejlett a hetman politikája a kultúra területén? • Milyen volt a helyzet a Jobbparton az összeomlás után? • Miért engedte meg a lengyel kormány a kozákság felújítását? • Mi váltotta ki a Lengyelország elleni 1702–1704-es nemzeti függetlenségi felkelést a Jobbparton? Hogyan zajlott a felkelés és milyen szerepet játszott benne I. Mazeppa?

4. • Milyen egyéni tulajdonságok játszottak közre I. Mazeppa hosszú hatalmon maradásában? • Gondolkodjatok el, mi ad alapot arra, hogy I. Mazeppa kulturális tevékenységét ne egyszerű mecénáskodásnak tekintsük, hanem az összállami politika egyik irányának?

5. Hogyan változtak meg a hetmanság határai a 17. sz. végén, összehasonlítva Bohdan Hmelnickij uralkodásának időszakával (1649 példáján) és Jurij Hmelnickij idején (1663 példáján)?

6. Hozzatok fel néhány érvet annak alátámasztására vagy megcáfolására, amit I. Péter orosz cár jelentett ki az ukránokról: *„Egyetlen nép sem tud a nap alatt olyan szabadságokkal, privilégiumokkal és függetlenséggel dicsekedni, mint a Mi Cári Felségünk kegyelméből a kisorosz."*

5. TÉMA

220

AZ UKRÁN FÖLDEK A 17. SZ. VÉGÉN – A 18. SZ. ELSŐ FELÉBEN

30 UKRAJNA AZ ÉSZAKI HÁBORÚ ESEMÉNYEIBEN. IVAN MAZEPPA HETMAN FELKELÉSE MOSZKOVIA ELLEN

1. ***Mi váltotta ki az ukránok oroszellenességének felerősödését az északi háború idején.***
2. ***Mi ösztönözte kozák Ukrajnát a szövetségi szerződés megkötésére Svédországgal. Mit irányzott elő e szerződés.***
3. ***Milyen katonai-politikai akciókhoz folyamodott az ukránok ellen az orosz cár.***
4. ***Hogyan végződött Ivan Mazeppa felkelése.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Jellemezni Ivan Mazeppa hetmant mint embert és mint történelmi személyiséget, értékelni személyiségét.*
2. *Megmagyarázni Ivan Mazeppa felkelését az orosz cár ellen.*
3. *Megokolni a kor fő eseményei közötti okiokozati kapcsolatokat.*
4. *Elemezni kozák Ukrajna és Svédország szövetségi szerződésének tartalmát.*
5. *Leírni Ivan Mazeppa függetlenségi akciója eseményeinek alakulását.*

Forrásmű

A 17. sz. végéről maradt fenn az alábbi dal, melynek szerzője I. Mazeppa:

Mindenki nyugalmat áhít–
S külön húzza az igát itt:
Egyik ide, másik oda,
Pajtások, ez tiszta csoda!
Nincs szeretet, egyetértés,
Csak viszály, csak veszekedés,
Így pusztítja mind-mind magát,
Veszni hagyva ősi jogát.
Szánd meg, Istenem, Ukrajnát.
Mert fiai veszni hagyták!
Egyik pogányokkal paktál
S szól: „Ide hát, atamánok!
Mentsük mi meg az országot,
Ne vesszen, mit bírt apátok!”
Más garasért lengyelt szolgál
S keserg Ukrajna sorsán:
„Hazám: öreg édesanya!
Miért hogy sorsod oly mostoha?
A harmadik húz Moszkvához,
Annak szolgál, hű a cárhoz,
S átkozza kegyetlen sorsát:
Szidja apját, szidja anyját:
„Jobb lett volna nem születni,
Mint ilyen nyomorra jutni!”
Pajtás, meddig tűrjük még ezt?
Jer, üsd-vágd az ellenséget!
Töltsük csőre a puskákat,
Vegyük elő a szablyákat,
S ha hitünkért meg is halunk,
De megvédjük szabad magunk!
Legyen örök dicsőségünk,
Hogy szablyánkkal jogot szerzünk!

- *Gondolkodjatok, milyen általatok ismert történelmi személyiségek tartották magukat a műben tömören jellemzett politikai beállítottságokhoz.*
- *Az akkori nehéz helyzetből milyen kiutat ajánl Ukrajnának a dal?*
- *Lehet-e a művet I. Mazeppa hetman politikai programjának tekinteni? Miért?*

Az események krónikája

1700–1721 – Oroszország északi háborúja Svédország ellen.
1708 – XII. Károly svéd király hadjárata Ukrajnán keresztül.
1708 októbere – Ivan Mazeppa Moszkva elleni fellépésének kezdete.
1708 novembere – az orosz csapatok lerombolják a hetmani fővárost, Baturint.
1709 márciusa – a K. Horgyijenko tábori atamán vezette zaporizzsjai kozákok átállása Ivan Mazeppa oldalára.
1709 májusa – a Csortomlicki Szics lerombolása.
1709. június 27. – a poltavai csata.

1. Mi váltotta ki az ukránok oroszellenességének felerősödését az északi háború idején

Oroszország érdekei a Svédország elleni a Nyugat-Európa felé a Baltitengeren átvezető kijárat biztosításáért vívott háborúban semmilyen kapcsolatban nem voltak Ukrajnával. A kozákok kénytelenek voltak, a cár érdekeit védve, Moszkovia, a Baltikum, a Rzecz Pospolita térségein harcolni. Ezek a hadjáratok nehéz terhet jelentettek a kozákság számára. Hiszen már az első harcok nagy veszteségekkel jártak. Ráadásul a kozákok szolgálatukért nem kaptak semmiféle juttatást, szenvedtek a moszkvai parancsnokok önkényétől. A parancsnokság kegyetlensége és a nehéz szolgálati körülmények panaszt és elégedetlenséget váltottak ki, s idővel a kozákok önkényes hazatéréséhez is vezettek. Elégedetlenséget szült az is, hogy a kozákokat igen gyakran munkaerőként használták a csatornázási és földmunkáknál, az új utak, erődök és más erődítések építésénél.

Igazi csapást jelentett az északi háború az ukrán lakosság más rétegei számára is, mert az ő költségükön szerelték fel a kozák csapatokat az évenkénti hadjáratokra.

A háborús nehézségeken kívül a kozákokat nyugtalanította, hogy a cári kormány korlátozta rendi jogaikat. A választott tisztségviselők között terjedtek a hírek a kozák önkormányzat felszámolásáról, kormányzók és vajdák nyakukra ültetéséről, a kozák sereg Oroszországba telepítéséről stb.

A jövő bizonytalansága arra késztette a választott tisztségviselőket és a hetmant, hogy elgondolkozzanak a hetmanság további sorsáról. A moszkvaellenes hangulattól áthatott vezető réteg nyomást gyakorolt I. Mazeppára, aki maga is érezte kozák Ukrajna Oroszországhoz való viszonyának veszedelmességét.

I. Mazeppa ki akarta vonni a hetmanságot az orosz cár hatalma alól, ezért 1704–1705-ben titkos kapcsolatok felvételéhez folyamodott Moszkva ellenségeivel. Így 1705 őszén kapcsolatot teremtett Szaniszló Leszczinski lengyel királlyal, akit azok a csoportosulások választottak meg 1704-ben, amelyek a svéd királyt támogatták. Sz. Leszczinskin keresztül remélte az ukrán hetman a svéd királlyal való kapcsolat felvételét.

1706-ban I. Mazeppa a lengyel király közvetítésével titkos tárgyalásokat kezdett XII. Károly svéd királlyal.

2. Mi ösztönözte kozák Ukrajnát a szövetségi szerződés megkötésére Svédországgal. Mit irányzott elő a szerződés

XII. Károly 1708-ban elkezdte megvalósítani régi elgondolását, az Oroszország elleni hadjáratot. A hadjáratnak Szmolenszk és Moszkva irányában kellett zajlania, Litvánia és Fehéroroszország területén keresztül. De az augusztus–szeptemberben elszenvedett több sikertelenség után XII. Károly lemondott tervéről. Az orosz hadsereg felégetett a svédek útjában minden falut. XII. Károly hadserege éhezett.

A király elhatározta, hogy visszafordul Ukrajnába, ott remélte élelmiszerrel ellátni hadseregét, s megerősíteni azt kozák ezredekkel és Sz. Leszczinski seregével. A svéd király számított a krími kán és a török szultán segítségére is.

XII. Károly terveinek megváltozása váratlanul érte I. Mazeppát. Az események ilyen alakulását a hetman korainak tartotta, mert a svéd hadsereg ukrajnai tartózkodása azt jelentette, hogy itt bontakoznak majd ki az orosz–svéd háború hadműveletei. Ezenkívül 8 rendfenntartó ezred és 1600 önkéntes az orosz hadsereg kötelékében volt. Emiatt Ukrajna felszabadítása a cári uralom alól nehezebbé vált. Nagy veszélyt jelentett I. Mazeppa titkos terve is, amelyről csak közvetlen környezete tudott, a sorkozákság, nem lévén tudomása a hetman terveiről, a svédek elleni háborúra készült.

A svéd királynak Moszkva ellen Ukrajnán keresztül vezetett hadjárata határozott cselekvésre ösztönözte a hetmant a hetmanság felszabadítása érdekében. I. Mazeppa úgy döntött, hogy az Oroszország elleni háborúra egyesül a svédekkel. ***1708. október 24-én*** elindult a XII. Károllyal való találkozásra. Négyezer fős hadsereg és a vezető választott tisztségviselők tartottak vele.

1. XII. Károly svéd király
2. Panegirisz Ivan Mazeppa tiszteletére. *1706. I. Mihura rézmetszete*

Középen I. Mazeppa, oldalt az igazságot, a művészetet, a tudományt jelképező nőalakok. A harci eszközök hátterén Mazeppa címere. Fent láthatók azok a templomok, amelyeket I. Mazeppa építtetett vagy újíttatott fel.

Október 28-án a hetman megérkezett a svéd táborba. Másnap sor került I. Mazeppa találkozójára XII. Károllyal.

Forrásmű

Daniel Krman követ, az 1708-as esztendő novemberi eseményeinek szemtanúja jegyezte fel emlékirataiban: *„A cár, úgymond, az ő valamennyi szabadságukat megszegte: a kozák erődökbe moszkvai katonaságot ültetett, minden évben sok-sok lovat követel, megtagadja az ígért fizetség megadását a kozákoknak... A svéd király részéről viszont, aki nagyon messze tartózkodik, az ő szabadságaikat semmi sem fenyegeti. Még azok kibővítésére is lehet gondolni. Károly király gondosan betartja a maga királyi szavát, nem akarja őket elhagyni, mert elfogadják az ő felsőbbségét. Mindeddig állandóan győzedelmeskedik, ő pedig – Mazeppa – már a halál küszöbén van, de minden erejét és vérét az ő Kozákiájának a megmentésére akarja áldozni. Ezután mindannyian nagy felelősséggel csatlakoztak a vajdájukhoz, s letéve a hallgatás esküjét, szétváltak."*

- *Hogyan magyarázza a szemtanú az okait annak, hogy a hetman átállt a svédek oldalára?*

A szövetségi szerződést Ukrajna és Svédország között ***1708. október 30-án*** írták alá a Sziver-vidéki ***Hirki*** városkában, melynek értelmében: *„Ő k. f. kötelezi magát védelmezni Ukrajnát és az országhoz csatolt földek kozákjait, és ezért kész azonnal segédcsapatokat küldeni oda, amikor a szükség meg fogja követelni azt, s amikor kérni fogják a fejedelem és a rendek. A hadak az országba lépve svéd tábornokok parancsnoksága alatt lesznek, ám az Ukrajnában folytatott hadműveletek idejére ő. k. f. vezetésüket rábízza a fejedelemre, s ez addig fog tartani, amíg Ukrajna igényelni fogja azokat a hadakat, amelyeknek ő. k. f. fizetséget fog adni, a kozákok pedig kenyérrel és élelmiszerrel fogják ellátni.*

Mindaz, amit meg fognak hódítani Moszkovia egykori területéből, a háborús jog alapján azé lesz, aki azt elfoglalja, de mindaz, ami, mint kiderül, valamikor az ukrán népé volt, átadásra kerül és az ukrán fejedelemség tulajdonában marad.

Ukrajna fejedelme és rendjei eddigi jogaik birtokában, meg lesznek oltalmazva és tartva a fejedelemség minden térségén, és hozzá csatolt részein.

Ivan Mazeppa Ukrajna törvényes fejedelme, semmilyen módon nem lesz akadályoztatva e fejedelemség birtoklásában; halála után, amely – reménykedni kell – még hosszú ideig nem következik be, Ukrajna rendjei megőrzik minden szabadságukat jogaiknak és ősi törvényeiknek megfelelően.

Semmi sem változik abban, ami eddig megállapításra került Ukrajna címerét, fejedelmét illetően. Ő. k. f. sohasem tulajdoníthatja el a címet és a címert."

3. Milyen katonai-politikai akciókhoz folyamodott az ukránok ellen az orosz cár

Az ukrán hetman cselekedeteire válaszul I. Péter az ukránokhoz fordult. Számos felhívásában árulással vádolta I. Mazeppát és azzal, hogy Lengyelországnak akarja átjátszani Ukrajnát, a pravoszláv egyházat, a kolostorokat pedig az unitusoknak. A cár azt is megparancsolta a választott tisztségviselőknek és az ezredeseknek, hogy gyűljenek össze Hluhivban az új hetman megválasztására. Ugyanakkor I. Péter megparancsolta O. Mensikovnak, hogy rombolja le a hetmani rezidenciát, Baturint.

Megkapva a cári parancsot, az orosz seregek megindultak a hetmanság fővárosa ellen. Baturinban jelentős katonai erők állomásoztak, volt elegendő lőszer és élelmiszer. A várost erős erődítmények védték. Ezért a Baturin gyors bevételére tett kísérletek eredménytelennek bizonyultak: a lakosság fel volt készülve a hetmani főváros védelmére. De a Priluki ezred egyik ezredelöljárója, *Ivan Nisz* árulása következtében, aki megmutatta a titkos bejáratot, november 2-án az orosz katonák betörtek a városba és lemészárolták minden lakosát. Baturint földig rombolták.

I. Péter

A cár másik parancsa értelmében ***november 6-án*** Hluhivban megtartották a választott tisztségviselők tanácsát. Igaz, csupán négy ezredes érkezett meg: a sztarodubi, a csernyihivi, valamint a kinevezett perejaszlavi és nyizsini. Hetmanná ***Ivan Szkoropadszkij*** sztarodubi ezredest választották meg.

A hetmanválasztást megelőzte I. Mazeppa „megbüntetésének" ceremóniája. Hasonmását végigvonszolták Hluhiv utcáin a külön neki ácsolt vérpadhoz. Mielőtt „kivégezték" volna a bábut, felolvasták a hetman bűneinek lajstromát és kihirdették az ítéletet. November 12-én a hluhivi Szentháromság templomban a cár jelenlétében I. Mazeppát egyházi átokkal sújtották. Ezzel egyidőben az anathémát Moszkvában az Uszpenszkij székesegyházban is kihirdették.

Forrásmű

XII. Károly életrajzírója, Adlerfelt 1708 novemberének eseményeiről ezeket írta: *„A cár, bosszút akarván állni Mazeppán, aki ellen rettenetes manifesztumot tett közzé, megparancsolta Mensikovnak, hogy azonnal támadjon rá fővárosára, amíg a svédek meg nem érkeznek segítségül. Mensikov rátámadt és elfoglalta. Azután parancsot adott, hogy pusztítsanak el mindenkit, korra és nemre való tekintet nélkül... Elvitte onnan a nehézágyúkat, melyekből közel negyven volt. Barbár módon kifosztotta és felgyújtotta az egész várost és a malmokat."*

- *Hogyan viszonyul a szemtanú a leírt eseményekhez és azok részvevőihez?*
- *Melyik oldalt támogatja? Miért?*
- *Lehet-e a dokumentumot hitelesnek és elfogadhatónak tekinteni?*

Ivan Mazeppa, hogy valamit javítson a helyzeten, igyekezett a maga oldalára vonni a Zaporizzsjai Szicset, amely akkor még nem állt egyik fél oldalán sem. A tízezres zaporizzsjai hadsereg élvezte a nép bizalmát és tiszteletét, s azzá az erővé válhatott volna, amely segíti a svédeket. Ezt jól tudta I. Péter is, aki 1708 telén és 1709 tavaszán állhatatosan győzködte a zaporizzsjaiakat, hogy ne támogassák I. Mazeppát.

De a szicsi tanács úgy határozott, hogy támogatja Mazeppát és átáll a svéd király oldalára. Március 26-án a nyolcezres zaporizzsjai egység, szétverve a moszkvai hadsereg alakulatát, megérkezett Dikanykába, nem messze Poltavától, ahol I. Mazeppa üdvözölte őket. Onnan a hetman ***Koszty Horgyijenko*** tábori atamánnal együtt elindult Veliki Budiscsi felé, hogy találkozzék XII. Károllyal. I. Mazeppa, K. Horgyijenko és a svéd király találkozására ***1709. március 27-én*** került sor.

I. Péter válasza a zaporizzsjaiak csatlakozására a Csortomliki Szics lerombolása volt. A szics felé tartva P. Jakovlev moszkvai ezredes csapatai elpusztították a kozák városokat és falvakat. Feldúlták Perevolocska városkát, ahol a Vorszkla a Dnyeperbe ömlik. A kozák helyőrséget, amely ott állomásozott, a moszkvai katonák lemészárolták, a kozák sajkák flottilláját pedig felégették. Ám a Szicset a moszkoviták nem tudták elfoglalni és lerombolni, jelentős veszteségük volt. P. Jakovlev segítségére G. Galagan ezredes önkénteseinek osztaga érkezett. ***1709. május 14-én*** a Szicset elfoglalták. A cári parancsot teljesítve a moszkvai ezredes kivégeztetett minden foglyot, majd lerombolta a szicsi erődöt, a szállásokat és a katonai építményeket felégette. Az ágyúkat, a kincseket és a zászlókat elszállították.

XII. 4. Hogyan végződött Ivan Mazeppa felkelése

XII. Károly 1709 tavaszán felújította a hadműveleteket. Elhatározta a Moszkva elleni támadás megkezdését. A svédek útjának Harkivon és Kurszkon keresztül kellett vezetnie. Hogy a hadművelet tervének megfelelően haladjanak előre, a svéd hadseregnek meg kellett semmisítenie a jól megerősített Poltavát, ahova április végén érkezett. XII. Károly rohammal vagy tárgyalások útján remélte bevenni a várost, de ez nem következett be. Ezért ***május 1-jén*** a svéd sereg megkezdte az ostromot.

Közben a városhoz érkezett I. Péter a főhaderővel. A döntő csatára ***június 27-én*** került sor. A csata reggel 5 órakor kezdődött a svéd gyalogságnak az orosz erődítmények (földsáncok) elleni támadásával. 11 óra körül a csata a svédek teljes vereségével végződött.

A vereség okai között a történészek mindenekelőtt az erőviszonyok jelentős egyenlőtlenségét emlegetik. A vereséget elősegítette az is, hogy XII. Károly könnyelműen alábecsülte az orosz hadsereg erejét. A fiatal hadvezér túlságosan bízott hadi rátermettségében. Nem vette számításba azt sem, hogy a svéd hadsereg el volt szakítva utánpótlási bázisaitól, s hogy a cár lépéseinek eredményeként lehetetlenné vált a kán segítsége. Ráadásul sebesülése miatt a svéd király nem tudta személyesen irányítani a csatát.

Ivan Mazeppa hetman

Az utóbbi évek kutatásainak eredményeként ezt az arcmást (úgy ismert, mint „Ivan Mazeppa portréja az András-szalaggal" a Dnyipropetrovszki Szépművészeti Múzeumból) fogadták el a hetman leghitelesebb portréjának

A megmaradt svéd csapatok és a kozákok a Vorszkla partjain vonultak vissza Perevolocsna erődje felé, remélve, hogy az ott állomásozó kozák flottillát igénybe vehetik a Dnyeperen való átkeléshez. A flottillából azonban P. Jakovlev támadása után csak néhány sajka maradt. Ezeket vette igénybe XII. Károly, néhány tábornoka s pár ezres csapata, valamint I. Mazeppa, K. Horgyijenko és néhány száz kozák átkeléséhez a Dnyeper jobb partjára. Június 30-án Perevolocsnánál megjelent O. Mensikov tízezres seregével és megadásra kényszerítette a maradék svéd hadsereget. A kapituláció feltételeiben a kozákokról egyáltalán nem volt szó, mivel O. Mensikov nem tartotta őket egyenrangú ellenfeleknek.

XII. Károly és I. Mazeppa a török határ felé vette az irányt. Július 7-én átkeltek a Bug jobb partjára, Ocsakovnál átlépték a török határt és megindultak Benderi felé. Augusztus elsején a sebesült XII. Károly és a beteg I. Mazeppa megállt Benderi elővárosában. Itt, Varnica faluban I. Mazeppa már nem kelt fel az ágyból, utolsó napjait élte. A ***szeptember 22-re*** virradó éjszaka meghalt.

TUDÁSPRÓBA

1. • A séma felhasználásával fontoljátok meg, az északi háború következményeként kialakult külpolitikai viszonyok hogyan sodorták I. Mazeppát a felkelésbe.

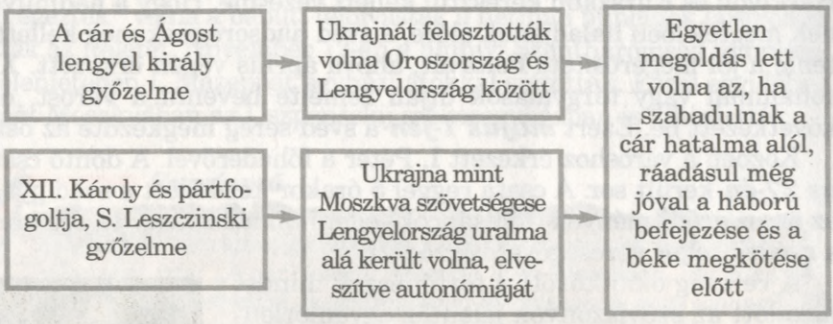

2. • Az egyetlen mentség a cár hatalma alóli felszabadulás volt, méghozzá a háború befejezését és a békeszerződés megkötését megelőzően. Az 1708-as év mely eseményei vannak leírva a forrásműben? • Értékeljétek azokat történelmi szempontból.

A bécsi brit nagykövet III. Charles Spenser államtitkárnak küldött jelentésében közölte: *„Bécs 1708. december 26. Információk jutottak el hozzánk az orosz hadsereg ukrajnai táborából, hogy gróf Mazeppa, a kozák seregek főparancsnoka átállt Svédország királyának oldalára... Néhány nappal a kozák főparancsnoknak a svédekhez csatlakozása után Mensikov herceg nagyszámú sereg és tüzérség élén megindult Baturin, Mazeppa hetman rezidenciája ellen, amelyet személyi őrségének 6000 kozákja védett. Erővel elfoglalva a várost, Mensikov minden élőt kard és tűz martalékává tett. Amint közlik, a moszkovitáknak később sikerült szavazattöbbséggel új hetmant választatniuk – Szkoropadszkijt. A legfrissebb közlemények az orosz katonai táborból arról tanúskodnak, hogy Svédország királya táborával Sztarodub és Csernyihiv között áll a Dnyeper mentén, de hírek onnan nem érkeznek már hosszú ideje."*

3. • **Állapítsátok meg az események időrendi sorrendjét:** • a Csortomliki Szics lerombolása a cári csapatok által; • az északi háború kezdete; • I. Szkoropadszkij hetmanná választása.

4. • **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Milyen irányban fejlődött a hetmani kormány külpolitikája az északi háború idején? • Milyen veszélyt rejtett magában XII. Károly Ukrajna területén át vezetett Moszkva elleni hadjárata? • Mit irányzott elő az ukrán hetman XII. Károllyal kötött szerződése? • Milyen intézkedéseket tett I. Péter, tudomást szerezve I. Mazeppa felkeléséről? • Miről tanúskodik a Zaporizzsjai Szics csatlakozása I. Mazeppa felkeléséhez? • Mi okozta a svéd sereg vereségét a poltavai csatában?

5. • A történészek körében elterjedt az a vélemény, hogy I. Mazeppát néhány évszázadon át azért gyalázták, amiért B. Hmelnickijt dicsőítették – az idegen elnyomás elleni felkelésért. • Egyetértetek-e ezzel az összehasonlítással? A választ indokoljátok meg.

6. • Állítsatok össze szóbeli tájékoztatót „I. Mazeppa szerepe az ukrán nemzeti függetlenségi mozgalomban" címmel.

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Jellemezni a cári kormánynak az ukránokkal kapcsolatos politikáját a poltavai csata után.*
2. *Meghatározni a poltavai csata következményeit az ukrán földek kulturális és gazdasági élete szempontjából.*
3. *Elemezni Pilip Orlik alkotmányának alapvető tételeit, felhasználva a dokumentumot.*
4. *Kialakítani álláspontotokat a főbb események menetéről és azok szereplőiről.*

31 KOZÁK UKRAJNA A POLTAVAI CSATA UTÁN

1. ***Milyen volt a cári kormány politikája az ukránokkal szemben a poltavai csata után.***
2. ***Mit irányoztak elő a cári kormány intézkedései a Hetmanátus gazdasága tekintetében.***
3. ***Milyen intézkedéseket hozott a cári kormány az ukrán kultúrával kapcsolatban.***
4. ***Miről vált nevezetessé Pilip Orlik hetman az emigrációban.***

Forrásmű

De Monti varsói francia diplomata Fleury francia miniszterelnökhöz intézett leveléből (1729 novembere): *„Orlik kozák hetmant, aki a hírneves Mazeppa hetman zászlaja alatt szolgált főbiztosként, ami a kozákoknál első hivatalt jelent a hetmani után, a fent említett Mazeppa helyett az utóbbinak Benderiben bekövetkezett halála után választották meg kozák hetmanná. Orlik hetman elment Svédország királyával, ahol megkapta „a szövetséges hadsereg főnöke" privilégiumot, s ahol a családjával együtt támogatásra talált még a király halála után is... Mi Pilip Orlik hetmant mint bátor és mélyen tisztelt személyt Ukrajnában, a kozákok között – akiktől a cár szinte minden ősi szabadságukat elvette – fölöttébb tisztelt embert ismerjük. De a kozákok csak az alkalmat várják, hogy felkeljenek elnyomóik ellen és visszaszerezzék egykori szabadságukat."*

- *Hogyan viszonyul a levél szerzője P. Orlikhoz?*
- *Hogyan ecseteli a forrásmű az ukránok helyzetét a poltavai csata után?*

Az események krónikája

1710. április 5. – Pilip Orlik hetmanná választása az emigrációban. Az alkotmány elfogadása.

1711 tavasza – Pilip Orlik kozák osztagainak hadjárata Jobbparti Ukrajnába.

1721 augusztusa – a nistadti békeszerződés Oroszország és Svédország között. Az északi háború befejezése.

1. Milyen volt a cári kormány politikája az ukránokkal szemben a poltavai csata után

A poltavai csata után kozák Ukrajnán végigsöpört a megtorlások hulláma: Mazeppa híveit halálraítélték, megtiltották az ukrán nyelvű könyvek kiadását, a kozák vezető réteg több tagját megfosztották tisztségétől és vagyonától. Ehelyett a fontos tisztségeket oroszoknak és németeknek, valamint azoknak az ukrán választott tisztségviselőknek adták, akik hűségesek maradtak a cárhoz.

Tüzér Ivan Mazeppa idejéből.
Sz. Vaszilkivszkij festménye

Számos választott tisztségviselőt letartóztattak és száműztek Szibériába. Száműzték Oroszországba Mazeppa híveinek családjait is, valóságos hajtóvadászatot rendeztek ellenük Európa minden országában. I. Mazeppa unokaöccsét, Andrij Vojnarovszkijt például Hamburgban fogták el 1716 októberében. Hasonló sorsra jutott Hrihorij Hercik főszázados is, akit Varsóban tartóztattak le. Európa országait olyan ügynökök lepték el, akiknek feladata Pilip Orlik és családja felkutatása volt.

Rendkívüli megpróbáltatás volt az ukránok számára a csatornaépítési kényszermunka, az erődítmények építése, a hadjáratok. A markos kozákokat gyakran Pétervárra, Asztrahanyba, a Kaukázusba vitték. 1716-ban például a Volga–Don csatorna építésére Caricin mellett tízezer ukrán kozákot küldtek. 1721-ben a Ladoga-csatorna építésére vezényeltek tízezer kozákot, 1722-ben pedig újabb tízezer állt a helyükbe. Mindössze 30–60 %-uk tért vissza, a többi kozák és paraszt elpusztult az elviselhetetlen életkörülmények, a járványok és a sérülések következtében.

A poltavai csata után erőteljesen korlátozták az ukrán államiságot. A nyílt beavatkozás mellett az orosz közigazgatás, hogy alkalma legyen beleszólni az ukrán ügyekbe, ellentétet szított a kozák vezetők (sztarsina), a hetman és a lakosság között.

JEGYEZD MEG!

A poltavai csata megváltoztatta Európa politikai térképét. I. Péter győzelme Oroszországot az akkori európai nagyhatalmak közé emelte. Svédország és Lengyelország ereje gyakorlatilag végérvényesen megtört.
A poltavai csata következményei Ukrajna számára rendkívül kedvezőtlenül alakultak: az orosz kormány egyre jobban korlátozta a Hetmanátus autonómiáját.

2. Mit irányoztak elő a cári kormány gazdasági intézkedései a Hetmanátusban

A cári kormányzat célja az volt, hogy a Hetmanátus gazdasági életét alárendelje Oroszország érdekeinek, és az ukrán földeket biztos jövedelem forrásává tegye. A cári intézkedések mindenekelőtt a kereskedelmet érintették.

A 18. sz. elején kozák Ukrajnának hagyományosan kiterjedt kapcsolatai voltak Közép- és Nyugat-Európával. Rendeleteivel I. Péter igyekezett elzárni a megszokott kereskedelmi útvonalakat ily módon akarván kényszeríteni az ukrán kereskedőket arra, hogy szekérkaravánjaikkal Oroszország felé forduljanak.

Hasonló korlátozó és tiltó intézkedéseket hozott az orosz kormány a külföldi árucikkek behozatalára is Ukrajnába. Az intézkedések célja az volt, hogy a külföldi termékek helyett az ukrán kereskedők az újdonsült moszkvai manufaktúrák termékeit vásárolják.

A vámpolitika is akadályozta a kereskedelem fejlődését. Az orosz–ukrán határon létrehozott vámhatár nem az ukrán állami kincstárat, hanem Moszkvát gazdagította.

Az ukrán gazdaság fejlődésének sokat ártott az orosz kormányzatnak az a törekvése, hogy az ukrán földeken rézpénzt vezessenek be. Azért, hogy az ezüst- és aranypénzek Oroszországban maradhassanak az orosz kincstár gazdagítása végett. A nagy létszámú orosz sereg (több mint 10 ezer fő) állandó jelenléte, amit az ukrán lakosság tartott el, szintén gátolta Ukrajna gazdaságának a fejlődését.

3. Milyen intézkedéseket hozott a cári kormányzat az ukrán kultúrával kapcsolatban

Az orosz cárizmus igyekezett ellenőrzése alatt tartani az olyan hatalmas kulturális központokat, mint a Kijevi-Mohiljai Akadámia és a Kijevi Barlangkolostor. 1709-ben I. Péter megparancsolta a kijevi vajdának, hogy toloncoljon a határon túlra minden „lengyel" (azaz származása szerint jobbparti) diákot, és be kellett számolnia arról, hány „kisorosz", azaz a Hetmanátusból származó diák maradt, meg hogy hány szerzetes-tanár volt a Jobbparton.

A kijevi metropólia helyzete is sokkal rosszabbra fordult. Amikor 1718-ban meghalt a metropolita, az orosz kormányzat megtiltotta, hogy újat válasszanak. ***1722-ben*** a kijevi metropólia vezetőjét *Kijev és Kisoroszország érsek*ének nevezték ki. A kinevezés joga a *Szent Szinódust** illette Pétervárott, amelynek élén a cár állt. Így tehát a kijevi metropólia az orosz pravoszláv egyház egyik egyházmegyéjévé vált.

Az ukrán kultúrát rombolták azok az intézkedések is, amelyek következtében az ukrán tudósokat, papokat, írókat, tanárokat Pétervárra és Moszkvába csábították. Magas beosztásokba helyezték őket, s így kénytelenek voltak beszédeikben és írásaikban dicsőíteni a cárt és politikáját. I. Mazeppát és azokat, akik hozzá hasonlóan fel merészeltek lépni a cár ellen, mindenfelé szidalmazták. Ilyen sorsra jutott Feofan Prokopovics, Sztefan Javorszkij, Havril Buzsinszkij és sokan mások.

I. Péter uralkodása idején kezdték kivinni Ukrajnából a történelmi emlékeket, a könyvritkaságokat stb. 1720-ban a cár rendeletet adott ki, hogy *„minden kolostorban ... kutassák fel és foglalják le az adományleveleket és egyéb eredeti iratokat, valamint a régi kéziratos és nyomtatott könyveket."*

4. Miről vált nevezetessé Pilip Orlik az emigrációban

I. Mazeppa halála után a kozákok egy része, akik követték őt a száműzetésbe, az ***1710. április 5-én Benderiben*** (Moldova) megtartott kozák

* Szent Szinódus – egyházi testület, az egyház legfelsőbb vezető szerve volt, miután I. Péter 1721-ben megszüntette az orosz pravoszláv egyház irányításának pátriárkasági rendszerét.

tanácson kormányzót választottak. ***Pilip Orlik*** főírnok lett a hetman, I. Mazeppa legközelebbi harcostársa. Ezzel az eseménnyel új fejezet kezdődött az ukrán történelem függetlenségi küzdelmében, hiszen addig még soha nem választottak hetmant a határon túl. Pilip Orlik volt az első vezetője az ukrán politikai *emigrációnak** Nyugat-Európában.

A kozák tanácson elfogadták ***„A Zaporizzsjai Had törvényeinek és szabadságjogainak paktumai és konstitúciói”*** című okmányt (később ezt nevezték ***Pilip Orlik Alkotmányának***). Az okmány alapja a hetman és a kozákság közötti szerződés volt a kölcsönös jogokról és kötelességekről, amelyet az egész ukrán nép nevében kötöttek meg. Ez lényegesen különbözött a hagyományos szerződésektől, amely a hetman és a pártfogó-uralkodó egyezménye volt. Először történt, hogy az újonnan megválasztott hetman hivatalos szerződést kötött választóival, pontosan meghatározva azokat a feltételeket, amelyek alapján birtokolhatta a hatalmat. Ezenkívül lerakta

1

2

1. Pilip Orlik hetman
2. Pilip Orlik buzogánya

A svédországi Linköping (e.: lincsöping) város könyvtárában őrzik.

XII. Károly svéd király hatalmi jelképekkel ajándékozta meg az újonnan választott hetmant, s ennek a kortársak számára egyértelművé kellett tenni az új hatalom legitimitását.

Ukrajna államrendjének az alapjait. Ezért nevezik ezt az okmányt az első ukrán alkotmánynak.

Pilip Orlik Alkotmánya egy bevezető részből és 16 cikkelyből állt. A bevezetés összefoglalja Ukrajna rövid történetét, megindokolja az Oroszországgal való kapcsolatok megszakítását, valamint a svéd király protektorátusának elfogadását. Mindenekelőtt kinyilatkoztatták, hogy *„Ukrajnának a Dnyeper mindkét partján örök időkre szabaddá kell válnia az idegen uralom alól.”*

Pilip Orlik Alkotmánya olyan intézkedéseket tartalmazott, amelyek korlátozták a hetman hatalmát és meggátolták a monarchia létrejöttét. Kilátásba helyezte a *Főbíróság* megalakítását a kozák vezetők (sztarsina) által elkövetett vétségek kivizsgálására, miközben a hetmannak nem volt joga beleavatkozni a bíróság munkájába. Az állami kincstár és a vagyon felett a *Főkincstárnok* és az ezredesi kincstárnokok rendelkeztek (két-két választott személy minden ezredben). A legfontosabb pénzügyi kérdésekről a *Főtanács* döntött.

A hetman csak jóváhagyta a megválasztott ezredeseket és századosokat.

* Emigráció (a latin *emigratio* – áttelepülés szóból) – a hazát elhagyva áttelepülés más országba.

Forrásmű

„Mi, a kozák főtisztek, a kis-atamán és az egész Zaporizzsjai Had szerződést kötünk felséges hetmanunkkal és úgy rendelkezünk, hogy a Zaporizzsjai Hadban ezután mindörökre olyan törvény uralkodjék, miszerint hazánkban a főtiszteket illesse az elsőség, tekintettel fontos beosztásukra, illetve a hetman mellett betöltött állandó szolgálataikra. Utánuk, szokás szerint, tisztelet illesse az ezredeseket... Ezenkívül, a hetman engedélyével, a nyilvános tanácsba minden ezredből be kell választani a szokásos rend szerint néhány neves veteránt, tapasztalt és mélyen tisztelt férfiakat. Ezeknek a főtiszteknek, ezredeseknek és főtanácsnokoknak kell tanáccsal ellátniuk a mostani hetmant és az őt követőket a haza egysége, az általános jólét és minden közügy érdekében. Az ő előzetes döntésük és beleegyezésük nélkül, csupán a hetman akarata szerint nem kezdődhet, nem dönthető el és nem történhet semmi. S ezért most, a hetman megválasztásakor, egyöntetűen meghatároztuk, hogy a hetman székhelyén évente háromszor – karácsonykor, húsvétkor és a Szűzanya oltalma ünnepén – Főtanácsot tartsanak.

A tanácsra a fentebb említett hetman rendelete értelmében nemcsak az ezredeseknek a tisztviselőikkel és a századosaikkal s nemcsak minden ezred főtanácsnokainak kell eljönni, hanem az egyszerű kozákok követeinek is meg kell jelenniük, hogy meghallgassák és megbeszéljék az ügyeket, tevékeny részt vállaljanak, s a kijelölt időponttól semmilyen kifogással kibúvót ne keressenek. S amikor a hetman javaslatára a nyilvános tanácson valamit meg kell fontolni, akkor mindenki kivétel nélkül köteles... helyesen dönteni, hogy a döntés végrehajtása ne gázoljon a hetman becsületébe, ne legyen közteher, ne okozzon kárt vagy bajt – ami soha ne történjen meg – a hazának. Azonban, ha az említett főtanácsok időpontján kívül szükségessé válna valamilyen halasztathatatlan ügy megoldásáról, megváltoztatásáról vagy végrehajtásáról dönteni, abban az esetben a hetman kaphat megfelelő felhatalmazást, hogy a főtisztekkel együtt döntsön. Abban az esetben, ha külföldről levél érkezne a hetmannak, akkor Őnagyságának be kell számolnia erről a főtiszteknek, valamint ismertetnie kell a választ is, hogy ne legyen titkos levélváltás, különösen olyan, ami külföldre irányul, hogy ne árthasson sem a haza egységének, sem pedig a közjónak."

Illusztráció a Danilo Aposztol mirhorodi ezredes tiszteletére írt Pilip Orlik vershez. *I. Scsirszkij metszete. 1693*

Állapítsátok meg miben hasonlított és miben tért el Pilip Orlik és Danilo Aposztol sorsa

- *Milyen jogköröket biztosított P. Orlik Alkotmánya a tanácsban a főtiszteknek, az ezredeseknek és a az ezredek legkiválóbb kozákjainak?*
- *Mikor és milyen célból hívták össze a Főtanácsot? Ki vehetett azon részt?*
- *A forrásmű mely pontjai tükrözik a hetman hatalmának korlátozásait a bel- és külpolitikában?*

Az Alkotmány több cikkelye a Zaporizzsjai Szicsre vonatkozott. Biztosította a zaporizzsjaiak jogait és kiváltságait, valamint meghatározta különleges helyzetüket is.

Államvallásnak a pravoszláv vallást tekintették, a kijevi metropoliának ki kellett volna válnia a moszkvai patriarchátus fennhatósága alól.

Így tehát Pilip Orlik Alkotmánya nem csak kihirdette a független ukrán államot, hanem egyben az akkori idők állami életének leghaladóbb eszméit is magában foglalta. Ezekhez tartozott a hetman jogainak korlátozása és a képviseleti szerv – a Főtanács létrehozása. Az okmány megalapozta a *hatalom megosztásának* elvét is – törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalomra. Előirányozta a tisztségek választhatóságát, ami ma a demokratikus államok elemi ismertetőjegye.

Pilip Orlik hetmani tevékenysége egy oroszellenes koalíció létrehozására irányult. A nehéz körülmények ellenére is sikerült megszereznie több állam katonai támogatását és támadást intéznie az ukrán földek felszabadítása érdekében. A bonyolult és ellentmondásos nemzetközi helyzet azonban meggátolta a hetman sikerét. Az 1714-es török–lengyel szerződés értelmében Jobbparti Ukrajna újból Lengyelországhoz került. Azonban P. Orlik nem adta fel a reményt és fáradhatatlanul kereste az újabb szövetségeseket a cárizmus elleni harchoz.

TUDÁSPRÓBA

1. • Melyik dokumentumból való az alábbi részlet? • Mit írnak benne az Ukrán Állam határairól?
„Mint ahogyan minden állam sérthetetlen és egységesek államhatárai, hasonlóképpen a mi hazánk is, amelynek határairól, amit szerződésekben ismert el mind a lengyel Rzecz Pospolita, mind a Moszkvai Állam, s elsősorban azért, hogy azon területek határait, amelyeket a Szlucs folyó mentén a Rzecz Pospolitától a hetmani területhez csatoltak a dicső emlékezetű hetman, Bohdan Hmelnickij idején, s ezeket szerződésekben elismerték, erőszakkal meg ne változtassák és meg ne sértsék – minderről a főméltóságú hetmannak kell gondoskodnia."

2. **Tegyétek időrendbe az eseményeket:** • P. Orlik hetmanná választása az emigrációban; • a poltavai csata; • az „örök béke" Moszkva és Lengyelország között.

3. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Milyen következményei voltak a poltavai csatának az ukrán földek kulturális és gazdasági életére? • Miért nevezik P. Orlikot emigrációs hetmannak? • Az Alkotmány mely előírásai tükrözték annak demokratikus jellegét?

4–5. P. Orlik mint mélyen hívő ember a háborút a legnagyobb emberi bűnnek tartotta. Erről meggyőződve az életútját teljes joggal nevezhetjük tragédiának, viszont az utolsó leheletéig azért küzdött, hogy megszervezze az európai országok hadjáratát a moszkvai cár ellen Ukrajna felszabadításáért. • Elfogadjátok-e ezt a hetmanról alkotott véleményt? Válaszotokat indokoljátok meg!

6. Összegezzétek és fejtsétek ki a véleményeteket arról, milyen volt a kozák Ukrajna helyzete a poltavai csata után!

32 A KOZÁK VEZETŐSÉG KÜZDELME UKRAJNA ÁLLAMI JOGAIÉRT

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Elemezni a kozák vezetőség intézkedéseit Ukrajna állami jogainak helyreállítására.*
2. *Források felhasználásával jellemezni és véleményt alkotni Pavlo Polubotok kinevezett hetman személyéről.*
3. *Megtalálni az ok-okozati összefüggést a korszak legfontosabb eseményei között. Véleményt alkotni a legfontosabb eseményekről és a legkiemelkedőbb történelmi személyiségekről.*

1. ***Milyen intézkedéseket hozott a cári kormány a Hetmanátusban Ivan Szkoropadszkij idején.***
2. ***Mivel végződött a kozák vezetőség kísérlete a Hetmanátus állami jogainak visszaállítására. Mi lett a sorsa Pavlo Polubotok kinevezett hetmannak.***
3. ***Milyen körülmények között szervezték újra a Hetmanátust 1727-ben. Mi volt a lényege a Végrehajtandó (Risitelni) cikkelyeknek.***
4. ***Danilo Aposztol hetman reformjai.***

Forrásmű

I. Péternek Szkoropadszkij hetmanhoz intézett leveléből (1715):

„Tudomásunkra jutott, hogy Kisoroszországban a te szolgálatodban álló ezredesek a különböző ezredek vezetőségébe századosokat neveznek ki, azokat saját belátásuk szerint megerősítik tisztségükben, s neked, a Mi alattvalónknak, arról nem számolnak be. Ezért Mi, gondoskodván alattvalóinkról, a kisorosz népről, ezennel elrendeljük a kozák ezredeseknek, hogy az ezredek vezetőit és századosait maguk ne nevezzék ki és ne hagyják azt jóvá. Ha valamelyik ezredben betöltetlen lesz az ezredvezetői vagy századosi hely, az ezredesnek kötelessége gyűlést tartani és tanácskozni az ezred vezetőivel és századosaival; s azon a gyűlésen mindannyiuk beleegyezésével kiválasztania a megfelelő pozíciókba két-három rátermett és hűséges személyt... s erről neked beszámolni és magukat a kiválasztottakat hozzád elküldeni. S neked, a Mi alattvalónknak, ezekből a kijelölt személyekből kell kiválasztani a legméltóbbat a vezetői tisztségbe; aki mindig megőrizte rendületlen hűségét Hozzánk, Uralkodójához, s azt az egyet a szokások szerint rendeleteddel az irányítói tisztségbe és a Cári Felségünkhöz való hűségre kinevezed Fedor Protaszjev asztalnok előtt, aki melletted tartózkodik. Ha valaki, akit az ezredesek által a Mi rendeletünk megjelenése előtt választottak meg az ezred vagy század vezetőségébe, s az hajlamos az árulásra, azokat le kell váltani és helyükre más, hűséges és méltó személyeket kell kinevezni a leírtaknak megfelelően."

Milyen új, az ezredek irányítói tisztségébe történő választásokat irányoz elő a cári rendelet? Mi tanúskodik erről?

Az események krónikája

1722–1727 – az első Kisorosz Kollégium fennállása.
1723 – a „Kolomaki kérelmek" benyújtása I. Péternek. Pavlo Polubotok kinevezett hetman bebörtönzése a Petropavlovszki erődbe.
1727–1734 – Danilo Aposztol hetmansága.
1734–1750 – a hetmani kormányzat tevékenysége.

1. Milyen intézkedéseket hozott a cári kormány a Hetmanátusban Ivan Szkoropadszkij idején

A korábbi szokások szerint Ivan Szkoropadszkij Hetmanátusának egy szerződés aláírásával kellett kezdődnie. Azonban I. Péter az akkori hadi helyzetre

Ivan Szkoropadszkij hetman

hivatkozva ezt nem volt hajlandó megtenni. A poltavai csata után, július 17-én, mikor I. Szkoropadszkij Resetelivka alatt táborozott a kozák csapatokkal, 14 pontból álló szerződéssel fordult a cárhoz. Azokban kérvényezte a Hetmanátus jogainak és kiváltságainak a jóváhagyását, valamint több fontos államügynek a megoldását.

Erre válaszként I. Péter ***1709-ben*** egy rendeletet adott ki, amely semmiképp nem nevezhető államközi szerződésnek. A rendelet Oroszország érdekeinek megfelelően rögzítette a jogokat és a kiváltságokat. Megígérték, hogy később szerződést is fognak kötni. A többi ponttal kapcsolatban a cár kijelentette, hogy a hadjáratok alkalmával nemcsak az egyszerű kozákok, hanem a hetman is az orosz tábornokok parancsnoksága alá fog tartozni. A vajdák az ukrán városokban maradnak, helyi ügyekbe nem avatkoznak be, kivéve az *államot érintőket*, mint például az *árulás* (árulásnak minősültek azok a tettek, amelyek ellenkeztek cár akaratával).

Fontos esemény volt P. Izmajlov cári megbízott kinevezése a hetman mellé, akinek jogában állt ellenőrizni a hetmant és a kormányt.

Sajátságos kiegészítése volt a rendeletnek az ***Izmajlovnak szóló nyilvános és titkos cikkelyek***. Azokban a Zaporizzsjai Had területe „kisoroszországi vidékként" volt megnevezve, ahol a cári helytartónak a hetmannal együtt a lakosságot – beleértve a lázadozó zaporizzsjaiakat is –, *„nyugalomban és az uralkodó iránti engedelmességben"* kellett tartania. Elrendelték az *„önfejűek eltávolítását"*, megtiltották, hogy azok egy helyre, de főképpen ne a Szicsben telepedjenek le.

Ezenkívül a helytartó köteles volt figyelni arra is, hogy a hetman a cár engedélye nélkül a Főkancellária tisztségeibe ne nevezzen ki új ezredeseket, ne vegyen el és senkinek se adományozzon birtokokat.

Forrásmű

„A cár Őfelsége titkos cikkelyei felebarátjának, Izmajlov asztalnok úrnak" többek között az alábbiakat is tartalmazták: *„Szkoropadszkij hetman mellett alaposan figyelni kell arra, hogy sem őneki, a hetmannak, sem a kozák vezetőségnek, sem az ezredeseknek ne legyen semmilyen lehetőségük az árulásra vagy a nép felbujtására; ne kapjanak levelet Törökországból, a tatároktól, Lengyelországból vagy Svédországból, az áruló doni kozákoktól, senkitől sem, aki képes valamilyen ellenszegülésre; ezeket különböző úton-módon ki kell deríteni, s azt kiderítvén, mindenképpen megakadályozni, s ezért neki (a hetmannak) megtiltottuk a gyalogsági ezredek parancsnoklását, mint azelőtt, a korábbi hetman idejében, annak árulásáig volt. Mindezekről azonnal be kell számolni írásban Őfelségének, a Nagyköveti Kancelláriának címezve.*

Alaposan, titkos módszerekkel ki kell vizsgálni, hogy az előző hetman idejében … mennyi és milyen adókat szedtek be az egész kisorosz vidékről és mennyit szednek most; azt is ki kell deríteni, milyen jövedelemmel rendelkeznek a főtisztek és az ezredesek. A szóbeszédet meghallgatván és megfigyelve őket magukat s tetteiket, meg kell tudni, ki hűséges Őfelségéhez és milyen tisztségre méltó."

- *A cári helytartó milyen kötelezettségeiről szerezhettetek tudomást a dokumentum alapján?*
- *Bizonyítsátok be, hogy a cári megbízottnak szóló titkos útmutatások egy olyan politika megnyilvánulása, amelynek az oszd meg és uralkodj az alapelve. Hogyan nevezik másképpen ezt a politikát?*

1722. április 29-én rendeletet adtak ki a ***Kisorosz Kollégium*** megalakításáról, amely az Ukrajnában tartózkodó orosz ezredek hat tisztjéből állt, élükön ***Sztepan Veljaminovval***. A Hetmanátust kivonták a Külügyi kollégium felügyelete alól és a Szenátus alá rendelték mint a birodalom egyik tartományát.

Sz. Veljaminov 1722 júliusában érkezett Hluhivba. Az általa irányított Kisorosz Kollégium különösen széleskörű megbízatással rendelkezett. A Kollégium újraválasztotta az egész közigazgatást Balparti Ukrajnában.

A Kisorosz Kollégium tagjai felügyelték a hetman, a kozák vezetőség és az ezredek tisztjeinek a tevékenységét. Ők ellenőrizték a cári kincstár számára az adók kiszabását és beszedését, az orosz katonák és tisztek elszállásolását Ukrajnában. A Katonai Főkancellária tevékenysége is a Kisorosz Kollégium felügyelete alatt állott, ellenőrizte a földterületek kiadását a tiszteknek. Ezzel együtt a Kisororsz Kollégium volt a legmagasabb *fellebbezési** szerv is. Ezenkívül Sz. Veljaminov mint a terület korlátlan irányítója bármikor beavatkozhatott bármilyen helyi ukrán ügybe.

JEGYEZD MEG!

Kisoroszország – 1654 után, az ukrán–orosz szerződést követően a Hetmanátus neve a jogi dokumentumokban és a cári rendeletekben. Az 1667-es andruszovói békeszerződés után a 18. század végéig a Balparti Hetmanátust, Kijevet is beleértve, nevezték Kisoroszországnak. Mint történelmi-földrajzi fogalom az orosz és részben az ukrán történészek által volt használatos a 18. század végén és a 20. század elején.

2. Mivel végződött a kozák vezetőség kísérlete a Hetmanátus állami jogainak visszaállítására. Mi lett a sorsa Pavlo Polubotok kinevezett hetmannak

A Kisorosz Kollégium megalakításáról szóló cári rendelet megdöbbentette I. Szkoropadszkijt. Hazaindult Moszkvából (ott az északi háborúban aratott győzelmi ünnepségeken volt jelen), de Ukrajnába már nagyon betegen érkezett. Halála közeledtét érezve, a hetmani feladatokat átruházta ***Pavlo Polubotok*** csernyihivi ezredesre, aki őt a moszkvai látogatása idején is helyettesítette.

P. Polubotok aktívan hozzálátott, hogy visszaállítsa a korábbi kozák szokásrendet, valamint különböző ürügyekkel nem hajtotta végre a Kisorosz Kollégium rendeleteit. ***1723 áprilisában*** azonban I. Péter kizárólagos teljhatalommal ruházta fel a Kisorosz Kollégiumot Ukrajnában.

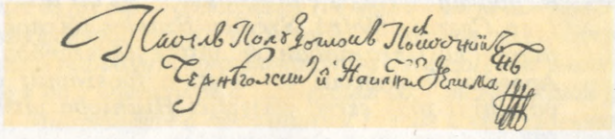

Pavlo Polubotok aláírása

* Fellebbezés – valami elleni tiltakozás egy felettes szervnél, amelynek joga van felülvizsgálnia az adott ügyet.

A Kijevi Mohiljai Akadémia diákja, a későbbi ezredes és kinevezett hetman, Pavlo Polubotok füzetének a fedőlapja. *1679*

Az ukrán kormányzati szervek a katonai főkancelláriával együtt a Kisorosz Kollégiumnak volt alárendelve. Azokat a kérvényeket, amelyek az ukránok fő követelését, az új hetman megválasztását tartalmazták, a cár mind elutasította.

A Kisorosz Kollégium intézkedéseivel szembeni aktív ellenállás nem kerülte el az orosz kormány figyelmét. ***1723 májusában*** P. Polubotokot a főírnokkal és a főbíróval együtt Pétervárra hívatták. Azonban a kinevezett hetman halogatta az utazást, miközben újabb kérvényeket készített elő Ukrajna állami jogainak visszaállítása érdekében. Augusztusban aztán P. Polubotok felutazott Pétervárra.

A kinevezett hetman elutazása után az ukrán állami autonómiáért küzdők mozgalmát *Danilo Aposztol* mirhorodi ezredes irányította. Többek között ő eszközölte ki a ***kolomaki kérelmek*** megírását, amelyeket 1723 augusztusának közepén és szeptemberének elején fogalmaztak meg a kozák főtisztek képviselői a Kolomak folyó partján, Poltava környékén. A kérelmekben, akárcsak korábban, a főtisztek panasszal éltek a kozákok és parasztok nyomora miatt, amelyet elsősorban a hadi kötelezettségek, a terméketlen évek és a magas adók váltottak ki. A kérelmekben felvetették a főtisztek birtokainak adómentességét, valamint szó esett a törvénykezés hiányosságairól is. Végezetül a vezetőség engedélyt kért az új hetman megválasztására.

Az aláírt kolomaki kérelmeket D. Aposztol benyújtotta a katonai főkancelláriának. Miután a hivatalnokok jóváhagyták P. Polubotok terveit, úgy határoztak, hogy küldöttséget menesztenek az orosz fővárosba és átadják a kérelmeket. Azonban a kozák küldötteket feltartóztatta a Kisorosz Kollégium. Pétervárra titokban útnak indították a katonai kancellária tagját, Ivan Romanovicsot, aki 1723. november 10-én személyesen adta át a kolomaki kérelmeket az uralkodónak, I. Péternek.

Forrásmű

A csernyihivi krónika szerzője írja: *„Ivan Romanovics, a kancellária tagja átadta az uralkodói felségnek november 10-én a Szentháromság székesegyházban tartott szentmisén azokat a kérelmeket, amelyek az egész kisorosz hadtól származtak, az ezredek főtisztjeinek, vezetőinek és a lófarkas-buzogányos ... társaság tagjainak az aláírásával. A kávéházba bemenve és elolvasva azt, kimenvén azután az épületből, nagy haragra és kegyetlenségre gerjedve személyesen megparancsolta az embereinek ... az ott álló Pavlo Polubotok ezredes, Ivan Csernis főbíró, Szemen Szavics főírnok őrizetbe vételét... akkor fogták el Ukrajnában és vitték Moszkvába, majd Szentpétervárra Aposztol mirhorodi ezredest, a főoszavult és hluhivi buzogányost, valamint több ezred főtisztjét Hluhivba vitték és őrizet alatt tartották."*

- *A krónikás beszámolója alapján milyen hatással voltak a kérelmek a cárra?*
- *Milyen következményei voltak a leírt eseményeknek?*

Több mint egy évig tartott a kozák főtisztek kihallgatása Pétervárott. A kinevezett hetmannal szemben bírósági eljárás indult hazaárulás és a P. Orlikkal fenntartott titkos kapcsolat vádjával. A bírósági tárgyalásra azonban nem került sor, mivel ***1724. december 18-án*** a petropavlovszki erőd börtöncellájában P. Polubotok meghalt.

Történelmi személyiség

Pavlo Polubotok (kb. 1660–1724) különböző vezető katonai tisztségeket viselt. 1708-ban ő volt az egyik jelölt a hetmani tisztségre, s valószínűleg meg is szerezte volna a hetmani jogart, ha a választások a hagyományos kozák szokás szerint zajlottak volna le.

I. Mazeppát a felkelés idején nem támogatta. I. Szkoropadszkij hetmannal jó viszonyban volt.

A néphagyomány számos legendát és mondát őrzött meg róla. Így például a mai napig nem csillapodnak a szenvedélyek a legendás Polubotok-kincsek körül. A korabeli adatok alapján valószínűleg P. Polubotok volt a leggazdagabb ember a Hetmanátusban. Bebörtönzése után birtokait összeírták és a cári kincstár lefoglalta. Azonban pénzt – ha hihetünk a cári tisztviselőknek – keveset találtak. Azt mesélték, hogy a családi kincsek nagy része a határon túlra, az egyik angol bankba került.

Pavlo Polubotok kinevezett hetman

A járatok elágazásai s a kígyózó sötét folyosók pókhálószerű labirintust alkottak. I. Péter gyakran meglátogatta az erődöt.

– Mondott-e valamit a legutóbbi vallatáson Polubotok a kincsekről? – kérdezte Péter a kínvallatót.

Az feleletként megrázta a fejét:

– Ilyen kínzást egy ember sem bírna ki, de ez a hetman konokul hallgat.

– Még a vasat is össze lehet roppantani, porrá lehet zúzni, – dühöngött I. Péter, közeledve a súlyos kovácsoltvas ajtóhoz, amely mögött haldoklott a be nem hódolt, megtörhetetlen Pavlo Polubotok.

I. Péter sietett: ha életében nem árulta el Polubotok, akkor lehet, hogy halálakor lesz kifürkészhetőbb – amikor az élet egy pillanat alatt elszáll, akkor az utolsó leheletével talán elejt egy szót és megoldódik a katonai kincstárából eltűnt pénzek titka.

A mendemondák arról, hogy mi történhetett a petropavlovszki erőd falain belül, eljutottak a határokon túlra is. Jean-Bensit Cherer francia történész 1788-ban Párizsban megjelent „Kisoroszország krónikája, avagy a zaporizzsjai ukrán kozákok története" című könyvében a következőképpen írta le I. Péter és Pavlo Polubotok párbeszédét: „Tudom és látom, uralkodóm, hogy el akarja veszejteni a hazámat, minden törvénynek fölébe helyezi magát és meg akarja szüntetni az összes előjogainkat, amelyek ünnepélyes keretek között voltak elfogadva az elődei és ön által; önkényesen rabságba akarja kényszeríteni a népet, amelynek szabadságát korábban elismerte; ön habozás nélkül kényszeríti őket a nehéz és alantas munkákra, a kozákokat, mint a rabszolgákat csatornák ásására a birtokain; s ami számunkra a legmegalázóbb – megfoszt attól a jogunktól, hogy szabadon választhassuk a hetmanunkat és más kozák vezetőket (sztarsinát); a nagyoroszokat tette meg bíráinknak, akik nem ismerik, vagy úgy tesznek, mintha nem ismernék a mi jogainkat és kiváltságainkat és mindenütt minden eszközzel minket rabságba taszítanak és megaláznak."

- *Olvastatok-e olyan személyről, akinek a tevékenységét különböző szemszögből ellentétesen lehet megítélni? Szerintetek mivel magyarázható ez?*
- *Az előző párbeszéd alapján magyarázzátok meg, miért jellemezte T. Sevcsenko a cárt a következőképpen: „Ő az első, aki meggyötörte Ukrajna-dajkánkat".*
- *J. B. Cherer leírása alapján mit tudhatunk meg P. Polubotok egyéniségéről?*

3. Milyen körülmények között szervezték újra a Hetmanátust 1727-ben. Mi volt a lényege a Végrehajtandó cikkelyeknek

I. Péter 1725 januárjában bekövetkezett halála után bizonyos mértékű enyhülés volt tapasztalható a cárizmus politikájában Ukrajnával kapcsolatban. 1725 februárjában I. Katalin cárnő szabadon bocsáttatta azokat az ukrán főtiszteket (a sztarsina tagjait), akiket P. Polubotokkal együtt börtönöztek be.

Danilo Aposztol hetman

1727 nyarán nagyon feszültté vált az oroszok és törökök viszonya. Oroszország háborúra készült. Ilyen körülmények közepette II. Péter számított a kozákok segítségére, ezért szerette volna a kozák főtiszteket maga mellé állítani. Megszüntették a Kisorosz Kollégiumot és engedélyt adtak a hetmanválasztásra. A döntés meghozatalában nem kis szerepe volt O. Mensikovnak, aki így szerette volna növelni birtokait Ukrajnában. Ebben a helyzetben ***Danilo Aposztol*** volt az egyetlen és elfogadható jelölt a hetmani címre. Az ***október 1-jén*** Hluhivban megtartott választáson, amely egy eskütételre emlékeztetett, egyöntetűen megválasztották a 73 éves D. Aposztolt. Szerződést ezúttal nem kötöttek.

Ezért D. Aposztol elsődleges célja volt a korábban hagyományos orosz–ukrán szerződés megkötése. D. Aposztol csak augusztusban kapott választ javaslataira a ***Végrehajtandó cikkelyek**ben*, amelyek a cári kormány utasításai voltak a hetman számára.

Az új szerződés értelmében a hetman nem tarthatott fenn kapcsolatokat más államokkal. Mindössze a határ menti viták rendezésére volt lehetősége Lengyelországgal és a Krímmel, de csak az orosz megbízott felügyelete alatt. A katonai tisztségekbe a kozák vezetők közül választottak személyeket, azonban csak a cár jóváhagyásával. Az alantasabb vezetőket a hetman hagyta jóvá. A legmagasabb bírói intézmény a Főbíróság volt, ami három orosz és három ukrán személyből állt és a hetman irányította, de a főbíró maga a cár volt. A Végrehajtandó cikkelyek eltörölték az oroszok korábbi földvásárlási korlátait Ukrajnában, igaz, tartalmazták azt, hogy az új földbirtokosoknak engedelmeskedniük kell az ukrán adminisztrációnak.

A Végrehajtandó cikkelyek ezért nem tekinthetők egyenlő felek szerződésének, inkább utasításoknak, az Orosz Állam legfőbb hatalmi szervei által kiadott jogi okmánynak.

Az említett dokumentum szabályozta a Hetmanátusnak mint Oroszország szerves részének a belügyeit.

4. Danilo Aposztol hetman reformjai

Danilo Aposztol azonnal reformokat kezdeményezett, amelyek a Hetmanátus belügyeit, elsősorban az igazságügyet, a pénzügyet, a földbirtokokat, a kereskedelmet stb. érintették.

A földkérdés rendezése ügyében a hetman 1729–1731 között birtokellenőrzést tartott. Az eljárás következtében jelentős földterületek kerültek vissza állami tulajdonba, amelyek korábban jogtalanul kerültek magánhasználatba.

D. Aposztol rendkívüli erőfeszítéseket tett a kereskedelem élénkítésére. A hetmannak sikerült eltörölnie több olyan korlátozást, amelyet még I. Péter vezetett be. Így például az ukrán kereskedők ismét lehetőséget kaptak a nyugat-európai piacon kereskedni; rendeződtek a kereskedelmi viszonyok a Krímmel stb.

A pénzügyi reform végrehajtása következtében D. Aposztol elsőként határozta meg az állami kiadások pontos költségvetését; elkülönítette a kozák adminisztráció működtetésére, a zsoldossereg fenntartására, a tüzérség fejlesztésére stb. fordítandó összegeket. A hetman meghatározta azokat a forrásokat is, amelyekből fel lehetett tölteni a Hetmanátus kincstárát.

Az igazságügyben a változás a bíróság reformját jelentette. Elkezdődött egy egységes törvénygyűjtemény összeállítása, amelyet az ukrajnai igazságszolgáltatásban alkalmaztak volna („Jogok, amelyek alapján a kisorosz nép felett ítélkeznek"). D. Aposztol újból élhetett a kozák főtisztek és ezredesek kinevezésének a jogával.

Ekképpen igyekezett D. Aposztol megakadályozni azt a folyamatot, hogy a Hetmanátus az Orosz Birodalom egyik közigazgatási egységévé váljon és

Az Urunk színeváltozása templom inkonosztáza Veliki Szorocsinciben

Az Istenszülő ikonja az Urunk színeváltozása templom ikonosztázán Veliki Szorocsinciben

Az Urunk színeváltozása templom a poltavai területi Veliki Szorocsinciben, amely Danilo Aposztol költségén épült. *1752*

legalább egy időre megőrizni azokat a szabadságjogokat, amelyek még megmaradtak az ukránoknak.

D. Aposztol 1734-ben bekövetkezett halála után nem tartottak újabb hetmanválasztást. Az orosz kormány, korlátozva Ukrajna államiságát, a ***Hetmani Kormány Vezetőségének*** adta át a hatalmat a Hetmanátusban. Maga a hivatal hat személyből állt: három oroszból és három ukránból, azonban a hatalom egésze ***Alekszej Sahovszkij*** orosz herceg kezében összpontosult. A Hetmani Kormány Vezetőségének D. Aposztol hetman Végrehajtandó cikkelyeire kellett volna alapoznia tevékenységét. A cári oklevél értelmében az intézménynek az új hetman megválasztásáig kellett volna működnie. Azonban a dokumentum nem tartalmazta azt, hogy pontosan mikorra is tűzték ki a hetmanválasztást. Épp az ellenkezője történt, ugyanis A. Sahovszkij a korábbi szokásoknak megfelelően egy titkos utasítást kapott, miszerint meg kell győznie az ukránokat arról, hogy minden baj okozói elsősorban a gondatlan hetmanok voltak, azért nem kell sietniük a hetmanválasztással.

TUDÁSPRÓBA

1. **Az általatok ismert történelmi személyek közül ki mondhatta az alábbiakat? Véleményeteket indokoljátok meg.** • *„Soha nem szűnök meg keresni a lehetőségét annak, hogy törvényes keretek között kinyilvánítsam a magam és nemzetem jogait Ukrajnára."* • *„Nem, uralkodóm, nincs hatalmadban visszaadni kihúnyó életemet. Nemsokára Péter és Pál az Úr előtt fognak állni. Majd ő elbírálja tetteiket."*
2. **Helyezzétek időrendbe az eseményeket:** • az első Kisorosz Kollégium működése; • P. Orlik hetmanná választása az emigrációban; • D. Aposztol Hetmanátusa.
3. **Az alábbi felsorolt személyek közül kik voltak P. Polubotok kortársai:** • I. Mazeppa; • P. Orlik; • B. Hmelnickij; • XII. Károly; • M. Krivonyisz; • I. Szkoropadszkij; • D. Aposztol; • P. Konasevics-Szahajdacsnij?
4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Milyen sajátosságai voltak I. Szkoropadszkij Hetmanátusának? • Milyen következményei voltak Ukrajnában a Kisorosz Kollégium megalakulásának? Mi volt a feladata? • Miért hívatták P. Polubotokot Pétervárra és mivel magyarázható a letartóztatása? • Milyen körülmények tették lehetővé a Hetmanátus intézményének felújítását 1727-ben? • Mit tartalmaztak a Végrehajtandó cikkelyek? • Milyen reformokat valósított meg D. Aposztol? Mi volt azok lényege?
5. • Miért jelentette, a történészek véleménye szerint, a Kisorosz Kollégium megalakulása az ukrán államiság megszüntetését? • Miért követelte olyan kitartóan P. Polubotok és a kozák vezetőség a törvényes hetmanválasztást?
6. • Foglaljátok össze és fejtsétek ki saját véleményeteket a kozák vezetőség tevékenységéről, amely az ukrán államiság újraélesztésére irányult a18. század 20–30-as éveiben!

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Elemezni az oktatás és a könyvnyomtatás helyzetét.*
2. *Jellemezni a Kijevi-Mohiljai Akadémiát, mint az oktatás, a tudomány és a könyvkiadás központját.*
3. *Összehasonlítani a különböző korabeli irodalmi műveket, megnevezni a leghíresebb szerzőket és a legjelentősebb alkotásokat.*
4. *Meghatározni a természettudományok fejlődésének jellegzetességeit.*

33 KULTURÁLIS ÉLET: OKTATÁS, TUDOMÁNY, IRODALOM, ZENE

1. ***Milyen volt az oktatás és a könyvnyomtatás helyzete Ukrajnában. Milyen szerepet játszott a Kijevi-Mohiljai Akadémia a kulturális életben.***
2. ***Hogyan fejlődött a korabeli ukrán irodalom. Milyen írásos emlékeket nevezünk kozák évkönyveknek (krónikáknak).***
3. ***Mivel függ össze a természettudományok fejlődése.***
4. ***Mit tudunk az ukrán zenekultúra fejlődéséről.***

Forrásmű

Szamijlo Velicsko krónikája: „A kozákok lengyelek elleni háborújának históriája, amelyet Zinovij Bohdan Hmelnickij, a Zaporizzsjai Had hetmanja…" című munkája a következő sorokkal kezdődik: *„Az emberi elme számára mi sem lehet érdekesebb, és az olvasó számára kedvesebb, mint olyan könyveket olvasni, amelyekből megismerhetik a régmúlt embereinek különböző tetteit és cselekedeteit. Mert mivel is lehetne a bánatra a leggyorsabban gyógyírt, orvosságot találni, mint egy olyan könyvvel, amelyet figyelmesen és az utolsó szóig kiolvasnak? Erre akkor jöttem rá, amikor én is szomorú voltam, könyveket olvasván és történeteket hallgatván mindenféle emberi eseményekről és bajokról, megtanultam türelmesen elviselni a magam bajait; engedelmeskedve a parancsolatnak, miszerint a türelemben találhatjuk meg lelkünk nyugalmát. Erre gondolván, valamint tanulmányozva a külhoni krónikások és történetírók írásait, olvasván a különböző eseményekről, megfigyeltem, hogy ezen külhoniak dicső tettei ismertetve vannak, nem fedi azokat homály. Ezt egyáltalán nem mondhatjuk el a mi kozák-szarmata őseinkről, pedig ők is, akárcsak a külhoniak, háborúkat viseltek, híresek voltak lovagi bátorságukról és daliás hőstetteikről. A mi íróink róluk semmit sem írtak, tetteiket nem magyarázták el. Megfigyeltem azt, hogy dicsőségünket elfedi az ő haszontalan hanyagságuk leple. Amikor meg egykori szláv-kozák íróink említést tesznek korabeli, számukra friss eseményekről, azt is csak röviden, szűkszavúan jegyezték fel, szót sem ejtve az események okairól, menetéről és végeredményéről, mellőzve a mellékkörülményeket."*

- *Sz. Velicsko szerint miért kell ébren tartani egy nép történelmi emlékezetét? Hogyan őrizhetők meg ezek az emlékek?*
- *Hogyan látja a krónikás a saját szerepét, és milyen célt tűz ki maga elé?*

1. Milyen volt az oktatás és a könyvnyomtatás helyzete Ukrajnában. Milyen szerepet játszott a Kijevi-Mohiljai Akadémia a kulturális életben

A kedvezőtlen társadalmi és politikai viszonyok ellenére a 17. század második felében, a 18. század első felében az ukrán földeken színvonalas (magas szintű) oktatás folyt. Az elemi iskolák jelentették az oktatás alsó szintjét. Számuk a

18. század során folyamatosan emelkedett. 1732-ben Szlobodai Ukrajnában 129, a Hetmanátus hét ezredében (a tízből) pedig 866 iskola működött. Néhány ezrednek a falvakban is voltak iskolái. A falusi és városi iskolákat a közösségek tartották fenn, azaz az egyházközség minden felnőtt lakosa, s így azok valóban népiskoláknak számítottak. Hasonló jellegű elemi iskolák voltak a nyugat-ukrán földeken is. Azokat többnyire a vallási társulatok tartották fenn.

A tehetséges és a tanulni vágyó gyerekeknek lehetőségük volt folytatni a tanulmányaikat a kollégiumokban, amelyek a Kijevi-Mohiljai Akadémia mintájára jöttek létre. A 18. század első felében Balparti Hetmanátusban és Szlobozsanscsinában a ***Csernyihivi (1700), a Harkivi (1726) és a Perejaszlavi Kollégium (1738)*** működött. Az ukrán kollégiumokban nemcsak a papok, a kozák vezetőség és a nemesek, hanem a polgárok és parasztok gyerekei is tanulhattak. A kollégiumok diáklétszáma jelentős volt, így például a csernyihiviben évente 700–800 gyerek tanult.

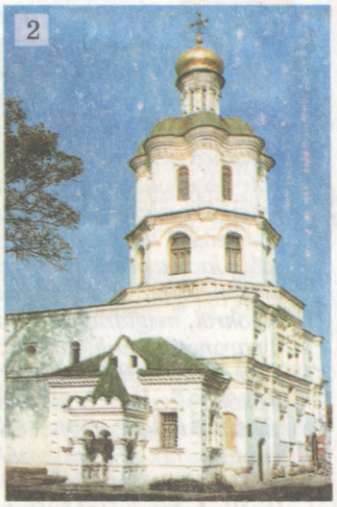

1. A Kijevi Társulati kolostor a Kijevi-Mohiljai Akadémia épületeivel
2. A Csernyihivi Kollégium épülete

A *Kijevi-Mohiljai Akadémia* a 17. század végén, a 18. század elején mint Ukrajna felsőfokú tanintézménye, a tudomány és a művészetek központja volt. I. Mazeppa támogatása következtében felvirágzott a tanintézmény. 1709 táján Ukrajna különböző részeiből majd kétezer diák tanult ott. A Kijevi-Mohiljai Akadémia volt a legnevesebb felsőfokú tanintézmény Kelet-Európában. Diákok érkeztek ide Belorussziából, Oroszországból, Moldovából és a délszláv területekről egyaránt. Az akadémia jelentős fejlődésnek indult ***Rafail Zaborovszkij*** kijevi érsek (1731), majd később metropolita tevékenysége idején. Kezdeményezésére az oktatási program kibővült, bevezették a görög, német és héber nyelvet, növekedett a diákok létszáma.

A Kijevi-Mohiljai Akadémia végzősei közül nagyon sokan a nyugat-európai egyetemeken, a legtöbben építészeti, orvos- és természettudományi szakon folytatták tanulmányaikat. De sokan voltak olyanok is, akiknek nem volt lehetőségük befejezni a tanulást az akadémián. Alapos, de nem a végleges ismereteket elsajátítva a végzős diákok szétszéledtek egész Ukrajnában

és oktatták a gyerekeket. Ha nem sikerült elhelyezkedniük valahol, tovább indultak. Őket nevezték ***vándortanítóknak***, akiknek a munkája nem merült ki a tanítással, hanem verseket és színdarabokat írtak, összekapcsolva az írásos kultúrát a népművészettel.

Az oktatás színvonala szorosan összefüggött a könyvnyomtatással. A legtöbb könyvet a *Kijevi Barlangkolostor* nyomdája adta ki. A *csernyihivi nyomda* szintén sok kiadványt jelentetett meg. Ezenkívül nyomdák működtek még Lvivben, Luckban, Kremenecben, Umanyban, Pocsajevben. Az egyházi és imakönyvek mellett megjelentek az akkori írók könyvei, valamint tankönyvek is. A könyvek óukrán irodalmi, egyházi szláv, latin és lengyel nyelven jelentek meg.

A könyveket Ukrajnában nagyon megbecsülték. A lakosság legműveltebb képviselői közül többen rendelkeztek jelentős könyvtárral. Páratlanul gazdag könyvtára volt I. Mazeppának is.

1. A Kijevi-Mohiljai Akadémia diákjainak és központi épületének korabeli ábrázolása. *I. Scsirszkij metszete. 1689*
2. Részlet az R. Zaborovszkij tiszteletére kiadott tézisekből a Kijevi-Mohiljai Akadémia diákjainak ábrázolásával. *H. Levickij metszete*

2. Hogyan fejlődött a korabeli ukrán irodalom. Milyen írásos emlékeket nevezünk kozák évkönyveknek (krónikáknak)

Az oktatás és a könyvnyomtatás magas színvonala elősegítette az irodalom fejlődését. A 17–18. századi írásos irodalmat a művek sokfélesége jellemzi. A legtöbb mű ukrán nyelven íródott, latin és lengyel nyelven ritkán írtak az ukrán szerzők, azonban a soknyelvűség a korabeli ukrán irodalom egyik jellemzője volt. Egyre több olyan költemény jelent meg, amelynek a nyelvezete közel állt a beszélt nyelvhez. Sok kiadott vers vált népdallá. Igaz, ezek a művek a leginkább kéziratban terjedtek.

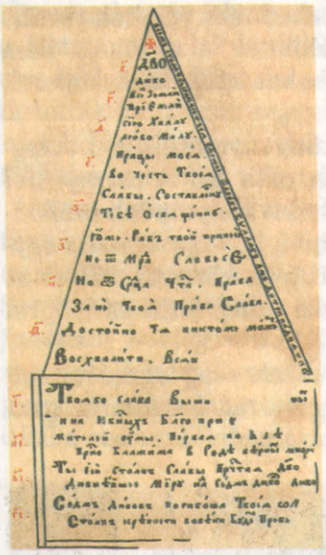

Ivan Velicskovszkij Tej c. kéziratos verseskötetének lapja alakos verssel

Klimentyij Zinovijiv volt a legkiemelkedőbb költő azok között, akik óukrán irodalmi nyelven írtak. A szerzetes költőnek számos verse maradt fenn kéziratos formában, amelyeknek hősei elsősorban kézművesek, bérmunkások. Az ukrán költők közül elsőként K. Zinovijiv írt az emberi munkáról. Verseiben számos apró részletet közöl az akkori Ukrajna dolgozóinak életéről. Ebben az értelemben művei értékes történelmi források. Ő volt az egyik legnevezetesebb az első folkloristák (így nevezik a néphagyomány vagy másképpen a folklór kutatóit) között. Közel 1600 népi szólást és közmondást jegyzett fel, ábécé szerint rendszerezte és belefoglalta könyvébe.

Ivan Velicskovszkij, a Kijevi-Mohiljai Akadémia egykori végzőse, csernyihivi nyomdász is elsősorban óukrán irodalmi nyelven írt. Két verses könyvet írt ***„Zegar”*** és ***„Tej”*** címmel, amelyekben meglepő talányos formájú, ún. ***kuriózum-verseket*** találunk. Ezekhez tartoznak a *krosztichonok*, amelyekben a sorok kezdőbetűi valamely szót vagy nevet alkotnak. Legtöbbször saját nevüket rejtik el bennük a költők. Ilyenek az alakos versek, amelyeknek verssorai valamely alakot formáznak; a *kronosztichonok* (számversek), amelyekben a verssorok száma vagy a szavak száma a verssorban valamely számot (dátumot) rejt magában. Voltak közöttük balról jobbra és jobbról balra egyformán olvasható versek is.

JEGYEZD MEG!

A kuriózum-versek a *barokk* stílus megnyilvánulása az irodalomban. A „barokk” szó az olasz nyelvből ered, jelentése: bizarr, különleges. Így nevezik azt a művészeti stílust, amely a 16. századtól a 18. század végéig uralkodott.

A barokk művészetre jellemző a formák rendkívüli sokszínűsége. Az irodalomban ez a műfajok változatosságában fejeződik ki, mint amilyenek például az alakos versek nyelvi feladataiban. A mondatok felépítésük szerint bonyolultak, túlzsúfoltak, meglepő hasonlatoktól hemzsegők, bibliai és antik stb. elemeket tartalmaznak. A 17. században a betűk formája is a barokk jegyeit hordozta (jellegzetes példája ennek az ukrán hetmanok és a kancellária vezetőinek aláírása).

A 17–18. században folyamatosan fejlődött a színház. Kétféle – ***iskolai és vándorszínház*** létezett akkoriban. Az iskolai színházat a Kijevi-Mohiljai Akadémia professzorai és diákjai hozták létre, a vándorszínházakat az iskolák tanítói és a vándortanítók. *1674-re* tehető a legkorábbi, napjainkig teljes egészében fennmaradt színmű. A mű címe ***„Isten emberéről, Olekszijről”***. *1705-ben* mutatták be.

A ***„Volodimir”*** című, első történelmi drámát ***Feofan Prokopovics*** Kijevben az ukrán múltból merítette.

A 17. század második felében sem csillapodott a *vitairodalom*. Egyházi személyek a pravoszláv hit védelmében írtak különböző vallási-publicisztikai műveket. ***1676-ban*** jelent meg ***Lazar Baranovics „Az óhit új mércéje”*** című írása, válaszként „Az óhit” című jezsuiták által írt munkára. ***1655-ben*** Kijevben jelent meg ***Ioanakij Haljatovszkij*** prédikációinak gyűjteménye ***„Az értelem kulcsa”*** címmel, amelyet később Lvivben újranyomtattak, de kézírásos formában is terjesztették egész Ukrajnában.

Lazar Baranovics.
H. Levickij metszete

Kiváló tudós és író volt ***Danilo Tuptalo (1651–1709)***, egy kozák ezredes fia, a Kijevi-Mohiljai Akadémia végzőse, aki vallásos erkölcsi intelmeket, verseket, drámákat, prédikációkat írt. Az egyházban a Dimitrij nevet viselte és több kolostornak is volt a főapátja. 1702-től Oroszországban tartózkodott, ahol a rosztovi metropolita tisztségét töltötte be I. Péter rendelete értelmében. A legjelentősebb munkái közé tartozik a szentek életéről szóló írások sajtó alá rendezése (***1689 és 1705*** folyamán adták ki Kijevben négy kötetben ***Csetyi minyei*** címmel). Ez a könyv lett a pravoszláv világ első enciklopédiája.

Ioanakij Haljatovszkij
„Az értelem kulcsa” című
munkájának címlapja

A 17. század második – a 18. század első fele az ukrán krónikaírás és történelmi próza felvirágzásának időszaka volt.

1672–1673 folyamán fejezte be ***Feodoszij Szafonovics „Évkönyv az ősi krónikások nyomán”*** című munkáját, aki szintén a Kijevi-Mohiljai Akadémia diákja, majd később tanára és rektora volt, valamint az Aranykupolás Szent Mihály kolostor főapátja. Művének előszavában hangsúlyozta azt a törekvését, miszerint a történelmet a forrásaitól, „a Rusz uralomtól”, azaz az ukrán rusz államától szándékozik tanulmányozni. Az ukrán nyelven írt krónikát csak 1992-ben adták ki.

Az akkori idők páratlan történelmi munkája a ***„Szinopszis”***, amelynek szerzője – a kutatók szerint – ***Pantelejmon Kohanovszkij,*** a Kijevi Barlangkolostor gazdasági felügyelője volt. A munkát ***1674-ben*** nyomtatták ki a Barlangkolostorban és az első történelemtankönyvnek szánták. A munka népszerűségére utal az is, hogy a második kiadás 1678-ban jelent meg, s újabb két év múlva harmadszor is megjelentették. A „Szinopszis” összesen 30 kiadást ért meg eddig.

Ezen kívül még számos kisebb krónika – rövid krónika, világkrónika, diárium (napló), emlékirat – jelent meg, azonban a legtöbbjük nem maradt fenn.

Dimitrj Tuptalo.
A 18. század közepe

Szamijlo Velicsko krónikájának címlapja

A 18. század első felének a legkiemelkedőbb történelmi alkotásai a *kozák krónikák* voltak, amelyek a kozákok körében születtek és a kozákok történetének különböző eseményeit dolgozták fel.

A nagy kozák krónikák között az egyik legkorábbi ***„Szamovidec krónikája”***, amelyben az 1648-tól 1702-ig terjedő időszak eseményei vannak leírva. A mű valószínűleg ***1702***-ben íródott óukrán irodalmi nyelven és kéziratos formában terjedt. Azok, akik átírták a krónikát, az események menetét egészen 1734-ig papírra vetették. Az írásos emlék tanulmányozása során a kutatók kiderítették az írójának a nevét, aki minden bizonnyal ***Roman Rakuska-Romanovszkij***, a hanyatlás időszakának egyik katonai és politikai személyisége volt.

A másik jelentős mű ***Hrihorij Hrabjanka krónikája*** (aki 1730-tól hagyacsi ezredes volt). ***1710-ben*** íródott Hagyacsban egyházi szláv nyelven. A krónika a legősibb időktől 1709-ig I Mazeppa vereségéig, illetve I. Szkoropadszkij hetmanná választásáig számol be az eseményekről. Nagy hangsúlyt fektettek a Bohdan Hmelnickij vezette felszabadító háború történetének a leírására.

A szerző a krónika megalkotásakor számos dokumentumot, elődeinek és kortársainak különböző történelmi munkáit tanulmányozta át, felhasználva a népmondákat is. Valószínűleg ennek köszönhető a könyv rendkívüli népszerűsége, erre utal a sok átirat is, amelyeknek köszönhetően elterjedt a mű.

A legjelentősebb kozák krónika ***Szamijlo Velicsko*** kancellár részletes évkönyve (krónikája). ***1720-ban*** íródott. A krónika nyelvezete irodalmi óukrán, ószláv beütéssel. A mű két részből állt: az 1648–1660, valamint az 1660–1700 között történt események leírásából. A krónika hiányosan, különösen az első rész hézagosan került elő és a befejezése is elveszett. A kézirat nagyon sok költői szöveget, számtalan dokumentumot tartalmaz, megtalálhatók a hetmanok arcképei is.

3. Mivel függ össze a természettudományok fejlődése

A 17–18. század folyamán egyre nő az érdeklődés a természettudományok iránt. A Kijevi-Mohiljai Akadémia kiváló professzorai előadásaikban

felhasználták a csillagászati, a fizikai, a biológiai, az orvostudományi kutatások eredményeit. Jelentős fejlődésnek indult a fizika, ahol megjelentek a mozgásról, a kozmológiáról stb. szóló fejezetek. A természettudományok elődjének tartott természetfilozófiai tanfolyamok indultak. A természeti jelenségek tanulmányozására hívta fel a figyelmet Feofan Prokopovics is, aki egy alkalommal a professzorok és a diákok előtt beszédet tartott „A fizika érdemeiről és hasznáról". A tudós véleménye szerint a fizikának nem találgatásokkal kell foglalkoznia, hanem a való világ tanulmányozásával. Nagy figyelmet fordítottak a matematika oktatására. Feofan Prokopovics 1707–1708-ban előadásokat tartott aritmetikából és mértanból. A 18. század második felében az akadémián tiszta matematikai (algebra, mértan), illetve vegyes matematikai osztályok nyíltak, ahol polgári és hadi építészetet, mechanikát, hidrosztatikát, hidraulikát, optikát, csillagászatot stb. oktattak.

JEGYEZD MEG!

A 17–18. század végét Európában az „ész korszakának" vagy **felvilágosodásnak** nevezik. A 17. század második felében az új eszmék, amelyek elsőként Angliában születtek meg a nagy földrajzi felfedezések és a forradalmak hatására bekövetkezett társadalmi változásoknak köszönhetően J. Locke, F. Bacon és T. Hobbs tanulmányaiban, fokozatosan meggyökereztek. Az új eszmék lényege a természet elmélyült tanulmányozásában rejlett, ezért a természettudományok vezető tudományágakká váltak. A korabeli tudósok állhatatosan kutatták a természet megismerésének módjait. Egy egész évszázad vezéreszméjévé vált a racionalizmus, az észközpontú világnézet. R. Descartes francia tudós szerint az ész törvényei megfelelnek a matematika törvényeinek. A tudósok között nagy volt a matematika iránti lelkesedés. I. Newton és H. Leibnitz munkái megalapozták a végtelenről szóló tanokat, amely gyökeres fordulatot hozott a matematikában. Mindez hatalmas indíttatást adott a fizika, a csillagászat és más tudományok fejlődésének.

A természettudományok a filozófiával együtt, azzal szoros összefüggésben fejlődtek. Ezért a 17–18. századra tehető az ukrán filozófiai gondolkodás fellendülése. Minden nevesebb egyházi személy, tudós, költő a műveikben vagy valamilyen irodalmi alkotásban kifejezésre juttatták filozófiai szemléletüket. A filozófia központja a Kijevi-Mohiljai Akadémia volt. Érdekes filozófiai gondolatokat fejtett ki munkáiban F. Prokopovics, a Kijevi-Mohiljai Akadémia professzora, majd későbbi rektora. A kiváló tudósnak és társadalmi aktivistának nagy és sokszínű tudományos hagyatéka van. Latinul és ukránul írt verseket, történelmi műveket, prédikációkat, politikai műveket, tankönyveket stb.

Feofan Prokopovics

A Kijevi-Mohiljai Akadémia diákjai számára orvosi képzést is nyújtott. Az orvosképzés hivatalosan csak 1802-ben indult meg. Azonban addig is a Kijevi-Mohiljai Akadémia végzősei közül sokan, kiváló latin nyelvtudásuknak köszönhetően, a nyugat-európai egyetemek orvosi szakán folytattak tanulmányokat.

Az akadémia végzősei neves orvosok lettek, s több gyógyászati intézményt alapítottak Ukrajnában, Belorussziában, Oroszországban, Grúziában.

4. A zeneművészet fejlődése

A Kijevi-Mohiljai Akadémia volt a zeneművészet központja, ahol kötelező tantárgy volt a zene és az ének. A 17. század 50-es éveiben Lazar Baranovics, az akadémia akkori rektora speciális zenekari és énekkari iskolát alapított. A diákok kórusának több mint 300 tagja volt, és a legjobb kijevi kórusként tartották számon.

Zenei osztályok nyíltak a kollégiumokban is. Az ***1729-ben*** kiadott rendelet alapján kezdték el a ***hluhivi énekesképző iskola*** megszervezését, amely a következő évben meg is kezdte működését. Ez volt az első zenei szakiskola. K. Rozumovszkij Hetmanátusa idején Hluhiv lett Ukrajna zenei fővárosa. A hetman udvarában hivatásos zenekar és operaszínház működött, amelyek előadásaiban folyamatosan szerepeltek a nyugat-európai zeneművészet alkotásai. A zenekultúra elterjedése elősegítette az ukrán hivatásos zeneművészet kialakulását.

TUDÁSPRÓBA

1. **Tegyétek időrendbe az eseményeket:** • Szamijlo Velicsko krónikájának megírása; • a „Szinopszis” megírása; • a Kijevi-Mohiljai Akadémia megalapítása.
2. **Határozzátok meg a fogalmakat:** • kozák krónikák; • vándortanítók; • irodalmi barokk, • kuriózum-versek.
3. **A 17. század második és a 18. század első felének ukrán művészei közül kik alkottak az irodalom terén:** • F. Prokopovics; • J. Kondzelevics; • L. Baranovics; • I. Haljatovszkij; • D. Tuptalo; • F. Szafonovics; • I. Scsirszkij; • I. Rutkovics; • L. Taraszevics; • Sz. Velicsko; • I. Velickovszkij; • K. Zinovijiv?
4. **A tanult időszakban Balparti Ukrajnában és a Szlobozsanscsinában hol működtek kollégiumok?** • Csernyihivben; • Lvivben; • Harkivban; • Perejaszlavban; • Odesszában?
5. **Az alábbi művek közül melyek tartoznak a történelmi próza műfajhoz?** • „Évkönyv az ősi krónikások nyomán”; • „Zegar ”; • „Az értelem kulcsa”; • „Csetyi mineji”; (Havi olvasmányok), • „Szinopszis”?
6. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Hogyan épült fel Ukrajna oktatási rendszere? • Mely nyomdák voltak a legnagyobbak Ukrajnában? • Milyen irodalmi műfajok voltak a legelterjedtebbek, és kik voltak azok képviselői? • Mi volt a jellegzetessége a természettudományok fejlődésének?
7. **Az állítást alakítsátok problematikus kérdéssé és adjatok rá megindokolt választ.** A 17. század második és a 18. század első felében a Kijevi-Mohiljai Akadémia volt az egyik legnevesebb oktatási, tudományos és nyomdászati központ Ukrajnában és Oroszországban. Nevezzétek meg néhány híres hallgatóját.

34 KULTURÁLIS ÉLET: ÉPÍTÉSZET, FESTÉSZET, RÉZMETSZÉS

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Jellemezni az ukrán kultúra fejlődésének feltételeit a 17. század végén és a 18. század első felében.*
2. *Meghatározni a kor építészetének és képzőművészetének sajátosságait.*
3. *Felismerni és leírni a leghíresebb építészeti emlékeket és képzőművészeti alkotásokat.*
4. *Véleményt alkotni a korszakban keletkezett építészeti emlékekről és képzőművészeti alkotásokról.*

1. ***Milyen feltételek közepette fejlődött az ukrán kultúra***
2. ***Mik voltak a korabeli ukrán építészet sajátosságai. Mely építészeti emlékek viselik magukon a barokk stílusjegyeit.***
3. ***Miben rejlett a képzőművészet eredetisége.***

1

2

1. Milyen feltételek közepette fejlődött az ukrán kultúra

Az ukrán kultúra fejlődése a 17. század második és a 18. század első felében meglehetősen nehéz, időnként ellentmondásos körülmények között fejlődött. A 17. század derekán lezajlott nemzeti függetlenségi háború és az ukrán államiság megerősödése kedvezően hatott az ukrán nép alkotó kedvére. Az ukrán szellemi élet fejlődésében fontos szerepet játszott az ukrán hetmanok és kozák elöljáróság kultúrpolitikája, mely az ukrán pravoszláv egyház, a nemzeti oktatás, könyvkiadás, művészet támogatására irányult. Ez a politika a legerőteljesebben Ivan Mazeppa hetmansága idején nyilvánult meg. Ezzel párhuzamosan az ukrán kultúra fejlődését gátolta az ukrán lakta területek széttagoltsága, illetve eltérő körülményeivel más-más fejlődési vonalat eredményezett.

• A képek és képaláírások alapján hasonlítsátok össze az építményeket: egy kozák barokk templomot és egy fejedelemség korabeli templomot.

Egy fejedelemség korabeli templom

1. A Csernyihivi Borisz és Gleb székesegyház. *A 12. század eleje*

A templom az ideális, az egyszerű és eszményi világ képét testesítette meg: kívülről a templomnak volt arca (homlokzata) és háta (apszis); a belső tér is pontosan el volt határolva három különálló részre: a keresztelés helyére, a hívek tartózkodásának helyére és a klérus számára elkülönített részre.

Egy kozák kori templom

2. A Vidubici kolostor Szent Gergely temploma. *A 17. század vége*

A barokk templomnak nem volt sajátosan kialakított homlokzati része, minden oldalról egyforma volt – úgy tűnt, mintha az épület állandóan forogna a tengelye körül. Hasonlóképpen a belső tér sem különült részekre. Falai kikiugrottak, s ezáltal bezáratlanság hatását keltették.

A kulturális élet felügyelete volt az ukránok lakta területet birtokló állam politikai törekvéseinek legfőbb sajátsága. Így a cárizmus támadása az ukrán államiság ellen a kultúra terén történt korlátozások fokozódásával egy időben bontakozott ki.

Kedvezőtlen intézkedés volt az ukrán kultúra fejlődése szempontjából az ukrán pravoszláv egyház 1687. évi alárendelése a moszkvai patriarchátusnak. A cári kormány másik kedvezőtlen lépése, amely fokozta beleavatkozását Ukrajna szellemi életébe, az volt, hogy cenzúrával korlátozta az ukrán könyvkiadást. Így a 18. század 20-as éveitől a Szinódus szigorú felügyelete alá helyezték a kijevi és csernyihivi nyomdákat.

A poltavai ütközet után az ukrán oktatásügy a cári kormányzat felügyelete alá került: egy cári rendelkezés értelmében csökkentették a Kijevi-Mohiljai Akadémia hallgatóinak létszámát (1710-ben a 2 ezer hallgatóból csupán 165-en folytathatták tovább tanulmányaikat), a tanári karból pedig menesztették azokat, akik az orosz tisztviselők véleménye szerint nem voltak eléggé hűségesek a cárhoz. Ezenkívül a cári kormány mindent megtett, hogy minél több ukránt Moszkvába csábítson. Magas tisztségeket csak azok az ukránok kaphattak, akik lojálisak voltak a cárhoz és meghajlottak akarata előtt. Az Orosz Birodalom legmagasabb egyházi tisztségeit ukránok töltötték be: *Sztefan Javorszkij* püspök rjazanyi metropolita, valamint a Szent Szinódus elnöke lett; a Kijevi-Mohiljai Akadémia rektora, *Feofan Prokopovics* lett a novgorodi érsek és a Szent Szinódus elnökhelyettese. Volt idő, amikor a püspöki hivatalokat egész Oroszországban ukránok töltötték be.

Jobbparti és Nyugat-Ukrajnában a kollégiumok többsége a jezsuiták felügyelete alatt volt. Csupán az elemi társulati és a polgári iskolák maradtak meg ukránnak, de ezeket is állandóan fenyegették a lengyel főurak.

2. Mik voltak a korabeli ukrán építészet sajátosságai. Mely építészeti emlékek viselik magukon a barokk stílusjegyeit

A korabeli társadalom fejlődésének nehéz helyzete ellenére a 17. század utolsó évtizedeinek és a 18. század első felének időszaka sokszínű nyomot hagyott az ukrán művészeti életben.

A 17. század második felének és 18. századnak európai építészetét *barokk építészetnek* szokás nevezni. A barokk építményeket a pompás díszítő elemek halmozása, a túlhangsúlyozott díszítések, a hatalmas méretek jellemzik. A barokknak ezek az általános jellemzői az ukrán lakta területeken meglehetősen egyedi módon honosodtak meg. Fontos megjegyezni, hogy mint korábban, Ukrajna területén a templomok továbbra is fából épültek. Ám ebben az időben a faépítkezés szoros kölcsönhatásban volt a kőépítkezéssel. A kőből és fából készült templomokat hagyományos módon, háromhajós elrendezésű szerkezet szerint építették. A bordás öthajós templomok (felülnézetből egyenlő oldalú keresztet mintázó templomok) hagyománya az ukránoknál a Nyizsinben épült Szent Miklós székesegyházzal (1658) vette kezdetét. Kiemelkedő példái még a Szentháromság székesegyház a Husztini kolostorban (1672–1676), az Urunk Színeváltozása templom Izjumban

(1684), a kijevi Vidubici kolostor Szent Gergely temploma (1696–1701), a Szent Katalin templom Csernyihivben (1716), az Urunk Színeváltozása templom Veliki Szorocsinciben (1732). A téglából épített öthajós templomoknál a népi faépítés szokásos módszereit alkalmazták.

Azokat az építészeti alkotásokat, melyek ebben az időszakban keletkeztek a Hetmanscsina és Szlobodai Ukrajna területén, a kutatók a ***kozák barokk*** elnevezéssel szokták illetni. A legtöbb ukrán barokk építmény I. Mazeppa hetmansága idején épült. Már volt arról szó, hogy a hetman költségein majdnem tíz templomot építettek. I. Mazeppa idején olyan épületek is barokk jelleget öltöttek, melyek még a Kijevi Rusz idején épültek – a Szent Szófia és az Aranykupolás Szent Mihály székesegyházak, melyek felújítását a hetman kezdeményezte. Barokk stílusban építették át a Barlangkolostor Nagyboldogasszony templomát és a Szentháromság kaputemplomát is. Ezt a barokk arculatot őrzik ezek a templomok napjainkban is.

1. A Szentháromság székesegyház a Kijevi Barlangkolostor Husztini kolostorában, *1672–1676.* 2. Urunk Színeváltozása templom Izjumban. *1684.* 3. A Szentháromság kaputemplom keleti homlokzatának egy részlete. *17. század vége – 18. század eleje.* 4. Az ezredi kancellária épülete Csernyihivben. *17. század vége.* 5. A Nagyboldogasszony székesegyház a Kijevi Barlangkolostorban. *19.*

A Szófia székesegyház külső folyosóira ráépítettek még egy emeletet és több új fürdőt. Majdnem minden fürdő jellegzetes barokk formájú: *körte alakú,* aranyborítású. Ugyanakkor épült az óriási, 76 méter magas, gazdag növényi

mintával díszített harangtorony (Johann Schedel építész alkotása). A kozák barokk egyik jellemzője a *gazdag stukkódíszítés*. Gazdagon alkalmazták ezeket például a Szentháromság kaputemplomban (növényi motívumok) és a Kijevi Barlangkolostor Mindenszentek templomában (mértani alakzatokból).

Sok templom épült hetmanok és a kozák vezetőség költségén. Mihajlo Miklasevszkij sztarodubi ezredes költségén épült több templom is a Sztarodub és Kijev közötti útszakasz mentén: Novgorod-Sziverszkijben, Hluhivban, valamint a kijevi Vidubici kolostorban épült egy refektórium (kolostori ebédlő) az Urunk Színeváltozása templommal és a Szent Gergely templom (1696–1701). A Veliki Szorocsinci Urunk Színeváltozása templomot (1732) D. Aposztol költségein emelték.

A Jobbparton és a nyugat-ukrán területeken a fatemplomok számbeli fölénye ellenére egyre gyakoribb a latin mintájú egyházi építkezés.

Az ukrán építészetben a 17. század utolsó évtizedei és a 18. század első fele azzal is kitűnik, hogy megnőtt az igény a világi építmények iránt. A korabeli építészeti szabályok szerint épültek kollégiumok, városházák, katonai kancelláriák, lakóházak. A korszak kiemelkedő alkotása a Kijevi Akadémia épülete, melynek építését I. Mazeppa finanszírozta. Akkor épült az akadémia első szintje, majd 1732–1740 között J. Schedel tervei alapján húzták rá a második szintet és templomot. Csernyihivben a 17. század végén épült meg a kollégium és az ezredesi kancellária épülete.

3. Miben rejlett a képzőművészet eredetisége

A 17. század utolsó negyedének történelmi eseményei negatív hatást gyakoroltak bizonyos művészeti ágak fejlődésére. Így például a könyvkiadás visszaesése lassította a metszetkészítés fejlődését. Ennek ellenére a 17. sz. utolsó évtizedeitől kezdődően a metszetkészítés művészete újjászületett. Sajátos, hogy elsőként a rézmetszés indult fejlődésnek. A kijevi rézmetszőiskola alapítói ***Olekszandr és Leontyij Taraszevics*** és tanítványuk, ***Inokentyij (Ivan) Scsirszkij*** voltak. Munkásságuk jelentősége nemcsak az, hogy Ukrajnában ők alapítottak elsőként rézmetszőiskolát, hanem az is, hogy azt európai színvonalra fejlesztették. A híres rézmetszők elsősorban a kijevi és csernyihivi nyomdák részére dolgoztak. Az ukrán művészetben ekkor jelentek meg először a *rézmetszetes portrék*. I. Scsirszkij metszetein fantasztikus növényi motívumok fonódnak össze antik, mélyen szimbolikus jelenetekkel és realisztikus ábrázolásokkal.

1. I. Scsirszkij metszete Sz. Javorszkij könyvéhez. *1689*
2. I. Scsirszkij metszete P. Orlik könyvéhez. *1698*

Ugyanezek a tulajdonságok jellemezték a barokk kor más grafikai alkotásait is. 1702-ben Kijevben adták ki nyomtatva a „Kijevi-Barlangkolostor szerzeteseinek életrajzát" L. Taraszevics 40 metszetével díszítve.

A festészetben, mint azelőtt is, az *egyházi festészet* dominált, de fejlődött a világi is. Az ikonfestészetben fokozatosan új művészeti elvek honosodtak meg. Az ukrán templomok festményein egyre erőteljesebben tűntek fel a népi motívumok. Az ikonokon ábrázolt alakok egyre jobban hasonlítottak a való életből vett figurákhoz, ezzel közelítve a világias jelleghez. Így a Mária és Erzsébet találkozása ikon, mely a Kijevi területi Szulimivci faluban található a Szűzanya Oltalma templomban, egy teljesen világi tájképi jelenethez hasonlít. Világi elemeket gazdagon tartalmaznak a Veliki Szorocsinciben lévő Urunk Színeváltozása templom kompozíciói is. A Mária bevezetése a templomba ikonon több világi szereplő van, ami az ikont inkább festményhez teszi hasonlóvá.

A Megváltó ikonja a Szűz Mária születése templomban

Kameno-Kasirszkijben a Mária és Erzsébet Találkozása ikon a Szűzanya Oltalma templomban. *A 18. sz. 30-as évei*

Az ikonfestészeti hagyományok és a korabeli művészeti technikák sajátos ötvözése figyelhető meg a nyugatukrán művészek, ***Ivan Rutkovics és Iov Kondzelevics*** alkotásain.

Ivan Rutkovics új témákkal gazdagította az ukrán ikonfestészetet. Kompozícióit a művész az európai és ukrán metszetekről kölcsönözte, a mindennapi életből vett alakokkal és jelenetekkel gazdagítva azokat. Fontos jelentősége volt I. Rutkovics alkotásaiban a színeknek. Különleges színgazdagságával és egyediségével tűnt ki az általa készített Mihály Arkangyal ikon a Zsovkban található Krisztus születése templom ikonosztázának diakónusi ajtaján (1697–1699).

Hosszú utat tett meg I. Kondzelevics, amíg kiteljesedett művészete. A nyugat-európai festészeti hagyományokat követte, de kitartóan kereste az új kifejezőeszközöket, lemondott a külső dekorativitásról, és az ember belső világának feltárására helyezte a hangsúlyt. Ilyenek például az általa készített Bohorodcsani oltárfal ikonjai, melyeket a Manyavszkij remetelak számára alkotott.

A 17. század második feléből számos névtelen ikonfestészeti remekmű maradt ránk. Ide sorolhatók például *a Megváltó ikonja a volhíniai Kameno-Kasirszkijben található Szűz Mária születése templomban, a Jelecki Szűzanya ikonja a csernyihivi területi Jelecki kolostor Nagyboldogasszony székesegyházban.*

A korabeli mesterek ikonjai lenyűgözik a nézőt utolérhetetlen festészeti technikájukkal, a bibliai jelenetek és az emberi érzelmek gazdagságának mély feltárásával, a színek gazdagságával és életigenlő pátoszukkal.

A 17. század második felében és a 18. században Ukrajnában különösen népszerű volt a Szűzanya Oltalma ikon. Az ilyen ikonok alsó részében realisztikus ábrázolások voltak a kozák vezetőség különböző tagjairól, kis atamánokról, hetmanokról. Fennmaradt egy *Szűzanya Oltalma ikon*, melyen *Bohdan Hmelnyickij* is látható. Kortárs történelmi szereplőkkel más jellegű ikonokon is találkozhatunk. Így például, a *Krisztus a kereszten ikonon Leontyij Szvicska lubeni ezredes* képe látható.

Krisztus a kereszten ikon Leontyij Szvicska lubeni ezredes arcképével.
A 17. század vége

Szűz Mária mennybemenetele ikon.
I. Kondzelevics festménye

Fejlődött a világi *portréfestészet* is. Portrékat főként a kozák vezetőség tagjai rendeltek, ezért is nevezték ezeket a képeket kozák portréknak. Csodálatos példája a kozák portréfestészetnek Mihajlo Miklasevszkij sztarodubi ezredes ábrázolása (1705) és híres katonai bajtársa, Hrihorij Hamalija portréja (a 17. sz. utolsó évtizedei).

1. Mihály arkangyal ikonja. *I. Rutkovics festménye*
2. Mihajlo Miklasevszkij egészalakos portréja. *1705*
3. Hrihorij Hamalija portréja. *17. sz. vége*

TUDÁSPRÓBA

1. Hol találhatók a kor leghíresebb építészeti emlékei?
2. **Válasszátok ki a felsoroltak közül, mely alkotások készültek a 17. sz. végén – a 18. sz. első felében:** • L. Taraszevics metszetei a „Kijevi Barlangkolostor szentjeinek életrajzához"; • M. Petrahnovics ikonja a lvivi Nagyboldogasszony templom számára; • a Vidubici kolostor Szent Gergely székesegyháza Kijevben; • az Urunk Színeváltozása templom Veliki Szorocsinciben; • a lvivi „Apostol" metszetei; • a híres bajtárs, Hrihorij Hamalija portréja; • a Pereszopnicai evangélium miniatúrái. • Válaszotokat indokoljátok meg.
3. **Milyen épületeket emeltek vagy építettek át I. Mazeppa hetman kezdeményezésére ukrán kozák barokk stílusban:** • az Úrjelenés társulati templom Kijevben; • az Urunk Színeváltozása templom Veliki Szorocsinciben; • a Mikilszkij székesegyház Kijevben; • a Mindenszentek temploma a Kijevi Barlangkolostor gazdasági kapubejárata fölött; • az Aranykupolás Szófia és Szent Mihály székesegyház Kijevben; • a Nagyboldogasszony székesegyház és a Szentháromság kaputemplom a Kijevi Barlangkolostorban; • a Vidubici kolostor Szent Gergely székesegyháza Kijevben?
4. **A 17. sz. végének és a 18. sz. első felének ukrán alkotói közül ki tevékenykedett a képzőművészet terén:** • F. Prokopovics; • I. Kondzelevics; • L. Baranovics; • J. Haljatovszkij; • D. Tuptalo; • F. Szofonovics; • I. Scsirszkij; • I. Rutkovics; • L. Taraszevics; • Sz. Velicsko; • I. Velicskovszkij?
5. **Válaszoljatok az alábbi kérdésekre:** • Milyen sajátosságok jellemezték az ukrán kultúra fejlődését a 17. sz. második és a 18. sz. első felében? • Mi jellemezte a kor építészetének fejlődését? • Milyen sajátosságai voltak a korabeli ukrán festészetnek? • Hogyan fejlődött a metszet-készítés művészete?

ÉRTÉKELD AZ ISMERETEIDET

1. Állítsátok időrendbe az alábbi eseményeket: • a poltavai csata; • az „Örök béke” Moszkva és Lengyelország között; • az első Kisorosz Kollégium működése; • P. Orlik hetmanná választás az emigrációban; • D. Aposztol hetmansága.

2. Nézzétek meg a térképvázlatot: • Milyen színnel van jelölve a Hetmanátus területe a 17. sz. végén? • Milyen államokat jelöltek a térképvázlaton homokbarna és zöld színnel? • Milyen várost jelöltek A betűvel? • Milyen színnel jelölték a svéd hadsereg hadjáratának útvonalát Ukrajnán keresztül az északi háború folyamán? • Mikor zajlott a térképvázlaton megjelölt csata? Milyen történelmi szereplők vettek benne részt?

3. Készítsetek egy beszámolót I. Mazeppa hetmanról a történelmi személyiségek jellemzéséhez megadott emlékeztető szerint.

4. Állapítsátok meg, milyen dokumentumból valók az alábbi idézetek. Milyen jelentősége volt ezeknek a dokumentumoknak Ukrajna szempontjából?

A. *„Megegyeztünk és megállapodtunk abban, hogy a Dnyepernek az ezen az oldalán lévő egész Kisoroszország… városai, földjei és helységei… minden kerülete, faluja és települése… mint ahogy a békeszerződés alapján korábban is, a cár őfelsége oldalán voltak, úgy most is a cár őfelsége oldalán kell*

maradjanak örök időkre; ...és a Dnyeper másik oldalán lévő Kijevnek is a cár őfelsége oldalán kell maradni... A Dnyepertől lefele fekvő Zaporohi nevű területeken élő kozákoknak, akik a szicsben, és Kodakban élnek... szintén ...a cár őfelsége... uralma alatt és államában kell élniük."

B. *„A jelenlegi főméltóságú hetman és utódai is kötelesek a Haza védelmének ügyét, közjót és minden társadalmi ügyet megbeszélni a fősztarsinákkal, ezredesekkel és főtanácsosokkal, és nincs joga egyedül dönteni semmiről, kezdeményezni és saját akarata szerint bármit is végrehajtani, míg a fentiek előzőleg nem vizsgálták meg az ügyet és nem hagyták jóvá... Ezért a Főtanácsnak három ülésszakot tűzünk ki... Az ülésszakok közötti időben Ukrajnát a hetman és a fősztarsina irányítja. A külföldről jövő leveleket a hetman köteles felolvasni a sztarsinának, szintúgy, mint a választ."*

5. Állapítsátok meg, miről van szó a történelmi forrásokból vett alábbi idézetekben. Kommentáljátok a szóban forgó eseményeket.

A. *„Tudomásunkra jutott az Ukrajnában állomásozó orosz hadsereg táborából az a hír, hogy Mazeppa gróf, a kozák seregek fővezére, átállt a svéd király oldalára, de csak három ezredest tudott magával vinni, mivel a többiek kijelentették, hogy hűek maradnak a cárhoz. Néhány nappal a kozák fővezér átállása után Mensikov gróf egy nagy létszámú és tűzerejű hadsereg és tüzérség élén megtámadta Baturint, Mazeppa hetman rezidenciáját, melyet 6000 kozák testőr védett. Miután bevette a várost, Mensikov mindenkit és mindent elpusztított és felégetett. A tudósítások szerint a moszkovitáknak később sikerült szavazattöbbséggel új hetmant választani, Szkoropadszkijt."*

B. *„25-én kivonultak a kozák tábor közelében levő mezőre a kiválasztott ezredek és lövészek, akik előző este kaptak erre parancsot. A lovasság oda vonult, de meglehetős távolságban tőlük. 10 óra körül a hadsereg előtt elvonult a nagy táborból megérkezett fővezér a bojárokkal és jelentős személyekkel. Beléptek a sátorba, amely kápolnának volt berendezve, és megparancsolták, hogy vigyék oda a hetmani felségjelvényeket és tegyék le egy kis asztalra, melyet drága szőnyeg borított. Az asztal körül foteleket és padokat helyeztek el. Minden kozáknak megparancsolták, hogy álljanak körbe. Azután a jelentősebbek a bojárokkal együtt bementek a sátorkápolnába. A körülbelül negyed óráig tartó imádság után mindenki kijött a sátorból. A fővezér azt mondta a kozákoknak, hogy a cár a régi hagyomány szerint felhatalmazta őket, hogy szabad szavazással válasszanak hetmant. A cár elvárja, hogy fogadják el a döntését."*

C. *„Ivan Romanovics írnok az egész kisorosz hadsereg nevében az ezred sztarsinájának és a lófarkas zászlósok és jelvényesek egyesületének aláírásával átnyújtott egy kérelmet a cár őfelségének, „aki november 10-én a Szentháromság templomból jött ki az istentiszteletről. Rögtön betért egy kávéházba és elolvasva, kilépett onnan és személyesen megparancsolta... nagy dühvel és méreggel, őrizetbe venni Pavlo Polubotok ezredest, Ivan Csernis főbírát, Szemen Szavics főírnokot, akik épp ott álltak... ugyanekkor Ukrajnában elfogták a mirgorodi ezredest, Aposztolt, akit Moszkvába*

és Szentpétervárra küldtek, a fő oszavult és lófarkas-zászlóst Hluhivban fogták el, néhány ezredet küldtek Hluhivba, ahol az ezred sztarsinájáról őrizet alá vették."

6. Az alábbi műemlékek alapján jellemezzétek a korabeli Ukrajna kulturális vívmányait.

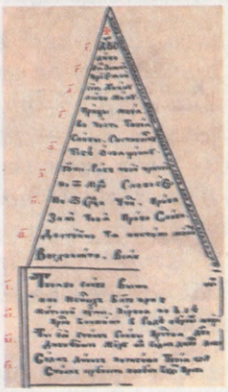

TÉMA

6

Az ukrán földek a 18. század második felében

35 BALPARTI ÉS SZLOBODAI UKRAJNA A 18. SZ. MÁSODIK FELÉBEN. A HETMANÁTUS ELTÖRLÉSE

1. ***Mivel tűnt ki az utolsó hetman, Kirilo Rozumovszkij uralkodása.***
2. ***Hogyan törölték el végleg a hetmanságot. Mi volt Petro Rumjancev tevékenységének lényege Balparti Ukrajnában.***
3. ***Hogyan számolták fel az autonóm berendezkedés maradványait is a Hetmanátus és a Szlobodai Ukrajna területén.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Különböző történelmi források segítségével meghatározni a cári kormányzat politikájának irányvonalait és következményeit Balparti Ukrajnában és Szlobodai Ukrajnában.*
2. *Értékelni Kirilo Rozumovszkij hetman tevékenységét és a Hetmanátus történelmi jelentőségét.*
3. *Kifejteni véleményeteket a fontosabb eseményekről és történelmi személyekről, meghatározni az ok-okozati összefüggéseket a korszak főbb történelmi eseményei között.*

Forrásmű

I. Katalin orosz cárnő a hetmanság felszámolásáról és a II. Kisorosz Kollégium létrehozásáról (1764) szóló rendeletéből: *„Miután Kirilo Rozumovszkij grófot, saját kérésére kegyesen felmentettük a hetmani szolgálat alól, a Szenátusnak megparancsoljuk, hogy a megfelelő kormányzás érdekében Kisoroszországban szervezzék meg a Kisorosz Kollégiumot, melynek fővezére Rumjancev gróf legyen további négy nagyorosz taggal.*

Hetman hiányában jelenleg az általunk kinevezett kisoroszországi vezér rendelkezik olyan jogokkal, mint a főkormányzó és a Kisorosz Kollégium elnöke, továbbá a bírósági és törvénykezési ügyekben a fő szavazati joggal is ő rendelkezik, a többi ügyben, mint például a rendfenntartás a nép körében, a közbiztonság és a törvények végrehajtása – úgy kell eljárnia, mint a kormányzó, vagyis, mint egy különleges megbízott távollétünk idején."

- *Milyen meghatalmazásokat kapott a Kisorosz Kollégium?*
- *Miért jelentette a cárnőnek ez a rendelete a hetmanság végleges eltörlését?*

Az események krónikája

1750–1764 – Kirilo Rozumovszkij hetmansága.
1764 – II. Katalin rendelete a hetmanság eltörléséről.
1764–1786 –a Petro Rumjancev vezette II. Kisorosz Kollégium működése.
1765 júliusa – az ezredek rendszerének felszámolása a Szloboda területén, és a kozák ezredek átalakítása öt huszárezreddé. A Szlobodai Ukrajnai kormányzóság létrehozása.
1768–1774 – orosz–török háború.
1781 – az ezredek és századok rendszerének felszámolása Balparti Ukrajnában. A Kijevi, Csernyihivi és Novgorod-Sziverszki helytartóságok létrehozása.
1783 májusa – cári rendelet a parasztok jobbágysorba süllyesztéséről Balparti és Szlobodai Ukrajnában.
1783 júniusa – rendelet a balparti kozák ezredek betagolásáról az orosz reguláris hadseregbe.

1. Mivel tűnt ki az utolsó hetman, Kirilo Rozumovszkij uralkodása

Balparti Ukrajnában kissé javult a helyzet, amikor ***1741*** novemberében egy palotaforradalom következtében a császári trónra Oroszországban I. Péter lánya, ***Erzsébet*** került. Az ukrajnai helyzet javulását egy sor külés belpolitikai körülmény határozta meg. Kétségtelenül, bizonyos szerepet játszott a császárnő ukrán környezete, mivel férje, *Olekszij Rozumovszkij* ukrán származású volt. Ezért vált Erzsébet udvarában divatossá minden, ami ukrán: voltak ott ukrán énekesek és banduristák, a lakomákon ukrán ételeket szolgáltak fel stb.

A császárnő 1744. évi kijevi tartózkodása során a kozák vezetőség azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy engedélyezze a hetmanválasztást. Erzsébet

1. Kozák puskával. *I. Repin rajza*
2. Kozák lóval. *I. Repin rajza*

nem ellenezte, de konkrét ígéretet sem tett. Így a hetmanválasztás ügye még hat évre elhúzódott.

A hetmanság felújítását több körülmény idézte elő. Elsősorban ezt akarta a kozák vezetőség. Több mint 10 éven át a kozák felső réteg tagjai kitartóan kérelmezték a cári udvarnál a hetmanválasztás engedélyezését. Ez azonban nyilvánvalóan kevésnek bizonyult, hogy meggyőzze a cári udvart. Végül Szentpéterváron a hetmanválasztás felújításáról szóló döntést politikai megfontolásokból hozták meg. Ukrajna gazdasági-stratégiai erőforrásait a Törökország elleni jövőbeni háború során akarták felhasználni, valamint egy lehetséges háborúban Poroszország ellen, mellyel akkoriban a viszony igencsak kiélezett volt.

A hetmani tisztségbe Erzsébet férjének az öccsét, ***Kirilo Rozumovszkijt*** jelölte. A hetmanválasztást Balparti Ukrajnában ***1750. február 22-re*** tűzték ki.

A Balparti Ukrajnával való kapcsolatok fenntartását ismét a Külügyi kollégiumra ruházták. K. Rozumovszkij az orosz kormánnyal való egyeztetés nélkül nevezett ki ezredeseket és osztott földeket. Megerősödött a kozák

vezetőség helyzete, mely felhatalmazást kapott, hogy a hetman távollétében kormányozza a Hetmanátust. Rendszeressé vált a kozák Főtanács összehívása Hluhivban.

Ezzel egyidőben megélénkült a gazdasági élet. Elkezdték kiépíteni Baturint, amely visszakapta a Hetmanátus fővárosa státusát, itt volt a hetman rezidenciája is.

K. Rozumovszkij olyan intézkedéseket hozott, melyek korlátozták az Ukrajnában tevékenykedő orosz hivatalnokok önkényét. Például nem tartóztathattak le ukránokat, a bűnözőket leszámítva, a hetman engedélye nélkül.

A hetman önálló intézkedései ellenkeztek a cári kormányzat terveivel, mivel az semmiképpen sem szerette volna az ukránok autonómiájának megerősödését. Ezért, annak ellenére, hogy K. Rozumovszkij nagy befolyással bírt a cárnő udvarában, 1754-ben egy sor olyan rendelet látott napvilágot, melyek korlátozták a hetmani hatalmat. K. Rozumovszkijnak megtiltották ezredeseket kinevezni, csak jelölteket állíthatott. K. Rozumovszkij arra a beadványára, melyben a Balparti Ukrajna önálló külpolitikai kapcsolattartásának visszaállítását kérte, kategorikus elutasítást kapott. Különleges ellenőrzés alatt álltak a Hetmanátus pénzügyei is.

Kirilo Rozumovszkij hetman

K. Rozumovszkij leghatározottabb intézkedései a Hetmanátus életének megújítására a 18. század 60-as éveiben születtek. Miután hosszas szentpétervári és moszkvai utazásait követően 1760 elején K. Rozumovszkij visszatért Hluhivba, meglátogatta a Hetmanátus összes ezredét. A körutazás meggyőzte őt arról, hogy alapvető reformokra van szükség a közigazgatási szervek működtetésében.

Először a bírósági rendszert reformálták meg. A katonai főbíróságot átszervezték egy legfelsőbb bírói szervvé, mely felügyelte a helyi bíróságok tevékenységét, valamint döntött a kozák vezetőség (sztarsina) peres ügyeiben. Megfosztották bíráskodási jogkörétől a katonai főkancelláriát. Ezzel szétválasztották a bírói és a végrehajtói hatalmat. Változások történtek a főbíróság összetételében is: *„a főbíróságnak 12 főből kell állnia, először is két főbíróból, akik mellé a 10 tagot Kisoroszország ezredeiből kell választani, mindegyikből egyet…”*. Ezenkívül az ezredek bíróságai helyett, melyek összetétele megegyezett az ezredek kancelláriájával, élén az ezredessel, új független bírósági intézmények megszervezése volt kilátásba helyezve. Minden ezred területén bevezettek két *zemsztvó-bíróságot* (helyi önkormányzati tárgyalásokra: örökség, tulajdonjog) és két *pidkomorszkij* bíróságot (vitás földügyekkel foglakoztak). Létrehoztak továbbá egy *hrodszkij* bíróságot is, mely a bűnügyek tárgyalásával foglalkozott (az ezredes vezetésével).

Egyidejűleg K. Rozumovszkij kísérletet tett arra, hogy a hetmani cím öröklődővé váljon. Az 1763. év végén összehívott kozák vezetőségi tanácson 23 pontot fogadtak el, melyek alapját képezték a cárnőhöz intézett kérelemnek, hogy a Rozumovszkij családban öröklődjék a hetmani tisztség.

K. Rozumovszkij végrehajtotta a hadsereg reformját is: az ezredeket reguláris sereggé tette. A kozákok egyenruhát kaptak – kék mundért piros gallérral és fehér nadrágot.

Nagy tervei voltak a hetmannak a kultúra és oktatás terén is. Két egyetem megnyitását tervezte a Hetmanátus területén. Az egyik – az európai minták szerint megújított Kijevi-Mohiljai Akadémia lett volna. A másik egyetemet pedig a hetmani fővárosban, Baturinban szeretette volna létrehozni.

2. Hogyan törölték el végleg a hetmanságot. Mi volt Petro Rumjancev tevékenységének lényege Balparti Ukrajnában

K. Rozumovszkijnak a hetmani hatalom megszilárdítására irányuló intézkedéseiről hamar tudomást szereztek Szentpéterváron is. Az új cárnő, II. Katalin nagyon felháborodott amiatt, hogy a kozák vezetőség öröklődővé akarta tenni a hetmani tisztséget. II. Katalin követelése egyértelmű volt: K. Rozumovszkijt meg kell fosztani a hetmani buzogánytól. 10 hónapon át próbálta az ukrán hetman befolyását latba vetve elérni az udvarnál az ügy elsimítását. De a cárnő hajthatatlan volt, mivel nem K. Rozumovszkij személye volt a hetmanság felszámolásának oka. Ez a döntés a cári kormányzat törvényszerű intézkedése volt, mellyel a Hetmanátus végleges eltörlését akarták elérni.

Kirilo Rozumovszkij kastélya Baturinban. *Jelenlegi állapot*
A háromszintes, klasszicista stílusú palota 1799 és 1803 között épült. Építője Charles Cameron. A kialakításában az antik építészet elemei figyelhetők meg: központi homlokzatát nyolc ión oszlopos portikusz díszíti.

Forrásmű

II. Katalin utasításából A. Vjazemszkij hercegnek, a szenátus főügyészi tisztségébe való beiktatása alkalmából (1764), a hetmanság eltörlésének előestéjén: *„Kisoroszország, Livónia és Finnország tartományok, melyeket a nekik adományozott előjogok alapján kormányoznak; megsérteni őket azzal, hogy hirtelen lemondunk róluk, illetlen lenne, azonban idegeneknek tekinteni és ilyen alapon kezelni őket szintén több lenne, mint hiba, mondhatnók, esztelenség. Ezeket a tartományokat, valamint Szmolenszket is, a legegyszerűbb módszerrel kell rávenni arra, hogy eloroszosodjanak és ne nézzenek úgy, mint farkas a rókára.*

Ezt nagyon könnyű lesz elérni, hogyha okos emberek kerülnek e tartományok élére. Ha már Kisoroszországban nem lesz hetman, el kell érni, hogy a hetmanság kora és a neve is feledésbe merüljön."

- *Milyen feladatokkal bízta meg az orosz cárnő a magas rangú hivatalnokot az ukrán területekre vonatkozóan?*
- *Hogyan akarta elérni e feladatok megvalósulását?*

1764 októberében K. Rozumovszkij kénytelen volt lemondani hetmani tisztségéről. A hetmani tisztségtől a november 10-i császári kiáltvány és az 1764. november 17-i szenátusi határozat fosztotta meg. A hetmanság helyett Balparti Ukrajna és Zaporizzsja kormányzására létrehozták a ***Második Kisorosz Kollégiumot*** élén az elnökkel és a terület főkormányzójával, ***Petro Rumjancevvel.***

Forrásmű

II. Katalin titkos utasításaiból Petro Rumjancevnek kisoroszországi főkormányzóvá való kinevezésekor (1764 novembere): *„Más kiigazítások mellett szükséges a fejadó szó kerülésével bármi néven nevezendő terhet kiróni az ottani népre és behajtani olyan jövedelmeket, melyek a kincstárunkat gyarapítanák, és amelyek kötelességből és igazságosságból, valamint a Bohdan Hmelnickij idején megállapított pontok alapján vitathatatlanul járnak nekünk. Mindezekből Ön is levonhatja a következtetést, hogy a fentiek miatt szükség van egy teljes és pontos kimutatásra a kisoroszországi lakosságról... Továbbá szükséges egy kimutatás a jogaikról és az igazi, nem önkényesen maguknak tulajdonított előjogokról... Egyenlő mértékben arra kell törekednie, hogy eligazodjék az ottani bonyolult és zavaros katonai és polgári irányításban.*

A sok kuszaság miatt, melyet rendbe kell tenni és más, jobb intézkedéseket hozni, el tudjuk képzelni azt a fáradságot, mellyel járni fog tisztségének a betöltése, annál is inkább, mert minden új ügy érdekében – és a megrontott gondolkodású egyszerű nép és a hivatalnokok indulatos és rosszhiszemű magyarázatai miatt – nem kell minden esetben az önre ruházott hatalom erejével eljárni, inkább a kedvesség és engedékenység különböző eszközeivel, vagyis az ügy jellegétől, az időtől és az embertől függően kell ügyesen csűrni-csavarni a dolgokat. Hozzá kell tenni továbbá, hogy ilyen esetekben farkasfogakkal és rókafarokkal is kell rendelkezni."

БОЖІЕЮ МИЛОСТІЮ МЫ
ЕКАТЕРИНА ВТОРАЯ,
ИМПЕРАТРИЦА И САМОДЕРЖИЦА
ВСЕРОССІЙСКАЯ.
ИЗРОЧАЯ, ИЗРОЧАЯ, ИЗРОЧАЯ.

Объявляемъ НАШЕМУ Вице-подканцлеру Малороссійскому наряду.

ЕКАТЕРИНА.

II. Katalin rendelete a hetmanság eltörléséről. *1764*

- *Miben látta az orosz cárnő a kisoroszországi főkormányzó fő feladatát?*
- *Milyen módszerekkel javasolta ezen feladatok megvalósítását?*

A főkormányzó 1765 elején érkezett Ukrajnába. Első intézkedése a Hetmanátus gazdasági helyzetének ellenőrzése volt, melynek során újra elvégezték a népesség összeírását, számba vették a földtulajdoni viszonyokat, az udvarok számát, a földeket, kimutatták minden gazda vagyonossági fokát. Az ellenőrzés 1765 és 1767 között zajlott.

Az ellenőrzés során P. Rumjancev következetesen végrehajtotta a cárnő utasításait: minden módszerrel korlátozni a parasztok szabad költözését. Így a szabad parasztok száma fokozatosan csökkent.

Határozott volt a beavatkozás a kormányzati szervek működésébe is. A katonai főkancelláriát, a katonai főbíróságot és más intézményeket a Kisorosz Kollégiumnak rendelték alá mint annak alosztályait.

P. Rumjancev ténykedését félbeszakította az 1768-ban kezdődő újabb orosz–török háború. Az ukrán lakta területek közvetlenül a hadszíntér mellett helyezkedtek el, így az orosz vezérkar ezt a területet a hadsereg összpontosítására és felfejlődésére használta. Ezenkívül Ukrajnában helyi katonai ezredeket – huszár-, szuronyos stb. ezredeket hoztak létre. A balparti kozákokból (12 ezer fő) is létrehoztak egy hadosztályt, Ukrajna jobbparti lakosaiból pedig egy önkéntes kozák hadosztályt szerveztek. A harcoló hadsereg soraiban szintén voltak kozákok. A zaporizzsjai kozákok sok győzelmet arattak a tengeri hadműveletekben, gyors és jól irányítható sajkáikkal például elsüllyesztették a török flottát a Duna torkolatánál (1770). A háború folyamán ukránok ezrei vettek részt különböző kisegítő munkálatokban – a közlekedési eszközök kiszolgálásában, erődítmények, hidak, átkelőhelyek és más létesítmények építésében.

Az 1768–1774. évi orosz–török háború ***a kücsük-kajnardzsi békeszerződés*** aláírásával ért véget. Ennek értelmében Oroszországhoz került a Nagy és a Kis Kabarda, a Kercs félsziget keleti fele (beleértve Kercs és Jenikale erődítményeket), valamint Azov és a környező területek, a Kinburn erődítmény a Duna torkolatánál, a Dnyeper és a Déli-Bug közötti terület (az alsó folyás mentén egészen a Fekete-tenger partvidékéig). Törökország kötelezte magát, hogy kivonja haderejét a Krímről, Kubanyból és Tamanyról, Oroszország pedig a Krímről, a Dunai fejedelemségekből és a Kaukázusból. Oroszország jogot kapott továbbá a szabad kereskedelmi hajózásra a Fekete-tengeren.

A kücsük-kajnardzsi békeszerződés értelmében a Krími Kánság függetlenné vált a szultáni Törökországtól, ténylegesen azonban az Orosz Birodalom befolyása alá került.

3. Hogyan számolták fel az autonóm berendezkedés maradványait a Hetmanátus és Szlobodai Ukrajna területén

Az orosz–török háború befejeződése után P. Rumjancev visszatért Ukrajnába és folytatta reformjait. Így ***1781-ben*** a Balparti Hetmanátus területeiből létrehozták a ***Kisorosz Főkormányzóságot***, amely három – a *Kijevi, a Csernyihivi és Novgorod-Szziverszki* helytartóságból, később kormányzóságból állt. Minden kormányzóság járásokra oszlott. Hluhiv elvesztette fővárosi státuszát. A kormányzósági és járási központokban ugyanolyan közigazgatási és bírósági intézmények jöttek létre, amilyenek szerte az egész Orosz Birodalomban működtek. A Kisorosz Kollégiumot felszámolták. P. Rumjancev kezdeményezésére elkezdték a lakosság összeírását, a szabad parasztok számát ismét csökkentették. ***1783-ban*** látott napvilágot az a cári rendelet, amely minden ukrán parasztot ahhoz a helyhez kötött, ahol a legutóbbi összeírás idején a listában szerepelt, és megtiltotta az új

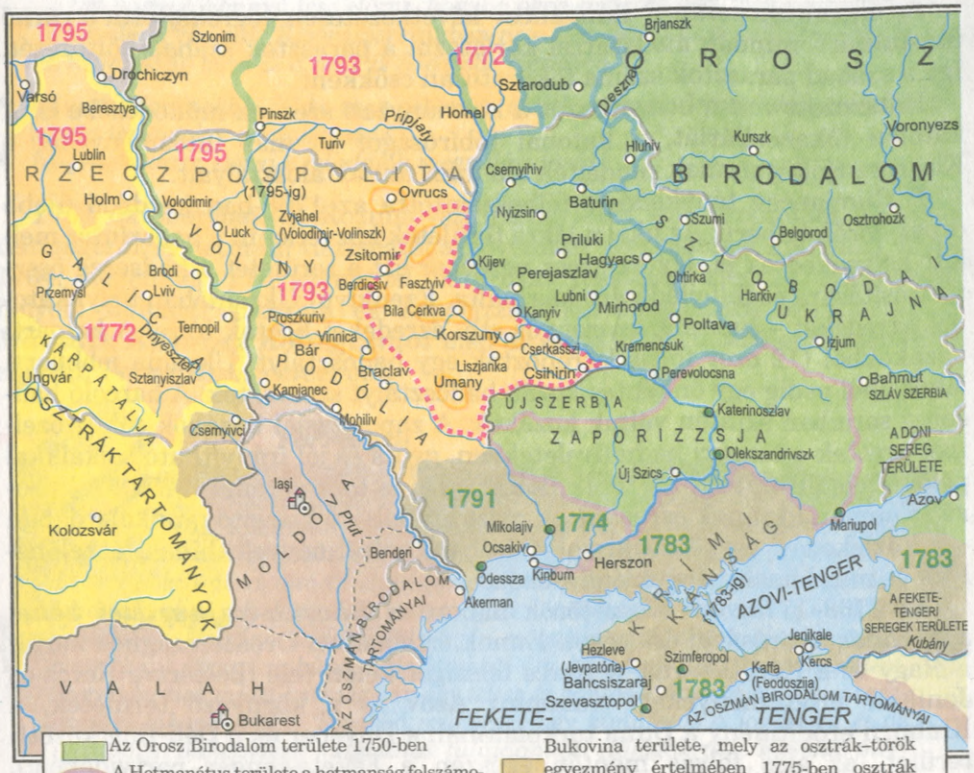

Az ukrán földek a 18. sz. másodikik felében

helyre költözést. Ezzel a rendelettel Balparti és Szlobodai Ukrajnában bevezették a jobbágyrendszert.

Egy ***1783.*** évi külön rendelettel ***felszámolták a kozák sereget.*** A tíz kozák és három társult ezredből az orosz hadsereg kötelékébe tartozó tíz reguláris lovas (karabélyos) ezredet hoztak létre.

Az átszervezett kozák ezredeket továbbra is az ukrán kozákok soraiból töltötték fel, akik egy külön társadalmi réteget, a kincstári parasztok rétegét alkották. A közönséges parasztoktól eltérően ők nem voltak jobbágyok, hanem a reguláris orosz hadseregben voltak kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni. Minden 500 lakos után három kozák újoncot kellett kiállítani. A katonai szolgálat hat évig tartott.

Sok más intézkedés mellett, melyek orosz birodalmi mintára igyekeztek átszervezni az ukránok életét, említést érdemel „A nemesség szabadságjogairól” szóló oklevél, mely az ukrán nemesek és a kozák vezetőség (sztarsina) számára ugyanazokat a jogokat biztosította, amelyekkel az orosz nemesek rendelkeztek.

Ukrajna végleges leigázásának ügyét szolgálták az orosz kormánynak Szlobodai Ukrajnában végrehajtott intézkedései. 1765 nyarán II. Katalin aláírta azt a cári kiáltványt, mellyel a kozák rendszert teljesen eltörölte ezen a területen. Szlobodai Ukrajna nevét **Szlobodai-Ukrán Kormányzóság**ra változtatták, melynek közigazgatási központja Harkiv lett. Területe öt tartományra oszlott: Izjumi, Ohtiri, Osztrohi, Szumi és Harkivi. Fő irányító szervévé a kormányzói kancelláriát tették meg. A kozák ezredekből huszárezredeket hoztak létre. A kozák vezetőség tagjai orosz katonai rangokat kaptak, a sorkozákokból pedig „katonai lakosság" lett.

TUDÁSPRÓBA

1. Milyen dokumentumokból valók az alábbi idézetek? Emeljétek ki az idézetekben szóban forgó események történelmi jelentőségét.
A. *„Miután Kirilo Rozumovszkij grófot saját kérésére kegyesen felmentettük a hetmani szolgálat alól, a Szenátusnak megparancsoljuk, hogy a megfelelő kormányzás érdekében Kisoroszországban szervezzék meg a Kisorosz Kollégiumot, melynek fővezére Rumjancev gróf legyen további négy nagyorosz taggal."*
B. *„A Kijevi, Csernyihivi és Novgorod-Szziverszkij tartományokból befolyó kincstári jövedelmek biztos és pontos beszedése céljából, és hogy elejét vegyük mindenféle szökéseknek és a földesurak és egyéb falusi lakosság túlterhelésének, minden lakos maradjon a saját lakhelyén és saját foglalkozásában, ahol a jelenlegi utolsó összeírás idején éppen listába került, kivéve azok, akik ezen rendeletünk kihirdetése előtt útra keltek. A kihirdetés után előforduló szökések esetén az általános állami rendeletek alapján kell eljárni... Szükségesnek ítéltük ezen intézkedésnek a bevezetését azokban a járásokban is, amelyek egykor a Szlobodai-Ukrán kormányzósághoz, jelenleg pedig a Harkivi és részben a Kurszki és Voronezsi helytartóságok kötelékébe tartoznak."*
2. **Állítsátok időrendbe az alábbi eseményeket:** • az ezredek és századok szerinti felosztás felszámolása Balparti Ukrajnában; • a balparti kozák ezredeknek a reguláris orosz hadsereg kötelékébe tartozó ezredekké alakításáról szóló rendelet kiadása; • az ezredek szerinti felosztás felszámolása Szlobodai Ukrajnában és az öt huszárezred létrehozása a kozák ezredekből.
3. Milyen változások történtek a Balparti és Szlobodai Ukrajna területi-közigazgatási rendszerében a 18. század második felében?
4. **Válaszoljatok a kérdésekre:** • Milyen körülmények között újították meg a hetmani rendszert 1750-ben? • Milyen intézkedésekhez folyamodott Rozumovszkij a Hetmanátus állami-közigazgatási szervei önálló tevékenységének megújítása érdekében? • Milyen politikát folytatott Ukrajnában P. Rumjancev? Miben nyilvánult ez meg?
5. Értékeljétek K. Rozumovszkij hetman tevékenységét. Gondolkodjatok el azon, hogy lehet-e úgy értelmezni a hetmani tisztség örökölhetővé tételének eszméjét, mint az ukrán vezetőség törekvését egy monarchikus típusú állam létrehozására, ami a jövőben Ukrajna-Hetmanscsina teljes kiválását eredményezte volna az Orosz Birodalomból és a független ukrán állam létrejöttét. Indokoljátok meg válaszotokat.
6. Gondolkodjatok el azon, volt-e lehetőség arra, hogy az Ukrán Kozák Állam – Hetmanátus megőrizze autonóm jogait az Orosz Birodalmon belül. Miben rejlik az Ukrán Kozák Állam történelmi jelentősége?

6. TÉMA

36 JOBBPARTI UKRAJNA ÉS A NYUGAT-UKRÁN FÖLDEK A 18. SZ. MÁSODIK FELÉBEN

1. ***Mi váltotta ki a Jobbparti Ukrajnában a 18. század második felében a nemzeti függetlenségi mozgalmat? Kik voltak a hajdamákok.***
2. ***Miért nevezik a hajdamákok mozgalmát nemzeti függetlenségi mozgalomnak. Hogyan történt a kolijivscsina.***
3. ***Kik voltak az opriskok? Miről nevezetes Oleksza Dovbus.***
4. ***Hogyan hatottak az ukrán földekre a Rzecz Pospolita felosztásai.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *A történelmi források segítségével megmagyarázni az ukrajnai hajdamák és oprisk mozgalom okait.*
2. *Meghatározni a kolijivscsina menetét és következményeit.*
3. *Megmutatni a térképen azokat a területeket, amelyeken a hajdamákok és opriskok mozgalma kibontakozott; meghatározni az ukrán földeken történt, a Rzecz Pospolita felosztásai következtében létrejött területi változásokat.*
4. *Véleményt alkotni a korszak legfőbb eseményeiről és történelmi személyeiről.*

Forrásmű

Tarasz Sevcsenko több művében is érintette a hajdamák mozgalom témáját, rokonszenvezett a felkelőkkel, mivel az ukrán kozákok utódait látta bennük. Olvassátok el a Hajdamákok c. költemény részleteit:

Volt egyszer egy slachtaország,
Egy gazdag nemes hölgy;
A muszkához mérte magát,
Tatárhoz, törökhöz,
A pogányhoz ... Volt egyszer...
De hisz minden elmúlik.
Kevély, dölyfös volt, slachta,
Dőzsölt éjjel-nappal,
A királlyal is „parolázott" ...

A szejmek handabandáztak,
A szomszéd nem hallgat rájuk,
Csak nézi, hogy Lengyelhonból
Szöknek a királyok;
Hallgatják, hogy a slachta
„balgán" kiabálja:
„Nie pozwalam! Nie pozwalam!" –
Így újra-fogytára.
A mágnások gyújtogatnak,
A kardjukat edzik.

Így volt soká, míg Varsóba
Végre-valahára
Bizony ráült Ponyatovszkij
A polyák nyakára.
Azt hitte, megregulázza
A slachtát ... De nem ment! ...

Gonosz, galád muszkabérenc!
Pulawski s Pac kérésére
Fegyvert fog a slachta földje,
És vele száz konföderáns.

Szétszéledtek Lengyelhonban
Meg Litvániában,
Volinyban, Moldoviában,
No meg Ukrajnában...
Gyilkoltak és pusztítottak,
Templomot vertek szét...
Közben meg a hajdamákok
Késüket élezték.

- *A kolijivscsina előtti Rzecz Pospolita belügyeinek mely jellegzetességeit emeli ki a szerző?*
- *Miben látta az új hajdamák felkelés legfőbb okait?*

Az események krónikája

1768 májusa – a kolijivscsina, vagyis a Lengyelország elleni nemzeti függetlenségi mozgalom kezdete Jobbparti Ukrajnában.
1772 – Lengyelország első felosztása.
1793 – Lengyelország második felosztása.
1795 – Lengyelország harmadik felosztása.

1. Mi váltotta ki a Jobbparti Ukrajnában a 18. század második felében a nemzeti függetlenségi mozgalmat. Kik voltak a hajdamákok

A 17. század második felében folyamatosan zajló háborúk végigpusztították a jobb partot. Ennek ellenére a királyi hatalom nem akarta elveszíteni a termékeny földeket, arra számított, hogy segítségével visszaállíthatja egykori nagyságát. A lengyel kormány támogatta a telepeseket, akiket egy időre az adók alól és a jobbágyság alól felmentettek. Ugyanakkor a kedvezmények csak rövid időre maradtak érvényben. A gazdasági élet alapja újra a földesúri majorrendszer lett a kényszermunkával és a jobbágysággal. Ahogy korábban, a nemzeti függetlenségi háború előtt, most is támadások érték a pravoszláv egyházat. Ezzel együtt a lengyel urak elutasították az ukránok jogainak elismerését a legkisebb engedmény nélkül.

Az 1717-es és 1733-as szejmi döntések alapján a pravoszlávokat megfosztották a szejmi bizottságokban és törvényszékekben való részvétel jogától. Az 1717. évi szejm döntést hozott az összes pravoszláv templom bezárásáról. A pravoszláv egyházmegyéket erőszakkal görög katolikussá alakítottak át. A 18. század 60-as éveiben a Kijevi és Podóliai vajdaságban 20 pravoszláv egyházközség maradt.

Megkezdődött a görög katolikus egyház üldözése is. A katolikus papság megpróbálta közelebb hozni a szertartások menetét a római katolikushoz (a lengyel nyelv használatát erőltették).

A nyugatukrán földeken, Volhíniában, a Podóliai és a Kijevi vajdaság északnyugati részén a hűbéri robot a földrészleg nagyságától függően heti 2–6 nap volt. A mágnások földbirtokai egyre gyarapodtak. Az ukrán lakosság számára különösen nehéz életkörülmények alakultak ki azokban a gazdaságokban, ahol a tulajdonosok egy harmadik személynek adták bérbe a földet: az illeték mértéke ilyen körülmények között többszörösére nőtt.

A helyzetet még az is bonyolította, hogy a kozákság megszüntetése után az országban nem maradt olyan erő, amely képes lett volna szervezetten harcolni az ukránok jogaiért és szabadságáért. A jobb jövő ösztönös harcosai a ***hajdamákok*** voltak.

JEGYEZD MEG!

A **hajdamák** szó először egy 1715. évi dokumentumban fordul elő. A török *hayda* szóból ered, jelentése: kergetni, üldözni. A 18. század első évtizedében létrejövő hajdamák mozgalom évről évre fokozódott és a Jobbparti Ukrajna majdnem egész területére, részben a Balpartira is kiterjedt. Néha hatalmas felkelésekben, néha pedig partizán mozgalmakban nyilvánult meg egy faluban vagy egy-egy kisvárosban.

Forrásmű

Részlet egy publicisztikai műből, amelyet a Rzecz Pospolita hatalmi köreiben terjesztettek a 18. század 20-as éveinek végén:

„Rusz városaiban és kisvárosaiban még sok jómódú ruszin él. Szegénységbe kell őket sodorni, hogy ne tudják egymást pénzzel és okos tanácsokkal segíteni...

A kisebb városokban, amelyek királyi földbirtokok, a vezetőknek robotra kell kényszeríteniük a lakosokat különböző indokokkal. A városokban meneszteni kell a ruszinokat a vezető tisztségekből, amelyek bármilyen előnyt vagy jövedelmet biztosítanak számukra. Figyelni kell arra is, hogy az összes dokumentum, amely a magdeburgi jog alapján kiadandó, minden dekrétum és egyéb levél lengyel nyelven íródjék, ne pedig oroszul. Ezáltal a ruszinok szegénységben maradnak és nem lesz sem befolyásuk, sem becsületük.

A legnyakasabb ruszinok az alsóbb néprétegből és mások makacsul támogatják azokat, akik el tudják olvasni a leveleiket. Meg kell törni ezt a makacsságot, mégpedig úgy, hogy a parasztok gyerekeinek megtiltjuk az egyházi iskolákban való tanulást... A közgazdászokat és az adminisztrátorokat utasítani kell, hogy a falusi gyerekeket ne a könyvhöz, hanem ekéhez szoktassák."

- *Miről szól a forrásmű?* • *Szerintetek mely célok érdekében javasolták ezeknek az intézkedéseknek a bevezetését?*
- *Hogyan jellemzi ez a lengyel kormány politikáját?*

2. Miért nevezik a hajdamákok mozgalmát nemzeti függetlenségi mozgalomnak. Hogyan történt a kolijivscsina

A hajdamák mozgalom első megnyilvánulásai leginkább a szociális követelésekben jelentkeztek. A hajdamákok mozgalma a szociális igazságtalanság elleni spontán tiltakozás volt, amit egyesek elszegényedése és mások korlátlan meggazdagodása, továbbá a megalázó jobbágyság és a súlyos kötelezettségek váltottak ki.

Azonban már az ***1734. évi Verlan*** vezette felkelés arról tanúskodott, hogy a hajdamákokat a nemzeti elnyomatás ösztönözte a harcra. A hajdamák mozgalom újabb hulláma a ***18. század 50-es éveiben*** tetőzött. A hajdamákok osztagai elfoglalták Umanyt, Vinnicát, Leticsit, Korszunyt. A felkelés elérte Galíciát, Pidljassát és Belorussziát. Sikertelen hadművelet esetén a felkelők elvonultak Zaporizzsja területére, a Balpart sztyeppeire és erdőibe vagy Moldáviába. Ez volt a földesurak önkénye elől menekülők útvonala is. A felkelők serege folyamatosan gyarapodott, ezért a hajdamák mozgalmat nem tudták végérvényesen megfékezni a lengyelek.

Makszim Zaliznyak

1768-ban robbant ki egy újabb felkelés, amely erejével és lendületével túlszárnyalta az összes korábbit, és a Bohdan Hmelnickij vezette nemzeti függetlenségi háború vészterhes éveit idézte fel a lengyel földesuraknak. Ez volt a ***kolijivscsina.***

A hajdamák mozgalom fellendülését a 18. század 60-as éveinek végén Jobbparti Ukrajna bonyolult helyzete idézte elő. Az 1766-os Varsói szejm határozatot hozott, miszerint az a slachtics, aki ki mer állni a nem katolikus lakosság jogaiért, ellenség. A katolikusok és pravoszlávok ellentéte egyre

élesebbé vált. A konfliktusba beavatkozott az Orosz Birodalom, amely a maga odahelyezett királyával bizonyos kedvezményeket tudott elérni a disszidensek (így nevezték Lengyelországban a nem katolikus lakosságot) számára. 1768 elején a Rzecz Pospolita és Oroszország között létrejött egy egyezmény a katolikusok, pravoszlávok és protestánsok politikai jogainak egyenlővé tételéről.

Ez az egyezmény azonban csak papíron létezett. A jogok kiegyenlítésének kimondása sokkal könnyebb volt, mint a megvalósítása. A lengyel nemesség és a mágnások egy része a lengyel–orosz egyezményt a saját korlátlan jogai elleni támadásnak fogta fel. ***1768 februárjában Bar*** városában létrejött egy ***konföderáció***, vagyis egy katonai-politikai egyesület a lengyel nemesség és a katolikus papság között. Céljuk az volt, hogy meggátoljanak bármely engedményt a nem katolikus lakosságnak az egyházi-vallási életben, továbbá hogy megőrizzék a slachta korlátlan előjogait.

A bari konföderáció egy 10 ezres sereget toborzott és megkezdte hadjáratát a Jobbparton: a pravoszláv parasztok, városlakók, papok az üldöztetés

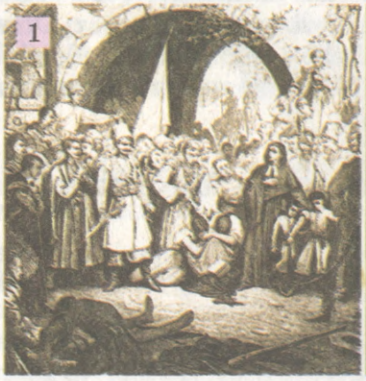

1. Ivan Honta Umanyban. *O. Szlasztion rézkarca, illusztráció T. Sevcsenko „Hajdamákok" c. elbeszélő költeményéhez. 1885-ös kiadás*
2. Ivan Honta

és repressziók áldozatává lettek, kegyetlenül elfojtották az ellenállás vagy az elégedetlenség legkisebb megnyilvánulásait is. Ezenkívül a konföderáció képviselői önkényesen adókat vetettek ki, növelték a kötelezettségeket a saját hasznukra.

1768 tavaszán a Jobbparton nagy felkelés készült. Holodnij Jarban, Csihirin mellett összegyűlt néhány száz ember, akik körül aztán verbuválódott egy felkelő hadsereg. Kozák szokás szerint a hajdamákok hadvezért választottak maguknak: ***Makszim Zaliznyakot***.

A hajdamák sereg hadjárata M. Zaliznyak vezetésével 1768 májusában indult meg. A felkelők hamarosan felszabadították a lengyel uralom alól Zsabotint, Cserkasszit, Szmilt, Korszunyt, Bohuszlavot, Liszjankát és még sok más várost, kisvárost és falut. A felkelők seregei folyamatosan gyarapodtak az elkozákosodott parasztok és városlakók által. A felszabadított területen eltörölték a hűbéri kötelezettségeket.

Mindenhol bevezették a kozák közigazgatást. Az akkori forrásokból tudjuk, hogy M. Zaliznyak a felszabadított földeken szerette volna létrehozni a Hetmanátust, ahol a lakosok *„kizárólag kozák szolgálatot teljesítenének"*.

M. Zaliznyak folyamatosan kiáltványokat idézett a Jobbpart lakosságához. Egyre újabb felkelő osztagok jöttek létre, melyek júniusban–július elején felszabadították Kanyiv, Rzsiscsiv, Fasztiv és Bruszilov városokat. Jelentős akadályt jelentett a felkelők számára a további előrehaladásukban

Umany, amely erős és jól felfegyverzett erőd volt. Umany védelmét Sz. Potockij gróf a zsovnyiri helyőrségre és a nadvirnai kozákok két ezredére bízta.

Az ***Ivan Honta*** vezette ezred átállt a felkelőkhöz. Ez sikert jelentett számukra: a hajdamákok megkezdték a támadást június 9-én, a következő nap pedig már el is foglalták a várost, ami a bázisuk lett. A felkelők táborában összeült tanács M. Zaliznyakot hetmanná, I. Hontát pedig hadvezérré kiáltotta ki.

A felkelés lendülete megrémítette a lengyel kormányt. Ezért segítséget kért a Jobbparton állomásozó orosz haderőtől a konföderációs csapatok ellen, akik ellenségei voltak az oroszok által trónra emelt királynak. A cári hadsereg beavatkozása a felkelők számára végzetesnek bizonyult: a hajdamákok vezetői arra számítva, hogy segítséget kapnak a konföderációs erők elleni harchoz, hittek a cári ígéreteknek. Közben II. Katalin orosz cárnő kiadott egy titkos utasítást az orosz haderő parancsnokának a lengyel hadsereggel való együttműködésre a felkelés elfojtása érdekében. 1768. június 26-án elfogták M. Zaliznyakot és I. Hontát. Június 27-én körbezárták a hajdamákok táborát. A felkelők gyakorlatilag nem is tanúsítottak ellenállást. Több ezer felkelőt kivégeztek, I. Hontát megkínozták. M. Zaliznyakot mint az Orosz Birodalom árulóját kegyetlen testi fenyítésre ítélték és Szibériába küldték kényszermunkára.

A vezér elvesztése és a főbb erők szétverése ellenére a kolijivscsina egészen ***1769 májusáig*** elhúzódott.

3. Kik az opriskok. Miről nevezetes Oleksza Dovbus

A népi ellenállás nem csak a Jobbparton bontakozott ki. Galíciában évszázadok óta tartott a népfelkelők harca. Ott opriskoknak nevezték őket.

JEGYEZD MEG!

Az **oprisok** szó a latin *oppressor* – a megsemmisítő, rajtaütő szóból származik. Elsősorban azok a parasztok lettek opriskok, akik fegyvert fogtak az idegen kizsákmányolók ellen. A partizánharc taktikáját követve, kisebb osztagokkal indítottak támadásokat Galíciában, a Kárpát-melléken, Bukovinában és Kárpátalján. Az írásos források először a 16. században említik az opriskokat.

Oleksza Dovbus. Naív festmény

Az opriskok csapatai tavasszal gyülekeztek és a nehezen megközelíthető hegyvidékeken bújtak meg. A Kárpátokban találkozik három ország határa: Lengyelországé, Magyarországé és Moldáviáé. Ennek köszönhetően a felkelők könnyen eljuthattak egyik országból a másikba és könnyen elmenekülhettek az üldözőik elől.

A mozgalom legnagyobb lendülete ***Oleksza Dovbus*** nevéhez fűződik, aki ***1738 és 1745*** között tevékenykedett.

O. Dovbus sikeresen meg tudta szervezni a felkelő seregeket és szoros kapcsolatokat tartott fenn a helyi lakossággal. Serege legfőbb részét az elszegényedett ukrán lakosság alkot-

ta. Dovbus mindig előzetes megbeszélést folytatott az újoncokkal, akiket részletesen kikérdezett arról, hogyan éltek korábban, mi vitte őket arra, hogy a hegyekbe vonuljanak. Az osztag létszáma gyakran változott, általában 10–50 főből állt. A kisszámú oprisok osztag előnyét manőverező képessége és mozgékonysága jelentette. Az ilyen osztag könnyen el tudott rejtőzni. Sok minden függött az akciók megszervezésétől is. O. Dovbus legfőbb taktikai leleménye a váratlan és villámgyors támadás volt. A kis osztag hirtelen helyváltoztatása azt a benyomást keltette az ellenségben, mintha nem néhány tucat oprisokkal állnának szemben, hanem egy egész ezreddel.

Az opriskok elleni harcra a galíciai nemesség zsoldosokból álló büntetőosztagokat fogadott fel. Ezenkívül az opriskokat a királyi hadsereg alegységei is üldözték. Ennek ellenére a lakosság támogatása nélkül nagyon nehéz volt a felkelők felkutatása. O. Dovbus elfogása érdekében minden faluban kihirdették, hogy azt az embert, aki elfogja vagy megöli a vezért, felmentik kötelezettségei alól.

O. Dovbus seregével egyidejűleg több különálló felkelő csapat is tevékenykedett a Kárpát-mellék és Kárpátalja különböző részein. Az opriskok mozgalma O. Dovbus halála után sem szűnt meg.

4. Hogyan hatottak az ukrán földekre a Rzecz Pospolita felosztásai

A nemzeti függetlenségi mozgalmak meggyengítették a Rzecz Pospolitát, kiélezték a belpolitikai helyzetet, kedvező légkört teremtve a környező országok számára a beavatkozásra. Lengyelország meggyengülését kihasználta Oroszország, Poroszország és Ausztria, ezek mindegyike be akarta kebelezni a lengyel területek egy részét. Lengyelország felosztásai Ukrajna azon területeit is érintették, amelyek a Rzecz Pospolita kötelékén belül voltak. Így például ***1772-ben, Lengyelország első felosztásakor*** Galícia területe (Russzal, Belzzel, a Volinyi és Podóliai vajdaságok nyugati részeivel) Ausztriához került. 1775-ben Ausztria kötelékébe került Észak-Bukovina is.

T. Rejtan a Varsói szejmben.
J. Matejko festményének részlete

A festményen az a pillanat látható, amikor Tadeusz Rejtan nemes, Novohrudka fehéroroszlitván város képviselője megpróbálja megakadályozni a szejmet abban, hogy elfogadja a Rzecz Pospolita felosztását. A hazafi nem engedte ki a képviselőket a teremből – lefeküdt a kijárat előtt és azt mondta: „Öljenek meg engem, de ne öljék meg a Hazát!".

1793-ban megtörtént ***Lengyelország második felosztása***, aminek következtében Braclav vidéke, Nyugat-Podólia, Kijev vidéke és Kelet-Voliny Oroszországhoz került.

Két év múlva, ***1795-ben Lengyelország harmadik felosztásakor*** Oroszországhoz csatolták Voliny nyugati területeit és Fehéroroszországot.

TUDÁSPRÓBA

1. • Határozzátok meg, milyen dokumentumból származik az alábbi részlet. Kihez fordulnak a dokumentum szerzői? • Mit javasolnak? • Miben rejlik a leírt esemény történelmi jelentősége?

„A korona állampolgárai, nemesi, királyi és egyházi birtokok lakosai! Eljött az ideje annak, hogy kiszabaduljatok a rabságból, ideje levetni az igát és a terheket, amelyeket a könyörtelen urak erőszakoltak rátok. Az Isten kegyesen nézi a magas égből könnyeiteket és a sóhajaitokat, amelyek messze hangzanak, és védelmezőket küldött, akik megfizetnek az igazságtalanságért. Adjatok segítséget azoknak, akik fel akarnak benneteket szabadítani, akik jogokat és szabadságot akarnak adni. Eljött az ideje annak, hogy emlékezzetek az igazságtalanságokra, amiket elszenvedtetek az uraitoktól. Elküldjük hozzátok a vezetőinket, akiknek hinnetek kell. Kövessétek őket, hagyjátok el házaitokat, feleségeteket és szeretett gyerekeiteket fájdalom nélkül, hamarosan meglátjátok, hogy az Isten minket – hívő embereket – győzelemre visz."

2. **Állítsátok időrendbe az eseményeket:** • a Braclavi, a Volinyi és a Podóliai kormányzóság létrejötte az Orosz Birodalomban; • a kozákság végleges eltörlése Balparti Ukrajnában; • a koljivscsina kezdete.

3. •Milyen területekre terjedt ki a hajdamák mozgalom a 17. század második felében? • Mely földek kerültek Oroszország uralma alá és melyek Ausztriához a Rzecz Pospolita három felosztása következtében?

4. **Válaszoljatok az alábbi kérdésekre:** • Miért tekintik a hajdamák mozgalmat az ukrán nép nemzeti függetlenségi harca egyik formájának? • Mi váltotta ki a mozgalmat? • Miért nevezik a kolijivscsinát a hajdamák mozgalom legfényesebb megnyilvánulásának? • Milyen körülmények között fojtották el a kolijivscsinát? • Mit tudtok az opriskok mozgalmáról?

5. A 18. századi Ukrajna nehéz helyzetéről és megoldásának lehetőségeiről szól Tarasz Sevcsenko költeménye, a „Holodnij Jar" (Hideg szakadék). Olvassátok el a versrészletet:

A szent igaz szabadságért
Nem kél fel a rabló,
Sötét nép kezén-lábán
Megmarad a béklyó,
Mit ráraktak, nem veszejt el
Senki galád fiat,
Nem szakad meg senki szíve
Népe sorsa miatt.

• Hogyan értékelte a költő a hajdamák mozgalmat? • Gondoljátok meg, Tarasz Sevcsenko miért szállt vitába a császári történészekkel, újra meg újra visszatérve a történelmi témákhoz.

6. • Foglaljátok össze Jobbparti Ukrajna és a nyugat-ukrán földek szociális és politikai helyzetét a 18. század második felében.

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Jellemezni a zaporizzsjai földek területi-közigazgatási rendszerét és mezőgazdasági művelés alá vételét.*
2. *Tisztázni, miért számolta fel a cári kormányzat a Zaporizzsjai Szicset és meghatározni a kozák köztársaság történelmi jelentőségét.*
3. *Megjelölni a térképen a területmódosulásokat, melyek a Krím-félsziget Oroszországhoz csatolása és a Zaporizzsjai Szics felszámolása nyomán következtek be, valamint megmutatni azokat a színhelyeket, ahol a Szics felszámolása után új kozák települések jöttek létre.*
4. *Értékelni Petro Kalnisevszkij kis-atamán tevékenységét.*

37 DÉL-UKRAJNA A 18. SZ. MÁSODIK FELÉBEN. A ZAPORIZZSJAI SZICS FELSZÁMOLÁSA

1. ***Milyen körülmények közepette jött létre az Új Pidpilnai Szics.***
2. ***Milyen volt a zaporizzsjai földek területi-közigazgatási rendszere. Hogyan fejlődött a gazdaság az Új Szics idején.***
3. ***Mi okozta és hogyan intézték a Zaporizzsjai Szics felszámolását. Mi lett az utolsó kis-atamán sorsa.***
4. ***Mi lett a zaporizzsjaiak sorsa a Zaporizzsjai Szics felszámolása után.***

Forrásmű

II. Katalin orosz cárnő 1775. augusztus 3-i kiáltványából: *„Ezúton hirdetjük ki birodalmunk minden hű alattvalójának, hogy a Zaporizzsjai Szics végérvényesen le van rombolva, s a jövőben még a zaporizzsjai kozák elnevezést is gyökerestül írtjuk ki a köztudatból császári felségünk megsértéséért, orcátlan cselekedeteikért és legfelsőbb utasításainkkal szembeni engedetlenségükért. Gaztetteik, melyek ilyen szigorú büntetésre késztettek bennünket, a következők: ...a Novorosszijszki kormányzóság földjeinek kisajátítása... Kormányunk gyakori tiltása ellenére nemcsak szökött, de nős és családos embereket is befogadtak a kozákok soraiba, sőt különböző csábító ígéretekkel rávették az embereket a Kisoroszországból való szökésre... Magángazdálkodások beindításával szétszakították a trónunktól való függésük alapjait, és nem utolsósorban az, hogy a hazán belül egy saját megyét akartak létrehozni, mely teljesen független és saját beszámíthatatlan irányításuk alatt áll."*

- *Mely eseményről van szó a dokumentumban? Milyen céllal tették közzé ezt a kiáltványt?*
- *Mivel magyarázza a dokumentum a történtek okait? Mely okok nincsenek megemlítve a dokumentumban, véleményetek szerint miért?*

Az események krónikája

1734 – Az Új Pidpilnai Szics alapítása.
1768–1774 – orosz–török háború.
1774 júliusa – a kücsük-kajnardzsi békeszerződés Oroszország és Törökország között.
1775 júniusa – a cári kormányzat véglegesen felszámolja a Zaporizzsjai Szicset.
1783 áprilisa – cári manifesztum a Krími Kánság Orosz Birodalomhoz csatolásáról.
1787–1791 – orosz–török háború.
1788 januárja – cári rendelettel az egykori zaporizzsjai kozákokból létrehozták a fekete-tengeri kozák hadat.
1791 – a Iaşi-i békeszerződés Oroszország és Törökország között.

6. TÉMA

276

AZ UKRÁN FÖLDEK A 18. SZ. MÁSODIK FELÉBEN

1. Milyen körülmények közepette jött létre az Új (Pidpilnai) Szics

Az ukrán–svéd hadseregnek a poltavai csatában 1709 júniusában bekövetkezett veresége következtében a szicsi testvériség nehéz helyzetbe került. A Csortomliki Szics kegyetlen lerombolása, I. Mazeppa híveinek kegyetlen kivégzése vészjósló figyelmeztetés volt: szülőföldjükön veszély fenyegeti a zaporizzsjaiakat. Ezért arra kényszerültek, hogy útra keljenek és átköltözzenek a török szultán vazallusa, Devlet-Gerej krími kán területeinek szomszédságába. A Dnyeper jobboldali mellékfolyója, a Kamjanka felső folyásánál hozták létre ismét a Zaporizzsjai Szicset, melyet ***Kamjankai Szicsnek*** neveztek.

1711-ben P. Buturlin és I. Szkoropadszkij hadai útra keltek a Szics lerombolására, így a zaporizzsjaiak még délebbre húzódtak, Oleski környékére

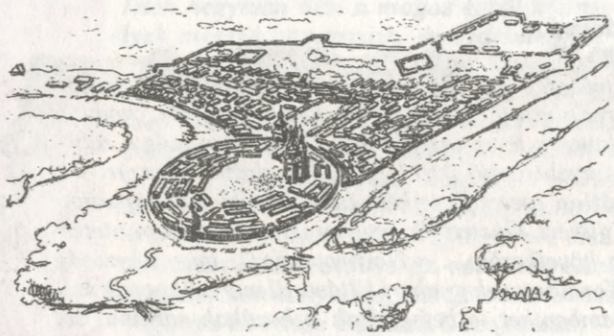

A Pidpilnai Szics.
Mai rekonstrukció

(ma Curjupinszk város Herszon megyében), mely a krími kán fennhatósága alatt állt. Így jött létre az ***Oleski Szics.***

A Kamjankai és az Oleski Szics különbözött a korábbiaktól. Sajátosságuk az volt, hogy olyan nyílt homokos pusztákon helyezkedtek el, melyeknek nem volt természetes védelmi környezete. Tekintettel a rövid ott-tartózkodásra, a zaporizzsjaiaknak nem volt idejük kellő erődítményeket kiépíteni. A szicsek harcképességét a kán döntései is korlátozták, aki például megtiltotta a zaporizzsjaiaknak, hogy tüzérséget tartsanak.

A zaporizzsjaiak élete a Krími Kánság területén egyre nehezebbé vált. A kozákokat különböző politikai csoportosulások vonták be belharcaikba. A kánok megkövetelték a zaporizzsjaiaktól, hogy vegyenek részt az észak-kaukázusi hadjárataikban. A legjobban a pravoszláv hit üldözése fájt a kozákoknak. Idővel ez fokozódó oroszbarát hangulatot szült a kozákok között. Érezteti hatását a cári kormányzat aktív diplomáciai tevékenysége is, melynek az újabb orosz–török háború küszöbén az volt a célja, hogy a zaporizzsjaiakat a maga oldalára állítsa. 1728-ban a kozákok elhagyták az Oleski Szicset és visszatértek a Kamjankaiba. Végül, ***1734*** áprilisában több mint 30 ezer zaporizzsjai ***Ivan Bilickij*** atamánnal az élen visszatért Zaporizzsjába és 7 kilométernyire az egykori Csortomliki (Régi) Szicstől megalapította az ***Új Szicset.***

Az Új Szics a Pidpilna folyó partján állt, mely a Csortomlik mellett ömlött a Dnyeperbe. Ezért nevezték ezt a Szicset ***Pidpilnainak.***

A Zaporizzsjai Szics fővárosának a Kis volt a legfontosabb része, mely külön erődítményrendszerrel rendelkezett. Régi szokás szerint a Kist árokkal és földsánccal vették körül, melyet tölgyfa karókkal és több toronnyal erősítettek meg. A Kishez nyolc bejáraton át lehetett eljutni. A főbejárattól nem messze volt a harangtorony, a tér bal oldalán állt a Szűzanya Oltalma templom. A templomtól két irányban, kör alakban helyezkedett el a 38 szállás – mind egyforma méretű, és mind rendelkezett két kamrával: egyikben a szicsovikek ruháikat és egyéb személyes holmijukat, a másikban pedig az élelmet tárolták. A Kisben volt a katonai kancellária és négy épület a legjelentősebb kisi sztarsina számára.

A Kishez tartozó előváros *Hasszán-Basának* nevezték. Ez volt a Szics gazdasági életének színhelye, ahol több mint 500 épület volt: boltok, kocsmák, a kézművesek házai és műhelyei, valamint a kozák udvarok és az iskola.

2. Milyen volt a zaporizzsjai földek területi-közigazgatási rendszere. Hogyan fejlődött a gazdaság az Új Szics idején

Az ***Új Szics*** fennállása idején ***(1734–1775)*** jellemző volt a palankák gyors fejlődése. Palankának nevezték a várat és a körülötte levő várost, a Zaporizzsjai Had önálló körzetének központját, valamint magát a körzetet is. Kezdetben öt, majd nyolc palanka volt: a Dnyeper bal partján volt a Kalmiuszi, Orilszki, Protovcsani, Szamarai, a jobb parton pedig a Bugohargyivi, Ingulszki és a Kodaki, a Dnyeper torkolatánál a Prognojinszki.

A Zaporizzsjai Had és a palankák pecsétjei

Ukrajna sztyeppés területeinek egy hatalmas része a Zaporizzsjai Had birtokában volt. Napjainkban ez a terület majdnem az egész Dnyipropetrovszki megyét, valamint a Donecki, Zaporizzsjai, Kirovohrádi, Luhanszki, Mikolajevi és Herszoni megyék jelentős részét teszi ki. A városokban a palank központjában kaptak helyet a hatalmi szervek, melyeknek a tagjait a *palank tanács* választotta meg, továbbá a bíróság, a templom, a kézműves műhelyek. Rendszerint volt ott kompátkelő a folyón, vásárokat rendeztek stb. A palankák közigazgatási szervei nem voltak nagy létszámúak: az ezredes, az írnok, a bíró, az oszavul, illetve a körzethez tartozó falvak atamánjai. A palankákban a kozákok mellett éltek parasztok is, akiknek jogában állt saját atamánt választani. Minden palankának volt saját címere és külön pecsétje.

Az Új Szics korabeli Zaporizzsja jellegzetes vonása volt a *népesség nagy létszáma*. Így a Zaporizzsjai Szics felszámolásának előestéjén, a fennhatósága alatt álló területeken közel 200 ezer fő élt.

Gazdasági tevékenységet a kozákok a téli szállásokon végeztek. Ezek többnyire nagy gazdaságok voltak, melyekben nem csak a földművelés fejlődött, hanem az állattenyésztés, a halászat, a méhészet, a vadászat, a fazekasság stb. is. Az állattenyésztés fejlettségi szintjéről tanúskodik például az a tény, hogy az utolsó kis-atamán, P. Kalnisevszkij téli szállásáról (1775. évi letartóztatása után) több mint 14 ezer birkát és kecskét, több mint ezer szarvasmarhát, 639 lovat, 9 bivalyt, 5 szamarat és több mint 100 sertést foglaltak le.

Az Új Szics idején a kozákok téli szállása egy hatalmas majorság volt több lakóházzal és gazdasági épülettel, a tulajdonos és a gazdasági intéző, valamint a béresek házaival. A téli szállások egyfajta tanyák voltak, ezek képezték Zaporizzsja fő földbirtoklási formáját.

A földműves kozákok általában magas gabonaterméseket takarítottak be, ami lehetővé tette, hogy ne kelljen gabonát vásárolni, sőt, idővel tudtak külföldre is értékesíteni a gabonából. A feketeföldű talajon gyakorlatilag minden mezőgazdasági kultúrát megtermeltek, melyek a 18. századi Ukrajnában tipikusak voltak. Nagy figyelmet szenteltek a kertészkedés és zöldségtermesztés fejlesztésének.

Fejlődtek Zaporizzsján a kézműves mesterségek is, melynek központjai a palanka-városok voltak. A Szicsben széleskörű kereskedelem és viszonteladás bontakozott ki. Nagy csoportokban érkeztek ide az ukrán, orosz, lengyel, tatár, nogaj, török, moldáv, görög és zsidó kereskedők. Rendszeresen horgonyoztak a Szics kikötőiben Törökországból, a Krímről, Oroszországból és máshonnan érkezett kereskedelmi hajók. Ezek délről selymet, borokat, mazsolát, fűszereket, olajbogyót és más árukat szállítottak. Időnként olyan kereskedelmi társaságok is létrejöttek, melyek kimondottan a Sziccsel kötöttek üzletet.

1752-ben a jobbparti zaporizzsjai területekből (a Kodaki és Bugohargyivi palankákhoz tartozó földek) a cári kormányzat létrehozott egy katonai körzetet: Új Szerbiát. Új Szerbia telepeseiből – a balkáni népek képviselőiből – két ezredet hoztak létre, amelyek egyben közigazgatási-területi egységnek is minősültek. A következő évben az északkeleti határoknál még egy közigazgatási-területi körzetet hoztak létre, ez volt Szláv Szerbia. Szláv Szerbia létrehozásának, szintúgy, mint Új Szerbia megalakításának az volt a célja, hogy a zaporizzsjai kozákokat felügyelete alá vonja az orosz kormányzat.

3. Mi okozta és hogyan intézték a Zaporizzsjai Szics felszámolását. Mi lett az utolsó kis-atamán sorsa

Zaporizzsja gazdasági erejének megnövekedése, a jobbágyság hiánya és a kozák köztársaság demokratikus berendezkedése nyugtalanította a cári kormányt. Ezért Zaporizzsja végleges felszámolásának gondolata már a 18. század 60-as éveiben felmerült az orosz felsőbb körökben. Igaz, e törekvések megvalósítását ekkor még gátolta az orosz–török viszony bizonytalansága és a birodalmon belüli labilis helyzet: palotaforradalmak és uralkodóváltások, valamint a J. Pugacsov vezette paraszthábor, stb. Az 1768–1774 közötti orosz–török háború befejezése után, melynek következtében Oroszország kijáratot szerzett a Fekete-tengerre, a paraszthábor elfojtásával a kormány szabad kezet kapott és ez felgyorsította a kozák rendszer felszámolását Zaporizzsján. A kozák köztársaság és fővárosának sorsa az 1775 áprilisában a császári udvarban megtartott tanácsülésén megpecsételtetett.

1775. június 4-én P. Tekelij tábornok serege hirtelen körülfogta a Szics fővárosát, ahol kis létszámú helyőrség tartózkodott, és megadásra szólították fel őket.

Egy viharos katonai tanácsülés után, ahol mérlegelték az erőviszonyokat (3 ezer zaporizzsjai 10 ezres cári sereggel szemben), a kozákok arra a döntésre jutottak, hogy leteszik a fegyvert. A következő napon P. Tekelij parancsa alapján a Szicsról elszállították az összes fegyvereket, kincstárat, levéltárat, felségjelvényeket és zászlókat stb. A Szics minden épületét, kivéve az erődítményeket, lerombolták.

A Szics felszámolására irányuló katonai akció előrevetítette az egész Zaporizzsja elfoglalását. E cél elérése érdekében óriási erőket – majd 100 ezer katonát – mozgósítottak. A több részre felosztott orosz hadsereg két hét alatt, ***1775. május 25-dike és június 8-dika*** között teljesen elfoglalta a zaporizzsjai területeket. Az ukrán államiság és szabadságvágy színhelyét ezáltal teljesen elpusztították. 1775 júniusában látott napvilágot az a szenátusi rendelet, mely végérvényesen véget vetett a kozákok reményeinek a Szics újjáélesztésével kapcsolatosan. A zaporizzsjaiaknak felajánlották, hogy iratkozzanak be a parasztok vagy városi polgárok rendjébe, a kozák vezetőség (sztarsina) több tagját üldöztetések érték.

A legkegyetlenebbül megtoroltak között volt ***Petro Kalnisevszkij*** kis-atamán, Pavlo Holovatij hadbíró, Ivan Globa katonai írnok. Az utolsó kis-atamán 25 éven át a szolovecki kolostorban raboskodott, a bírót és az írnokot pedig Tobolszkba száműzték.

Történelmi személyiség

Petro Kalnisevszkij (1690–1803). Az utolsó kis-atamánnak hosszú élet adatott meg. Róla szokták mondani, hogy életével három századot egyesített: a 17. században született, végigélte a 18. századot és a 19. században, 112 évesen halt meg. P. Kalnisevszkij tekintélyét az a tény is bizonyítja, hogy még hetven éves korában is jelentős tisztségeket töltött be: volt tábori ezredes, katonai oszavul, hadbíró. 1762-ben választották meg első ízben kis-atamánnak. Mivel tevékenységével arra törekedett, hogy Zaporizzsja minél függetlenebb legyen az orosz cártól, II. Katalin menesztette az atamáni tisztségből. Ennek ellenére 1765-től tíz éven keresztül újból és újból megválasztották kisovijnak. A Szics élén állva annak gazdasági megszilárdítására törekedett: gondoskodott a zaporizzsjai földek benépesítéséről, a földművelés és kereskedelem fejlődéséről. A gazdálkodáshoz való hozzáértés volt kétségtelenül az egyik legfőbb tehetsége az utolsó kisovijnak.

A források arról is tanúskodnak, hogy óriási birtokain is nagyon gondos gazda volt. Saját költségén öt templomot és székesegyházat építtetett, számtalan könyvet vásárolt. Ennek ellenére P. Kalnisevszkij nem törődött saját vagyonával, amikor Zaporizzsja sorsa a történelem mérlegére került. A kis-atamán a Szics fennállásának utolsó napjáig védte

A Szűzanya Oltalma ikon, melyen a kozákok körében látható Petro Kalnisevszkij is

Az ikon a 18. század 70-es éveinek elején készült. Felső részében – a Szűzanya és a Zaporizzsján leginkább tisztelt két szent – Szent Miklós és Mihály arkangyal látható. Lent a katonai felségjelvények mellett két kozák csoport. Minden alak költött. Egyedi vonásokat csak a két kozák vezető ábrázolása őriz. Egyikük maga Petro Kalnisevszkij kis-atamán, karddal az oldalán.

annak érdekeit, amikor elbukott a Kozák Köztársaság, bűnhődött is tetteiért a szolovki kazamatában. Ott, Szolovkiban halt meg, már formálisan szabad emberként, mivel túlélte börtönbüntetésének éveit. Megtagadva a császári kegyet, büntetése letelte után sem hagyta el a kolostort, ott élte le az életét.

4. Mi lett a zaporizzsjaiak sorsa a Zaporizzsjai Szics felszámolása után

Ukrajna gazdasági potenciálját a cárok számos háború során kihasználták. Így ***1787-ben*** ismét elkezdődött egy ***orosz–török háború***. Az orosz hadvezetés nagy reményeket fűzött az egykori zaporizzsjai kozákokhoz. 1787–1791 folyamán létrehozták belőlük a ***Hű kozákok seregét*** (nem sokkal később ***Fekete-tengeri hadnak*** nevezték). A cár jóvoltából ennek a hadseregnek visszaadták az 1775-ben elkobzott zászlók egy részét. Az új kozák hadsereg megőrizte a régi kozák szokásokat, még a szállások neveit, az öltözetet is stb. A Hű kozákok serege földeket is kapott: először a Déli-Bug és a Dnyeszter közötti területet, melynek központja Szlobodzej (most Moldáviában). A kozákok sok csatában vettek részt. Különösképpen kitüntették magukat Ocsakiv, Berezany sziget, Kinburn és Izmail ostrománál. Igen aktív tevékenységet fejtett ki a Fekete-tengeri kozák flottilla is.

Dunán túli kozák.
Sz. Vaszilkovszkij rajza

Az 1787–1791. évi orosz–török háború a ***Iași-i békeszerződéssel*** ért véget, melynek értelmében Oroszország megkapta a Déli-Bug és a Dnyeszter közötti területet, egyebek között Ocsakivot. *Törökország végérvényesen elismerte a Krím Oroszországhoz csatolását.*

Az ukrán kozákok, akik a Fekete-tengeri hadat alkották, dicsőséget szerezve számos csatában, abban reménykedtek, hogy a Déli-Bug és Dnyeszter közötti területeken újjá tudják éleszteni a régi kozák hagyományokat, és ki tudják terjeszteni fennhatóságukat egészen a Donig, az egykori Zaporizzsjai Had területeire is. Ez nyugtalanította az orosz kormányzatot, ezért megváltoztatták korábbi döntésüket és beleegyeztek, hogy a fekete-tengerieket a Kubány és a Don folyók között telepítik le. Ott az orosz hadsereg által megsemmisített nogajok területeit foglalhatták el, benépesítve az elnéptelenedett pusztákat és egyúttal védve az Orosz Birodalom déli határait. Az első 3877 fekete-tengeri kozák 1792 augusztusának végén érkezett a Tamany-félszigetre. ***1860-tól*** a Fekete-tengeri hadsereg ***Kubányi kozák sereg*** néven szerepel tovább a történelemben.

A legdacosabb zaporizzsjaiak az Orosz Birodalom határain kívül, a Dunán túlra költöztek, a török szultán fennhatósága alatt lévő területekre. Ott alapították meg a ***Dunántúli Szicset.*** Nem volt könnyű élete a dunántúli kozákoknak a török fennhatóság alatt, mert a szultán megpróbálta felhasználni őket a görögök, szerbek, románok, bolgárok és más balkáni népek nemzeti függetlenségi háborúinak elfojtásában. Ezért a kozákok egy része az osztrák

38 KULTURÁLIS ÉLET: OKTATÁS, IRODALOM, ZENE, ÉPÍTÉSZET, KÉPZŐMŰVÉSZET

1. ***Mi jellemezte a kultúra és oktatás fejlődését. Mivel járult hozzá a Kijevi-Mohiljai Akadémia Ukrajna kulturális és oktatásügyi fejlődéséhez.***
2. ***Mik voltak a korabeli irodalom sajátosságai, és hogyan fejlődött a filozófiai gondolkodás.***
3. ***Mely zeneszerzők tették híressé az ukrán zenei kultúrát.***
4. ***Mik voltak a korabeli építészet és képzőművészet sajátosságai.***

• Ezen az órán megtanuljátok:

1. *Meghatározni a Kijevi-Mohiljai Akadémia jelentőségét Ukrajna kulturális és oktatásügyi fejlődésében.*
2. *Jellemezni a költőt és filozófust, Hrihorij Szkovorodát mint embert és történelmi személyt, értékelni tevékenységét.*
3. *Meghatározni a korabeli építészet és képzőművészet sajátosságait.*
4. *Megismerni a leghíresebb korabeli építészeti és képzőművészeti emlékeket, röviden jellemezni azokat.*

Forrásmű

Mi a szabadság? Mi is a jó benne?
Mondják, hogy arany. És ez igaz lenne?
Ó, nem arany, nem! Az arany mit adhat?
Szabadság mellett az arany iszap csak.
Bolondok közé ne zárjanak engem,
Szép szabadságom nehogy elveszejtsem.
Választott férfi, mindörökre áldunk,
Szabadság atyja, te dicső Bogdánunk!

• *Elemezzétek H. Szkovoroda „De libertate" c. versét. A költő szerint hogyan lett Bohdan Hmelnickij a szabadság eszméjének megszilárdítója?*

1. Mi jellemezte a kultúra és oktatás fejlődését. Mivel járult hozzá a Kijevi-Mohiljai Akadémia Ukrajna kulturális és oktatásügyi fejlődéséhez

A kozákok története, a B. Hmelnickij vezette nemzeti függetlenségi háború és a kozák állam kiépítése iránti érdeklődés, melyet a kozák krónikák bizonyítanak, az ukrán építészetben egy sajátos kozák stílus kialakulása, a kozák eposzok (dumák és históriás énekek), valamint a „Mamaj kozák" című népi festmény rendkívüli népszerűsége nyilvánvalóan egy forrásra utalnak, melyből a 17. század második fele és a 18. század ukrán kulturális élete táplálkozott. Ez a forrás a Hetmanátus és a Zaporizzsjai Szics volt. Amíg léteztek Ukrajna állami elkülönülésének akár legkisebb megnyilvánulásai is, addig az ukrán kultúra védett volt a gyarmatosítók elnyomásával szemben. A kozák rendszer felszámolása, a Zaporizzsjai Szics lerombolása és Balparti Ukrajnának az Orosz Birodalom tartományává tétele rendkívül negatív hatással volt az ukrán szellemi életre. Jobbparti Ukrajna Lengyelország kötelékébe tartozása az egyházi művészeti kultúra ellatinosításához vezetett, de ez a folyamat lelassult Lengyelország három felosztása és az ukránlakta területek többségének az Orosz Birodalomhoz kerülése következtében.

A 18. század végén az Orosz Birodalomban az egész birodalomra kiterjedő oktatásügyi reformot hajtottak végre. Balparti és Szlobodai Ukrajnában új iskolatípusokat vezettek be – ***fő és kis népi szakiskolákat***. A négyéves fő népi szakiskolákat, melyek *Kijevben, Csernyihivban, Novgorod-Sziverszkijben, Harkivban, Katerinoszlavban* nyíltak, a nemesség gyermekeinek oktatására hozták létre. A járási központokban ***kétéves kis szakiskolákat*** nyitottak. A cári reformok nyomán tehát az oktatás a felsőbb rétegek kiváltságává vált Ukrajnában, vagyis rendi jelleget öltött. Ezenkívül a cári kormány az új iskolákkal hatékony befolyást gyakorolt az ukrán lakosságra, mivel az oktatás ezekben csak orosz nyelven folyt.

Az oktatás, a tudomány és a művészet fő színtere még mindig a Kijevi-Mohiljai Akadémia maradt, de a 18. század második felében a császári kormányzat szorgalmazására egyházi rendi tanintézménnyé alakult át, ***1817-ben*** pedig végleg bezárták.

A Kijevi Akadémiának döntő jelentősége volt a 17–18. századi ukrán tudomány, kultúra és irodalom alakulásában és fejlődésében. Itt alakult ki a szláv világ egyik fő filozófiai központja. Itt folytatták tanulmányaikat olyan neves személyiségek, mint a krónikaírók közül Sz. Velicsko, H. Hrabjanka, P. Szimonovszkij, a történetírók közül M. Bantis-Kamenszkij, M. Berlinszkij, a festők közül I. Mihura, H. Levickij, L. Taraszevics, a zeneszerzők közül M. Berezovszkij, A. Vedel, az építészek közül I. Hrihorovics-Barszkij. Végzősei között volt számos ukrán hetman is.

Mamaj kozák. *Népi festmény*

A Kijevi Akadémia kedvezően hatott az ukrán irodalmi nyelv kialakulására, itt költői iskola is működött. Az akadémia professzorai több tucat költészettant írtak, melyekben kidolgozták az ukrán költészet művészetelméletét. A Kijevi Akadémia falai között jött létre és fejlődött az első ukrán színház, melynek több drámát, dialógust és közjátékot is írtak.

A Kijevi-Mohiljai Akadémia egészségügyi ismereteket is nyújtott a hallgatóknak. Az orvostudományi osztályt hivatalosan csak 1802-ben nyitották meg, ennek ellenére az akadémia végzősei híres orvosok és egészségügyi intézmények alapítói lettek nemcsak Ukrajnában, de Fehéroroszországban, Oroszországban és Grúziában is. Például a lipcsei egyetem orvosdoktora, Nesztor Makszimovics-Ambodik volt ukrán, aki Szentpétervár és Kronstadt kórházaiban is dolgozott, megalapítója volt a honi nőgyógyászatnak, botanikának és fizioterápiának. Danilo Szamojlovics, az epidemiológiai tudományok doktora, az orosz–török háború idején a hadsereg katonai orvosa Csernyihiv vidékén született és húsz akadémiának volt a tiszteletbeli tagja. Elsőként indokolta meg a lehetőségét és szükségességét a pestis elleni oltásnak.

A tudományok szeretete, amit az akadémián neveltek bele a hallgatókba, egész életük során elkísérte az akadémia növendékeit. Szerte a világban számos iskolát alapítottak, megajándékozták a könyvtárakat, könyveket írtak, amivel elősegítették az irodalom, festészet, zene, színház és tudomány fejlődését. Túlzás nélkül állítható, hogy az akadémia falai között nevelkedett az egész korabeli ukrán alkotó és tudós értelmiség, valamint a kiemelkedő politikusok is.

császárhoz fordult azzal a kéréssel, hogy engedélyezze az ő fennhatósága alá költözésüket.

Az engedélyt meg is kapták. Így, ***1785-ben*** 8 ezer egykori zaporizzsjai költözött át a Bánát területére, a Tisza alsó folyása mellé (ma Szerbia területe), ezáltal osztrák alattvalóvá válva. Így jött létre a Bánáti Szics.

TUDÁSPRÓBA

1. • Milyen eseményről esik szó a dokumentumban? • Mikor, ki és milyen körülmények között írta? • Mivel magyarázza a dokumentum a határozat elfogadásának okait?

„Az Ottomán Porta kezdi átvenni a legfelsőbb hatalmat a tatár földeken, vagyis: a Tamany szigeten, ahol a tisztviselő, aki a katonasággal érkezett, Sahin-Gerej küldöttének, aki odahelyezése okáról kérdezte, nyilvánosan fejét vétette és az ottani lakosokat török alattvalókká nyilvánította; ez a cselekedet semmissé teszi minden korábbi kötelezettségünket a tatár népek szabadságát és függetlenségét illetően; bebizonyítja, hogy szándékaink a béke megkötésekor, amely a tatárokat függetlenné tette, nem biztosítják azt, hogy megszűnjön az ürügy a viszályokra, amik a tatárok miatt keletkezhetnek, és feljogosít minket, hogy a legutóbbi háború során aratott győzelmeink alapján visszaállítsuk mindazt, ami teljes mértékben mienk volt a békekötés előtt, és mivel a hon nagyságának és jólétének érdekében tett erőfeszítéseink abból a kötelességből fakadnak, hogy megszüntessük mindazokat a kellemetlen okokat, melyek aláássák az örök békét az Orosz és az Ottomán Birodalom között, amit mindörökre őszintén meg szeretnénk őrizni, valamint nem kevesebbért, mint káraink pótlása és enyhítése céljából, úgy döntöttünk, hogy államunk kötelékébe fogadjuk a Krím-félszigetet, Tamany szigetet és az egész Kubány vidékét."

2. **Állítsátok időrendbe az alábbi eseményeket:** • a cári kormányzat végérvényesen felszámolja a Zaporizzsjai Szicset; • az ezredek és századok szerinti rendszer felszámolása Balparti Ukrajnában; • a Iaşi-i békeszerződés Oroszország és Törökország között.

3. • Milyen területek kerültek az Orosz Birodalomhoz a kücsük-kajnardzsi béke szerint? A Iaşi-i békeszerződés szerint? • Milyen területen jöttek létre ukrán kozák alakulatok a Szics felszámolása után?

4. **Válaszoljatok az alábbi kérdésekre:** • Hogy jött létre az Új (Pidpilnai) Szics? • Milyen sajátosságai voltak a zaporizzsjai terület közigazgatási-területi rendszerének? • Hogyan fejlődött Zaporizzsja gazdaságilag? • Mi volt az oka, hogy a Zaporizzsjai Szicset végleg felszámolta a cári kormányzat? Hogyan történt ez? • Hogyan alakult a kozákok és a kozák vezetőség (sztarsina) sorsa a Szics végleges felszámolása után? • Milyen szerepe volt az 1787–1791. évi orosz–török háborúnak Ukrajna szempontjából?

5–6. • Ukrajna történelmében a 18. század második felét általában sötét színekkel szokták festeni. Mit gondoltok, miért? • Egyetértetek-e azzal, hogy az életben, még a legtragikusabb időszakokban is van boldogság és jóság? • Válaszotokat indokoljátok meg a korszakból való történelmi tényekkel.

2. Miben rejlettek a korabeli irodalom sajátosságai és hogyan fejlődött a filozófiai gondolkodás

A 18. század második felében erősödött az ukrán köznyelvi irodalom és a folklór közötti kölcsönhatás, melyre kedvező hatást gyakorolt a vándor költők tevékenysége. A könyvnyelvi ukrán irodalom lassan hanyatlásnak indult: megmutatkoztak a cári megszorítások jelei az oktatás és könyvkiadás terén. Az ukrán írók publikálási lehetőségek hiányában arra kényszerültek, hogy műveiket szóban vagy kéziratos formában terjesszék. Egyszerűbb volt ilyen formában a verses alkotások népszerűsítése. Így a kedvezőtlen helyzet ellenére az ukrán költészet fejlődött, méghozzá különböző műfajokban. Számos irodalmi alkotásból lett népdal. Például a „Ment a kozák a Dunán túlra" című dal, amelynek a szerzője *Szemen Klimovszkij* kozák, filozófus és költő.

A 18. század második felének legkiemelkedőbb ukrán filozófusa és költője ***Hrihorij Szkovoroda*** volt.

Történelmi személyiség

Hrihorij Szkovoroda (1722–1794) tanulmányait a Kijevi-Mohiljai Akadémián folytatta. Kiváló zenei képességei révén énekesként meghívást kapott a cári palotába. Az udvari kórusban teljesített szolgálat abbahagyása után visszatért a Kijevi-Mohiljai Akadémiára tanulmányait befejezni. Röviddel ezután egy diplomáciai küldöttség tagjaként külföldre utazott. Sok európai városban megfordult, előadásokat hallgatott az ottani egyetemeken. Ukrajnába visszatérve házitanító volt, majd tanár a Perejaszlavi és Harkivi kollégiumokban, ahol költészettant adott elő, az európai művészet legkorszerűbb eredményeit ismertetve, feltéve, hogy azok nem mondtak ellent a hagyományos nézeteknek. Ez nem tetszett a kollégium vezetőinek, s mivel H. Szkovoroda nem volt hajlandó feladni elveit, felhagyott az oktatással. Élete utolsó 25 évében beutazta Ukrajnát, népszerűsítve nézeteit az egyszerű nép körében. Összegezve az életében látottakat és tapasztaltakat, H. Szkovoroda úgy végrendelkezett, hogy írják a fejfájára: „A világ űzött engem, de elkapni nem tudott."

Hrihorij Szkovoroda

A kaszások elfáradtak és letették a kaszát. Egy ilyen forró napon csak a forrás mellett, a terebélyes tölgyek árnyékában lehetett felfrissülést lelni. Elhelyezkedve a százéves tölgyóriás alatt, a parasztok tempósan beszélgetni kezdtek.

– Nem tudod véletlenül, Péter, miféle ember érkezett tegnap a falunkba? – kérdezte az idősebbet a fiatal paraszt.

– Arról a furcsa emberről kérdezel, akivel tegnap a Nagy úton találkoztunk? – szólt bele a beszélgetésbe a harmadik. – Én már megtudtam róla egy s mást.

És a bőbeszédű legény kezdte mondani:

– Történt egyszer egy, a mienktől távol lévő faluban, hogy megérkezett az a furcsa ember – nem tudni, hogy pap vagy nem pap, kozák vagy nem kozák, de művelt és

szabad, furulyán játszott és csodásan énekelt, verseket és meséket mondott, és bár teljesen szegény (egész vagyona a vállán lévő tarisznya volt), de nagy méltósággal viselkedett, soha nem engedte, hogy megalázzák, nem hajtott fejet még a legnagyobb úr előtt sem.

Azt beszélték, hogy még a cárnő előtt sem hajolt meg, amikor az erre utaztában szóba elegyedett a furcsa vándorral, akinek bölcsességéről még Szentpétervárra is eljutott a hír. A cári hajcsárok a juhászok kunyhójában találtak rá, ahol a pásztorokkal beszélgetett...

– A furulya meg a juh drágább, mint a koszorú! – válaszolta nekik, így azok nélküle tértek vissza a cárnőhöz.

– A cárnő, azt mondják, olyan haragra gerjedt, hogy néhány napra ágynak esett, – hallatszott hirtelen a hátuk mögött, mire mind hátranéztek.

A furcsa ember, akinek a bölcsességéről éppen beszéltek, nyelt egy korty vizet és köszönt:

– Hrihorij Szkovorodának hívnak. Ha szeretnétek még valamit tudni rólam, hát kérdezzetek. Jogotok van hozzá, mert tegnaptól a ti vizeteket iszom és a ti kenyeretek eszem.

H. Szkovoroda dolgozószobája a perejaszlavi kollégiumban

H. Szkovoroda lakószobája a perejaszlavi kollégiumban

– Azt mondják, maga szépen énekel, Hrihorij uram. Ha lenne oly szíves, egy dallal vidítsa fel a lelkünket.

... A szél susogott a tölgy levelei között, alig hallhatóan csörgedezett a forrás, halkan megszólalt a furulya, és felcsendült az ének:

A városba én nem vágyom –
Otthonom a sík mező,
Ott élem búban világom,
Hol lassan fut az idő.
Ó, zöld erdő sűrű árnya!
Felnevelő jó anyám!
Itt az öröm nekem tárja
Csak ki a csend kapuját.
Ó, zöld erdő! Ó, szabadság!
Elmém szárnyra itt kapott,
A természet ölén éltem,
S meghalni itt akarok.

- *Mivel érdemelte ki H. Szkovoroda, hogy az ukránok Szókratészének nevezzék?*

H. Szkovoroda a filozófiát tartotta annak a mitikus Ariadné fonalnak, ami segít az embernek megtalálni a kiutat még a legnehezebb élethelyzetekből is. H. Szkovoroda filozófiai tanításának vezéreszméje az ember boldogságának és az élet értelmének keresése körül forgott. Ezt ilyen kifejezések tükrözik: *„ismerd meg önmagad”*, *„nézz magadba”* stb. H. Szkovoroda arra tanított továbbá, hogy: *„Szedd össze az eszed, és önmagadban keresd az igazi jót”*. Meg volt győződve arról, hogy az ember csak akkor lehet boldog, ha szabad, és azzal foglalkozhat, amihez a természettől tehetséget, képességet kapott. A filozófus továbbá úgy vélte, hogy az emberi boldogság összhangot teremt a magánélet és a társadalmi elhivatottság között. A gondolkodó nagyon nagyra becsülte a szabadságot. Szabadság nélkül, meggyőződése szerint, nem győzedelmeskedik az igazságosság.

H. Szkovoroda filozófiai elveit irodalmi alkotásai is tükrözik. A legbonyolultabbak ezek közül a filozófiai értekezései. Mivel arra törekedett, hogy eszméit az ukrán nép körében is népszerűsítse, egy eredeti módszert talált ki: művészi eszméit versek és tanmesék formájába foglalta. Az ***„Isteni énekek kertje”*** című versgyűjteménye 30 versből áll. A ***„Harkivi állatmesék”*** című könyvben állatmeséi vannak összegyűjtve. H. Szkovoroda művei nem jelentek meg nyomtatásban élete során, de az ukránok ismerték azokat, mert kéziratos formában terjedtek, a kobzosok énekelték, az állatmeséket pedig szájról-szájra adták.

3. Mely zeneszerzők tették híressé az ukrán zenei kultúrát

Ukrajna zenekultúrája elképzelhetetlen ***Artem Vedel, Makszim Berezovszkij*** és ***Dmitro Bortnyanszkij*** nélkül. Mindhármuk zenei tehetsége már gyermekkorukban megmutatkozott, az igazi művészetről álmodoztak, és művelték is azt, kiérdemelve a hallgatóság legmagasabb elismerését, ám egyiküket sem értékelték kellőképpen életük során. Csak D. Bortnyanszkij nem tudta, mi a szegénység, de ő sem volt boldog. A hluhivi zeneiskola befejezése után D. Bortnyanszkij Szentpétervárra került, majd külföldön képezte magát. Több mint száz egyházi kórusművet írt, illetve több világi műfajban is alkotott. Bármilyen zeneművet komponált, mindegyikben felcsendültek az ukrán népi motívumok..

M. Berezovszkij tanulmányai végeztével a bolognai akadémiára került, ahol rövid időn belül megkapta a zeneszerző-akadémikus címet és tagja lett a bolognai filharmonikusok társulatának. Itáliában színre vitték *Demofoonte* című operáját. Az ifjú A. Vedel a Kijevi-Mohiljai Akadémián tanult, ahol a legtehetségesebb kijevi karmesterként és virtuóz előadóművészként vált ismertté. Még az akadémia befejezése előtt Moszkvába hívták, ahol több éven át irányította a moszkvai főkormányzó kórusát. Hírnevét egyházi kórusművek komponálásával alapozta meg.

4. Mik voltak a korabeli építészet és képzőművészet sajátosságai

A 18. század második felében az ukrán építészet a korábbi időszak eredményeit fejlesztette tovább, ami rendkívüli ötletek és formák szerint kialakított fatemplomok alakjában valósult meg.

A fatemplom-építészet felülmúlhatatlan emléke a ***Szamarában*** (ma Novomoszkovszk Dnyipropetrovszk megyében) található ***Szentháromság székesegyház. 1773*** és ***1779*** között építették ***Jakiv Pohrebnyak*** népi építőmester tervei alapján a szamarai sztarsina és ottani papság megrendelésére. Érdekes adatok maradtak fenn a – túlzás nélkül állítható – templomcsoda építésének körülményeiről. Ezek azt tanúsítják, hogy a mester nagyon sokáig nem tudta megvalósítani azt az elképzelését, hogy olyan kilenchajós templom legyen, melynek közepén van a főhajó, és mind a négy oldalról három-három mellékhajója látszódjon. Végül útra kelt és addig hajózott, míg rá nem jött, hogyan lehetne kivitelezni a templom tervét. Hogy meggyőzze a megrendelőit a templomterv megvalósíthatóságáról, az építész először elkészítette a templom miniatűr modelljét. További érdekes sajátossága az építménynek, hogy egyetlen szeg nélkül készült – ez volt a megrendelők feltétele, mivel szerintük nem szabad szeget ütni a Megváltó Jézus Krisztus templomába, aki keresztre szegezve lelte halálát.

1. A Szentháromság székesegyház Szamarában (ma Novomoszkovszk). *Építője Jakiv Pohrebnyak*
2. A Csernyihiv megyei Bereznyai Urunk Mennybemenetele templom (1759–1761). *Építője Opanasz Solugyko. Fénykép a 20. század elejéről*

A korabeli egyházi építészetben a fa volt a fő alapanyag. A nemzeti jelleg pedig a kozák Ukrajna faépítészetében nyilvánult meg a legkifejezőbben. Nem csoda tehát, hogy a 19. század elején az Orosz Birodalomban a Szinódus rendelete betiltotta ezt az építési módszert.

A Balparton kibontakozó kőtemplom-építészet orosz hatás alá került. A híres ***András templomot Kijevben*** az olasz származású szentpétervári építész, ***Bartolomeo Rastrelli*** tervei alapján építették, a Csernyihiv megyei ***Kozelcben*** lévő ***Szűzanya Születése templomot*** pedig szintén szentpétervári mester, ***Andrij Kvaszov*** építette.

Az ukrán mesterek közül a kor legjelentősebb építésze ***Ivan Hrihorovics-Barszkij*** volt. Építészi tevékenységét a 18. század 40-es éveinek végén kezdte a Podolján megépített városi vízvezetékkel, melynek központi építménye a városháza előtti főtéren található ***Felicián (Sámson) szökőkút-pavilon*** volt. A 18. század 60–70-es éveiben I. Hrihorovics-Barszkij volt a legnépszerűbb kijevi építész, nem készült egyetlen egy épület sem a Podolján az ő közreműködése nélkül. Többek között ő építette a ***kaputemplomot a Kirilivszki kolostorban, a Szűzanya Oltalma templomot*** *és* ***a Mikola Naberezsnij templomot***. Ezeken kívül ő emelte a Remete Szent Antal és a Feodoszij kőtemplomot Vaszilkivben, Kijev közelében, a Szűzanya Oltalma templomot Ohtirciben, a Három Szent Főpap templomát Lemesiben.

A Jobbparton és a nyugat-ukrán területeken az építészet a nyugat-európai hagyományok hatása alatt fejlődött. Az egyházi építészet legjelentősebb emléke az ***1744-ben*** megalapított ***Szent György székesegyház Lvivben,*** melyet egy német származású lvivi építész-vállalkozó, ***Bernard Meretin***

1. Az András templom Kijevben. *Építésze Bartolomeo Rastrelli.* 2. A domonkosok kolostori temploma Lvivben. *Építésze Jan de Vitte.* 3. A Szűzanya Oltalma templom Kijevben. *Építésze I. Hrihorovics-Barszkij.* 4. A Nagyboldogasszony székesegyház a Pocsajivszki kolostorban. *Építésze Gottfried Hoffman.* 5. A Szent György székesegyház Lvivben. *Építésze Bernard Meretin*

épített. A korszak híres emlékei még a ***Nagyboldogasszony székesegyház a Pocsajivszki kolostorban (1771–1783)*** a Ternopoli területen, valamint a ***domonkosok kolostori temploma Lvivben.***

A 18. század közepétől Ukrajnában megjelentek a *klasszicista stílus* elemeit magukon hordozó építmények. Az építészetben a klasszicizmusra a világos színek, a szigorú (visszafogott) és pontos építészeti formák, illetve a dús díszítmények mellőzése jellemző. A klasszicista építészet legjelentősebb emlékei ***Petro Rumjancev kastélya*** a Csernyihiv megyei ***Kacsanyivciben***, valamint ***Kirilo Rozumovszkij kastélya Baturinban.***

A szobrászat, mint korábban is, a templomok számára készült díszítő faragásokban, valamint a jobbparti és a nyugat-ukrán templomok figurális szobrászatában fejlődött. A 18. század második felében ***Johann Pinzel*** volt a leghíresebb szobrász. Az egyetlen fennmaradt és dokumentált alkotása a művésznek ***Szent Lev*** és ***Afanaszij*** emlékműve, valamint a ***Sárkányölő Szent György*** szoborkompozíció a lvivi Szent György székesegyház homlokzatán.

Az ukrán festészet legkiemelkedőbb vívmányai a 18. század második felében a balparti mesterek tevékenységében nyilvánult meg, azonban ezek-

1

2

1. A Sárkányölő Szent György szoborkompozíció a lvivi Szent György székesegyház homlokzatán. *J. Pinzely műve.*
2. Az Imádás ikon a Bereznyai Urunk Mennybemenetele templomból. *1762 körül*

nek az alkotásoknak a döntő többsége az idők folyamán megsemmisült. A fennmaradtak közül a kutatók a Csernyihiv megyei ***Bereznyai Urunk Mennybemenetele templom ikonjait*** szokták kiemelni. Itt az Imádás, az apostolok és a Három Szent Főpap egyedülálló ábrázolásait szokták kiemelni.

Érdekesek még az épen maradt mirgorodi ikonok is, melyeket ***Volodimir Borovikovszkij*** készített. A világi festészetben továbbra is a portréfestészet fejlődött. Ennek kiemelkedő példái Ivan és Jakov Sijan portréi. Ugyanezek a művészi hagyományok testesülnek meg V. Borovikovszkij portréiban is, például Pavlo Rudenko poltavai polgármester arcképében.

Rendkívül nagy népszerűségnek örvendett Ukrajna-szerte ***Mamaj-kozák*** ábrázolása. Ennek a népi festménynek több változata is fennmaradt. A kutatók egyetértenek abban, hogy Mamaj kozák az ukrán alkat legfőbb jellemvonásainak a mintaszerű megtestesítője. Ennek a művészeti alaknak a népszerűsége a 18.,

illetve még a 19. században is igen sokatmondó, és azt a tény igazolja, hogy az ukrán kozák állam eltörlése és az államiság maradványainak felszámolása után is élt az ukrán nép szívében a felszabadulás reménye.

TUDÁSPRÓBA

1. **Az alábbi ukrán művészek közül sorold fel, kik voltak építészek, illetve képzőművészek:** • A. Vedel; • V. Borovikovszkij; • H. Szkovoroda; • D. Bortnyanszkij; • I. Hrihorovics-Barszkij; • J. Pinzel; • M. Berezovszkij; • Sz. Salmatov; • J. Pohrebnyak.
2. **Állapítsátok meg, mely régiókban találhatók az alábbi építészeti emlékek:** • a szamarai Szentháromság székesegyház; • a lvivi Szent György székesegyház; • a kijevi Szűzanya Oltalma templom; • Petro Rumjancev kastélya Kacsanyivciben; • Kirilo Rozumovszkij kastélya Baturinban; a Szűzanya Születése templom Kozelcben.
3. **Az alább felsorolt ukrán történelmi személyek közül ki nem volt a Kijevi-Mohiljai Akadémia végzőse:** • Sz. Velicsko; • L. Taraszevics; • M. Berezovszkij; • A. Vedel; • I. Hrihorovics-Barszkij; • V.-K. Osztrozkij; • P. Mohilja; • J. Hmelnickij; • I. Vihovszkij; • P. Dorosenko; • I. Szamojlovics; • I. Mazeppa; • P. Orlik; • P. Polubotok; • D. Aposztol; • K. Rozumovszkij?
4. **Fejtsétek ki véleményeteket H. Szkovoroda elmélkedéseiről:** • *„Élnek a világon olyanok, akik nem gondolnak másra, csak a gazdagodásra, az evésre, öltözködésre. Szívükben szerencsétlenség a család, mert epét és kígyómérget hoz, ami megöli a lelket”;* • *„Többet gondolkodj, s csak aztán dönts.”*
• Miért nevezték H. Szkovorodát az ukrán Szókratésznek?
5. • Az alábbi szemelvény egy mai lexikon „Ukrán nyelv” szókincséből való. Olvassátok el és válaszoljatok a következő kérdésekre.

„Az orosz egyházi szláv nyelv, mely kiszorította az óukránt, mesterséges képződmény volt, amely csupán az egyházi szláv nyelvre támaszkodott. A 18. századi ukrán szerzők műveik írásával tudatosan vagy akaratlanul be akartak olvadni az összorosz kulturális közegbe. Mi több – ők hozták létre azt, mert az orosz irodalom az ő közreműködésükkel kezdett éppen csak fejlődni. H. Szkovoroda is oroszul írta filozófiai műveit, tudatosan használva egyremásra ukrán kifejezéseket. Az ukránok kulturális igényeit szolgáló oroszos egyházi szláv nyelv, valamint H. Szkovoroda nyelve kiszorították a használatból a már két évszázada szentesített óukrán irodalmi nyelvet. Ily módon mindkét nyelv – az oroszos egyházi szláv és az orosz – ténylegesen destruktív hatással volt az óukrán nyelvre. Azonban az óukrán irodalmi nyelv rombolása egyúttal lehetőséget teremtett Ukrajnában az orosz irodalmi nyelv elterjedéséhez, így ezek a mesterséges nyelvek megtisztították a terepet az új ukrán irodalmi nyelv létrejöttéhez, mely már nem az egyházi szláv nyelven alapult, hanem népi alapokon fejlődött.”

• Mit tudtatok meg az ukrajnai irodalmi nyelvfejlődés történetéről a 18. században? • Milyen alapokon nyugodott az oroszos egyházi szláv nyelv? • Miért nevezték ezt a nyelvet „mesterséges képződménynek”? • Miért volt destruktív hatással az óukrán nyelvre? • Miben nyilvánult meg ez a romboló hatás? • Milyen összefüggés mutatható ki az oroszos egyházi szláv nyelv és a népi alapokon nyugvó új ukrán irodalmi nyelv létrejöttének folyamata között?

ÉRTÉKELD AZ ISMERETEIDET

1. Tegyétek időrendbe az eseményeket: • az ezredi adminisztráció megszüntetése Szlobodai Ukrajnában és öt kozák huszárezred létrehozása a kozák alakulatokból; • a Braclavi, a Volinyi és a Podóliai Kormányzóságok megalakítása az Orosz Birodalom keretében; • a hetmanság végleges megszüntetése Balparti Ukrajnában; • a kolijivscsina kezdete; • az ezredi-századi adminisztráció végérvényes megszüntetése Balparti Ukrajnában.

2. A térkép alapján feleljetek a kérdésekre: • Mely államok területe van sárga, világosbarna és zöld színnel jelölve a térképen? • Milyen színű vonal jelzi a Hetmanság területét a hetmanság és az ezredi felosztás megszüntetése idején? • Milyen betűk jelzik azokat az ukrán földeket, amelyek egykor a Rzecz Pospolitához tartoztak, majd annak felosztása után az Orosz Birodalomhoz kerültek? A betűknek megfelelően nevezzétek meg a területeket! • Milyen esemény van megjelölve a térképen kipontozott piros vonallal? • Hogyan jelölték meg azokat a városokat a térképen, amelyeket a 18. század második felében alapítottak meg Ukrajna déli részén?

3. Állapítsátok meg, miről szólnak az alábbi forrásrészletek! Kommentáljátok történelmileg az alábbi eseményeket!

A. *„Miután őkegyelmességét, Rozumovszkij grófot, saját kérésére felmentettük, ezért elrendeljük, hogy a Szenátus Kisoroszországban a hetmani tisztség betöltésére szervezze meg a Kisorosz Kollégiumot, amelyet tábornokunk, Rumjancev gróf fog irányítan, s vele még négy nagyorosz tagja lesz. A hetman hiányában az általunk kinevezett kisoroszországi parancsnoknak olyan jogkörrel kell rendelkeznie,*

mint a főkormányzó és a Kisorosz Kollégium elnöke, ahol ő bíróság és ítélkezés ügyében, mint azok elnöke, az általános ügyrend szerint dönt, a többi esetben viszont – hogy a nép között a jótékony rendet, az általános biztonságot és a törvények betartását fenntarthassa – köteles kormányzóként viselkedni, azaz úgy, mint különleges megbízottunk a mi távolmaradásunk idején."

B. *„Ezúton tudatjuk az egész birodalom minden hűséges alattvalójával, hogy a Zaporizzsjai Szics véglegesen leromboltatott, hogy a jövőre nézve gyökeresen kiirtsuk még a zaporizzsjai kozákok nevét is cári felségünk megsértése, ezen kozákok szemtelen és engedetlen viselkedése miatt uralkodói felségünk felé. ... A gonosztetteik, amelyek minket ilyen szigorú intézkedésekre késztettek, a következők: ...földeket foglaltak a maguk számára a Novorosszijszki Kormányzóságban... Kozákokat fogadtak fel, figyelmen kívül hagyva kormányzati tilalmainkat. Önálló földművelésbe kezdtek, kiszakadva ezáltal a mi cári fennhatóságunk alól, hazájukban egy olyan terület létrehozására törekedtek, amely tőlünk teljesen független, számunkra ellenőrizhetetlen és saját közigazgatással rendelkezik."*

4. Készítsetek fogalmazást a kor egyik kiemelkedő alakjáról, történelmi forrásokat alkalmazva a nevezetes történelmi személyiségek jellemzéséhez.

5. Magyarázzátok meg a kifejezéseket és a fogalmakat és alkossatok velük mondatokat: • Kisoroszország; • hajdamákok; • opriskok; • a Zaporizzsjai Had szabadságjogai; • Pidpilnai Szics; • Dunántúli Szics.

6. Az alábbi történelmi emlékek segítségével ismertessétek a korszak kulturális eredményeit Ukrajnában.

UTÓSZÓ

„Múltak az évek. A kozákjárta utakat benőtte a fű, s meghunyászkodva nőttek fel a kozák gyerekek, nem tudván azt, milyen a szabadság ürmös illata. A Dnyeper felett azonban olykor különös és titokzatos madár éneke zengett. Ezt a madarat senki sem látta, s még fészke sem volt. Csak az állhatatos éneke zúgott, mint a sztyeppén száguldó szél.

Ez az ének megérintette a kobzos szívét és halhatatlanná vált. Mert elindult a vak énekes Ukrajnában és mint a magvakat, elvetette szavait a dicső zaporizzsjaiak utódainak lelkében. S házaikban újra felbuzgott a kozák vér, gyűlöletessé vált a rabság, és az álommadár keresésére indultak, hogy az mindörökre hazatérhessen.

– Apó, látta azt a madarat? – kérdezték a gyerekek a galambősz kobzostól.

Az öreg elmosolyodott. A szeme alatt az apró szarkalábak fénysugárként vibráltak, aranyfénybe vonva az arcát.

– Láttam – felelte a kobzos. – A fejem felett repült el az álommadár, elhullatott egy különös tollat, én felvettem azt, s azóta van nekem hű társam, a bandurám, amely vezet engem, világtalant a nagyvilágban.

– Látta őt valaki más is? – faggatták a gyerekek.

A kobzos nem válaszolt. Egy percet hallgatott, aztán dalba kezdett az ismert és ismeretlen lovagokról – a zaporizzsjai kozákokról és a dicső Szicsről – a kozák erődről, ahol fészket rakott a szabadságszerető madár. S aki hallotta a kobzos énekét, lelki szemeivel nagy fehér szárnyakat látott, amelyek szabad szárnyalásra hívtak és elröpítették lelküket a kozákság régi dicsőségének idejébe."

A 18. század második fele Ukrajna államisága végleges elvesztése. A hetmanság és a Zaporizzsjai Szics megszüntetése maga után vonta a hagyományos kozák adminisztratív-területi felosztás megszüntetését, új adminisztráció és bírósági intézmények létrejöttét, megváltoztatta a lakosság szociális összetételét – megszűnt a kozák rend, eljobbágyosították a parasztságot, az orosz hadsereg mintájára átszervezték a kozák hadat. Az ukrán földek többsége – Jobbpart, Balpart, Dél-Ukrajna, Szlobodai Ukrajna – Oroszország fennhatósága alá került. Csak Kelet-Galícia, Észak-Bukovina és Kárpátalja tartozott a Habsburg Birodalom kötelékébe.

Azonban ezek a végtelenül nehéz körülmények sem oltották ki az ukránok szabadságvágyát. Már a 19. század első évtizedeiben bebizonyosodott, hogy nem adták fel az önálló államiság eszméjét, mint ahogyan nem veszítették el a nemzeti büszkeségüket és nem felejtették el ezeréves történelmüket. Ivan Kotljarevszkij mélyen gyökerező hazafisága, Sevcsenko szenvedélyes imái – mindezek olyan irányba mutattak, amelyek nemcsak újraélesztették a szíveket és a lelkeket, hanem az ukránság újjászületését is megjövendölték. Erről azonban majd a következő évben.

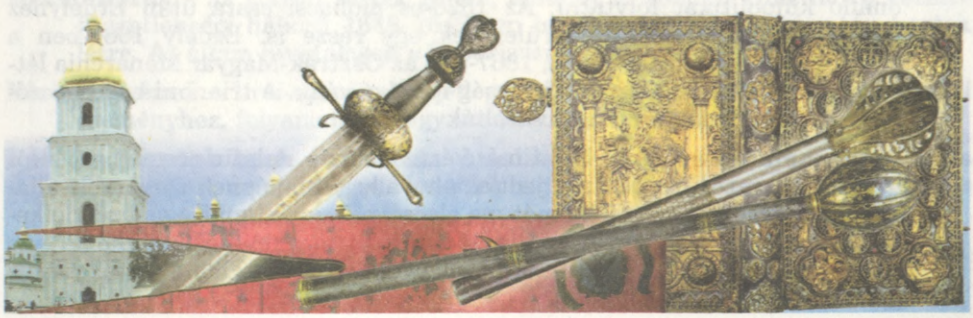

A SZAKSZAVAK ÉS FÖLDRAJZI FOGALMAK ÉRTELMEZÉSE

alkotmány (a latin *rendszerezés, megalkotás, összeállítás* szóból) – az állam szerkezetéről, az állam és az állampolgárok viszonyáról szóló alaptörvény

apelláció – valamely ítélet megfellebbezése egy felettes szervnél, amelynek joga van felülvizsgálnia az adott ügyet

autonómia – az állam egy bizonyos területének önálló kormányzása az állam törvényei alapján

ballada – drámai hangvételű fantasztikus, történelmi heroikus vagy a mindennapi életből vett lírai-epikai költemény

bástya – általában ötszög alaprajzú, kiszögellést képező része az erődítményeknek, amely az ellenséggel szembeni védekezésül az ágyúk elhelyezésére szolgált

céh – szabad kézművesek társasága, amelyekben egy vagy több mesterség képviselői is jelen lehettek, élükön a céhmesterekkel. A céhmesterek voltak a közösség legtekintélyesebb személyei, akik céhtársulásokat hoztak létre. A mestereken kívül a céhekben segédek is dolgoztak (segédmesterek) és tanoncok. Minden céhnek saját írásos alapokmánya volt, amelyet a király vagy a városállam feje fogadott el. Ez a dokumentum meghatározta a termelés sajátosságait, sőt még a kézművesek életmódját is. Azok, akik viszályt szítottak a közgyűléseken, magas bírságot fizettek a szabályszegésért

Dnyeperi-alföld – a zuhogókon túli vidék elnevezése. A folyóban számos sziget volt található, a legnagyobbak köztük a Nagy és a Kis Hortica. Az alföldnek ezt a területét, a Dnyeper balpartja mentén fekvő területet Horticától – a zuhogókon túli első szigettől – Palijivscsináig (a mai Nyikopollal szemben) nevezték Velikij Luhnak

duma – szájhagyomány útján terjedő históriás ének az ukrán történelem fontos eseményeiről és kiemelkedő alakjairól, amelyet bandura, koboz vagy líra kíséretével adtak elő a vándorénekesek

egyház – vallási szervezet, amelyhez a papság és a hívek tartoznak, valamint a szertartások végzésére szolgáló épületek

emigráció (a latin *emigratio* = *áttelepülés* szóból) – a haza elhagyása, áttelepülés egy másik országba

Erdély (Szemigorod) – történelmi megye a mai Románia északi részén. A 9. századtól Erdély a Magyar Királysághoz tartozott. A hét erdélyi megye élén vajdák álltak, akik széles jogkörrel rendelkeztek. A Magyar Királyság törökök általi feldarabolása után 1541-ben Erdély fejedelemség lett – az Oszmán Birodalom vazallusa, adót fizetett a szultánnak és nem volt joga önálló külpolitikát folytatni. Az 1526-os mohácsi csata után Erdélyhez került a mai Kárpátalja területének egy része is. Erdély 1687-ben a Habsburgok uralma alá kerül, 1867-ben az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttével Erdély a Magyar Királyság részévé válik. A trianoni békeszerződés értelmében Romániához csatolták

etnikum és nemzet – a görög és latin szó értelme: nép. A latin nemzet szó elsősorban Nyugat-Európában terjedt el, ahol a legtöbb népnek volt önálló államisága. Ezért a *nemzet* fogalmát ma elsősorban az „államisággal rendelkező" népekre vonatkoztatjuk, míg az *etnikum* megnevezést általában egy népre használjuk, függetlenül attól, hogy építi-e saját államát vagy esetleg gyarmati sorban él

Evangélium (a görög *örömhír* szóból) – egyike az Újszövetség legfőbb részeinek, amely négy, Máté, Márk, Lukács és János evangélista könyvéből áll. Ezek az Úr egyszülött fiának, Jézus Krisztusnak a földi életét írják le – tanítását, csodatetteit, megfeszíttetését, kínszenvedéseit, kereszthalálát, feltámadását és mennybemenetelét

ezred – a legnagyobb közigazgatási-területi és katonai egység a Hetmanátusban

ezredes – tisztségviselő, aki közigazgatási, bírósági és katonai tisztséget töltött be az ezred területén

felkelés – a fegyveres fellépés egyik formája, amely a saját érdekek megvédése céljából robban ki, lokális jellegű, jellemző rá a gyenge szervezettség. A felkelések vezetői csak hozzávetőlegesen, de leggyakrabban nem is alakítanak ki programot a fennálló szociális rendszer eltörlésére és a politikai hatalom megszerzésére

grafika – a képzőművészet egyik ága, amely szemléletében, tartalmában és formájában leginkább a festészethez áll közel, de más célkitűzései és művészi lehetőségei vannak. A festészettel ellentétben a grafika legfőbb ábrázolásmódjai az egyszínű vonások, satírozott és árnyalt vonalrajz

hajó – a templom központi, a hívek befogadására szolgáló része, amelynek csúcsos vagy kupolás mennyezete van

háromrészes templom – ukrán fatemplom-típus, amely három részből áll: a központiból (hajó), keletiből (szentély) és nyugatiból (a nők számára fenntartott rész). Az ilyen templomok egy- vagy háromtornyosak lehetnek.
Az összes Ukrajnában ismert fatemplomnak két típusa van: háromrészes vagy kereszthajós. A háromrészes templomok a leggyakoribbak. A kereszthajós templomok központi hajójához általában öt vagy kilenc mellékhajó csatlakozik. Páratlan számú tornyuk van (1, 3, 5, 9)

harangtorony – magas, bástyaszerű építmény a harangok elhelyezésére, mely lehet négyszög-, sokszög vagy kör alakú és a templom mellett emelkedik vagy annak része

Havasalföld – Románia történelmi területe a Kárpátok és a Duna között. Az Olt folyó két részre osztja a területet: Munteniára vagy Nagy Havasalföldre Bukarest központtal és Olténiára vagy Kis Havasalföldre Craiova központtal. A 14. században Havasalföldön feudális fejedelemség jött létre, a monarchikus állam élén a vajda állt, aki lényegében az uralkodói tisztséget töltötte be

hetman (a német *hauptman = vezér* szóból) – a 16–18. században a kozák had vezére, 1648-tól pedig az Ukrán Kozák Állam – a Hetmanátus vezetője. Lengyelországban, Litvániában és Csehországban így nevezték a hadak főparancsnokait. A lengyel–litván államban négy hetman is volt: két lengyel (koronahetman) és két litván, akik közül az egyik volt az első (nagyhetman), a másik a helyettese (tábori hetman)

Hetmanátus – az Ukrán Kozák Állam, amelyet a Bohdan Hmelnickij vezette függetlenségi háború 1648–1649-ben lezajlott győztes csatái után hoztak létre. Az állam hivatalosan a Zaporizzsjai Had nevet viselte

históriás ének – lírai-epikai népi jellegű mű, amely meghatározott történelmi eseményhez, folyamathoz vagy személyhez kapcsolódik

hősi hadjáratok kora – a 17. század első két évtizede, amikor a kozákok sikeres tengeri hadjáratokat vezettek a szultáni Törökország és vazallus állama, a Krími Kánság ellen

ikonosztáz (a görög *ábrázolás, ikon és annak helye* szavakból) – elválasztó fal, oltárfal, amely a templom fő helyiségét, a szentélyt különíti el a hajótól,

ahol a hívek tartózkodnak. Az ukrán „magas ikonosztáz" (a 15. században alakult ki) több egymás fölötti szentképsorból áll

iniciálé – a könyvek szövegének festő által megrajzolt díszes kezdőbetűje

instancia – az egymásnak alárendelt hatósági szervek, főképp a bíróság rendszerének egy-egy fokozata

intermédium (közjáték) – a népi életmódból merített, ukrán nyelven megírt drámai színmű, amelyeket iskolai drámák felvonásközeiben adtak elő

jezsuiták – a Jézus Társaság nevű katolikus szerzetesrend tagjai, akik célul tűzték ki a katolikus egyház és a római pápa hatalmának a megszilárdítását

jobbágyság – a feudális államok jogi rendszere, amely megszabta a parasztok függőségét a hűbérúrtól, illetve azok (nem teljes) hatalmát a jobbágyparasztok fölött. A jobbágyság a parasztok röghöz kötöttségét jelentette, a hűbérúr jogosultságát a parasztok munkájára és tulajdonára, azok földdel vagy föld nélküli kisajátítására, és jelentette a parasztok megfosztását a jogtól, hogy ingatlannal, örökséggel rendelkezzenek, bírósági ügyeket intézzenek stb.

kapituláció – a hadsereg vagy egy részük fegyveres ellenállásának megszüntetése a győztes fél vagy a tárgyalások feltételei alapján

kápolna – kisebb templomszerű szentély nélküli építmény. Legtöbbször kiemelkedő személyiségek vagy mártírok sírja fölé emelik

Katonai Főkancellária – a Hetmanátus egyik irányító szerve, amely az adminisztrációs, katonai, pénzügyi kérdéseket intézte; Ukrajna területéről és külföldről ott gyűjtötték össze a híreket és onnan indították útnak a követeket; ott állították össze a hetmani univerzálékat, dokumentumokat; irányították a diplomáciát, valamint intézték a kozákok, parasztok és városlakók bírósági és egyéb ügyeit

keresztény egyház – 1054-ig egységes egyház volt, de öt egyházkerületre osztva fel a közigazgatási tevékenység megkönnyítése érdekében: konstantinápolyi, alexandriai, antiochiai, jeruzsálemi és római. 1054-ben formális szakadás történt: az egységes egyetemes egyház két részre szakadt: a pravoszlávra (Konstantinápoly, Alexandria, Antiochia, Jeruzsálem) és a katolikusra (Róma). A legfőbb katolikus püspök a *pápa* nevet kapta

kinevezett hetman – a Zaporizzsjai Had vezetőjét, a hetmant ideiglenesen helyettesítő személy. Maga a hetman vagy a kozák tanács, de előfordult, hogy az elöljárók tanácsa választotta. Általában a katonai hadjáratok idején nevezték ki, amikor a hadsereg egy különálló részének élére állt. Kinevezték olyankor is, amikor a hetman megbetegedett vagy sokáig maradt távol valamely diplomáciai küldetés miatt. Különleges jelentőséggel bírt a rendelkező hetman kinevezése a hetman halálakor, tisztségéből való eltávolításakor vagy önkéntes lemondásakor

Kis – a kis-atamán tartózkodási helye (főhadiszállása). Később az elnevezés az egész kozák fővárost, a Zaporizzsjai Szicset jelentette, ahol a hetman (kosatamán) állandó székhelye volt. Szintén Kisnek nevezték a Szics központi irányító szervét is, amely az adminisztratív, katonai, pénzügyi, bírósági és más ügyeket irányította. A Kis élén a kisatamán állt

Kisorosz Kollégium – az orosz koloniális közigazgatás központi szerve a 18. századi Hetmanátusban. Az első Kisorosz Kollégiumot I. Péter hozta létre Hluhivban, a hetmani fővárosban, azzal a céllal, hogy felügyelete alatt tartsa a hetman és az ukrán kormány tevékenységét, ezzel is folyamatosan szűkítve a Hetmanátus politikai autonómiáját. 1727-ben szüntették meg, ami-

kor visszaállították a kozákságot. 1764-ben II. Katalin létrehozta a Második Kisorosz Bizottságot (Kollégiumot)

Kisoroszország – a Hetmanátus megnevezése a cári kormány jogi irataiban és rendeleteiben az 1654-es ukrán–moszkvai szerződés után. Az 1667-es andruszovói békeszerződéstől a 18. század végéig Kisoroszországnak nevezték Balparti Ukrajnát Kijevvel együtt. Történelmi-földrajzi fogalomként orosz és részben az ukrán történészek használták a 18. század végétől a 20. század elejéig

Kisorosz Törvényszék – a Moszkvai Állam által létrehozott állami intézmény, amely 1662-ben jött létre, legfőbb feladata a cári kormány és a Hetmanátus közötti kapcsolatok kérdésének vizsgálata volt. Hivatalosan a Nagyköveti Törvényszéknek volt alárendelve, de vezetője maga a cár volt. A Kisorosz Törvényszék tevékenységének köszönhetően a cári kormány kapcsolatokat tartott fenn a hetmannal és annak közigazgatásával, vajdákat nevezett ki az ukrán városok élére, ellenőrzése alatt tartotta a hetmani kormány belés külpolitikáját, figyelemmel kísérte a pravoszláv egyház tevékenységét Ukrajnában, információkat gyűjtött a politikai helyzetről, foglalkozott az orosz katonai csapatok Ukrajna területén való elhelyezésével stb. Tevékenysége az első Kisorosz Kollégium létrehozásával szűnt meg

klenódiumok (a német *das Kleinod – drágaság, ékszer* szóból) – az ukrán kozákok megkülönböztető szimbólumai. Ilyen volt: a lobogó, a lófarkas zászló, a buzogány, a címeres pecsét, valamint a tollas buzogány, az üstdob; érmék; pálcák stb.

koalíció (a latin *szövetség* szóból) – egy közös cél érdekében létrehozott társulás, szövetség

kobzos – népi vándor énekes, aki kobozon, lírán vagy bandurán játszott és népdalokat énekelt

konföderáció – (a latin *egyesülés, szövetség* szóból) – önálló államoknak bizonyos, elsősorban külpolitikai célú szövetsége

könnyűlovas ezred – 500–600 főből álló zsoldos kozák ezredek, rendfenntartó erőként alkalmazták őket. Az első ilyen ezredeket D. Mnohohrisnij szervezte meg 1688-ban

kórus – a templomban a szentéllyel ellentétes részen levő karzat az énekkar számára

kozák – keleti eredetű szó. A törököknél kozákoknak nevezték a fiatal legényeket, akiknek nehéz és veszélyes próbákat kellett kiállniuk, hogy a törzs teljes jogú tagjai lehessenek: a fiúknak a sztyeppen kellett tölteniük több hónapot, megküzdöttek az ellenséggel, bizonyítani kellett túlélési képességeiket a nehéz természeti körülmények között. Később ezt a szót többféleképpen is értelmezték, elsősorban fegyveres szabad embert jelentett

kozákosítás – a parasztok tömeges átállása a kozák életmódra, ami a 16. század második – a 17. század első felére jellemző: a hűbéri rendszertől való békés elszakadásra, hogy a kozákok ezután szabadon dolgozhassanak a saját földjükön

kozákság – a 16–18. századi társadalmi réteg Ukrajnában. Különböző társadalmi osztályok képviselőiből jött létre. A 16. század folyamán és a 17. század első felében fontos szerepet játszott Ukrajna déli részének gazdasági hasznosításában és védelmében a tatár-nogaj hordák rablótámadásaival szemben

kozák vezetőség (sztarsina) – az ukrán kozákság kiváltságos felső katonai és adminisztratív-politikai vezető rétege. A kozáksággal együtt alakult ki, annak módosabb rétegéből

köztársaság (latin *társadalmi ügy*) – államforma, amelyben a hatalmi szerveket az egész nép választja egy bizonyos időszakra

kuriny – a Szics katonai és gazdasági egysége. Összesen 38 kuriny volt. Általában arról a helyről nevezték el a kurinyt, ahonnan a kozákok származtak

lajstromozottak – ukrán kozákok, akik a lengyel kormány katonai szolgálatában álltak és lajstrom szerint nyilván voltak tartva

líra – hangszer, amellyel a koboz (nyolchúrú lant) és a bandura (hathúros, mély hangolású ukrán népi hangszer) mellett a balladákat és históriás énekeket kíséreték

liturgia – a legfőbb istentiszteleti szertartás a keleti rítusú egyházban, amelyen megtörténik a kenyér és a bor titokzatos átváltozása Jézus Krisztus testévé és vérévé

lófarkos-buzogányos bajtársak – a kozák vezetőréteg különleges előjogokkal rendelkező csoportja, amelyhez elsősorban a főtisztek (vezetők) fiai tartoztak. A hetman környezetében tartózkodva gyerekkoruktól készítették fel őket a fontos katonai és adminisztrációs tisztségek betöltésére

magdeburgi jog – olyan jog, amely által a városok függetlenné váltak a nagy földesurak hatalmától és bíróságától, majd önkormányzati szerveket hoztak létre német mintára

mágnások – a leghatalmasabb és legbefolyásosabb földesurak, legtöbbször fejedelmek

majorság – több ágazatú gazdaság, ahol nemcsak nyersanyagot termeltek, de fel is dolgozták azt pl. pálinkafőzdékben, tímárműhelyekben, malmokban stb. Az itt megtermelt árut piacra vitték

metszet – grafikai művészet: a fa- és fémtáblák különböző kézi megmunkálása és az azokkal való nyomtatás. A fatáblából kifaragott réz- vagy fémlapra karcolt rajz

miniatúra – a kéziratos könyvek díszítésére használt festett képecskék

Moldvai Fejedelemség – a 14. század első felében jött létre a Moldova folyó völgyében Magyarország vazallus fejedelemségeként. 1359-ben kivívta függetlenségét. A 14. század második felében és a 15. században a Moldvai Fejedelemség kötelékébe került Moldova (a mai Románia északkeleti részén elterülő történelmi megye), Bukovina és Besszarábia. A 14. században a Moldvai Fejedelemség fővárosai Sziret és Baja városok voltak, a 15. században – Szucsava, a 16. századtól pedig Iaşi (Jászvásár). A fejedelemségben a legfőbb hatalom a fejedelemé volt, amely mellett nagy szerepet játszott a bojárok tanácsa. Az első fejedelmet I. Bogdánnak (1359–1365) hívták. III. Nagy Stefán fejedelem (1457–1504) elérte az állam jelentős központosítását és harcolt a külföldi betolakodók ellen. 1538-ban a fejedelemség az Oszmán Birodalom hatalma alá került

nemzeti függetlenségi mozgalom – a nemzeti szó a nemzet főnévből alakult ki, ami a latin (*nacio* = *nemzet*) szóból ered. Vagyis nemzetinek nevezik egy nemzetnek vagy egy népnek a jellegzetességeit, vagy azokat a dolgokat, amelyek egy népre vagy nemzetre vonatkoznak. Rendkívül széleskörűen használják különböző szókapcsolatokban: nemzeti kultúra, nemzeti jelleg, nemzeti viselet, nemzeti történelem stb. Az adott fogalom jelentése: népi mozgalom a nemzeti függetlenségért, vagyis felszabadulásért egy másik nép (nemzet) elnyomása alól

parókia – egyházközség, egyházi közigazgatási egység, terület, amelyen egy templomhoz tartozó közösség él; az itt betöltött papi állás; paplak; lelkészi hivatal

pátriárka – a legmagasabb egyházi tisztség a pravoszláv egyházban

portál – az épület építészetileg kialakított bejárati része

pravoszláv testvériségi társulat – az ukrán városlakók vallási és kulturális-felvilágosító szervezetei, amelyek Ukrajna egyházkerületeiben jöttek létre a 16–17. századokban

prédikáció – vallási tartalmú beszéd, amelyet a pap az istentisztelet keretében mond el; ünnepélyes tartalmú, tanulságos irodalmi műfaj

protektorátus – függőségi forma, amelyben az egyik ország (a protektor) átveszi a másik országtól (a protezsálttól) a külkapcsolatok irányítását, védelmezi a területét és gyakran a belügyeit is irányítása alatt tartja

ratifikálás – egy nemzetközi egyezmény elfogadása az állam legfelsőbb törvényhozó szerve által, aminek következtében jogilag érvénybe lép az egyezmény

rezidens – a hetman mellett folyamatos megfigyelést végző cári képviselő. Az első rezidenst I. Szkoropadszkij hetman alatt nevezték ki

rom – a 17. század 60–80-as éveiben alkalmazták ezt az elnevezést a történelmi irodalomban, a polgárháborúk korában, az idegen csapatok betörésekor Ukrajnába, amikor felosztották a Moszkvai Fejedelemség, a Rzecz Pospolita, az Oszmán Birodalom között, amikor szétesett a Hetmanátus és elpusztult a Jobbparti Ukrajna

slachta – nemzetségi nemesség, arisztokrácia, ismert és nemes származású emberek. Ennek a rétegnek a képviselői foglalkoztak az állam irányításával, elősegítették a kultúra és az oktatás fejlődését, támogatták az egyházat és éltették a népben a nemzeti öntudat érzését

század – az ezrednél kisebb adminisztratív-territoriális és katonai egység a Hetmanátusban, százados – hivatali személy, aki a Hetmanátus századosi kormányának élén állt

szergyukok – zsoldos kozák gyalogezredek, amelyeket hetmani pénzeken tartottak fenn. Petro Dorosenko hetman hozta létre őket. A hetman személyes testőrségének szerepét töltötték be, őrizték a rezidenciáját, a hadifelszerelést, a fegyvereket stb.

sztavropigia – a pátriárkának vagy a szinódusnak alárendelt autonóm pravoszláv egység (templom, kolostor, társulat), amely nem a helyi főpapok jogbíráskodásától függött és különleges jogokkal rendelkezett

szultán – az államfő több muzulmán országban, így Törökországban is

téli szállás – több értelemben is használt kifejezés: jelenti a kozákok lakóhelyét, gazdasági udvarát és gazdálkodásmódját Zaporizzsján. De egyúttal katonai egység is, köztük egyik-másik biztonságos erődítmény volt

terror (a latin *félelem* szóból) – olyan harc valaki ellen, amelyben erőszakot alkalmaznak egészen a végső megsemmisítésig

trebnyik – templomi szertartáskönyv, keresztelésen, esküvőn, temetéseken mondandó imákat tartalmaz

univerzálé – a Hetmanátus államhatalmának hivatalos okmánya, amit a hetman nevében állítottak ki

vár – város a 17–18. századi Ukrajnának azokat a városi vagy városokon kívüli, magán vagy állami erődítményeit értjük, amelyeket vizesárkokkal erősítettek meg, sáncokkal, falakkal, bástyákkal

vitairodalom – az egyházak egyesítésének gondolata körüli ellentéteknek szentelt irodalom. Mára közel 200 ukrán polemikus irodalmi mű maradt fenn a különböző táborok – a támogatók és az ellenzők – képviselői tollából

Zaporizzsjai Szics – a fogalom Ukrajna hatalmas sztyeppéinek területeire vonatkozik, ahol kialakult a sajátos kozák katonai-adminisztratív rendszer és kozák törvények uralkodtak. A 18. századig így nevezték azt az erődvárost, amely a kozák állam fővárosa volt, valamint az egész kozák államot is

zsarnokság (despotizmus) (a görög *despota = önkényúr* szóból) – önkény, kegyetlen bánásmód, más akaratának rákényszerítése az emberekre

záródísz – kisebb díszítő vagy képzőművészeti jellegű kompozíció, amellyel befejeződik egy-egy fejezet vagy a könyv

zuhogók – a Dnyeper folyását átszelő közel öt méter magas kősziklák. A Dnyeperen összesen kilenc zuhogó volt: a Kodaki, Szurszki, Lohanszki, Dzvonecki, Nenasziteci, Vovnizki, Budilói, Lisnyiji és a Volnyiji. (A zuhogók 1932-ben víz alá kerültek Dnyiprohesz építésekor)

TARTALOM

BEVEZETÉS 3

1. téma

AZ UKRÁN FÖLDEK A 16. SZÁZADBAN

1. Az ukrán földek társadalmi-politikai helyzete a 16. században 6
2. A lublini unió. A lengyel uralom kezdete az ukrán földeken 15
3. Vallási mozgalmak Európában és a pravoszláv testvéri társulatok a 16. század második felében 22
4. A breszti egyházi unió 28
5. A Zaporizzsjai Szics kozák köztársaság 34
6. A kozákság szerepének a növekedése Ukrajna életében. Kozák felkelések a 16. század 90-es éveiben 43
7. Művelődési élet: oktatás, tudomány és könyvkiadás 50
8. Kulturális élet: építészet, oktatás és iparművészet 56

Értékeld az ismereteidet 65

2. téma

AZ UKRÁN FÖLDEK A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

9. Ukrajna társadalmi és gazdasági élete 68
10. A breszti unió hatása Ukrajna egyházi életére 76
11. A kozákság hősi hadjáratainak kora. Petro Konasevics Szahajdacsnij hetman 82
12. Az ukrán kozákság a 17. század második felében 89
13. Kulturális és egyházi élet 96
14. Kulturális élet: építészet, festészet, zene 102

Értékeld az ismereteidet 109

3. téma

AZ UKRÁN NÉP NEMZETI FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚJA A 17. SZÁZAD KÖZEPÉN

15. A nemzeti függetlenségi háború előfeltételei és kezdete 112
16. Bohdan Hmelnickij seregének első győzelmei a nemzeti függetlenségi háborúban 119
17. A nemzeti függetlenségi háború katonai és politikai eseményei 1649–1651-ben 127
18. Az ukrán-kozák állam – a Hetmanság létrejötte 134
19. A nemzeti függetlenségi háború katonai és politikai eseményei 1652–1653-ban 140
20. Ukrajna a nemzetközi kapcsolatok rendszerében 146
21. Az 1654. évi ukrán–orosz nemzetközi szerződés. A nemzeti függetlenségi háború folytatása 153

Értékeld az ismereteidet 159

4. téma

AZ UKRÁN FÖLDEK A 17. SZÁZAD 60–80-AS ÉVEIBEN

22. Ukrajna politikai élete 1656–1657-ben 162
23. A Hetmanság Ivan Vihovszkij hetman kormányzásának éveiben 169
24. A Hetmanság felosztása 176
25. Jobbparti Hetmanság hanyatlása 183
26. Balparti Hetmanság és Szlobodai Ukrajna politikai rendszere a 17. század második felében 191
27. A Zaporizzsjai Szics a 17. század második felében 198
28. Az ukrán földek gazdasági, kulturális és egyházi élete a 17. század második felében 204

Értékeld az ismereteidet 209

5. téma

AZ UKRÁN FÖLDEK A 17. SZÁZAD VÉGÉN – A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

29. A Hetmansság és Jobbparti Ukrajna földjei a 17. század végén – a 18. század elején 212
30. Ukrajna az északi háború eseményeiben. Ivan Mazeppa hetman felkelése Moszkovia ellen 220
31. Kozák Ukrajna a poltavai csata után 227
32. A kozák vezetőség küzdelme Ukrajna állami jogaiért 233

33. Kulturális élet: oktatás, tudomány, irodalom, zene 241
34. Kulturális élet: építészet, festészet, rézmetszés 249
Értékeld az ismereteidet 256

6. téma

AZ UKRÁN FÖLDEK A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

35. Balparti és Szlobodai Ukrajna a 18. század második felében. A Hetmanátus eltörlése 260
36. Jobbparti Ukrajna és a nyugat-ukrán földek a 18. század második felében 268
37. Dél-Ukrajna a 18. század második felében. A Zaporizzsjai Szics felszámolása 275
38. Kulturális élet: oktatás, irodalom, zene, építészet, képzőművészet 282
Értékeld az ismereteidet 291
UTÓSZÓ 293
A SZAKSZAVAK ÉS FÖLDRAJZI FOGALMAK ÉRTELMEZÉSE .. 294

Навчальне видання

ВЛАСОВ Віталій Сергійович

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів
з угорською мовою навчання

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Переклад з української

Перекладач *Кулін Золтан Золтанович*

Угорською мовою

Редактор *Іштван Ковтюк*
Упорядкування карт та ілюстрацій *Віталій Власов*
Художній редактор *Світлана Железняк*
Технічний редактор *Сергій Максимець*
Комп'ютерна верстка *Вікторії Товтін*
Коректор *Єлизавета Сабов*

В оформленні використана каліграфія Чебаника В. Я.

Підписано до друку 7.11.2008.
Формат 70x100/16. Папір офс. Друк офсетний. Гарнітура Шкільна.
Умовн. друк. арк. 24,7. Умовн. фарбо-відб. 98,8. Обл.-вид. арк. 24,35.
Наклад 2219 прим. Вид. № 192. Зам. № 487.

Букрек
видавничий дім
publishing house

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ЧЦ №1 від 10.07.2000 р.

телефони
[0372]
Приймальня 552 943
Друкарня 526 353
Реалізація 526 956
Бухгалтерія 527 049

факс
[0372] 552 943

адреса
58000, м. Чернівці,
вул. Радищева, 10

e-mail
info@bukrek.net

web-сайт
www.bukrek.net